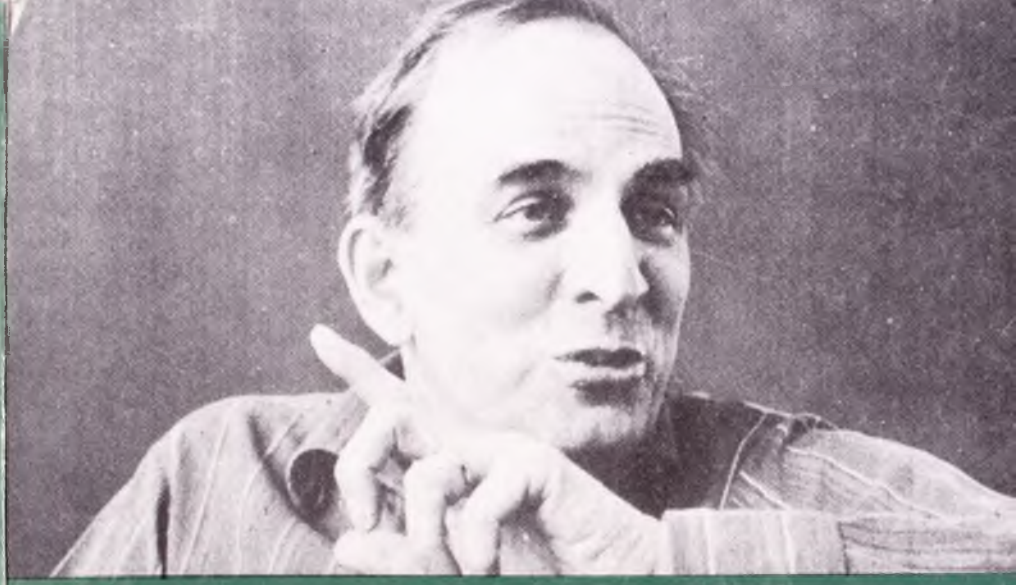

INGMAR BERGMAN

BÜYÜLÜ FENER

AFASİNEMA

INGMAR BERGMAN BÜYÜLÜ FENER

AFA

AFA – Sinema: 17
AFA – Yayınları: 129

ISBN 975-414-040-5

Ağustos, 1990

©Ingmar Bergman ve Norstedts Forlag, 1987
ONK Ajans

©*Laterna Magica*
adlı bu kitap İngilizceden çevrilmiştir. Türkçe hakları
AFA Yayıncılık A.Ş.'ye aittir.

Dizgi: AFA Yayıncılık A.Ş.
Baskı: AFA Matbaacılık
Kapak: Reyo Basımevi

AFA Yayıncılık A.Ş., Sıhhiye Apt. 19/8 Cağaloğlu – İSTANBUL
☎526 39 80

INGMAR BERGMAN

Büyülü Fener

Çeviren:
Gökçin Taşkın

AFA
YAYINLARI

-1-

1918 yılında ben doğduğum zaman annem İspanyol gribi geçiriyormuş. Benim durumum da kötüymüş, ne olur ne olmaz diye hastahanede vaftiz edilmişim. Bir gün aile doktorumuz eve ziyarete geldiğinde bana bakıp "Yetersiz beslenmeden ölüyor," demiş. Anneannem beni yanına alıp trenle Dalarna'daki yazlık evine götürmüş. O zamanlar tüm bir günü alan yolculuk boyunca beni suya batırılmış pandispanyayla beslemiş, sonunda Dalarna'ya vardığımda yarı ölüymüşüm. Anneannem gene de bana bir sütanne bulmuş -- komşu köyden sarışın, canayakın bir kız. Yavaş yavaş düzelmişim, ama hep kusuyor, sürekli mide ağrısı çekiyormuşum.

Ne olduğu pek anlaşılamayan birkaç hastalık da geçirdim ve yaşamak isteyip istemediğime bir türlü karar veremedim. O zamanki durumu bilincimin derinliklerinde anımsayabiliyorum: Bedenimdeki salgıların kötü kokusu, sert, nemli, batan elbiseler, gece lambasından yayılan yumuşak aydınlık, bitişik odaya açılan aralanmış kapı, dadının derin solukları, pıtır pıtır adımlar, fısıldaşan sesler, güneşin sürahideki suda yansımaları. Bunların tümünü anımsayabilirim ama hiç korku anımsamıyorum. Korku sonradan geldi.

Yemek odası, tuvalet, çöp tenekeleri, şişman fareler ve bir halı dövme askısı olan yüksek kiremit duvarlı, karanlık bir avluya bakıyordu. Birisinin kucağına oturmuş, yulaf lapasıyla

besleniyorum. Kenarları kırmızı çizgili muşambada duran mavi çiçekli beyaz emaye tabak, pencereden giren dağınık ışığı yansıtıyor. Başımı iki yana ve öne sallayarak değişik bakış açıları deniyorum. Başımı hareket ettirdikçe lapa tabağında yansıyan ışıklar değişip yeni biçimler oluşturuyor. Birdenbire her şeyin üzerine kusuyorum.

Bu belki de benim ilk anım: Ailem Stockholm'de, Skeppargatan ile Storgatan'ın kesiştiği köşedeki apartmanın birinci katındaki dairede yaşıyordu. 1920 güzünde Stockholm'ün Östermalm semtinde Villagaton 22'ye taşındık.

Ev taze boya ve parke cilası kokuyor. Çocuk odasının zemini güneş sarısı muşamba döşeli, pencerelerde üzerinde şatolar ve kır çiçekleri olan açık renk storlar var. Annemin elleri yumuşak ve bana öyküler anlatmak için ayıracak vakti var. Bir sabah babam yataktan kalkınca odadaki lazımlığa basıp yüksek sesle küfür ediyor. Mutfakta çalışan Dalarna'lı iki köylü kız sık sık ve içlerinden geldiği gibi şarkı söylüyor. Aynı katta benimle yaşıt bir oyun arkadaşım oturuyor. Adı Tippan, yaratıcı ve girişken bir kız. Birbirimizin vücudunu inceleyip ilginç farklılıklar buluyoruz. Birisi bizi yakalıyor ama ele vermiyor.

Kızkardeşim doğuyor. Dört yaşındayım ve durum kökünden değişiyor. Şişman, şekilsiz yaratık birdenbire başrole geçiyor. Annemin yatağından atılıyorum; babamın yüzü avaz avaz ağlayan bu kundağın üzerine eğilirken mutluluktan parlıyor. Kıskançlık canavarı yüreğime pençelerini sımsıkı atıyor, öfkeleniyor, ağlıyor, yere pisletip pisliğimi her yere sıvıyorum. Her zaman can düşmanı olduğumuz ağabeyimle barışıp bu iğrenç iblisi öldürmek için çeşitli planlar yapıyoruz. Bazı nedenlerden dolayı ağabeyim bu işi benim yapmam gerektiğine karar veriyor. Gururum okşanıyor, uygun bir zaman kolluyoruz.

Sessiz ve güneşli bir öğleden sonra evde tek başımayım sa-

nıyor, süzülerek annemle babamın yatak odasına giriyorum. Yaratık pembe sepetinde uyuyor. Bir iskemle çekip üzerine çıkıyor, bir an durup tombul yüze ve salyalar akan ağza bakıyorum. Ağabeyim bana açık seçik ne yapacağımı öğretmiş gerçi ama ben yanlış anlamış olmalıyım. Kızkardeşimin boğazını sıkacağım yerde göğsüne bastırıp çökertmeye çalışıyorum. Anında kulak parçalayıcı bir çığlıkla uyanıyor. Elimle ağzını kapatıyorum. Sulu mavi gözleri şaşı şaşı bakıyor. Onu daha sıkı tutmak için öne doğru bir adım daha atıyorum ve ayağım kayıyor, yere yuvarlanıyorum.

Bu olayın çok çabuk dehşete dönüşen yoğun bir zevk duygusu verdiğini anımsıyorum.

Çocukluk fotoğraflarıma eğilmiş, büyüteçle annemin yüzünü inceliyor, çoktan silinmiş duyguların içine sızmaya çalışıyorum. Evet, annemi sevdim ve bu fotoğrafta geniş alnının ardında ortadan ayrılmış gür saçları, oval tatlı yüzü, duyarlı ağzı, koyu renk, biçimli kaşlarının altındaki sıcak içten bakışı ve küçük elleriyle annem çok çekici.

Dört yaşındaki yüreğim ona duyduğum köpeksi bağlılıkla tükeniyordu.

Gene de ilişkimiz yalın değildi. Anneme aşırı bağlılığım onu rahatsız eder, sinirlendirirdi. Sevgi açlığım ve şiddetli patlamalarım onu kaygılandırırdı. Çoğu kez soğuk, alaycı sözcüklerle beni yanından uzaklaştırırdı. Öfke ve düş kırıklığı içinde ağlardım. Annemin ağabeyimle ilişkisi daha yalındı çünkü her zaman onu babama karşı savunmak zorunda kalıyordu. Babamın vahşice dövmeyi de içeren acımasız bir sertlikle ağabeyimi yetiştirme yöntemi, aralarında sık sık yinelenen bir tartışma konusuydu.

Anneme duyduğum aşırı sevginin yumuşak ve öfkeli dalgalarının onun üzerinde çok az etkisi olduğunu yavaş yavaş anladım. Bu yüzden kısa bir süre içinde onu hoşnut kılacak

ve ilgisini uyandıracak başka bir davranışı denemeye başladım. Hastalık, anında sevecenlikle karşılanıyordu. Bitmeyen hastalıklar çeken sağlıksız bir çocuk olduğum için bu, gerçekten onun sevgisine giden acı dolu ama başarılı bir yol oldu, öte yandan annem hemşirelik eğitimi gördüğünden sahte hastalıklar çok çabuk anlaşılır ve herkesin önünde cezalandırılırdı.

Annemin ilgisini çekmek için denediğim bir başka yol daha da tehlikeliydi. Annemin ilgisizliğe ve kayıtsızlığa katlanamadığını anlamıştım: Ne de olsa bunlar onun *kendi silahlarıydı.* Duygularımı bastırmayı öğrendim. Temel unsurları kendini beğenmişlikle uzak bir yakınlık olan garip bir oyuna başladım. Neler yaptığıma ilişkin hiçbir şey anımsamıyorum ama sevgi insanı girişimci kılıyor, ben de bu duyarlılık ve gurur karışımı davranışlarımla ilgi uyandırmakta çok çabuk ustalaştım.

En büyük sorunum oyunumu açığa vurmak, maskeyi çıkartmak ve karşılıklı bir sevgi içinde sarmalanmak fırsatının bana hiç bir zaman verilmemesiydi.

Pek çok yıl sonra annem geçirdiği ikinci kalp krizinin ardından burnunda bir tüple hastahanede yatarken yaşamlarımızdan sözetme fırsatı bulduk. Ona çocukluğumdaki acılarımı anlattım, acılarımın kendisini tedirgin ettiğini kabul etti ama benim o zaman düşündüğüm biçimde değil. Benimle yaşadığı sorunları ünlü bir çocuk doktoruna aktarmıştı. Doktor da ciddi terimlerle "hastalıklı yaklaşımlar" diye adlandırdığı davranışlarıma kesin olarak karşı koyması için onu uyarmıştı. Her üzerime düşüşü bana yaşam boyu zarar verecekti.Bu, 20'li yıllardaydı.

Bu çocuk uzmanıyla yapılan görüşmeye ilişkin net bir anım var. Nedeni altı yaşımı geçmiş olmama karşın okula gitmeyi reddetmemdi. Her gün kaygı çığlıkları içinde sürüklenerek ya da kucağa alınarak sınıfa sokuluyordum. Gördüğüm

her şeyin üzerine kusuyor, bayılıyor, denge duyumu yitiriyordum. Sonunda kazandım ve okula gidişim de ertelendi ama bu tanınmış doktorla görüşmeye gitmek kaçınılmaz olmuştu.

Adamın kocaman bir sakalı, dik bir yakası vardı ve puro kokuyordu. Pantolonumu aşağıya indirdi, bir eliyle benim o önemsiz organımı tuttu, öteki elinin işaret parmağıyla kasığımın çevresinde bir üçgen çizdi, etekleri kürklü paltosu ve tülü yüzünü örten koyu yeşil kadife şapkasıyla arkamda oturan anneme, "Oğlanın *burası* hâlâ bir bebeğinki gibi," dedi.

Doktordan döndüğümüzde bana kenarları kırmızı, cebinin üzerinde işleme bir kedi figürü olan, solmuş sarı önlüğümü giydirdiler. Sıcak çikolata ve peynirli sandviç verdiler. Yeniden ele geçirdiğim çocuk odasına girdim. Ağabeyim kızıl geçiriyordu ve başka bir yerdeydi. (Pek tabii ben onun öleceğini umuyordum. O zamanlar kızıl tehlikeli bir hastalıktı.) Oyuncak dolabından tekerlekleri sarılı kırmızılı tahta bir arabaya tahta atı koştum. Okul tehlikesi hoş bir başarı anısı içinde silindi.

1965 yılının başlarında fırtınalı bir kış günüydü; annem, babamın gırtlağındaki habis bir tümörü aldırmak üzere hastahaneye yattığını söylemek için tiyatroya telefon etti. Gidip onu görmemi istedi. Babamı görmek için zamanımın da, isteğimin de olmadığını, ona hiç ilgi duymadığımı çünkü babamla benim birbirimize söyleyecek hiçbir şeyimiz kalmadığını, olası ölüm döşeğine, hastaneye gidersem belki onu korkutup utandırabileceğimi söyledim. Annem öfkelendi. Israr etti. Ben de öfkelendim, bana duygusal şantaj yapmaktan vazgeçmesini söyledim. Bu bitip tükenmeyen şantaj: *Benim hatırım için yapamaz mısın?* Annem kızdı ve ağlamaya başladı. Gözyaşlarının beni hiçbir zaman etkilemediğini söyleyerek telefonu suratına kapattım.

Aynı gece tiyatroda çalışıyordum. Kuliste gidip oyuncular-

la konuştum, şiddetli kar fırtınası yüzünden tiyatroya geç kalan seyircileri salona soktum. Sonra odamda oturup Peter Weiss'ın *Die Ermittlung* (Soruşturma) adlı oyunu üzerinde çalışmaya başladım.

Telefon çaldı, santraldaki kız yanında Bayan Bergman'ın beklediğini, kendisinin müdür beyle görüşme talebinde bulunduğunu söyledi. Birkaç tane Bayan Bergman olduğundan hangi lanet Bayan Bergman diye sordum. Santraldaki kız ürkek bir sesle Bayan'ın genel yönetmenin annesi olduğunu söyledi, Bayan Bergman oğluyla görüşmek istiyormuş – *hemen*.

Bu karda kışta tiyatronun yollarına düşmüş annemi odama getirmek için aşağıya indim. Harcadığı güçten, zayıf kalbinden ve öfkeden soluk soluğaydı. Ona oturmasını söyleyip bir fincan çay içip içmeyeceğini sordum. Kesinlikle oturmayacaktı. Çay filan da istemiyordu. Bu ziyaretin amacı o sabah telefonda söylediğim acımasız, kaba ve incitici sözleri bana yineletip bir kez daha duymaktı. Annemle babamı aşağılayıp, sövüp sayarken neye benzediğimi görmek istiyordu.

Bu kürklü küçük insanı kaplayan karlar, halının üstünde koyu lekeler bırakarak eriyordu. Çok solgundu, gözleri öfkeyle kararmış ve burnu kızarmıştı.

Ona sarılıp öpmeye çalıştım ama beni itekleyip yüzüme bir tokat attı. (Annemin tokat tekniğinin üzerine yoktur. Patlama şimşek gibidir ve sol elindeki iki ağır evlilik yüzüğü cezaya can yakıcı bir vurgu da katar.) Gülmeye başladım, annem gözyaşlarına boğuldu. Masanın başındaki iskemleye doğrusu hayli ustalıkla çöktü ve sağ eliyle yüzünü kapatırken öbür eliyle de çantasının içinde mendilini arandı.

Yanına oturdum, elbette babamı görmeye gidecektim, gitmez olur muydum. Bu sabah söylediğim şeylere pişman olmuştum ve bütün kalbimle beni bağışlamasını diliyordum.

Bana sarıldı ve artık bir dakika bile beni rahatsız etmeyeceğini söyledi.

Ondan sonra çay içtik ve sabah saat ikiye dek konuştuk.

Bütün bunlar bir salı günü oldu. Bunu izleyen pazar günü babam hastahanede yattığı sürece annemin yanında kalan bir aile dostu bana telefon edip annemin hastalandığını, hemen gelmem gerektiğini söyledi. Doktoru, Profesör Nanna Schwartz da yoldaydı. O an için kriz hafiflemişti. Storgatan 7'ye koştum. Kapıyı profesör açtı ve annemin birkaç dakika önce öldüğünü söyledi.

Hiç beklenmedik bir biçimde avaz avaz haykırarak hıçkıra hıçkıra ağladım. Çabuk sustum. Yaşlı doktor elimi tutarak suskun durdu. Sakinleştiğim zaman, yirmişer dakika süren iki krizle her şeyin çabucak bittiğini söyledi.

Az sonra çıt çıkmayan evde annemle başbaşa kalmıştım.

Annem flanel bir gecelik, el örgüsü mavi bir hırka giymiş, yatağında yatıyordu. Başı hafifçe yana dönük, dudakları aralıktı. Yüzü solgundu, gözlerinin çevresinde gölgeler vardı. Hâlâ koyu renk olan saçları düzgün taranmıştı – hayır artık saçları koyu renk değil, demir grisiydi ve son yıllarda kısa kesilmişti ama benim belleğimdeki anne imajı onun saçlarının hâlâ koyu renk olduğunu söylüyor, belki de yol yol gri. Elleri göğsünün üzerindeydi. Sol elinin işaret parmağında küçük bir yara bandı vardı.

Oda ansızın parlak ilk yaz ışığıyla doldu, başucu masasının üzerindeki çalar saat işgüzarlıkla tıkırdayıp duruyordu.

Annem soluk alıyor sandım, sanki göğsü inip kalkıyordu, sanki bir iç çekiş duyabilecektim. Göz kapakları kımıldıyor sandım. Uyuyordu da az sonra uyanacaktı sanki. Alışkanlığın gerçekle oynadığı her zamanki aldatıcı oyunu.

Odada birkaç saat oturdum. Hedwig Eleonara Kilisesinin çanları sabah duası için çalıyordu, ışık değişmişti ve bir yerlerden bir piyano sesi yükseliyordu. Acı çektiğimi ya da herhangi bir şey düşündüğümü sanmıyorum, hatta kendimi gözlemleyip rol yaptığımı bile sanmıyorum – oysa çoğu kez en derin

yaşantılarımı bile soluklaştırıp hafifleten bu meslek hastalığı yaşam boyu acımasız bir biçimde peşimi bırakmamıştır.

Annemin odasında geçirdiğim saatlere ilişkin pek fazla şey anımsamıyorum. En yoğun hatırladığım şey annemin parmağındaki yara bandı.

Aynı gün öğleden sonra hastahaneye babamı görmeye gittim, ona annemin öldüğünü söyledim. Ameliyatı ve ameliyat sonu geçirdiği zatürreyi atlatmış, üzerinde eski bir *robe de chambre*, traş olmuş, temiz pak, uzun kemikli eli bastonun sapında, koğuşun mavi koltuğunda oturuyordu. Sürekli bana bakıyordu, gözleri aydınlık, sakin ve kocaman açılmıştı. Ona haberi verdiğim zaman yalnızca başını öne eğdi ve kendisini yalnız bırakmamı istedi.

Yetiştirilmemizde çoğunlukla suç, itiraf, ceza, bağışlanma, lütuf gibi kavramlar; çocuk, anne–baba ve Tanrı arasındaki ilişkilerdeki somut unsurlar temel alınmıştı. Bunların tümünde kabul ettiğimiz ve anladığımızı sandığımız doğal bir mantık hüküm sürerdi. Nazizmin tuzağına bu kadar kolay düşmemizde bu gerçeğin etkisi olabilir. Özgürlük sözcüğünü hiç duymamıştık, hele özgürlüğün tadının nasıl olduğunu hiç bilmiyorduk. Hiyerarşik bir sistemde tüm kapılar kapalıdır.

Cezalandırılma doğaldı, hiçbir zaman sorgulanmadı. Çabuk ve basit olabilirlerdi, yüze bir tokat, kıça bir şaplak gibi ama aşırı karmaşık ve kuşaklar boyu incelmiş cezalar da vardı.

Ernst Ingmar sık sık ve kolayca yaptığı gibi altını ıslattığında günün geri kalan kısmını dize kadar inen kırmızı bir eteklikle geçirmek zorundaydı. Bu zararsız ve gülünç kabul edilen bir cezaydı.

Önemli suçlar, suçun ortaya çıkmasıyla başlayarak örnek cezalar oluştururdu. İlk elde suçlu suçunu itiraf ederdi, yani

hizmetçilerin, annemin ya da çeşitli nedenlerden dolayı papaz evinde kalan kadınlardan birinin önüne çıkıp anlatırdı.

İtiraf etmenin anında doğurduğu sonuç, toplumdan dışlanmaktı. Hiç kimse suçluyla konuşmaz, onu yanıtlamazdı. Anlayabildiğim kadarıyla bunun amacı suçlunun cezalandırılmaya ve bağışlanmaya özlem duymasını sağlamaktı. Öğle yemeği yenip kahveler içildikten sonra taraflar babamın odasına çağrılır, sorgulama ve itiraflar yinelenirdi. Bundan sonra halı dövme sopası getirilir, kaç sopaya hak kazandığını suçlunun kendisi belirlerdi. Ceza tespitinden sonra sıkı doldurulmuş yeşil bir yastık getirilir, pantolonlar ve donlar aşağıya indirilir, yastığın üzerine yüzükoyun yatırılırdık; birisi boynumuzu sıkıca tutar ve dayak faslı başlardı.

Bu cezanın fazla can acıtıcı olduğunu iddia edemem. Asıl acıtıcı olan dayak töreni ve aşağılanmaydı. Cezanın en kötüsünü ağabeyim alırdı. Annem çoğu kez onun yatağının kenarına oturur, halı dövme sopasının zedelediği ve yer yer kanlı kabarcıklar oluşturduğu sırtına pansuman yapardı. Ağabeyimden nefret ettiğim, birdenbire patlayan öfkelerinden korktuğum için, onun böylesine şiddetli cezalandırılmasını görmekten pek hoşnut olurdum.

Dayak faslı bittikten sonra babamın elini öpmek gerekirdi ve böylece bağışlanma ilan edilir, suç yükü hafifler, bunu ferahlama ve dua izlerdi. Elbette yemek yemeden ve gece okumalarını yapmadan yatmak zorundaydık, gene de önemli ölçüde rahat bir soluk alınırdı.

Karanlık korkusuyla kıvranan bir çocuk için çok tatsız olabilen ve kendiliğinden oluşuveren bir ceza türü daha vardı: Özel bir dolabın içine kapatılmak. Alma, mutfakta bize o özel dolabın içinde yaramaz çocukların ayak parmaklarını yiyen bir yaratığın yaşadığını söylemişti. Ben karanlıkta bir şeyin yürüdüğünü çok açık seçik işitmiş ve büyük bir dehşete kapılmışım. Ne yaptığımı anımsamıyorum. Ayak parmaklarımı ye-

nilip yutulmaktan kurtarmak için belki raflara tırmanmış, belki de çengellere asılmıştım.

Bulduğum bir çözümle bu ceza türü korkunçluğunu yitirdi. Dolabın köşesine yeşil ve kırmızı ışıklı bir el feneri sakladım. Dolaba kapatıldığım zaman fenerimi köşesinden çıkarıp yakıyor, ışığı duvara yönelterek kendimi sinemada varsayıyordum. Bir kezinde kapı açıldığında gözlerim kapalı, yere yattım ve kendimde değilmiş gibi yaptım. Herkes çok korktu. Yalnızca annem rol yapıyor olabileceğimden kuşkulandı, ama hiçbir kanıt bulunamadı ve bir ek cezaya daha çarptırılmadım.

Öteki cezalara gelince sinemaya gitme yasağı, yemek yeme yasağı, yatağa ya da odamıza gönderilmek, fazladan ev ödevi, elimize sopayla vurulması, saçımızın çekilmesi, mutfakta çalıştırılmak (bu çok hoş da olabiliyordu), belirli bir süre hiç kimsenin bizimle konuşmaması ve benzerleri.

Şimdilerde annemle babamın çaresizliğini anlayabiliyorum. Herkesin gözü papaz ailesinin üzerindedir; onlar adeta bir tepsinin üzerindeymiş gibi yaşarlar. Papaz evinin kapısı cemaatine hep açık olmalıdır. Cemaatin eleştirisi ve yorumları bitmek bilmez. Annem ve babam bu mantıksız baskının altında ezilen mükemmelliyetçi kişilerdi. Çalışma günlerinin başı sonu belirsizdi, evlilikleri çetindi ve öz disiplinleri demir gibi sertti. Kendi içlerinde bastırmaya çalıştıkları özelliklerini iki oğulları da sürekli olarak yansıtıyordu. Ağabeyim isyankârlığını ve kendisini korumasını bilemedi. Babam onu ezmek için tüm iradesini kullandı, başarılı da oldu sayılır. Kızkardeşim hem annem hem babam tarafından mülkiyetçi bir sevgiyle çok fazla sevildi. Bu sevgiye kendinden vazgeçerek uysal bir çekingenlikle karşılık verdi.

Sanıyorum ben tek çıkar yolu, kendimi bir yalancıya dönüştürmekte bulmuştum. Gerçek benle çok az ilintisi olan yabancı bir insan yarattım. Yarattığım kişiyle asıl ben olan kişiyi birbirinden ayırmasını bilemediğim için bu zedelenmenin

yaşamımda ve yaratıcılığımda yetişkin yaşlarıma dek önemli etkileri oldu. Kimi zaman, yalanı yaşayan kişinin doğruyu sevdiği gerçeğiyle kendimi avutmak zorunda kalırım.

Söylediğim ilk bilinçli yalan belleğimde olduğu gibi duruyor. Babam bir hastahaneye vaiz olmuştu. Stockholm'de sınırları Lill–Jansskogen'e dek uzanan büyük bir parkın kenarında sarı bir eve taşınmıştık. Soğuk bir kış günüydü, ağabeyim, ben ve ağabeyimin arkadaşları parkın ucundaki seraya kartopları atarak çok sayıda cam kırmıştık. Bahçıvan anında bizden kuşkulanarak babama şikayet etmişti. Sorgulamalar başladı. Ağabeyim ve arkadaşları suçlarını itiraf ettiler. Ben mutfakta süt içiyordum. Alma da masanın üzerinde pasta yapıyordu. Mutfağın penceresinden zarara uğramış seranın damını seçebiliyordum. Ev işlerindeki yardımcımız Siri, içeri girerek korkunç cezalara ilişkin gelişmeleri anlattı. Bana, bu kırıp dökme olayında bir rolüm olup olmadığını sordu, bunu zaten ben ön sorgulamalarda inkâr etmiştim (kanıt yetersizliğinden geçici olarak salıverilmiştim). Siri, şaka yollu, havadan sudan söz edermişcesine camlardan birini kırmayı başarıp başaramadığımı sorduğu zaman beni tuzağa düşürmek istediğini anladım, sakin bir sesle yanıtlayarak bir süre çocukları izlediğimi, gevşek birkaç kartopu atarak ağabeyime isabet ettirdiğimi ama sonradan ayaklarım çok üşüdüğü için içeri girdiğimi söyledim. Şöyle düşündüğümü açık seçik anımsıyorum: İşte yalan böyle söylenir.

Bu tayin edici bir buluştu. Kaba çizgileriyle aynı akılcı yolla Molière'in Don Juan'ı gibi ben de bir düzenbaz olmaya karar vermiştim. Her zaman başarılı olduğumu söyleyemem: Yeterince deneyimim olmadığından kimi zaman içyüzüm anlaşılıyordu ve kimi zaman da yabancılar işe karışıyordu.

Ailenin Anna Teyze adında milyoner bir velinimeti vardı. Bizi sihirbazıyla, başka eğlenceleriyle partilerine çağırırdı. Noellerde her zaman bize pahalı ve çekici armağanlar verir, her yıl bizi Djurgarden'deki Schumann Sirki'nin açılışına gö-

türürdü. Bu olay bana coşkulu bir heyecan verirdi: Anna Teyze'nin üniformalı sürücüsü, pırıl pırıl aydınlatılmış o muhteşem ahşap binadan içeri girmek, gizemli kokular, Anna Teyze'nin kocaman şapkası, orkestranın yükselen sesi, hazırlıkların büyüsü, sirk girişinin kırmızı perdelerinin ardındaki kaplanların ve aslanların kükreyişi... Birisi kubbenin altındaki karanlık bir oyukta gezinen bir aslan görüldüğünü fısıldamıştı, palyaçolar dehşet saçıyordu, ben yoğun duygudan uyuyakalıp harika bir müziğe uyanmıştım – ak giysiler içinde genç bir kadın kara bir atın üzerinde çevrede dolaşıyordu.

Bu kadından etkilenmiş, ona tutulmuştum. Hemen onu fantezi oyunlarıma dahil ettim. Esmeralda adını verdim ona (belki de adı buydu). Fantezim en sonunda tehlikeli bir biçimde gerçeğin sınırlarını aştı. Sınıfta yanımda oturan Nisse adlı bir erkek çocuğa gizlilik yemini ettirerek sırrımı söyledim: Annemle babam beni Schumann Sirki'ne satmışlardı, yakında dünyanın en güzel kadını olan Esmeralda'nın yanında akrobat olarak yetiştirilmek üzere evden ve okuldan alınacaktım. Ertesi gün fantezim açıklanmış ve kutsal gizime ihanet edilmişti.

Sınıf öğretmenim olayı çok ciddiye alarak anneme öfkeli bir mektup yazdı. Korkunç bir yargılanma sahnesi oldu. Yüzümü duvara verdirdiler, aşağılandım, rezil edildim; hem evde, hem okulda.

Elli yıl sonra anneme, benim sirke satılma öykümü anımsayıp anımsamadığını sordum: Çok iyi anımsıyordu. Ona böylesi bir yürekliliğe ve düş gücüne neden hiç kimsenin gülmediğini, hiç değilse sevecenlikle eğilmediğini sordum. Yedi yaşında bir çocuğun evden ayrılıp sirke satılmak istemesinin nedenlerinin derininde ne yatabileceğini hiç kimse sormamış mıydı? Annem zaten benim yalanlarımdan ve fantezilerimden fazlasıyla tedirgin olduklarını söyledi. Kaygı içinde çocuk uzmanına bile başvurmuşlardı. Uzman, bir çocuğun erken

bir dönemde gerçekle fanteziyi ayırdetmesinin ne denli önemli olduğunu vurgulamıştı. O anda cüretkâr ve çirkin bir yalanla karşılaştıkları için ceza da ona göre verilmeliydi.

Ağabeyimin kamasını alıp, artık arkadaşım olmayan o çocuğu okulun bahçesinde kovalayarak öcümü aldım. Bizi ayırmak için kendini aramıza atan öğretmeni de öldürmeye kalkıştım.

Okuldan uzaklaştırıldım ve şiddetli bir dayak yedim. Sonra güvenilmez arkadaşım çocuk felcine yakalandı ve öldü. Bu da beni sevindirdi. Böyle durumlarda her zaman olduğu gibi bütün sınıf üç haftalığına eve gönderildi ve her şey unutuldu.

Ama ben Esmeralda'yı düşlemeyi sürdürdüm, serüvenlerimiz giderek daha tehlikeli oluyor, aşkımız giderek daha şiddetleniyordu. Bu arada sadık oyun arkadaşım Tippan'a ihanet ederek bizim sınıftan Glodys adlı bir kızla nişanlandım.

Sophiahemmet Kraliyet Hastahanesinin parkı geniştir. Ön yüzü Valhallavägen'e bakar, bir yanında stadyum öbür yanında teknik okul vardır. Park, Lill–Jans ormanının derinliklerine dek uzanır. O zamanlar sayısı pek de fazla olmayan binalar inişli çıkışlı büyük bir alana dağılmıştı.

Ben gönlümce çevrede dolaşıyor, her tür deneyimi yaşıyordum. Parkın derinliklerindeki küçük kerpiç kilise bende özel bir ilgi uyandırmıştı. Hastahaneyle kilise arasındaki ulaşımdan sorumlu olan kapıcıyla kurduğum arkadaşlık yoluyla pek çok ilginç öykü duymuş, farklı çürüme aşamalarında pek çok ceset görmeme izin verilmişti. Girişin ciddi olarak yasaklandığı bir başka bina ise gürül gürül yanan kocaman ocaklarıyla kazan dairesiydi. Kömür el arabalarıyla çekilir ve kara figürler tarafından ocakların içine devrilirdi. Haftanın birkaç günü kocaman Ardennes atlarının koşulduğu arabalar gelir, çuvallar bez kukuletalı adamlar tarafından çelik kapıları açık ocaklara boşaltılırdı. Kimi zaman fırınlarda gizlice kanlı or-

ganlar ve kesilmiş kol ve bacaklardan oluşan yığınlar yakılırdı.

Babam, onbeş günde bir her pazar, kara üniformaları, beyaz kolalı önlükleri ve derli toplu başlarının üzerindeki Sophiahemmet kepleriyle hemşirelerin doldurduğu hastahane kilisesinde komünyon verirdi. Papaz evinin karşısında yaşamlarını hastalarına adamış çok yaşlı hemşirelerin barındığı Solhemmet vardı. Bu hemşireler sıkı manastır kurallarına bağlı bir rahibe topluluğu gibiydiler.

Solhemmet'te yaşayanlar papaz evini ta içine kadar görebilirlerdi, bakıyorlardı da.

Dürüst olmak gerekirse geriye baktığımda yaşamımın ilk yıllarını zevk ve ilgiyle hatırlarım. Düşlem gücüm ve duyularım yeterince besleniyordu. Bu döneme ilişkin sıkıcı, renksiz hiçbir şey anımsamıyorum, aksine günler ve saatler, beklenmedik harika görüntüler ve sihirli dakikalarla dolup taşardı. Hâlâ çocukluğumdan görüntülerin içinde gezip dolaşabilir, ışıkları, kokuları, insanları, odaları, anları, jestleri, ses tonlarını ve objeleri yeniden yaşayabilirim. Bu anıların ender olarak özel bir anlamı vardır, çoğu kısa ya da uzun, hiçbir amacı olmayan rasgele çekilmiş filmler gibidir.

Çocukluğun ayrıcalığı büyü ile yulaflapası, müthiş korkular ile büyük mutluluklar arasında hiç engellenmeden gidip gelebilmesidir. Gölgeli, çoğu zaman anlaşılmaz yasaklar ve kurallardan başka hiçbir sınır yoktu. Örneğin zaman kavramını bir türlü anlayamadığımı hatırlıyorum. *Artık dakik olmayı öğrenmelisin, sana bir saat verildi, bakmasını öğrendin!* Ama benim için zamanın anlamı yoktu. Okula, yemeğe hep geç kalıyordum. Hastahanenin parkında keyfimce geziyor, bir an bir şey görüp duruyor, hayal kuruyordum, zaman duruyordu, sonra bir şey bana aç olabileceğimi söylüyordu ve kıyamet kopuyordu.

Fanteziyle gerçek kabul edileni ayırdetmek çok güçtü.

Eğer çaba harcasaydım belki gerçeği kalıcı kılmayı başarabilirdim ama örneğin hayaletler vardı, hortlaklar vardı, onlarla ne yapmam gerekiyordu? Ya İskandinav destanları? Onlar gerçek miydi? Tanrı ve melekler? İsa? Adem'le Havva? Ya o tufan? İbrahim ve İshak gibi olunabilir miydi? İbrahim, oğlu İshak'ın gırtlağını *gerçekten* kesecek miydi? İshak'la kendimi özdeşleştirerek Doré'nin oyma resmine korku içinde baktım. İşte bu gerçekti. Baba, Ingmar'ın boğazını kesecekti. Ya melek, iş işten geçtikten sonra gelirse? İşte o zaman ağlamak zorunda kalacaklar. Kanlar akıyor ve Ingmar benzi solmuş, gülümsüyor. Gerçek.

Sonra yaşamıma sinema makinesi girdi.

Noelden haftalar önceydi. Milyoner Anna Teyze'nin üniformalı sürücüsü Bay Jansson eve pek çok armağan bırakmış, bunlar da her zamanki gibi merdivenlerin altındaki dolabın içinde duran Noel armağanları sepetine konulmuştu. Özellikle bir paket, içimde heyecanlı bir merak uyandırdı. "Forsners" paket kağıdına sarılmış, kahverengi, köşeli bir şeydi. Forsners, Hamngatan'da yalnızca fotoğraf makineleri değil, gerçek film makineleri de satan bir fotoğrafçı mağazasıydı.

Bir film makinesi kadar sahip olmak istediğim başka hiçbir şey yoktu. Bir yıl önce ilk kez sinemaya gitmiş ve bir atla ilgili bir film görmüştüm. Sanıyorum adı *Kara Güzellik*'ti ve ünlü bir çocuk kitabından uyarlanmıştı. Sture Sineması'nda oynamıştı. En ön sırada oturup seyretmiştik. İşte benim için başlangıç bu oldu. Hiç sönmeyecek bir ateşle tutuşmuştum. Suskun gölgeler, soluk yüzlerini bana çevirerek işitilmeyen seslerle en gizli duygularımla konuştular. Aradan altmış yıl geçti ve hiçbir şey değişmedi; hâlâ aynı ateş.

O güzün sonlarında sinema makinesi ve birkaç tane filmi olan bir okul arkadaşıma gittim. Tippan'la bana görev yapar-

mış gibi bir film gösterdi. Sonra ev sahibim Tippan'la öpüşüp koklaşırken bana da makineyi kullanma izni verdi.

Noel bir eğlence patlamasıydı. Annem her şeyi başarıyla yönetirdi, konukseverlik törenleri, yemek, akraba ziyaretleri, Noel armağanları ve kilise düzenlemeleri kargaşasının ardında hatırı sayılır bir örgütleme yeteneği yatıyor olmalıydı.

Evde Noel arefesi oldukça sakin yaşanırdı. Saat beşte kilisede ayinlerle başlar, sonra ölçülü ama mutlu bir yemek yenir, ağaçtaki mumlar yakılır, Noel öyküsü okunur ve erkenden yatılırdı. (Ertesi sabah ayin için çok erken kalkmak zorundaydık o zamanlar, gerçekten çok erken.) Armağanlar dağıtılmazdı ama keyifli bir akşam ve Noel günü şenliklerine neşeli bir başlangıç olurdu. Erkenden yapılan trompetli, meşaleli kilise ayininden sonra sıra Noel kahvaltısına gelirdi. Bu arada babam kilisedeki mesleki görevlerini yerine getirmiş, papaz cüppesini çıkararak ev ceketini giymiştir. En keyifli anındadır. Konuklarımıza içinden geldiği gibi bir konuşma yapar, o gün için bestelediği bir şarkı söyler, konuklarımızla kadeh kaldırır, meslektaşlarının taklidini yaparak herkesi güldürürdü. Kimi zaman onun sevimliliğini, neşesini, nezaketini, dostluğunu ve cömertliğini düşünürüm. Bunların tümü karanlık, sertlik, kabalık ve uzaklık ardında gizlenmişti. Sanıyorum belleğimde çoğu kez babama haksızlık ettim.

Kahvaltıdan sonra herkes birkaç saatliğine yatağına uzanırdı. Bu arada hazırlıklar, ev işlerinin yapılması sürüyor olmalıydı çünkü saat ikide alacakaranlık inerken öğleden sonra kahvesi sunulurdu. Gelip Noel kutlamak isteyen herkese papaz evi açıktı. Dostlardan birkaçı icraacı müzisyendi ve öğleden sonra şenliklerinin bir bölümünde doğaçlama bir konser de verilirdi. Sonra Noel gününün zengin, tantanalı doruğu yaklaşırdı: Akşam yemeği. Sosyal hiyerarşinin geçici olarak bir yana bırakıldığı geniş mutfakta hazırlanırdı. Tüm yemekler bir servis masasına ve üzerlerine örtü serilmiş iş tezgahla-

rına konulurdu. Noel armağanlarının dağıtılması yemek masasında yapılırdı. Sepetler içeri getirilir, babam elinde bir puro ve bir kadeh tatlı likörle töreni yönetir, armağanlar dağıtılır, yükseksesle dizeler okunur, alkışlanır ve yorumlanırdı; şiirsiz hiçbir armağan verilmezdi.

İşte sinematograf olayı bu anda patlak verdi. Makine ağabeyime verildi.

Anında bağırıp çağırıp ulumaya başladım. Azarlandım, göz önünden çekilerek öfkemi masanın altında sürdürdüm. Derhal sesimi kesmem istendi. Koşarak çocuk odasına gittim. Lanetler yağdırıyor, küfürler ediyor, kaçmayı düşünüyordum, sonunda üzüntüden bitkin düşüp uyumuşum.

Parti sürüp gitti.

Daha sonra, akşam uyandım. Aşağıda Gertrude bir halk şarkısı söylüyordu; gece lambası açıktı. İsa'nın doğuş sahnesini ve dua eden çobanları gösteren saydam resim yüksek konsolun üzerinde hafifçe ışıldıyordu. Beyaz açılır kapanır masasının üzerinde ağabeyimin öteki Noel armağanlarının arasında, kıvrık bacası, biçimli pirinç mercekleri ve film makaralarının takılacağı çubuklarıyla sinema makinesi duruyordu.

Çok çabuk bir karar verdim. Ağabeyimi uyandırarak ona bir pazarlık önerdim. Sinema makinesine karşılık yüz kurşun askerim. Dag'ın büyük bir ordusu vardı ve her zaman arkadaşlarıyla savaş oyunları oynadığı için ikiyanı da hoşnut kılan bir antlaşma yapıldı.

Sinema makinesi artık benim olmuştu.

Karmaşık bir makine değildi. Işık kaynağı bir gaz lambasıydı ve kol, dişli bir Malta sürgüsüyle bağlanmıştı. Metal kutunun dibinde basit bir yansıtma aynası, merceğin ardında da renkli projeksiyon saydamları için bir yer vardı. Makinede içinde birkaç cam, saydam ve mürekkep balığı renginde film şeridi (35 mm) olan kare mor bir kutu vardı. Film üç metre uzunluğundaydı ve makaranın içine yerleştirilmişti. Kapakta filmin adının *Bayan Holle* olduğu yazılıydı. Bu *Bayan Holle*

kimdi, hiç kimse bilmiyordu ama daha sonra onun Akdeniz ülkelerindeki Aşk Tanrıçasının popüler bir karşılığı olduğu anlaşıldı.

Ertesi sabah çocuk odasındaki geniş giysi dolabına çekilerek sinema makinesini şeker sandığının üstüne yerleştirdim ve ışık demetini ak badanalı duvara yönelttim. Sonra filmi taktım. Duvarda bir çayır resmi belirdi. Çayırda ulusal giysisiyle genç bir kadın uyuyordu. Sonra *kolu çevirdim.* O anı anlatmak olanaksız. Heyecanımı dile getirmek için sözcükleri bulamıyorum ama ne zaman istesem kızgın maden kokusunu, giysi dolabındaki naftalin ve toz kokusunu, elimde tuttuğum kolun bende bıraktığı duyumu anımsayabilirim. Duvardaki titrek dikdörtgeni görebilirim.

Kolu çevirdim ve kız uyandı, oturdu, kollarını açarak gerindi ve yavaş yavaş ayağa kalktı; salınarak dolaştı ve sağa doğru görüntüden çıktı gitti. Eğer kolu çevirmeyi sürdürürsem kız gene orada yatacak sonra baştan sona aynı hareketleri yapacaktı.

Kız hareket ediyordu.

-2-

Sophiahemmet papaz evinin lütuf ve korunmasında çocukluk, günlük ritm, doğum günleri, dini yortular, pazar günleri. Görevler, oyunlar, özgürlük, düzen ve güven. Kışın uzun karanlık okul yolu, bilye oyunları, ilkyazda bisiklet gezileri ve güzün pazar akşamları soba başında sesli okuma.

Annemin tutkulu bir aşk serüveni yaşamış olduğunu, babamın da şiddetli bir depresyon geçirdiğini biz bilmiyorduk. Annem evliliğini bitirmeye hazırlanıyormuş, babam canına kıymakla gözdağı veriyormuş. Barıştırıldılar ve evliliklerini sürdürmeye karar verdiler, o zaman "çocukların hatırı için" denildi. Biz hiçbir şey farketmedik ya da çok az şey.

Bir güz akşamı ben çocuk odasında makinemle oynuyordum. Kızkardeşim annemin odasında uyuyor, ağabeyimse dışarda atış talimi yapıyordu. Ansızın aşağıdan şiddetli bir tartışma sesi duydum. Annem ağlıyor, babam öfkeyle konuşuyordu. O zamana dek hiç işitmediğim korkutucu sesler. Yavaşça süzülerek merdivenlere doğru gittim ve holde annemle babamın müthiş bir kavgaya tutuştuklarını gördüm. Annem paltosunu kendine çekmeye çalışıyor, babam da paltoyu sımsıkı tutuyordu. Annem paltoyu bırakarak hızla sundurmaya doğru koştu, babam daha önce davranarak sundurmaya gitti, annemi kenara itip kapının önünde durdu. Annem babamın üzerine yürüdü, itişip kakıştılar. Annem babamın yüzüne

vurdu, babam da onu duvara savurdu, annem dengesini yitirerek yere düştü. Kızkardeşim patırtıya uyanıp sahanlığa çıktı ve ağlamaya başladı. Annemle babam kavgayı kestiler.

Ondan sonra ne olduğunu açık seçik anımsayamıyorum. Annem odasındaki divanın üzerinde oturuyordu, burnu kanıyordu, kızkardeşimi yatıştırmaya çalışıyordu. Ben çocuk odasında durmuş, sinema makineme bakıyorum, sonra merhamet dilercesine diz çöküp Tanrıya söz veriyorum: Eğer annemle babam yeniden dost olurlarsa filmlerimi ve sinema makinemi Tanrıya armağan edeceğim.

Dualarım işitildi. Hedvig Eleonara Kilisesinin papazı (babamın üstü) araya girdi, annemle babam barıştı, milyoner Anna Teyze onları İtalya'ya uzun bir tatile götürdü. Olayın içine anneannem girdi, düzen ve güvenlik içinde olma yanılsaması geri geldi.

Anneannem çoğu zaman Uppsala'da yaşardı ama Dalarna'da yazlık bir evi vardı. Daha otuzuna bile gelmeden dul kaldığında Trädgardsgatan'daki şık apartman dairesini ikiye böldürmüş, beş oda, bir hizmetçi odası ve mutfaktan oluşan kısma kendisi taşınmıştı. Hayata ilk adımlarımı attığımda anneannem, Smaland bölgesinden zamandışı bir anıtı andıran Bayan Nilson adında bir kadınla yalnız otururdu. Bayan Nilson çok iyi yemek yapardı, koyu dindardı ve biz çocukları çok şımartırdı. Anneannem ölünce annemin yanına geldi. Hem sevildi, hem korkuldu. Yetmişbeş yaşında gırtlak kanseri oldu, odasını toplayıp vasiyetnamesini yazdı. Annemin aldığı ikinci mevki tren biletini üçüncü mevki biletiyle değiştirerek Pataholm'e kızkardeşinin yanına gitti ve birkaç ay sonra orada öldü. Biz çocukların "Lalla" dedikleri Bayan Ellen Nilson, anneannemle ve annemin ailesiyle elli yıldan fazla yaşamıştı.

Anneannem ve Lalla inişli çıkışlı bir birliktelik içinde yaşamlarını sürdürmüşler, sayısız ihanet, sayısız barışma bile

bu birlikteliği asla sarsamamıştır. Benim için Trädgardsgatan'ın sessizliği içindeki geniş (belki o denli geniş değil) daire, sihir ve güvencenin doruğuydu: Zamanı ölçen pek çok saat, halıların sonsuz yeşilinde dolaşan güneş ışığı, çini sobalardaki güzel kokulu alevler, gürüldeyen soba borusu, tıkırdayan küçük soba kapakları... Sokağın aşağısından kimi zaman çanlarını çıngırdatan bir kızak geçer, katedral çanları kutsal ayin ya da bir cenaze için çalardı. Sabah akşam Gunilla çanı uzaktan ince ince duyulabilirdi.

Eski eşyalar, ağır perdeler, karanlık tablolar. Uzun karanlık salonun bitiminde, zemine yakın yerindeki dört delikli kapısıyla ilginç bir oda anımsıyorum. Kırmızı duvar kağıdıyla kaplıydı, bu odada maun ve kadifeden yapılmış, pirinç aksesuarlı ve süslü, taht gibi bir iskemle vardı. Tahta giden iki basamak, yumuşak tüylü bir halıyla kaplanmıştı, iskemlenin kapağı açıldığında karanlık bir boşluk ve kokularla karşılaşılırdı. Anneannemin tahtına oturmak yürek gerektirirdi.

Salondaki yüksek demir sobadan yanık kömür ve kızgın maden karışımı kendine özgü bir koku çıkardı. Lalla mutfakta yemek hazırlayıp besleyici bir lahana çorbası pişirirken evin her yanına sıcacık bir koku yayılır ve bu koku gizli odadaki belirsiz kokularla birleşir, daha da keskinleşirdi.

Yaz aylarında kıvrılarak yere yatırılan halılara sinen naftalin kokusu, küçük bir çocuğun yere yakın burnu için keskin ve serttir. Her cuma Lalla eski parkeleri balmumu ve terebentinle cilalardı; çok keskin bir koku. Kıymıklı ve budaklı yer tahtaları arap sabunu kokar, muşamba ise kaymağı alınmış ekşi sütle su karışımı korkunç kokulu bir şeyle cilalanırdı. İnsanlar çevrede koku senfonileri gibi dolaşırlar. Pudra, parfüm, kükürtlü sabun, idrar, seks, ter, pomad, enfiye ve yemek kokuları. Kimileri çoğunlukla insan kokar, kimileri güven, kimileri tehdit. Babamın şişman Emma Teyze'si çıplak kafasına özel bir zamkla bir peruk yapıştırırdı. Emma Tey-

ze'nin her yanı zamk kokardı. Anneannem eczaneden alınmış saf gliserin ve gül suyu kokar, öfkelendiği zaman ince tüylü bıyığı nemlenir ve belli belirsiz duyulabilen bir maden kokusu yayardı. En sevdiğim koku Merit adında bir ayağı sakat, şişman, kızıl saçlı dadının kokusu. Dünyanın en hoş şeyi burnumu kalın geceliğine bastırarak onun yatağında koluna yatmaktı.

Işıklara, kokulara ve seslere gömülmüş bir dünya. Bugün bile eğer sakinsem ve uykuya geçmek üzereysem, oda oda dolaşıp her ayrıntıyı görür, tanır ve duyumsayabilirim. Anneannemin evinin sessizliği içinde tüm duyularım açıldı, keskinleşti ve her şeyi sonsuza dek korumaya karar verdi. Peki şimdi her şey nereye gitti? Acaba benim duyum izlenimlerim çocuklarımdan herhangi birine geçti mi? Bir insan duyum izlenimlerine, yaşantılara ve iç kavrayışlara kalıtım yoluyla sahip olabilir mi?

Anneannemle geçirdiğim günler, haftalar ve aylar benim sessizliğe, tertip ve düzene duyduğum sürekli ve ısrarlı gereksinmeyi tam anlamıyla karşılamıştır. Anneannem karalar giymiş, mavi üzerine beyaz çizgili bir önlükle yemek odasındaki masasında otururken ben sessiz ve yalnız oyunlarımı arkadaşa istek duymadan oynardım. Anneannem kitap okur, çelik uçlu kalemiyle bir şeyler karalayarak hesap yapar ya da mektup yazardı. Lalla mutfakta kendi kendine mırıldanırdı. Ben oyuncak tiyatromun üzerine eğilir, perdeyi Kırmızı Şapkalı Kız'ın karanlık ormanına ya da Sinderella'nın parlak balo salonuna açardım, oyunlarım beni sahnenin yöneticisi kılar, düşlem gücüm sahneyi biçimlendirirdi.

Bir pazar boğazım ağrıyarak uyanıyorum, sabah duasından affedilip evde kendi başıma kalıyorum. Mevsim ilkyaz ve güneş ışınları sessiz ve hızlı devinimlerle perdelerin ve resimlerin üzerine gidip geliyor. Kalın, kaba ayaklarından birine sır-

tımı dayayıp yere oturduğum zaman kocaman yemek masası tepemde kule gibi yükseliyor. Masanın çevresinde ve duvarların önünde duran iskemleler yıllarla kararmış sarı deriyle kaplı ve eski kokuyor. Büfe ardımda kale duvarı gibi duruyor, sürahiler ve kesme cam kaseler değişen ışıkta parlıyorlar. Solumdaki duvarda asılı büyük resimde mavi sudan yükselen beyaz, sarı kırmızı evler var ve dikdörtgenimsi vapurlar suda yüzüyorlar.

Yemek odasındaki süslü tavana doğru yükselen saat asık yüzlü ve içe dönük biçimde kendi kendine konuşuyor. Oturduğum yerden konuk odasının titreşen donuk yeşilini görebiliyorum, yeşil duvarlar, halılar, eşyalar, perdeler ve saksılardaki yeşil eğrelti otları. Kolları kopuk çıplak beyaz bir kadın görüyorum. Hafifçe öne eğilmiş, küçük bir gülümsemeyle bana bakıyor. Altınımsı süsleri ve süslere uygun ayaklarıyla bel vermiş bir çalışma masasının üzerinde cam bir fanus içinde yaldızlı bir saat duruyor, genç bir erkek sırtını saatin kadranına dayamış flüt çalıyor; yanında büyük şapkalı ve kısa bol etekli küçük bir kadın var. İkisi de yaldızlı. Saat onikiyi vurduğu zaman genç erkek flütünü çalıyor, kız da dansediyor.

Güneş ışığı kızıla dönüşerek avizedeki kesme kristalleri ışıldatıp sudan yükselen evlerin resmini yalıyor, yontunun aklığını okşuyor. Sonra saat vuruyor, altın kız dansediyor, erkek çocuk flüt çalıyor ve çıplak kadın başını bana çevirip onaylar gibi eğiyor ve ölüm tırpanını karanlık sundurmanın muşambasının karşısında dolaştırıyor. Ölümü görebiliyorum, gülümseyen sarı yüzünü, ön kapının penceresinin camlarının ardındaki upuzun, kara siluetini.

Anneannemin yüzünü görmek istiyorum; resimleri karıştırırken bir fotoğraf buluyorum. Mühendis olan büyükbabam, anneannem ve anneannemin üç üvey oğlu. Büyükbabam genç eşine gururla bakıyor, sakalı bakımlı, kelebek gözlüğü altın

çerçeveli, yakası dik, sabah giysisi kusursuz. Oğulları ise ciddi olmaya özen göstermişler, kararsız bakışlı, yüz çizgileri belirsiz genç erkekler. Anneannemin yüz çizgilerini incelemek için bir büyüteç alıyorum. Gözleri açık renk ama bakışları keskin, yuvarlak yüzü topluca, inatçı bir çenesi, nazik stüdyo gülümsemesine karşın kararlı bir ağzı var. Koyu renk, gür saçları özenle biçimlendirilmiş. Güzel olduğunu söyleyemem ama yüzünden irade gücü, zeka ve mizah fışkırıyor.

Yeni evliler varsıllıktan gelen bir güven içindeymişler izlenimini veriyorlar. Rollerimizi kabul ettik ve oynamak niyetindeyiz. Ama oğullar şaşkın, sıkıntılı, hatta isyankâr görünüyor.

Büyükbabam Dalarna'nın en güzel yerlerinden biri olan Dufnäs'de nehri, çimenlikleri, ahırları ve tepelerin ardındaki maviliği içine alan geniş manzaralı büyük bir yazlık ev yaptırmış. Trenleri severmiş, kendi arazisinin içinden, evin yüz metre aşağısındaki bir yamaçtan tren yolu geçiyor. Verandasında oturup geçecek sekiz trenin zamanlamasını yaparmış, iki yöne dörder tren gidiyormuş, bunlardan ikisi yük treniymiş. Verandadan nehrin üzerindeki tren yolu köprüsünü de görebilirmiş, bir mühendislik şaheseri ve büyükbabamın sevinci ve gururu. Onun dizlerinde oturduğum söylenir ama ona ilişkin hiçbir anım yok. Köşeli küçük parmaklarımı büyükbabamdan almışım, ola ki buhar makinelerine duyduğum coşkuyu da.

Anneannem, daha önce de söylediğim gibi çok erken dul kalmış. Karalar giymiş ve saçları aklaşmış. Çocuklar evlenmiş ve evden ayrılmışlar, o Lalla ile yalnız kalmış. Annem bir kez anneannemin en küçük oğlu Ernst'den başka kimseyi sevmediğini söylemişti. Annem olası her biçimde ona benzemeye uğraşarak anneannemin sevgisini kazanmaya çalışmış ama daha yumuşak bir insan olduğu için bunu başaramamıştı.

Babam, anneannemi despot bir karı olarak tanımlardı ve bu yargısında yalnız olmadığı da kesindi.

Buna karşın benim çocukluğumun en iyi günleri anneannemle geçti. Bana sert bir tatlılık, sezgisel bir anlayış gösterirdi. Paylaştığımız öbür şeylerin yanısıra birlikte gerçekleştirdiğimiz ve anneannemin beni hiçbir zaman düş kırıklığına uğratmadığı bir ritüel vardı. Yemekten önce yeşil divana oturur, bazı konular üzerinde "sohbet" ederdik. Anneannem bana yalnızca dünyadan, yaşamdan değil, ölümden de sözederdi. (Ölüm o zamanlar düşüncelerimin büyük bir kısmını alıyordu.) Ne düşündüğümü bilmek ister, beni dikkatle dinler, küçük yalanlarımı yakalar, bunları dostça bir alaycılıkla bir yana iterdi. Söyleyeceklerimi, büyük bir insanmışım gibi, kendi haklarım içinde hiç gizlemeden dile getirmeme izin verirdi.

"Sohbetlerimiz" her zaman alacakaranlığa, kış öğleden sonralarına ve dostluğa sarmalanmıştır.

Anneannemin çok hoş bir başka özelliği daha vardı. Sinemaya gitmeyi severdi, çocuklara uygun filmlere beni de götürürdü. Sinemalarda tadımızı kaçıran bir tek şey olurdu. Anneannemin bir çift korkunç lastik çizmesi vardı ve benim bayıldığım aşk sahnelerini o hiç sevmezdi. Kadın ya da erkek kahraman duygularını fazla uzun, fazla kahredici bir biçimde açığa vurduğunda anneannemin çizmeleri de gıcırdamaya başlardı. Müthiş bir gıcırtı tüm sinemayı doldururdu.

Birbirimize yüksek sesle kitap okur, öyküler uydururduk, özellikle hayalet öyküleri ya da diğer korku öyküleri; insan resimleri de çizer ve bir tür çizgi roman ortaya çıkarırdık. Birimiz bir resim çizer, sonra öteki bir başka resimle diziyi sürdürür ve böylece aksiyon gelişirdi. "Aksiyonu" birkaç gün sürdürürdük. Resimler kırka, elliye ulaşır ve resimlerin arasına açıklayıcı metinler yazardık.

Trädgardsgatan'da alışkanlıklar onsekizinci yüzyıldan kal-

maydı ve günlük ev işleri zamana saygı duyulan bir düzenlilik içinde yürürdü. Çini sobalar yakılınca yataktan kalkardık. Bu saat yedi demekti. Getirilen çinko leğende buz gibi suyla silinmek, sonra yulaf çorbası ve gevrek ekmekten yapılan sandviçlerle kahvaltı. Sabah duası. Anneannem tarafından denetlenen ev ödevi ya da dersler. Saat birde öğleden sonra çayımız ve sandviçler. Sonra hava nasıl olursa olsun dışarıya çıkılırdı. Sinemalarda ne gösterildiğini öğrenmek için bir yürüyüş. Beşte akşam yemeği. Ernst Dayı'nın çocukluğundan bu yana saklanan eski oyuncakların çıkarılması. Sesli okuma. Akşam duası. Gunilla çanı çalıyor. Saat dokuzda gece olur.

Sessizliği dinleyerek küçük kanapede yatmak, sokak lambasının tavanı ışıklandırıp gölgelemesini izlemek. Uppsala ovasının karşısından tipi indiği zaman lamba sallanır, gölgeler birbirlerine sarılır; çini sobadan çıkan gıcırtılar, ıslıklar.

Pazar günleri saat dörtte akşam yemeği yerdik. Lotten Teyze tam o saatte gelirdi. Lotten Teyze yaşlı misyonerler evinde kalıyordu, anneannemle aynı okula gitmişlerdi ve ülkenin üniversiteye giden ilk kadınları arasındaydılar. Lotten Teyze Çin'e gitmiş, görünüşünü, dişlerini ve bir gözünü yitirmişti.

Anneannem benim Lotten Teyze'yi iğrenç bulduğumu anlıyor ama benim katılaşmam gerektiğine inanıyor, onun için de pazar akşamları yemekte hep Lotten Teyze'nin yanına oturtuluyorum. Oturduğum yerden onun kıllı burnunu görüyorum, burun deliğinin içinde hep yeşilimsi sarı koyu bir sümük var. Üstelik kurumuş çiş kokuyor. Konuşurken takma dişleri takırdıyor, yemek yerken tabağı yüzüne yakın tutuyor, ağzını şapırdatıyor, zaman zaman midesinden denetleyemediği bir gurultu geliyor.

Ancak bu itici kadın bir hazineye sahip. Yemek ve kahveden sonra sarı tahta bir kutudan bir Çin gölge tiyatrosu çıkarıyor. Yemek odasıyla konuk odasının kapılarının arasına bir

çarşaf geriliyor, ışık açılıyor ve Lotten Teyze'nin gölge tiyatrosu gösterisi başlıyor. (Çok usta olmalı, çünkü birkaç figürü birden aynı zamanda hareket ettiriyor, tüm rolleri tek başına oynuyor. Birden sahne kırmızıya ve maviye dönüşüyor ve aniden kırmızının içinden bir şeytan fırlıyor ve mavinin karşısında ince bir ay beliriyor, sonra ansızın her şey yeşile dönüşüyor ve acayip bir balık denizin derinliklerinde hareket etmeye başlıyor.)

Kimi zaman dayılarım korkunç karılarıyla birlikte bizi görmeye gelirlerdi. Erkekler şişmandı, sakalları vardı ve yüksek sesle konuşurlardı. Kadınlar büyük şapkalar giyerler, ter ve işgüzarlık kokarlardı. Elimden geldiğince soluğumu tutardım. Yukarı kaldırılıp, sarılıp öpülürdüm. Çimdiklenir, sıkıştırılırdım. Alaycı özel soruların da hedefiydim. Oğlan bu hafta altını ıslattı mı? Geçen hafta iyice becermişti, değil mi? Aç ağzını bakayım, sallanan dişin var mı? Bak işte orada, çekip çıkaralım mı? On öre kazanırsın. Sanıyorum bu çocuk şaşı oluyor. Küçük parmağıma bak bakayım, evet bir göz parmağı izlemiyor. Korsan gibi gözüne bez bağlamak zorunda kalacaksın. Ağzını kapat, püff. Ağzını çok fazla açıyorsun. Burnunda et var galiba. İnsanlar açık ağızla çok aptal görünürler. Anneannenin bir ameliyat ayarlaması gerekli. Ortalıkta ağzın açık dolaşırsan senin için çok kötü olur.

Sarsakça hareketler yapıp çevrelerine garip bir biçimde bakarlardı. Kadınlar sigara içerler ve anneannemin yanında kaygıdan terlerlerdi; çabuk konuşurlardı ve sesleri cırtlaktı, yüzleri boyalıydı, anne olmalarına karşın benim anneme benzemiyorlardı.

Ama Carl Dayı farklıydı.

-3-

Carl Dayı, anneannemin yeşil divanına oturmuş, ondan azar işitiyordu. İri yarı şişman bir adamdı ve o anda geniş alnı kaygıyla kırışmıştı. Çıplak kafasında kahverengi lekeler, ensesinde birkaç ince bukle vardı. Kıllı kulakları kırmızıydı. Yuvarlak, şişkin midesi bacaklarına dek iniyordu. Durmaksızın buğulanan gözlükleri, menekşe mavisi, yumuşak bakışlı gözlerini gizliyordu. Yumuşak şişman ellerini dizlerinin arasında birleştirmişti.

Anneannem sehpanın yanındaki koltukta oturuyordu. Ufak tefek ve dimdikti. Sağ işaret parmağında bir dikiş yüksüğü vardı, kimi zaman cilalı sehpanın üzerine yüksüğüyle vurarak söylediği bir sözcüğü vurguluyordu. Her zamanki gibi karalar içindeydi, ak yakasında da bir broş vardı. Gündelik önlüğü mavi üzerine beyaz çizgiliydi, gür ak saçları güneş ışığı huzmesinde parlıyordu. Bir kış günüydü, sobadaki ateş gürüldüyordu ve pencereler buz çiçekleriyle süslenmişti. Cam fanusun içindeki saat on iki kez sert sert vurdu, çoban kızı, çobanı için dansetti. Girişteki sundurmanın önünden bir kızak çanlarını çıngırdatarak geçti, koşum hayvanları kaldırım taşlarına süründü, ağır toynak sesleri yankılandı.

Ben bitişik odada yerde oturuyordum. Az önce Carl Dayı ile birlikte, milyoner Anna Teyze'nin Noel armağanı olan tre-

nin raylarını kurmuştuk. Ansızın kapının önünde anneannem belirmiş, ters ve soğuk bir sesle Carl Dayı'yı çağırmıştı. Carl Dayı içini çekerek ayağa kalkıp ceketini giymiş, yeleğini midesinin önüne çekip düzeltmişti. Anneannem kapıyı kapatmıştı ama kapı kendi kendine sessizce açıldı. Ben sanki onlar sahnedeymiş gibi her şeyi izleyebiliyordum.

Anneannem konuşuyor, Carl Dayı'nın mavimsi kırmızı dudakları sarkıyor, kocaman kafası omuzlarının arasına gömüldükçe gömülüyordu. Carl Dayı aslında üvey dayıydı çünkü anneannemin en büyük üvey oğluydu ve yaşı ondan pek fazla küçük değildi.

Anneannem onun vasisiydi. Carl Dayı zihinsel özürlüydü, "bir tahtası eksik", kendi kendini idare edemez durumda. Zaman zaman akıl hastanesine girer çıkardı ama çoğu kez onun her şeyiyle ilgilenen Beda Teyze ve Ester Teyze adlı iki orta yaşlı kadının evinde pansiyoner olarak kalırdı. Aslında kocaman bir köpek gibi sadık ve yumuşaktı ama bu kez iyice sapıtmıştı. Bir sabah uzun iç donunu ve pantolonunu giymeden odasından fırlamış, Beda Teyze'yi saldırırcasına kollarının arasına almış, onu öpücüklere boğup uygunsuz sözler söylemişti. Beda Teyze paniğe kapılmamış, sakin sakin tam doktorun önerdiğiyere vurmuştu. Sonra da anneanneme telefon etmişti.

Carl Dayı pişmanlık gözyaşları içindeydi. Barışçı bir adamdı. Her pazar Ester Teyze ve Beda Teyze ile Misyoner Kilisesine giderdi. Koyu renk takım giysisi, yumuşak bakışları ve bariton sesiyle vaizlerden biri de olabilirdi sanki. Kendine uygun etkinliklerin tümüne yardımcı olurdu, bir tür ücretsiz piskopos yardımcısıydı. Kahve partilerinde ve kadınların kendilerini el işlerine verdikleri dikiş günlerinde sesli okumalar yapar ve saygı görürdü.

Aslında Carl Dayı bir mucitti. Kraliyet Patent Dairesini çizimler ve açıklamalarla kuşatmıştı ama pek bir şey elde ede-

memişti. Yüzden fazla ya da yüz kadar başvurusundan yalnız iki tanesi kabul edilmişti. Patatesleri aynı boyda doğramak için bir makine ve bir otomatik lavabo fırçası.

Carl Dayı aşırı şüpheciydi. Son buluşlarını birisi çalacak diye korkunç bir kaygıya kapılır ve çizimlerini muşambaya sarılmış olarak pantalonuyla uzun iç donu arasında taşırdı. Muşamba gerekliydi çünkü Carl Dayı'da urinomania (çiş manisi) vardı. Kimi zaman, özellikle büyük toplantılarda bu gizli tutkusuna hiç karşı koyamazdı. Sağ ayağını iskemlenin bacağına dolar, pantolonu ve iç donu kendi oluşturduğu hafif selde ıslanırdı.

Anneannem, Ester Teyze ve Beda Teyze onun bu zaafını bilirler ve bu gereksinimini sert ve kısa bir "Carl"la engelleyebilirlerdi ama bir kez Bayan Agda korku içinde mutfaktaki sıcak fırından gelen bir cızırtı duymuştu. Carl Dayı yakalanınca, "Hoop. Ben burada krep yapıyorum," demişti.

Carl Dayı'ya saygım vardı. Onun kardeşler içinde en yeteneklisi olduğunu ama Albert'in kıskançlık yüzünden ağabeyinin başına çekiçle vurup zavallı çocuğun beynini yaşam boyu sakatladığını iddia eden Signe Teyze'ye seve seve inandım.

Carl'a bayılıyordum, çünkü Laterna Magicam ve sinema makinem için birtakım şeyler icat etmişti. Slayt yatağını ve merceklerı yeniden yapmış, merceklerin içine bir iç bükey ayna takmış, üç tane kendi içinde hareketli cam parçası yapmak için uğraşmış, bunları kendi elleriyle boyamıştı. Böylece figürler için hareketli art alanlar yarattı. Figürlerin burunları kocaman oldu, dalgalandılar, süzüldüler, ay ışığıyla aydınlatılmış mezarlardan hayaletler çıktı, gemiler battı, çocuğuyla birlikte boğulmakta olan bir anne, ikisi birden dalgalar tarafından yutulmcaya dek çocuğunu başının üzerinde tuttu.

Carl Dayı, metresi beş öreden film şeritleri alıp getirdi, üzerlerindeki tabakaları çıkarmak için onları sodalı sıcak su-

ya koydu. Şerit kuruyunca doğrudan filmin üstüne çini mürekkebiyle hareketli resimler çizdi. Kimi zaman da başka biçimlere dönüşebilen, patlayabilen, şişip büzülebilen non-figüratif desenler çiziyordu.

Tıklım tıklım eşya dolu odasında çalışma masasının başına oturur, gözlüğünü alnına kaldırır, sağ gözüne bir büyüteç sıkıştırır, alttan aydınlatılmış bir cam tabakası üzerindeki filme işseverlikle eğilirdi. Kıvrık kısa bir pipo içer, masanın üstüne içtiği piponun aynısı bir dizi temizlenmiş ve doldurulmuş pipo hazırlardı. Ben çerçevelerden çabuk çabuk, hiç duraksamadan fırlayan figürlere dikkatle bakardım. Carl Dayı çalışırken gevezelik eder, sesler çıkarır, piposundan nefes çeker, inler, bir şeyler anlatırdı:

"İşte Teddy, sirkin fino köpeği, bir düz takla atıyor. İyi gidiyor. Köpek bunu nasıl yapacağını biliyor. Şimdi acımasız terbiyecisi ona ters bir takla attırıyor, Teddy başaramıyor. Başını ringe vuruyor, güneşler ve yıldızlar görüyor. Yıldızlar için başka bir renk yapacağız. Kırmızı. İşte Teddy'nin kafasında kocaman bir yumru oldu. Yumru da kırmızı. Ester Teyze ve Beda Teyze'nin evde olduklarını sanmıyorum. Doğru yemek odasına git, büfenin sol yanındaki küçük çekmeceyi aç, içinde bir torbaya sakladıkları pralinli çikolatalar var, Anne tatlı şeyler yememi yasakladı. Dört tane çikolata al ama dikkat et, yakalanma!"

Görevi yerine getiriyorum, çikolataların birini bana veriyor. Ötekileri kalın dudaklarının arasından salyalar akan ağzına dolduruyor, sonra iskemlesine yaslanıp dışarıya, gri kış ışığına bakıyor. Ansızın "Sana bir şey göstereceğim ama Anne'ye söylememelisin," diyor. Yerinden kalkıp orta lambasının altındaki masaya doğru gidiyor. Lambanın düğmesini çeviriyor. Işık oryantal desenli masa örtüsünün üzerinde sarı sarı parlıyor. Oturuyor, beni oturmam için karşısına çağırıyor. Sol bileğine bir bez parçası sarıyor, önce dikkatle, giderek şid-

detli devinimlerle kumaşı döndürüp bükmeye başlıyor. En sonunda elini ve bileğini kolalı kol kapağı hizasında gevşetiyor ve birkaç damla bulutlu sıvı masanın üzerine yayılıyor.

"İki takım giysim var. Her cuma anneannene gidip çamaşırlarımı ve giysimi değiştirmem buyruldu. Bu yirmidokuz yıldır böyle sürüp gidiyor. Bir çocukmuşum gibi hep böyle yapmalıyım. Bu haksızlık. Tanrı anneanneni cezalandıracak. Tanrı hükmetmek isteyen insanları cezalandırır. Şuna bak, karşıdaki evde yangın var."

Kış güneşi bulutların içinde bir çatlak açmış, ışık doğrudan Gamla Agathan'ın karşısındaki yapının pencerelerinin camlarına vuruyor. Kızılımsı ışıkta yansımalar duvar kağıdının koyu sarı, kare desenlerinde ve Carl Dayı'nın yüzünün yarısında pırıldıyor. Masanın üzerinde Carl Dayı ile benim aramda "kopuk" el duruyor.

Anneannem ölünce Carl'ın vasisi annem oldu. Carl Dayı Stockholm'e taşındı, Göyhsysn yakınında Ringvägen'de oturan Bağımsız Kilise üyesi yaşlıca bir kadının yanında iki oda kiraladı.

Rutin sürdü gitti. Her cuma Carl Dayı papaz evine gelir, ona temiz iç çamaşırları verilir, üstünü değiştirip hiç lekesiz yeni ütülenmiş takım giysilerini giyer ve aileyle birlikte yemek yerdi. Görünüşü değişmemişti, gövdesi her zamanki gibi iri ve yuvarlaktı, yüzü her zamanki gibi pembeydi, menekşe mavisi gözleri kalın gözlüklerinin ardında her zamanki gibi yumuşak bakıyordu. Hiç bıkıp usanmadan icatlarıyla Patent Dairesi kuşatmasını sürdürdü. Pazar günleri kilisede ilahiler söylerdi. Annem onun para işlerini idare eder ve cep harçlığını verirdi. Anneme "Karin Hemşire" diye hitap ederdi. Onun anneannemi taklit etme çabalarıyla arasıra alay ederdi. "Sen üvey anne olmaya çalışıyorsun. Vazgeç bundan. Sen çok iyi huylusun. *Mammchen* her yönüyle çok sertti."

Bir cuma Carl Dayı'nın ev sahibesi gelip annemle uzun

uzun konuştu. Ev sahibesi öylesine yüksek sesle ağladı ki, birkaç duvar ardından ağlaması duyulabiliyordu. Bir ya da iki saat sonra veda edip gitti. Ağlamaktan yüzü şişmiş, gözleri kızarmıştı. Annem mutfağa, Lalla'nın yanına gitti, kendini bir iskemleye atarak gülmeye başladı.

"Carl Dayı," dedi, "kendisinden otuz yaş küçük biriyle nişanlanmış".

Birkaç hafta sonra yeni nişanlı çift bizi ziyarete geldiler. Babamla sade ama kesinlikle bir kilise huzurunda yapılmasını diledikleri evlilik töreni hakkında konuşmak istiyorlardı. Carl Dayı rahat giysiler içindeydi. Boyun bağı takmamış, spor bir gömlek, kareli bir spor ceket, iyi ütülenmiş, hiç lekesiz flanel bir pantolon giymişti. Eski moda gözlük çerçevesini modern, kemik bir çerçeveyle değiştirmiş, bağlı çizmelerinin yerine de makosenler giymişti. Sessiz, ölçülü, denetimli ve ağırbaşlıydı. Ağzından ne saçma sapan bir sözcük kaçırdı ne de karmaşık düş ürünlerine daldı.

Sofia Kilisesi'nde kapıcılık görevini üstlenmiş, mucitliği de bırakmıştı: "Mucitlik bir hayaldi, *Schwesterchen*, boş iş!"

Nişanlısı otuzun biraz üzerindeydi, sivri omuzlu, uzun ince bacaklı ve ufak tefekti. İri beyaz dişleri, tepeye toplanmış bal rengi saçları, biçimli uzun bir burnu, ince bir ağzı ve yuvarlak çenesi vardı. Gözleri koyu renk ama çok parlaktı. Mülkiyetin tüm sevecenliğiyle Carl Dayı'ya saygı gösteriyordu. Sanki rasgeleymiş gibi güçlü elini onun dizinin üzerine koymuştu. Bir cimnastik öğretmeniydi.

Yaşamboyu vasilik sona ermek üzereydi: "Üvey annemin benim zihinsel durumuma ilişkin görüşü, onun yanılsamalarından biriydi. O gücün insanıydı. Ona yöneteceği birisi gerekliydi. *Schwesterchen* üvey annem gibi olamaz, ne kadar uğraşırsa uğraşsın. Bu bir hayal olur."

Nişanlısı parlak gözleriyle aileye bakıyor ve hiçbir şey söylemiyordu.

Birkaç ay sonra nişan bozuldu. Carl Dayı Sofia Kilisesi'n-

deki kapıcılık görevinden ayrılarak Ringvägen'deki odalarına geri döndü. Anneme yüreğini açarak icatlarına devam etmek zorunda olduğunu söyledi. Nişanlısı kendisini mucitlikten caydırmaya çalışmıştı. İtişmeler ve çığlıklarla her şey bitmişti. Carl'ın yanağında tırmık izleri vardı. "Mucitlikten vazgeçebilirim sanmıştım. Bu bir hayaldi."

Annem gene Carl Dayı'nın vasisi oldu. Carl her cuma gene papaz evine geldi, takım giysilerini, iç çamaşırlarını değiştirdi ve aileyle akşam yemeği yedi. Altına işeme isteği çoğalmıştı.

Biraz tehlikeli bir huyu daha vardı. Günlerinin çoğunu geçirmeyi sevdiği Kraliyet Kütüphanesi ya da Kent Kütüphanesine giderken Güney Stockholm'ün aşağısından demiryolu tünelinden geçen kestirme bir yol kullanırdı. Ne de olsa Krylbo ve Önsjön arasındaki demiryolunu yapan mühendisin oğluydu ve trenleri severdi. Trenler tünelden gürültüyle geçerken kayadan bir duvara sarılırdı. Tren sesleri onu büyüler, yıllanmış kaya titrer, toz ve duman onu sevinçten sarhoş ederdi.

Bir ilkyaz günü Carl Dayı'yı, rayların arasında parçalanmış yatarken buldular. Pantolonunun içinde sokak lambalarının ampullerinin değiştirilmesini kolaylaştıracak, muşambaya sarılmış bir çizim vardı.

-4-

Oniki yaşımdayken Strindberg'in *Bir Düş Oyunu*'nda sahne arkasında olağanüstü nağmeler çıkartan bir müzisyenin yanında durmama izin verilmişti. Müthiş bir deneyimdi. Gecelerce sahne gerisinde bir yere gizlenip, Avukatla – Kızının evlilik hayatlarını izledim. Oyunculuğun büyüsünü ilk kez yaşamıştım. Avukat baş parmağıyla işaret parmağı arasında tuttuğu saç firketesini eğip büküyor, sonra düzeltip kırıyordu. *Elinde saç firketesi yoktu ama ben firketeyi gördüm!* Subay, perde arkasında sahne sırasını bekliyordu, elleri arkasında eğilerek ayakkabılarına baktı. Sessizce boğazını temizledi. Baştan sona sıradan bir kişi. Sonra kapıyı açıp sahne ışıklarının içine doğru yürüdü. Değişmişti, başka bir insana dönüşmüştü: Subay olmuştu.

İçimde, denetlemek zorunda olduğum sonsuz bir huzursuzluk barındırdığımdan önceden görünmeyen, kestirilemeyen bir şeyle karşılaştığım zaman hep acı çekerim. Bundan ötürü mesleki çalışmam dile getirilemeyenin kılı kırk yaran yönetimine dönüşür. Aracılık yaparım, örgütlerim, bir tür ritüele dönüştürürüm. Kendi kaoslarını sahneleyen ve bu kaostan olsa olsa vasat bir gösteri yaratan yönetmenler vardır. Bu tür amatörlükten nefret ederim. Hiçbir zaman oyuna katılmam

ama oyunu yorumlar ve somutlaştırırım. En önemlisi, metnin gizlerini çözmenin ya da oyuncunun yaratıcılığını ortaya çıkarmayı sağlayacak denetlenmiş bir anlık itici güç olmanın ötesinde kendi huzursuzluğumun hiçbir yeri yoktur. Karışıklık, saldırganlık ve duygusal patlamalardan nefret ederim. Benim provalarımı öz disiplin, titizlik, açıklık ve sükunetin egemen olduğu, amaca yönelik ön açıklama işlemleridir. Prova, yönetmen ya da oyuncu için özel bir terapi değil, saygın bir çalışmadır.

Sabah saat onbuçukta çakır keyif boy gösterip kendi iç karmaşıklıklarını kusan Walter'dan nefret ederim. Ter ve parfüm bulutu içinde bana koşup sarılan Teresa'dan iğrenirim. Gün boyu sahne merdivenlerinden inip çıkmak zorunda olduğunu bile bile yüksek topuklu ayakkabılar giyen, sinir bozucu homoseksüel Paul'e bir tane yapıştırmak isterim. Saçları diken diken, soluk soluğa, salkım saçak torbalar ve çantalarla tam bir dakika geç kalmış olarak kendini içeri atan Vanja'dan tiksinirim. Kendi oyun metnini unutan ve her zaman etmesi gereken bir iki önemli telefonu olan Sarah'a öfkelenirim. Provalarımda sükunet, düzen ve arkadaşlık isterim. Ancak bu yolla sınırsız bir dünyaya yaklaşabiliriz. Ancak bu yolla gizleri çözümleyip yinelemenin mekanizmasını öğrenebiliriz. Yineleme, nabzı atan, yaşayan yineleme. Her gece aynı oyun, ama her gece yeniden doğan aynı oyun. Yoksa bir oyunun ölü bir tekrara ve katlanılmaz bir inatçılığa dönüşmemesi için gerekli olan şimşek hızındaki *rubato*'yu nasıl yakalarız? Tüm iyi oyuncular bu gizi bilirler, ortalama oyuncular bunu öğrenmek zorundadırlar, kötü oyuncularsa bunu hiçbir zaman öğrenemezler.

Sonuç olarak benim işim metin çalışmasını yönetmek ve çalışma saatlerini saptamaktır. Günlerin amaçsız geçiyormuş gibi görünmemesinin sorumluluğunu taşırım. Hiçbir zaman gerçek ben olmam. Gözlem yaparım, not alırım, düzenler ve

denetlerim. Oyuncunun gören gözü, duyan kulağı olurum, öneriler getiririm, kışkırtırım, yüreklendiririm ya da reddederim.

Doğal değilimdir, içimden geldiği gibi ya da bir meslektaş gibi davranmam. Yalnızca öyle görünürüm. Bir an için maskemi çıkaracak olsam ve gerçekten ne hissettiğimi söylesem arkadaşlarım isyan edip beni pencereden aşağı atarlardı.

Maskemekarşın gene de kendimi gizleyip çarpıtmış değilimdir. Sezgim açık ve çabuk konuşur. Tümüyle kendimi veririm. Maskem bir süzgeçtir ve konuyla ilgisi olmayan herhangi özel bir şeyin içeri sızmasına izin vermez. Benim kendi iç huzursuzluğum yerli yerinde durmalıdır.

Yaşı benden daha büyük olan ve son derece yetenekli bir aktrisle uzunca bir süre birlikte yaşadım. Benim titizlik yöntemimi küçümser ve tiyatronun bir pislik olduğunu iddia eder, tutku, öfke ve bayağılıkla dolu olduğunu söylerdi. "Senin tek sıkıcı yanın Ingmar Bergman," demişti, "titizlik ve saygınlık tutkun. Bu tutkudan vazgeçmelisin. Bu yanlış ve şüphe uyandırıcı. Seni aşmak yürekliliğini gösteremediğin sınırların içinde tutuyor. Thomas Mann'ın Doktor Faustus'u gibi sen de kendi frengili orospunu bulmalısın".

Belki haklıydı, belki bunlar pop artın yaldızları içinde ve gölgeli uyuşturucu sahnelerinde söylenen romantik, saçma sapan sözcüklerdi. Bilmiyorum. Tek bildiğim bu güzel ve zeki aktrisin belleğini ve dişlerini yitirip elli yaşındayken bir akıl hastahanesinde öldüğüdür. Duygularını dışarı vurmasının karşılığı buydu.

Bundan ötürü sözcükleri zeki bir biçimde kullanan oyuncular tehlikelidir. Birdenbire spekülasyonlarının moda olacağı tutarve bu bir felaket doğurabilir. Igor Stravinski, duygularını dışa vurmayı severdi. Yorumlama üzerine epeyce yazı yazdı. Kendi içinde bir volkan taşıdığı için sınırlandırma ve denetimde ısrar etti. Vasat kişiler onu okudular ve onaylaya-

rak başlarını salladılar. Kendi içlerinde o volkandan eser taşımayan kişiler sopalarını kaldırıp sınırlamayı ve denetimi gözlemleyedursunlar, söylediklerini hiçbir zaman yaşamına geçirmeyen Stravinski kendi *Apollon Musagète*'ini Çaykovski'ninmiş gibi yönetti. Onun yazdıklarını okumuş olan bizler, dinledik ve şaşırdık.

1986'da Strindberg'in *Bir Düş Oyunu*'nu dördüncü kez sahneye koyacaktım. İyi bir karar gibi görünmüştü. *Bayan Julie* ve *Bir Düş Oyunu* aynı sezonda sahneye konulacaktı. Her zaman Dramaten olarak adlandırılan Kraliyet Dram Tiyatrosundaki odam onarılmıştı. Odama taşındım ve kendimi mutlu hissettim.

Hazırlık çalışmalarımız aksiliklerle başladı. Göteborg'dan bir sahne desinatörüyle anlaşmıştım, bir süre sonra desinatörün on yıllık eşi genç bir aktör uğruna onu terketti. Desinatör ülser oldu ve yaz ortasında berbat bir durumda benim Farö'deki evime geldi.

Çalışmanın, depresyonunu geçireceği umuduyla günlük toplantılarımıza başladık. Desinatörün dudakları titriyordu, hafifçe dışarı fırlamış gözlerle bana bakarak "Kadınımın geri dönmesini istiyorum," diye fısıldıyordu. Ruh tedavisi yapmaya hiç niyetim yoktu, yüz vermedim ona. Birkaç hafta sonra iyice dağıttı, daha fazla dayanamayacağını söyleyerek bavullarını topladı. Göteborg'a geri döndü ve yeni bir sevgiliyle denize açıldı.

Darda kalınca ben de eski arkadaşım ve meslektaşım Marik Vos'a yöneldim. Dosttu, coşkuluydu, gelip konuk evimize yerleşti. Programımızın çok gerisinde kalmıştık ama çalışmaya keyifli başladık. Marik yıllar önce Strindberg geleneğinin kurucusu Olof Molander'in yönettiği *Bir Düş Oyunu*'nda çalışmıştı.

Geniş ufuklar açan bu oyunu daha önceden de üç kez sah-

nelemiş ama rejilerimden hoşnut olmamıştım. İsveç Televizyonundaki uyarlama teknik felaketlerden dolayı çok üzücü olmuştu. (O günlerde video kasetlerine montaj bile yapılamıyordu.) Küçük Sahnedeki oyun ise olağanüstü iyi oyunculara karşın başarısızdı. Alman serüveni ise bunaltıcı sahne dekorlarıyla rezil olmuştu.

Bu kez oyunun metninde hiçbir değişiklik ya da budama yapmadan, yazar nasıl yazdıysa öyle oynanmasını istiyordum.

Ayrıca çok karmaşık sahne açıklamalarını da teknik açıdan olası ve güzel çözümlere dönüştürmek amacındaydım. Avukat'ın yazıhanesinin arka avlusundaki kokuyu, karlı kışlarıyla Fagervik yazının soğuk güzelliğini, Skamsund'daki cehennemin kükürtlü buğusunu ve alevlerini. Boy Atan Şato'nun tiyatro koridorunun ardındaki eski tiyatronun çevresindeki inanılmaz güzellikteki çiçekleri seyircilerin de yaşamasını istiyordum.

Dramaten'deki Küçük Sahnenin kullanım alanı elverişsiz, sıkışık ve eskiydi. Aslında Küçük Sahne eski bir sinemadan tiyatroya çevrilmiş, 1940'da açıldığından bu yana da doğru dürüst bir onarım görmemişti. Yer kazanmak, yakın ve sıcak bir atmosfer yaratmak için önden dört sırayı kaldırıp sahneyi beş metre uzatmaya karar verdik.

Bu yolla bir iç, bir de dış oda kazandık. Seyirciye daha yakın olan dış oda, Arnuvo tarzı renkli pencerenin yanındaki masa, renkli ampullü palmiyesi ve gizli kapılı kitaplığıyla Yazar'a ait. Sahnenin sağına doğru en üstünde çarmıha gerilmiş İsa'nın resmi olan bir hurda eşya yığını ve gizemli bir kapı. Köşede "Çirkin Edith", kullanılmış, tozlu hurda yığınına gömülmüşcesine piyanonun başında oturuyor. Bu roldeki aktris olaylara hem hareket hem de müzikle eşlik eden usta bir piyanist.

Sahneyi genişletmekle elde ettiğimiz ön oda, sihirli bir iç

odaya açılıyor. Çocukken evde sık sık karanlık yemek odasında durur, yarı açık sürme kapılardan salonu gözetlerdim. Güneş, eşyaları ve objeleri aydınlatır, avizede parlayarak halının üzerine hareket eden gölgeler düşürürdü. Her şey bir akvaryum içindeymişçesine yeşildi. İçinde insanlar hareket eder, ortaya çıkar, gözden yiter, sakin sessiz durur ve yavaş sesle konuşurlardı. Penceredeki çiçekler parıldar, saatler tıklar dururdu: Sihirli bir mekan. İç odada yeniden böyle bir alan yaratmak istiyorduk. Oyunun özel yapılmış beş panoda sürmesi için on güçlü projektöre gerek duyuyorduk. Bunların hangi imajları göstereceğini bilmiyorduk ama bunu düşünmek için daha bol bol zamanımız vardı. Sahne zemini yeşilimsi mavi bir halıyla kaplanmıştı. Dış odanın üzerine aynı renkte bir tavan asılmıştı. Küçük Sahnenin genellikle güvenilmez akustiği bu sayede dengelenmişti. Oyuncular fısıltıyla ya da hızlı konuşabiliyorlardı; oda müziği ilkesi hakim kılınmıştı.

Strindberg, Mayıs 1901'de Kraliyet Dram Tiyatrosundan genç ve daha çok egzotik bir güzelle evlenir. Kadın kendisinden otuz yaş gençtir, ünlüdür. Strindberg, Karlaplan'da yeni bir binada beş odalı bir apartman dairesi kiralar. Eşyaları, resimleri, duvar kağıtlarını ve ufak tefek değerli objeleri seçer. Genç eş, yaşlanmaya yüz tutmuşkocası tarafından baştan sona yaratılmış bir dekora gelir. Nikahlı çift kendilerinden beklenen daha baştan belirlenmiş rolleri sevgiyle, bağlılıkla ve yetenekle oynarlar. Ne var ki, kısa zamanda maskeler çatlamaya başlar ve gizli dram dikkatle planlanmış bir pastoral içinde patlak verir. Kadın öfkeyle evden fırlar ve adalardaki akrabalarına kalmaya gider. Yazar şık bir dekor içinde yalnız bırakılmıştır. Yazın doruğudur ve kent boşalmıştır. O zamana değin hiç bilmediği türden bir acı yazarı sarar.

Şam Yolları'nda hanımefendi, yabancıyı ölümle oynadığı için kınayınca, yabancı şu yanıtı verir. "Yaşamla da oynuyo-

rum, ne de olsa bir şairdim. Doğuştan hüzünlü olmama karşın hiçbir şeyi, hatta kendi büyük acılarımı bile gerçekten ciddiye alamadım ve öyle anlarım olur ki, yaşamın benim şiirlerimden daha fazla gerçeklik barındırdığından kuşkulanırım."

Şimdi ise yara çok derindir ve iyice kanamaktadır. Yaşamdaki öteki değişkenler gibi istenildiği anda sökülüp atılamaz. Acı bilinmeyen bir yere doğru ilerler ve berrak kaynakların yolunu açar. Strindberg güncesine ağladığını ama gözyaşlarının gözlerini temizlediğini, kendine ve öteki insanlara uzlaşmacı bir hoşgörüyle baktığını yazıyor. Ve gerçekten de Strindberg artık yeni bir dil konuşur.

Bir Düş Oyunu'nun ne kadarının, karısı HarrietBosse'un gebeliğini kabul ederek eve geri dönmesinden önce tasarlanıp yazıldığı konusunda çok tartışılmıştır. Oyunun ilk yarısında eşsiz bir akıcılık vardır: Yorumlanması güç olan hiçbir şey yoktur, her şey zevk ve işkencedir, canlı, özgün ve şaşırtıcıdır. Oyun kendi kendini sahneler: Esin, Avukat'ın evinde en yüksek noktaya ulaşır. Evliliğin başlangıcı, düş kırıklığı ve çöküşü tam oniki dakika içinde gözler önüne serilir.

Ondan sonra *Bir Düş Oyunu*'nun yönetmeni için işler güçleşir. Skamsund sahnesini Fagervik sahnesi izler. Esin esini izler, birbirine takılıp tökezler sanki. Beethoven'in "Hammer–klavier" sonatındaki çözümlenemeyen füginün karşısındayızdır. Açıklık yerini aşırı fazla notaya terketmiştir. Eğer oyundan çok fazla şey çıkarılırsa sahneler ölür, tümü oynanırsa seyirci yorulur.

Bu, serinkanlı bir yaklaşım sürdürmek ve unutulup gitmiş bir ritmi ortaya çıkarmak anlamına geliyordu. Metin hâlâ güçlü, sert, eğlenceli ve şiirsel açıdan savunulabilir olduğu için bu yapılabilir, başarı da sağlanabilirdi. Örneğin araya giren beklenmedik okul sahnesi harikadır. Öte yandan mutsuz kömür taşıyıcılarının sahnesi çok külfetli bir iştir: *Bir Düş Oyunu* bir düş oyunu olmaktan çıkmış, niteliği kuşkulu bir panayır numarasına dönüşmüştür artık.

Gene de en karmaşık sorunlar hâlâ çözümlenmemiştir. Fingal Mağarası örneğin. Evde barışın egemen olduğunu biliyoruz. Gebe genç kadın kendini heykel çalışmalarına ve iyi kitaplar okumaya adamıştır. Yazar da iyiniyetini göstermek için sigarayı bırakmıştır. Tiyatroya ve operaya gider, yemekler verir, müzikli geceler düzenlerler. *Düş Oyunu* gelişir. Strindberg birden oyunun çok meşgul bir Tanrı tarafından yönetilen bir insan yaşamı panaromasına dönüştüğünü keşfeder. Daha önce metinde kendini hiç zorlamaksızın gösterdiği varoluşun bölünmesini sözcüklere dökmesinin gerektiğini duyumsar birdenbire. Indra'nın kızı yazarı elinden tutarak bir şanssızlık eseri denizin ötesindeki Fingal Mağarasına götürür. Orada kâh güzel kâh korkunç dizeler ortaya saçılır, korkunçla güzel yanyana gelişip boy atar.

Pes etmeyen ve Strindberg'in ettiğini bulmasını isteyen bir yönetmen baş edilmesi çok çetin sorunlarla karşılaşır. Fingal Mağarasını nasıl yaratmalı ki Mağara kendi kendini sabote etmesin? Yazarın Tanrı Indra'ya hitaben yaktığı ağıtı nasıl ele almalıyım? Ağıtın büyük bir bölümü sızlanma dolu. Fırtınayı, deniz kazasını ve en zoru su üzerinde yürüyen İsa'yı nasıl canlandıracağım? (Cafcaflı oyunun en sakin ve etkileyici anı.)

Oyun içinde oyun kurmayı denedim. Yazar bir pano, bir iskemle ve bir gramafon kullanarak bir oyun alanı düzenler. Indra'nın kızını oryantal bir şala sarar. Aynanın önünde kendi başına çarmıha gerilmiş İsa'nın başındaki taç gibi dikenli bir taç takar. Karşısındaki oyuncuya metinden birkaç sayfa uzatır. Oyundan ciddiliğe, parodiden ironiye, ironiden gene ciddiliğe gidilir, amatörce bir coşku, büyük tiyatro ve saf, yalın akorlar. Yüce, yüce kalır; zamanın oyuna kazandırdığı, sevgi dolu bir ironidir.

Çözümlerimizden hoşnuttuk, en sonunda uygulanabilir bir yol bulmuştuk.

Bu sahneyi izleyen koridordaki tiyatro sahnesi sıkıcıdır ve

hiçbir şey söylemez ama oyundan çıkarılamaz da. Adil Olanlarla oyun, kapının ardındaki Giz ve Avukat'ın Indra'nın kızının ruhunu öldürmesi sahnesi bir geçiştir, aceleyle tasarlanmış ve derinine hiç inilmemiştir. Bunun üstesinden gelmenin tek yolu hızlılık, çeviklik ve tehdittir. Kapının ardında boşlukla karşılaştıklarında duydukları korku, Adil Olanları ister istemez tehlikeli varlıklara dönüştürecektir.

Sunaktaki final sahnesi her şeye karşın olağanüstüdür. Indra'nın kızının çıkıp gitmesi çok etkileyicidir, ama bir önceki sahnede garip bir fazlalık vardır: Indra'nın kızı, yaşam gizinin çözümünü açıklar. Güncesine göre oyunun sonuna yaklaştığı sıralarda Strindberg Hint mitolojisi ve felsefesi okuyordu: Okuduklarının meyvelerini de çömleğe atıp karıştırıvermiş. Meyveler dibe inememiş ya da yemeğe bir tür tat verememiş. Metnin bütününde hiçbir yeri olmayan bir Hint destanı olarak kalmış.

Hem final sahnesinde hem de canlı başlangıç sahnesinde çözümlenemez ama çok iyi gizlenmiş bir sorun vardır. Oyunun başında çocuk babasıyla konuşur: "Şato hâlâ boy atmayı sürdürüyor. Geçen yıldan bu yana ne denli uzadı görüyor musun?" Oyunun son anlarında yaşlanmakta olan bir yazar konuşur: "Ah! Şimdi varoluşun tüm acısını duyuyorum. İnsan olmak bu." Başlangıçta bir çocuk, sonunda yaşlı bir adam, ikisinin arasında bir insan ömrü. Indra'nın kızı rolünü üç ayrı oyuncu arasında paylaştırdım. Başarılı oldu. Başlangıç pırıl pırıldı, son yeterliydi. Yaşamın gizli sahnesi bile büyük bir aktrisin yaşam deneyimi ve içtenliği sayesinde güç kazanarak bir destana dönüştü. Yetişkin kız yaşam içinde yürürken güçlü, meraklı, canlı, neşeli, kaprisli ve trajik olacaktı.

Hiçbir zaman bir reji üzerinde bu denli yoğun çalıştığım ya da inanılmayacak bir yavaşlıkta çözüm getirdiğim olmamıştır. Daha önceki sonuçların bellekteki anılarını tümüyle silmek gerekiyordu. Ama kaş yapayım derken göz de çıkarıl-

mamalıydı. Yeni anlayışa kolayca uyum sağlayacak iyi çözümler ustaca aktarılmalıydı. Ama Faulknerın şu serinkanlı öğüdünü izleyip bazı çıkarımlar yapmak da gerekliydi: *"Sevgililerinizi öldürün!" Bayan Julie*'nin rejisi benim için zevkli bir oyun olmuştu, *Bir Düş Oyunu*'nun üstesinden gelmekse zorlu bir savaşa dönüştü.

İlerleyen yaş ilk kez beni zayıf düşürür gibiydi. İmajlar ortaya zoraki çıkıyordu. Karar vermek uzun zaman alır oldu. Çok ender duyumsadığım bir güvensizliğe kapıldım. Olanaksız olan, olanaksız kalmıştı ve bu beni bunaltıyordu. Birkaç kez içimden oyunu bırakmak geldi, gerçekten hiç alışılmadık bir dürtü.

4 Şubat salı günü uygulama ayrıntılarını, planlama ve teknik sorunlarını tartıştığımız bir toplantıyla provalar başladı. En kısa zamanda metnin ezberlenmesine zaten karar vermiştik. Bir kolu battal kılan metne gömülüp oynama uygulamasının artık modası geçmişti. Ezberden nefret eden yönetmen Lars Hanson tarafından başlatılan bu uygulamaya tembel oyuncular eskiden, provalar süresince metni organik olarak ezberleyip içine sindirecekleri gibi son derece muğlak bir düşünceyle müjdeli bir haber gibi sarılmışlardı. Her zaman kargaşalığa yol açardı. Bazı oyuncular metinlerini ezberlemiş, bazıları ise ezberlememiş olurdu. Bakışlar ve jestler birbirini tutmazdı. Karşılıklı oyun yamalı bohçaya dönerdi.

Bir oyuncunun en önemli görevi elbette dikkatini rol arkadaşı üzerinde toplamak ve ona tepki vermektir. Bilge bir kişinin söylediği gibi *sen* olmadan *ben* olmam.

Bir Düş Oyunu çalışmasına ilişkin güncemdeki notları karıştırıyorum; pek iç açıcı şeyler okumuyorum. Kötü bir durumdayım, huzursuz, yılgın, yorgun. Sağ kalçam acıyor, sürekli ağrıyor, sabahlar çok sıkıntılı. Midem kramplarla, bağırsak bo-

zukluğuyla beni sabote ediyor. Ruhuma ıslak bir bulaşık bezi gibi can sıkıntısı ve bezginlik asılmış.

Dışarıya hiçbir şey belli etmiyorum. Özel dertlerin çalışmaya bulaşmasına izin vermek görevi savsaklatmaktır. Ruh durumu inişsiz çıkışsız ve etkin olmalı. Öte yandan tanımlanması olanaksız yaratıcı istekler de zorla ortaya çıkarılamaz. Yapılacak tek iş, dikkatli bir ön hazırlığa güvenip daha iyi günlerin geleceğini ummaktır.

Provalar başlamadan bir ay kadar önce Lena Olin benimle görüşmek istiyor. Lena, Indra'nın kızını oynayacak. Tiyatroda yaygın olan bereket esintisi ona da bulaşmış. Prömiyerde "muhtemelen" beşinci ayında olacak, bebek ağustosta dünyaya gelecekmiş. Planladığımız güz sezonu suya düşüyor. Kalabalık bir kadrosu olan *Bir Düş Oyunu* gelecek ilkyaz da sahnelenemez. Olsa olsa kırk oyun çıkarabileceğiz.

Durum biraz komik...Televizyon oyunum *Provadan Sonra*, Indra'nın kızını canlandıracak genç bir oyuncuyla (Lena Olin) *Bir Düş Oyunu*'nu dördüncü kez sahneye koyacak yaşlı bir yönetmenin karşılaşmasını anlatır. Aktris çocuğu olacağını söyler. Her şeye genç kadınla çalışmak üzere başlayan yönetmen perişandır. Sonunda genç oyuncu bir kürtaj yaptırmış olduğunu itiraf eder.

Lena Olin'in kürtaj yaptırmaya hiç niyeti yoktu. Güçlü, güzel ve canlı bir insandır. Aşırı duyguludur, kimi zaman çok da karmaşık. Ama, dengeli ve sağduyu sahibidir. Gebe olmaktan hoşnut, önündeki güçlükleri görüyor ve çocuk doğurmanın tam zamanı olduğunu söylüyor, çünkü şöhret basamaklarını tırmanmaya daha yeni başlamış.

Durum, daha önce de değindiğim gibi komik, en azından yönetmen açısından komik. Genç bir anne adayı hiçbir zaman komik değildir. Lena sevimli ve saygın, üstelik çocuğunu doğurmak için de mesleğinden vazgeçmeyi göze almış.

Duyguların büyük bir kısmına egemen olunamaz. Lena'-

nın bana ihanet ettiğini düşünüyorum. Gerçeklik denen şey hem düşü hem planlamayı yeniden ele almıştı. Ama duyduğum burukluk hemen o an geçiyor. Yakınmak niye? Uzun vadede bizim tiyatro çabalarımız kayıtsız kalınabilecek bir olaydır. Oysa bir çocuk, doğumuyla birlikte yaşama bir anlam katar. Lena Olin mutluydu. Onun mutluluğu beni de mutlu etmişti.

Provaların sıkıcılığının bu olayla hiçbir ilgisi yoktu ya da çok az ilgisi vardı. Haftalar geçti. Çalışmalarımızın sonucu epeyce vasattı, vasat kaldı. Sahne desinatörüm Marik Vos da ya aklını kaçırmıştı ya da kendine aşırı yüklenmişti. Dramaten'in erkek giysi bölümü yıllardır yetersiz, kuş beyinli kişilerin elindeydi. Marik inatçı ve sessiz bir biçimde aptallık, tembellik ve kendini fazla önemsemeyle savaşıyordu, hiçbir şey olması gerektiği gibi olmuyor, hiçbir şey sonuçlanamıyordu; sonunda Marik bizim yansıtmak istediğimiz imajları unuttu. Resim seçme işiyle genel yeteneksizliğinden dolayı her şeyin dışında tutulan genç bir bayanı görevlendirmişti ama bu bayan aşırı bir çalışkanlık yapmış ve kimse farkında olmadan onbinlerce kron değerinde fotoğraf ısmarlanmıştı. İmajlarla ilgili kuşku verici bir suskunluk olduğunu düşünerek meraklandım. Kusursuz projektörlerimiz olduğu anlaşıldı (yarım milyon kron değerinde) ama gösterecek hiçbir şeyimiz yoktu. Felaket çok yakınımızdaydı ancak şansımız yaver gitti. Bu işi hem yapmak isteyen hem de yapabilen bir fotoğrafçı ortaya çıktı ve gecesini gündüzünü bu sorunlara adadı. Son fotoğraflar da kostümlü prova için zamanında hazırdı.

14 Mart Cuma günü baştan sona hiç kesintisiz ve yinelemesiz ilk provamızı yaptık. Günceme şunları yazdım: Düş kırıklığına uğratan bir genel prova. Tümüyle dışımda. Hiç etkilenmedim. Neyse, daha zamanımız var (Prömiyerimiz 17 Nisan'daydı, aynı gündeki dünya prömiyerinden tam yetmişdokuz yıl sonra).

Pazar günü, Erland Josephson'la tiyatrodaki odamda oturup Bach'dan sözediyoruz. Bach bir geziden döndüğü zaman yokluğunda karısıyla iki çocuğunun öldüğünü öğrenip güncesine şunları yazmış: "Sevgili Tanrım, coşku beni terketmesin."

Tüm bilinçli yaşamım boyunca Bach'ın coşku dediği şeyle yaşadım. Bunalımlardan ve mutsuzluklardan çıkmamda bana o yol gösterdi, tıpkı yüreğim gibi teklemeden benim için çalıştı. Kimi zaman beni bunalttı ve başedilmesi zor bir hal aldı ama hiçbir zaman yıkıcı ve düşmanca davranmadı. Bach bu duruma coşku demiş, Tanrıdaki coşku. Sevgili Tanrım, coşku beni terketmesin!

Birdenbire kendimi Erland'a şunları söylerken buluyorum: "Coşkumu yitirmek üzereyim. Bedenimle hissediyorum bunu. Akıp gidiyor, içim kuruyor."

Ağlamaya başlıyorum. Bu beni korkutuyor, çünkü ben hiç ağlamam. Çocukken ağlamayı çok severdim, annem gözyaşlarının ardını görür ve beni cezalandırırdı. Sonra ağlamaz oldum. Arasıra içimde derin bir yerde çılgın bir haykırış duyarım, haykırışın yalnızcayankısı bana ulaşır, önceden hiç uyarmadan beni etkiler, bu sonsuza dek tutsak kalan bir çocuğun hiç engellenmeden ağlamasıdır.

O karanlık öğleden sonra, tiyatrodaki odamda hiç beklenmedik bir kriz geldi. Kederim yoğun ve acıydı.

Birkaç yıl önce kanserden ölmek üzere olan bir dostumu görmeye gitmiştim. İçin için çürüyordu, kocaman gözleri ve sarı dişleriyle yeraltındaki hazinelerin bekçileri varsayılan cüceleredönüşüyordu. Birkaç makineye bağlanmış, yan yatıyordu. Sol elini yüzüne yaklaştırmış, parmaklarını hareket ettiriyordu. Korkunç bir gülümsemeyle, "Bak hâlâ parmaklarımı oynatabiliyorum, her zaman için bu bir oyalanma," dedi.

İnsan kendine çekidüzen vermeli, cephe çizgisini düzeltmeli,

savaş neredeyse yitirilmiş, zaten başka türlüsü olamazdı, oysa ben, Bergman sonsuza değin hiç bozulmadan kalacak diye keyifli bir çılgınlık içinde yaşamıştım. *Yedinci Mühür*'de, oyuncu Skat, Yaşam Ağacının tepesine sarılıp, "İkiyüzlüler için özel kurallar yok mudur?" diye sorar. Ölüm, ağacın gövdesine tırpanını atarak, "Oyuncular için özel kurallar yok," der.

Pazartesi gecesi ateşim yükseliyor; terliyor, titriyorum, bütün sinirlerim ayakta. Bu, hiç yaşamadığım bir deneyim. Genel olarak hiç hastalanmam, kimi zaman kendimi hasta hissetmişimdir ama hiçbir zaman provaları ya da film çekimini yönetemeyecek kadar değil.

On gün ateşim düşmüyor. Okuyamıyorum bile, çoğu zaman dalıp gidiyorum. Ayağa kalktığım zaman neredeyse anında dengemi yitiriyordum. Öylesine hastayım ki, bu neredeyse ilginç bir olay oluyor. Sızmak, uyumak, uyanmak, öksürmek, burun çekmek. Grip durmadan gelişiyor, ateşim yükseliyor. Elime geçen bir fırsat. *Bir Düş Oyunu*'nu bırakacaksam tam zamanı.

Talihsiz provayı baştan sona videoya çekmiştik. Zayıf yönlerini ve başarısızlıkları inceleyerek dönüp dönüp yeniden izliyorum. Oyunu bırakma olasılığı bana oyunu sürdürme yürekliliğini vermişti. Anlamsızlık aynı anlamsızlık, isteksizlik aynı isteksizlik ama adrenalin artıran bir öfkeye kapılmıştım: Ben daha ölmedim.

Ne durumda olursam olayım, 1 Nisan'da yeniden prova yapmaya karar verdim. Bir gece önce hastalığım üsteliyor, gene ateşim yükselip mide kramplarım tutuyor, ama normal bir çalışma yapıyoruz. Uzun pasajları açıyor ve yeni baştan başlıyorum. Oyuncular dostça bir coşkuyla karşılık veriyorlar. Uykusuz gecelerim kaygı ve fiziksel rahatsızlıklarla dolu. Grip, bedenimin içinde kendi zehirli yaşamını yaşayan hiç tanımadığım bir depresyon bırakmış ardında.

9 Nisan Çarşamba günü prova salonundaki son günümüz.

Günceme şunları yazıyorum: İlk sezgilerim doğrulandı ve güçlendi. Daha sıkı çalışmalıyız. Üzgünüm ancak hiç de bozguna uğramadım.

Sonra Küçük Sahnenin darlığına ve rahatsızlığına geçtik. Mesafe ve parlak ışık, oyundaki aksamaları tümüyle ortaya çıkardı. Düzeltmeler yaptık, ışığı, maskları ve giysileri değiştirdik. Benim emek vererek, güçlükle yaptığım iskambilden ev çöktü, her şey çatladı, ufalandı, söz dinlemez oldu.

Bütün dünya sallanıp sarsılıyor. Gerçekten bu sakalla dolaşmalı mıyım? Bir pantolon üzerine ötekini giyeceksem, üstümü değiştirecek vaktim yok ki, buraya bir Veloro şeridi gerekli. Makyajın çok beyaz. Palme'nin katili hâlâ özgür, kar makinesi bozuk, kar külçe gibi düşüyor, süspansiyonda bir aksama var, neden sol projektör ötekilerden daha sıcak ışık veriyor? Aynada bir hata var, fabrika hatası. İsveç'te ayna yok, Avusturya'ya ısmarlamak zorundayız. Güney Afrika'daki ayaklanma, ondört ölü, pek çok da yaralı. Vantilatörler neden bu kadar ses çıkarıyor, sesi kesin, havalandırma berbat, salonun ortası buz gibi esiyor, neden ayakkabılarını daha giymedin? Ayakkabıcı hasta, ama ısmarlandılar, ayakkabılar cumaya gelebilir. Bugün biraz ağırdan alabilir miyim? Boğazım ağrıyor, hayır hayır ateşim yok. *Müfettiş*'de rolüm yok ama radyoda bir okumam var. Orada dur. Sağına doğru iki adım at. İyi, şu spotu hissedebiliyor musun?

Sabır ve yüksek moral, kavga yerine kahkaha. Böyle daha hızlı ilerleniyor. Gene de yaralar açılıyor. Şimdi tam o yere geldik, hayır, hayır, değişiklik yok, gene sözsüz, onun tir tir titrediğini görüyorum, yanlış bir şey mi yaptım? Başka bir dekorun yararı olur muydu? Hayır, hayır, hiçbir şeyin yararı olmaz. Rolünü doğru oynamayı çok istiyor, cezaevinin duvarlarını yumrukluyor, bir çıkış olmalı.

Dünya sallanıp sarsılıyor, biz bu kalın duvarlı evin içinde işgüzar ve epeyce de heyecanlı vızıldayıp duruyoruz. Tasalı

bir düzensizlik içinde küçük bir dünya, çalışkanlık, sevgi ve beceri, tüm bildiğimiz bu.

Olof Palme'ye suikast yapıldığının ertesi günü sabahtan prova salonunun bekleme odasında toplandık, günlük çalışmalarımıza başlamak olanaksızdı. Kuşku ve tereddütle konuşuyor ve birbirimize ulaşmaya çalışıyorduk. Birisi ağlıyordu. Gerçeklik, bir yolunu bulup bizim aldatıcı oyunlarımızı öldürdüğü zaman bizim mesleğimiz çok acaip oluverir. Almanlar, Norveç ve Danimarka'yı işgal ettikleri zaman Sveaplan okulunun salonunda benim amatör tiyatro grubum *Macbeth*'i sahneye koyacaktı. İkili bir sahne inşa etmiştik ve bir yıldan beri çalışıyorduk. Okul bir garnizona dönüştü, çoğumuz askere çağrılmıştık ama kavranılmaz bir nedenden dolayı gösterimizi sürdürmemize izin verildi. Okulun bahçesine uçaksavar topları yerleştirilmişti. Koridorlar ve sınıflar samanla kaplanmıştı ve her yer üniformalı asker kaynıyordu. Karartma.

Ben Duncan'ı oynuyordum, küçük bir peruk vermişlerdi. Saçlarımı makyaj malzemesiyle beyaza boyadım ve çeneme bir sakal yapıştırdım. Hiçbir Duncan bu denli keçiye benzememiştir. Lady Macbeth hiç gözlüksüz prova yapmamıştı ve kendi geceliğine dolandı. Macbeth kılıcını her zamankinden daha şiddetli kullandı (kılıçlarımız son dakikada verilmişti) ve Macduff'un kafasına öyle sert bir darbe indirdi ki, her yer kana bulandı. Macduff oyundan sonra hastaneye götürüldü.

Bu kez öldürülen Olof Palme'ydi. Bu şaşkınlığımızla nereye kadar gidebilirdik? Provaya ara verip geceki gösteriyi iptal mi etmeliydik? Gelin, *Bir Düş Oyunu*'ndan tümden vazgeçelim. Ortalıkta "insan olmak kolay değil" diye vaaz vererek dolaşan bir kişiye ilişkin bir oyun oynanamaz. Katlanılmayacak kadar modası geçmiş bir sanat ürünü, güzel ama uzak, belki de ölü.

Genç oyunculardan biri, "Belki yanılıyorum," dedi. "Ama

bence provayı yapmalıyız, oyunu sürdürmeliyiz. Palme'yi kim öldürdüyse kargaşalık çıksın istiyor. Eğer işi bırakırsak kargaşalık çıkmasına katkıda bulunmuş oluruz. Duygularımıza yenilmiş oluruz. Şimdi kendimizi özel duygulara kaptırmanın zamanı değil. Kargaşalık çıkmamalı."

Usul usul, duraksaya duraksaya *Bir Düş Oyunu*, bir gösteriye dönüştü. Seyirci önünde prova yaptık. Seyirci kimi zaman dikkatli ve coşkulu, kimi zaman suskun ve ilgisizdi. Ölçülü bir iyimserlik yanaklarımızı renklendirmeye başladı. Meslektaşlarımızdan övgüler ve mektuplar alıp yüreklendik.

Bir oyun yönetmeni için provaların son haftasına katlanmak her zaman çok zordur. Maceranın çekiciliği kalmamıştır, bıkkınlık boğucudur, hatalar göze batar, soğuk ve nemli bir ilgisizlik beyninize ve aklınıza hiç kalkmayacak bir sis gibi çöker.

Kötü uyuyorum; felaketler, ses tonları ve jestler önümde geçit töreni yapıyorlar. Yanlış yerleştirilmiş ışıklar inatçı, hareketsiz slaytlar gibi gözlerime batıyor. Buyrun işte! Gece uzun ve sıkıcı olacak. Az uyumak beni kaygılandırmıyor. Beni yoran duygular. Son tahlilde hatanın kaynağı ne? Metnin kendisinde mi hata var: Zeki bir solukla kurtarıcı pozlar arasındaki, sert bir güzellikle iç kıyıcı boş sözler arasındaki uçurumda mı? Fingal Mağarasındaki parodiyle oyuna karşı suç mu işlemiştik. Sevgiyle bile olsa insan devlere gülmemeli mi? Otuzaltıncı projektörün ışığını Avukat'ın odasındaki yatağın üzerine çevirmek zorunda olduğumuzu unutmamalıyım, bunun dışında orada ışık özellikle iyi. Az ışık ve bol atmosfer. Sven Nykvist, kameramanım, benden hoşnut olurdu. Demir dükkanının aşağısındaki tarlada inekler bana bakıyorlar, ağız ve burun çıkıntılarının çevresinde sinek bulutları, renkli ve küçük olanının sivri boynuzları var, çok huysuz olduğu söyleniyor. İşte nemli bluzunun içinden dışarı fırlayacakmış gibi kocaman göğüsleriyle Helga. Ter ve süt kokuyor. İri beyaz diş-

leriyle gülüyor, dişlerinin ortasında Byrnolf'un vurduğu yerde bir boşluk. Helga nehir kıyısına gidip Brynolf'un teknesini batırdı, bir ançuez konservesi açıp kapının ardına sakladı. Brynolf akşam yemeğine geldiğinde kutuyu kocasının yüzüne bastırıp eğip büktü. Brynolf kendinden geçti. Kendine geldiği zaman kocaman yuvarlak şapkasını giyip alnından ve yanaklarından kan akarak, sakalından ançuez sarkarak Borlönge'e doğru yürüyerek yola çıktı. Dosdoğru fotoğrafçı Hultgren'e giderek başında yuvarlak şapkası, her yanı leke içinde, burnu kanlı, çenesinde ve yanaklarında ançuez, bir resminin çekilmesini istedi. Resim çekildi. Helga'ya fotoğraf doğum günü armağanı olarak verildi. Şimdi uyuyacağım, şimdi saat çalıyor.

Kıpırtısız yatıyorum. Gözlerim açık ve kaygılıyım. Oyuncularım hakkında olumsuz bir şey söylemeye kalkan birini hemen oracıkta öldürebilirim. Artık kostümlü prova var, artık yollarımız ayrılıyor. Yarın değil öbür gün, okumuyoruz bile deseler gazeteleri okuyacaklar. Parça parça doğranacaklar, övülecekler, kutlanacaklar, yüreklendirilecekler, yerilecekler ya da suskunlukla karşılaşacaklar. Aynı gece sahneye çıkmak zorundalar. Seyircinin bildiğini bilecekler.

Pek çok yıl önce bir arkadaşımı kostümü ve makyajıyla bir köşede beklerken görmüştüm. Alt dudağını çiğnemiş, çenesine doğru kan sızıyordu, ağzının kenarlarında köpükler vardı. Sürdüremeyeceğim, sürdüremeyeceğim diye başını sallıyordu. Sonunda sürdürdü, sahneye çıktı.

Kostümlü prova 24 Nisan akşamı yapılıyor. Aynı gün, gündüz, 19 Aralık'ta prömiyerini yapmayı tasarladığımız *Hamlet* için bir toplantı yaptık, herkes yuvarlak masanın başına oturmuştu. Onlara ne düşündüğümü anlatıyorum: Boş bir sahne, en fazla iki iskemle, ama henüz kesin değil. Sabit ışık, renkli filtre yok, özel atmosfer yok. Yarıçapı beş metre olan bir daire, seyirciye yakın, yere lehimlenecek. Aksiyonun ge-

çeceği yer burası olacak. Fortinbras ve adamları sahnenin arka duvarındaki kapıyı kırıp girecekler, tipi içeri dolacak, bedenler Ophelia'nın mezarına doğru fırlatılacak, Hamlet ağır ve resmi cümlelerle onurlandırılacak, Horatio arkadan vurulacak.

Bir noktada öfkeye kapılıp tasarıdan vazgeçmek istiyorum. Aylar önce Ingvar Kjellson'a mezar kazıcısı rolünü önermiştim, o da kabul etmişti. Sonra benden habersiz Kjellson başka bir oyunda daha büyükçe bir role geçmiş ya da geçirilmiş. Henüz oldukça acemi genç bir oyuncu babalık izni istediğini açıklıyor. Üçüncü bir aktör ise konuk bir rejisörün buyruğuyla benim kadromdan çıkarılıyor. Yüreksiz ama yetenekli bir genç, Guildenstern'i oynamayı reddediyor. Kariyerlerinin başındaki genç erkekler, kendi yaşlarında, hatta daha bile genç *Hamlet*'in yanında oynamaktan nefret ederler. Titreme nöbetlerine ve psikosomatik rahatsızlıklara yakalanırlar, hatta birden yeni doğmuş oğullarını hatırlayıverirler. Ayrıca Bergman'la çalışmak onlar için çok da önemli değildir. Bergman film yapmayı bırakmıştır ne de olsa.

Aynı zamanda anlıyorum, elbette anlıyorum, benim için bunu anlamak çok kolay: Bir oyuncunun en yakın olduğu kişi kendisidir, eğilip bükülür, yön değiştirir, kuruntuları vardır, bazı şeyleri tartar. Anlıyorum, ama gene de öfkeliyim. *Alkestis*'inden Margaretha Byström'ü çaldığım zaman Alf Sjöberg'in beni dövmek üzere olduğunu anımsıyorum. Şu andaki durum aynı. Sjöberg'in cenazesinde tiyatro yönetim kurulu üyelerinden biri, tiyatroyu temsil eden oyunculardan birine dönerek, "Kutlarım, Dramaten'de bir rejisörün sorunu eksildi," demişti. Olof Molander'in işine nasıl son verdiğimi anımsıyorum. Dilerim, zamanında gidecek kadar kafam çalışır. "Zamanında" ne zaman gelecek? Yoksa "zaman" çoktan geldi mi?

24 Nisan Perşembe günü akşam saat yedide (gösteri başla-

dıktan sonra hiç kimsenin içeri alınmayacağı tüm gazetelerde ilan edilmişti) en sonunda kostümlü prova başlıyor. Oyuncular hafif bir başarı kokusu duyumsamışlar ve keyifleri yerinde. Onların bu mutlu beklentilerini paylaşmak için kendimi zorluyorum. Ama bilincimin derinliklerinde bir yerlerde başarısızlığımızı kaydettim bile, gösteriden hoşnut olmadığımdan değil, tam tersi. Bunca üzüntüden sonra, birinci sınıf, baştan sona iyi düşünülmüş, belirli koşullar altında iyi oynanmış bir oyun en sonunda sahnedeydi. Kendimi kınamak için hiçbir nedenim yok.

Gene de bunca çaba boşa gidecek, biliyorum.

Oyun başlıyor, gong vurunca ben genel sanat yönetmeniyle birlikte Küçük Sahneden dışarı çıkıyorum. Arka kapıdan sokağa çıktığımızda itişip kakışan ve flaşlarını bize çeviren fotoğrafçılar tarafından kuşatılıyoruz. Güneşten yanmış *birisi* beni omzumdan yakalayarak içeri girmesine izin vermem gerektiğini söylüyor, yalnızca on dakika gecikmiş. Oyunu görebilmek için başka çaresi yokmuş. Kurallara sadık kalan kapıcıyı ikna etmeye çalışmış ama kapıcı onu içeri almayı reddetmiş. Ben sinirlenerek ona ne yardım edebileceğimi ne de yardım etmek istediğimi, kendinden başka hiç kimseyi suçlamamasını söylüyorum. Sonra o birisinin, *Svenska Dagbladet*'in sanat editörü, aynı zamanda tiyatro eleştirmeni olduğunu görüyorum. Kendimi sevimli olmaya zorlayıp kurallara saygı göstermesi gerektiğini ilave ediyorum. Aynı zamanda ona bir tane vurmak için içimde karşı konulmaz bir istek duyuyorum. Mesleği gereği zamanında tiyatro olmalıydı ve geç kalmıştı. Ayrıca içeri girmek talebiyle yönetmeni rahatsız etme kabalığını gösteriyordu. Editör uzaklaşıp gidiyor. *Svenska Dagbladet*'in sanat sayfasında sonu gelmez bir suçlama kampanyasının başlayacağını sezinleyen sanat yönetmeni, asabi adamın arkasından koşup onu içeri sokuyor.

Önemsiz bir episod, ama kapıldığım sıkıntıları iyice pekiş-

tiriyor. İlk sahne desinatörümün ülser olup işini bırakması, Lena Olin'in gebeliği, zorlama çözümler, provaların ortasındaki yavan oyunculuk, geçirdiğim grip ve ona bağlı depresyon, teknik felaketler, *Hamlet*'teki rol dağıtımı, incinen sanat editörü. Hepsinin üstüne geçici ya da kalıcı, çalışmalarımızın boyutunu değiştiren Olof Palme suikasti. En önemlisinden en önemsizine bütün bunlar bir içgörü yaratmışlardı. Neler olacağını biliyordum.

Kostümlü provadan sonra Küçük Sahnenin üst katındaki yeni prova odalarından birinde sandviçli, şampanyalı bir toplantı yaptık. Neşeliydik, ama biraz da hüzünlü. Bu denli uzun ve yakın bir ilişkiden sonra ayrılmak her zaman güçtür. Bu insanlarakarşı çaresiz bir sevgi duyuyorum. Göbek bağları kesilmiş, ama tüm beden acı içinde. Andrei Vajda'nın sevgisiz müzik yapılmayacağını anlatan *Orkestra Şefi* filminden sözediyoruz. O anın duygusal gerilimi içinde sevgisiz tiyatro yapılabileceği düşüncesinde birleştik ama bu tiyatro ne soluk alır ne de yaşardı. Sevgisiz bu iş yürümez. *Sen* olmadan, *ben* olmam. Biz gerçekten korkunç bir nefretten fışkıran parlak bir tiyatro deneyimi yaşamıştık, ama nefret de bir ilişkidir ve sevgi nefret kadar keskin görüşlüdür. Bunun üzerinde düşünüp örnekler buluyoruz.

Masalardaki mumlar yanıp tükeniyor, yağları damlıyor, ışık titrekleşiyor. Ayrılma zamanı gelip çatıyor. Bir daha hiç karşılaşmayacakmışız gibi birbirimize sarılıp öpüşüyoruz. İsa aşkına ne oluyoruz, yarın sabah buluşacağız deyip gülüşüyoruz. Prömiyer ertesi gün.

Meslekyaşamımda ilkkez bir başarısızlığın ardından kırksekiz saatten fazla üzüldüm. Genellikle insan, dolu salonlarla kendini avutur. Küçük Sahnedeki kırk oyunu izlemeye gelenlerin sayısı fena değildi ama yetersizdi. Bunca çaba, acı, kaygı, can sıkıntısı, bezginlik, umut, hepsi boş. Yararsız.

–5–

Dalarna'daki yazlık eve "Varoms" denirdi, Orsa yöresinde konuşulan diyalektte bu "bizim" demekti. Oraya, yaşamımın ilk ayında gitmiştim ve anılarımda Varoms'da yaşamayı hâlâ sürdürürüm. Mevsim hep yazdır. Kocaman bir huş ağacı hışırdıyor, sıcak tepelerin üzerinde titreşiyor, hafif giysiler içinde insanlar terasta geziniyor, pencereler açık, birisi piyano çalıyor, kriket topları yuvarlanıyor, yük trenleri makas değiştiriyor ve istasyona gelmeden epey önce işaret veriyorlar. Nehir en ışıklı günlerde bile bir giz saklarmışcasına kapkara akıyor, üzerinde kesilmiş ağaçlar tembel tembel yüzüyor ya da hızla daireler oluşturarak dolaşıyorlar. Ortalık inci çiçeği, karınca yuvası, kızarmış dana eti kokuyor. Çocukların hepsinin dirsekleri ve dizleri sıyrık. Nehirde ya da Svartsjön'de, gölde yüzüyoruz, yüzmeyi çok erken öğreniyoruz. Çünkü nehirde de, gölde de vıcık vıcık balçık yatakları ve birdenbire derinleşen çukurlar var.

Annem bizde çalışması için yöreden Linnéa adlı genç bir kız bulmuştu. Linnéa sessiz, sevecendi ve kendinden küçük erkek ve kızkardeşlere alışkındı. Altı yaşımdaydım ve Linnéa'nın neşeli gülümsemesine, beyaz tenine, kızılımsı sarı gür saçlarına bayılıyordum. En küçük isteğine bile boyun eğiyor,

onu sevindirmek için yaban çilekleri topluyordum. Bana yüzmeyi o öğretti. İyi bir yüzücüydü ve ikimiz birlikte yüzmeye gittiğimiz zaman o biçimsiz siyah mayosunu giymezdi, bu alışkanlığına bayılırdım. Uzun boylu ve inceydi, geniş çilli omuzları, sert küçük göğüsleri vardı. Belirli yerlerindeki tüyler kızılımsıydı. Hiçbir zaman o yaz yüzdüğüm kadar çok yüzmedim. Dişlerim takırdar, dudaklarım morarırdı ve Linnéa'nın büyük bir havludan yaptığı çadırın altında ısınırdık.

Tam Stockholm'e dönmek üzereyken bir eylül akşamı mutfağa girdiğimde Linnéa önünde bir kahve fincanı masanın başında oturuyordu. Gaz lambasını bile yakmak zahmetine katlanmamıştı. Başını eline dayamış, derin derin ama sessizce ağlıyordu. Dehşete düştüm, gidip boynuna sarıldım, hiç yapmadığı bir şey yapıp beni itekledi, anında ben de ağlamaya başladım, her şey çok acıklıymış gibi geldi. Linnéa'nın anında ağlamayı kesip beni avutmasını istiyordum ama o hiç oralı olmadı.

Birkaç gün sonra Varoms'dan ayrıldığımızda Linnéa bizimle Stockholm'e gelmedi. Anneme nedenini sorduğumda kaçamak cevaplar verdi.

Kırk yıl sonra anneme Linnéa'ya ne olduğunu sordum. Kızın gebe kaldığını, erkeğin de babalığı kabul etmediğini anlattı. Bir papaz ailesi, evinde gebe bir hizmetçi barındıramayacağı için annemin şiddetli karşı koymalarına karşın babam, kızın işine son vermek zorunda kalmıştı. Anneannem araya girip kıza yardım etmek istemişti gerçi ama kız çoktan ortadan yok olmuştu. Birkaç ay sonra onu tren köprüsünün altında bulmuşlar. Suya gömülü bir bir ağaç kütüğünün altında sıkışmış, alnında bir yara. Polis, kızın kendini köprüden aşağıya atarken yaralandığı kanısındaymış.

Dufnäs tren istasyonu, kapısının üzerinde "Erkek" ve "Kadın" yazılı iki tuvaleti, iki sinyali, iki yük katarı, yol değiştirme makası, mal deposu, taş bir platformu olan, köşeleri ve çatı uçlukları beyaz, kırmızı bir binayla çimenli çatısında yaban çilekleri yetişen bir mahzenden oluşuyordu. Ana demiryolu Djurmo'nun tepesine doğru kıvrılıp istasyondan görülen Varoms'un önünden geçerdi. Güneye birkaç yüz metre kala nehir Graden adı verilen büyük bir kavisle yön değiştiriyordu, burası girdaplar ve üstü sivri, keskin kaya çıkıntılarıyla dolu çok tehlikeli bir yerdi. Kavisin tepesinde, sağında dar bir yaya yoluyla demiryolu köprüsü yükseliyordu. Köprüyü geçmek yasaktı ama hiç kimsenin bu yasağa aldırdığı yoktu, çünkü balık cenneti Svartsjön Gölüne giden en kısa yol buydu.

İstasyon şefinin adı Ericsson'du. Guatrdan yakınan karısıyla birlikte istasyon lojmanında yirmi yıldır yaşıyordu ama ona hep kasabaya yeni gelen bir yabancıymış gibi şüpheyle bakılırdı. Ericsson Amca'nın çevresini pek çok suskunluk sarmıştı.

Anneannemden istasyona gitme izin almıştım. Aslında Ericsson Amca'ya sorulmamıştı, ama o bana hep uzak bir dostluk gösterirdi. Odası pipo dumanı kokardı. Uykulu sinekler pencerelerde vızıldar, kimi zaman telgraf makinesi tıkırdayıp dar şeridin üzerine noktalar ve tireler çıkarırdı. Ericsson Amca masasının başında oturur, kara kitaplara bir şeyler yazarak yük formlarını sınıflandırırdı. Arasıra biri bekleme odasından gişenin kapısına vurur ve Repbacken, Insjön ya da Borlangé'ye bir bilet alırdı. Sessizlik, sonsuzluğun sessizliğiydi ve aynı şekilde soylu. Ben de gereksiz konuşmalarla bu suskunluğu bozmazdım.

Sonra birden telefon çalardı; kısa bir mesaj, Kırylbo'dan kalkan tren, Lännheden'den ayrılmış; Ericsson Amca bir şeyler mırıldanarak cevap verir, üniformasının kasketini giyer,

kırmızı bayrağını alır, dışarı çıkıp güney sinyalini kaldırırdı. Görünürde kimse olmazdı. Güçlü güneş ışınları ambarın duvarlarına ve raylara vurur, ortalık katran ve demir kokardı. Köprünün altında, arkada nehir mırıl mırıl akar, sıcaklık yağ lekeleriyle dolu demiryolu geçitlerinde, taşlarda titrerdi. Sessizlik ve beklenti. Ericsson Amca'nın sakat kedisi yük arabasının üzerinde uyurdu.

Sonra lokomotif Langsjön'den önceki dönemeçte düdüğünü öttürdü, tren uzakta bol yeşilliklerin içinden bir kara leke gibi belirdi. Başlangıçta hemen hemen sessiz, sonra giderek artan bir homurtuyla. Şimdi nehrin üzerinde. Homurtu arttı. Köprü başları çatırdadı, yer sallandı ve lokomotif hızla platformdan geçti, bacasından ritmik duman bulutları, pistonlarından buhar çıkıyordu, vagonlar hızla geçtiler, hız ardında bir rüzgâr bıraktı, tekerlekler raylara vuruyor, yer sallanıyordu. Ericsson Amca makinisti selamladı, makinist de Ericsson Amca'yı. Birkaç dakika içinde sesler hafifledi, tren, Varoms'un aşağısından kıvrılarak gözden yitti gitti, artık düdüğü bıçkıhanede ötüyordu. Sonra gene her şey sustu.

Ericsson Amca telefonun kolunu çevirerek "Tren Dufnäs'dan iki otuzikide ayrıldı," dedi. Mutlak bir sessizlik vardı, pencere camlarındaki sinekler bile vızıldamıyordu. Ericsson Amca dörtle beş arası, güney yönünden yük trenleri gelmeden önce akşam yemeğini yemek ve biraz uyumak için birinci kata çekildi. Tren hemen her istasyonda vagon değiştirdiği için hiçbir zaman saatinde gelmezdi.

İstasyona tırmanan yolun üzerinde bir demirci dükkanı var. Sahibi bir Moğol kabile reisini andırıyor. Hâlâ güzel ama artık yıpranmış, Helga adlı bir kadınla evli. Bir sürü çocukları var, demirci dükkanının üzerindeki iki odada yaşıyorlar. Dağınık ama sıcak bir yer. Ağabeyim ve ben demircinin çocuklarıyla oynamayı seviyoruz. Helga en küçük oğlunu emziriyor,

bebeğin karnını doyurunca yaşıtım oyun arkadaşımı, "Gel Jonte, gel sen de sütünü em," diyerek çağırıyor. Arkadaşım annesinin dizleri arasına yerleşirken ona imrenerek bakıyorum. Helga kocaman göğsünü çıkarıyor, çocuk açgözlülükle eğilip meme emiyor. "Ben de tadına bakabilir miyim?" diye soruyorum, Helga gülüp bunun için önce Bayan Akerblom'dan izin almam gerekebileceğini söylüyor. Bayan Akerblom benim anneannem. Yolumun üzerine çıkıp duran anlaşılmaz kurallar yığınından birine daha çarptığımı anlıyorum utanç içinde.

Bir anlık imge! Gece yüksek kenarlı yatağımda yatıyorum, lamba açık. Ellerimin arasındazevkle bir sosis sıkıyorum. Yumuşak ve esnek; bildik bir koku saçıyor. Ansızın sosisi yere atıp heyecanla çocuk bakıcısı Linnéa'yı çağırıyorum. Kapı açılıyor ve içeri babam giriyor. Holden gelen ışığın karşısında duruyor, karanlık ve iriyarı. Sosisi göstererek, "Nedir bu?" diye soruyor. Yukarı bakıp titreyen bir yürekle "Hiçbir şey değil," diyorum. Bir sonraki sahne: Kıçıma adamakıllı sopa çekilmiş, orta yerde lazımlığa oturmuş bağırıp çağırıyorum. Tavandaki ışık yanıyor ve Linnéa öfkeyle yatak çarşaflarımı değiştiriyor.

Gizler. Ani suskunluklar. Belli belirsiz fiziksel huzursuzluklar. Indra'nın kızının *Bir Düş Oyunu*'nda söylediği gibi vicdan azapları bunlar mı? Korku içinde soruyorum. Ben ne yaptım? Otorite, kendin daha iyi bilirsin diye yanıtlıyor. Evet, tabii ki günah işledim, her zaman içimizi kemiren, tam keşfedilmemiş bir suç işlemişizdir. Tuvalete birkaç kişi sıkışarak oturup birbirimizin kıçını gözetledik. Baharat dolabının içinden kuru üzüm çaldık. İstasyonun aşağısındaki derin girdapların yakınında yüzdük. Babamın paltosunun cebinden bozuk pa-

ra çaldık. Kutsama duasında Tanrının adını Şeytanla değiştirerek Tanrıya karşı suç işledik. Şeytan bizi kutsa, bizi koru. Şeytan yüzünü bize çevir, bizi becer. Biz, kimi zaman ortak eylemlerde birleşen ağabeyim ve bendik; ama çoğu kez kemiren bir nefretle birbirimizden uzak dururduk. Dag, benim yalan söylediğimi düşünerek hep beni başından atardı, ayrıca babamın gözdesi olduğum için şımartıldığını kanısındaydı. Ben de kendimden dört yaş büyük olan ağabeyimin haksız üstünlükleri olduğunu düşünürdüm. Geceleri geç saate değin dışarda kalma izni vardı ve çocuklara yasaklanan filmlere gidebiliyordu. Canı istediği zaman beni dövüyordu. Ancak uzun yıllar sonra onun babamın kıskanç sevgisizliğine maruz kaldığını anlayabildim.

Kardeş nefreti bizi neredeyse kardeş katili edecekti. Dag, bana korkunç eziyet ediyordu, ben de bedeli ne olursa olsun ondan öç almaya kararlıydım.

Elime bir cam sürahi aldım ve Varoms'da paylaştığımız odanın kapısının ardında onu bekledim. Kapıyı açınca sürahiyi kafasına geçirdim. Sürahi parçalandı, ağabeyim kafasında açılan bir yarayla kanlar içinde yerdeydi. Bir ay kadar sonra durup dururken bana saldırıp ön dişlerimden ikisini kırdı. Ben de o uyurken yatağını ateşe verdim. Ateş kendi kendine söndü ve geçici olarak düşmanlıklarımıza son verdik.

1984 yazında ağabeyim ve Yunanlı karısı, Farö'ye beni görmeye geldiler. O zaman altmışdokuz yaşındaydı, emekli bir başkonsolostu. Ciddi bir felç geçirmiş olmasına karşın görev bilinciyle işinde kalmıştı. Artık yalnızca başını oynatabiliyordu ve hırıltıyla soluk alıyor, konuşması güç anlaşılıyordu. Günlerimizi çocukluğumuzdan sözederek geçirdik.

O benim anımsadıklarımdan daha fazlasını anımsıyordu. Babama duyduğu nefretten, anneme olan güçlü bağlılığından sözetti. Ağabeyim için onlar hâlâ ana-babaydı, gizemli yara-

tıklar, kaprisli, anlaşılması güç ve yaşamdan daha büyük. İkimiz de kendi yollarımıza yönelmiştik ve birbirimize şaşkınlık içinde baktık; yaşlıca iki erkek, aynı kucaktan gelme ama artık üstesinden gelinemeyecek ölçüde birbirlerinden uzak. Aramızdaki karşılıklı nefret bitmiş ama yerini boşluğa bırakmıştı, ne ilgi ne yakınlık vardı. Ağabeyim ölmek istiyordu, aynı zamanda ölmekten de korkuyordu. Yaşamak için beslediği öfkeli istek onun akciğerlerinin ve yüreğinin çalışmayı sürdürmesini sağlıyordu. İntihar etme şansı da olmadığını çünkü ellerini kıpırdatamadığını belirtti.

Bu güçlü, kendini beğenmiş, zeki insan sürekli tehlikeler göze almıştı. Balık avlayarak, ormanların içine dalarak yaşamın tadını çıkarmıştı. Acımasızdı, bencildi, şakacıydı, babamdan nefret etmesine karşın her zaman ona yaranmaya çalışmış, yorucu iç çatışmalarına, kendini koparıp özgür kılma çabalarına karşın anneme her zaman bağlı kalmıştı.

Benim için ağabeyimin hastalığı anlaşılabilirdi. Ona öfkeden inme inmişti. Çok güçlü, karşı konulamaz, her şeyi gölgeleyen anlaşılmaz iki figür –Annem ve Babam– yüzünden ona inme inmişti. Belki onun, sanatı, psikanalizi, dini ve ruhani gerçekleri küçümsediğinden de sözetmek gerek. Baştan sona akılcı bir insandı, yedi dil konuşurdu, siyasal kişilerin yaşam öykülerini ve tarih okumayı yeğlerdi. Kendisi de özyaşam öyküsünü teybe dikte ettiriyordu. Ben bunları daktilo ettirdim. Sekizyüz sayfa tuttu. Kuru, şakacı ve akademik bir üslupla yazılmıştı. Birkaç istisna dışında. Karısını örneğin, çok yalın, düz bir anlatımla ele almıştı. Birkaç sayfa da anneme ayrılmış. Gerisi yüzeysel, alaycı ve neşeli bir ilgisizlik içinde, gerilimsiz bir macera öyküsü olarak yaşam. Bu sekizyüz sayfada hastalığına ilişkin tek bir satır yok. Hiçbir zaman yakınmıyor ama yazgısını da küçümsüyor. Acıyı, utancı öfkeli bir sabırsızlıkla karşılıyor ve kendisini hiç kimsenin ona acımayacağından emin olacak kadar sevimsiz kılmaya özen gösteriyor.

Yetmişinci doğum gününü Atina'daki büyükelçilikte bir parti vererek kutladı. Öylesine zayıftı ki, karısı partinin iptal edilmesi gerektiğini düşündü. Ama o bunu reddetti ve konukları onuruna parlak bir konuşma yaptı. Birkaç gün sonra hastahaneye kaldırıldı, yanlış tedavi gördü ve uzun süren soluk daralması krizi sonucunda öldü. Sonuna kadar bilincini kaybetmedi ama nefes borusunda bir delik açtıklarından konuşamıyordu. İletişim kuramadığı için dilsiz ve öfkeli öldü.

Kızkardeşim Margareta ile çok iyi geçinirdik. Benden dört yaş küçüktü, birlikte onun bebekleriyle oynamaktan hoşlanır, onun büyük bir beceriyle donatılmış bebek evinde karmaşık maceralar uydururduk. Aile albümündeki bir fotoğrafta kül sarısı saçları, korkudan faltaşı gibi açılmış gözleriyle yuvarlak, küçük bir insan görüyorum. Yumuşak ağzından güvensiz ellerine kadar bir duyarlılık abidesi. Margareta hem annem hem babam tarafından çok sevilmişti. Biraz birinin biraz ötekinin gönlünü hoş etmeye uğraşmış, çetin ve söz dinlemez iki erkek çocuğun yarattığı sorunları gidermek için yumuşak başlı bir çocuk olmaya çalışmıştı.

Margareta'ya ilişkin çocukluk anılarım belirsizdir, ellerimin arasından kayıp giderler. Oyuncak bir tiyatro yapmıştık. O, kostümleri dikmiş, ben dekorları boyamıştım. Annem sabırlı ve ilgili bir seyirciydi, bize üzeri işlemeli, kadife bir perde vermişti. Sakin ve hoşnut oynardık. Hiç kavga etmedik sanıyorum.

Ben onbir, kardeşim de yedi yaşındayken bir yaz Stockholm'ün hemen dışındaki Langängen'de kaldık. Annem önemli bir ameliyat geçirmişti, birkaç ay Sophiahemmet hastahanesinde yattı. Babam bizi yakınında istedi ve aslında ilkokul öğretmeni olan nazik bir bakıcı tutuldu. Kardeşimle ben birbirimize emanetedilip kendi başımıza bırakıldık. Suyun kıyısında bir hamam vardı. Bir odası giyinip soyunma kabiniy-

di, üstü açık, etrafı parmaklıklarla çevrili dış odadan suya giriliyordu. Hamamda suç yüklü oyunlarımızı oynayarak saatler geçirdik ama sonra bir gün hiç açıklama yapılmadan, soru sorulmadan, orada yalnız kalmamız yasaklandı.

Margareta giderek daha çok anne baba ilişkilerine gömüldü ve sonunda aramızdaki iletişim koptu. Ondokuz yaşındayken evi terkettim. Ondan sonra da onunla çok az karşılaştık. Margareta yazmayı denediği şeyleri bana gösterdiğini iddia ediyor, ben gençliğin bilgisizliğiyle onun yazdıklarını eleştirip yırtıp atmışım. Böyle bir olayı hiç anımsamıyorum. Şimdilerde arasıra bir kitap yazıyor. Doğru anladıysam yaşamı korkunç bir cehennem olmuş. Arada sırada telefonlaşırız ve bir kez tesadüfen bir konserde karşılaştık, yüzündeki acı, sesindeki garip bıkkınlık beni ürküttü ve huzursuz etti.

Kısa süren vicdan azaplarıyla kimi zaman kardeşimi düşündüğüm olmuştur. Gizli gizli yazmaya başlamıştı ve ortaya ne çıkardığını kimsenin görmesine izin yoktu. Sonra tüm cesaretini toplayıp yazdıklarını bana okumuştu. Bense o günlerde çok şaşkındım: Umut veren genç bir yönetmen olarak olumlu karşılanmış ama yazar olarak küçümsenmiştim. Kötü ve yapmacıklı yazıyordum. Hjalmar Bergman ve August Strinberg'den çok fazla etkilenmiştim. Kardeşimin yazdıklarında da aynı zorlamayı ve yapmacıklığı bulmuş olmalıyım ki, Margareta'nın kendini anlatmak için tek yolunun yazmak olduğunu farketmeksizin onun çabalarını katletmiştim. Söylediğine göre ondan sonra yazmayı bırakmış. Beni veya kendini cezalandırmak için mi, yoksa cesareti kırıldığından mı, bilemiyorum.

-6-

Sinema kamerasını bırakma kararım hiç dramatik değildi. *Fanny ve Alexander*'ın çekim çalışmaları sırasında belirginleşti. Bedenim mi ruhumu yönetiyordu, ruhum mu bedenimi etkiliyordu, bilmiyorum ama fiziksel rahatsızlıkların üstesinden gelmek giderek daha güçleşiyordu.

1985 yazında büyüleyici olduğunu düşündüğüm – o sırada– bir film tasarım vardı. Hiç diyalog ve akustik efekt kullanmadan uzun sekanslarla çalışıp sessiz film dünyasına yaklaşacaktım. En sonunda sesli film yapmaktan kurtulmanın bir yolunu bulmuştum.

Hemen senaryoyu yazmaya başladım. Melodramatik bir ifadeyle, ilham perisi bir kez daha bana dokunmuştu, istekliydim, günlerim bir tür gizli hoşnutlukla doluydu, sağlam bir görüntü yakalamış olmanın kesin bir kanıtıydı bu.

Üç haftalık sıkı bir çalışmanın ardından birdenbire çok hastalandım. Gövdem kramplar ve denge bozukluklarıyla sarsılıyordu. Zehirlenmiş gibiydim. Perişanlığım karşısında kaygı ve utanç duyuyordum. Bir daha hiç film yapamayacağımı anladım. Bedenim işbirliği yapmayı reddediyordu ve film yapmanın bir parçası olan sürekli gerilim artık geçmişte kalan bir şeydi. Elimdeki metni bir köşeye kaldırdım. (Çocuk şiirlerindeki Finn Komfusenfej adlı bir karakteri eski sessiz filmler yapan anonim bir kişiye dönüştürmüştüm. Çürümeye

yüz tutmuş bu sessiz filmler, restore edilmek üzere olan bir köy evinin altında, metal kasetler içinde bulunur. Görüntüler arasında belli belirsiz algılanabilen bir bağlantı vardır. Sağır ve dilsizlerle ilgilenen bir uzman, replikleri anlayabilmek için oyuncuların dudak kıpırtılarını okumaya çalışır. Çeşitli aksiyon sekanslarıyla sonuçlanan her tür montaj denenir. Proje giderek daha çok kişiyi ilgilendirir, daha çok kişi tarafından benimsenir, büyür ve çok daha fazla para gerekir. Başedilmesi her gün biraz daha güçleşir. Bir gün filmlerin hepsi tutuşur, hem nitrit orijinaller, hem asetat kopyalar kül olur ve herkes rahatlar.)

Asabi olduğu söylenen sindirim sistemimden her zaman çok çekmişimdir, aşağılayıcı olduğu kadar utanç da verici bir durum. Hiç aksatmadan ve çoğu zaman da yaratıcılığın karmaşık zenginliğiyle bağırsaklarım, benim çabalarımı her zaman sabote etmesini bilmiştir. Bu yüzden okul benim için bitmeyen bir işkenceydi çünkü krizlerin ne zaman gelip beni yere vuracağını hiçbir zaman önceden kestiremezdim. Birden bire pantolonu bokla doldurmak travmatik bir deneyimdir. Bunun sürekli kaygıya dönüşmesi için bu olayın ille de sık sık yinelenmesi gerekmez. Krizler şimşek hızıyla ve hiçbir ön belirti vermeksizin gelir, acılara ve sancılara katlanmak zordur.

Yıllar geçtikçe hiç değilse çok belirgin rahatsızlıklar duymaksızın yeterince çalışmamı sürdürebilecek kertede bu sorunların üstesinden gelebilmeyi kendime sabırla öğrettim. Sanki bedenimin en hassas noktasına bir iblis gizlenmişti. Çok titiz ritüellerle iblisimi denetim altında tutabiliyorum artık. Kendi davranışlarıma ilişkin kararı *o* değil de *ben* verdiğim ölçüde iblisin gücü epeyce azaldı.

Hiçbir ilacın yararı olmaz, çünkü ya uyuşturur ya da etkisini geç gösterir. Bir kez akıllı bir doktor bu sakatlığımı sineye çekip onunla yaşamayı öğrenmemi önermişti. Benim de yaptığım bu. Çalıştığım tüm tiyatrolarda –ne kadar süreyle

olursa olsun– bana, kendime ait özel bir tuvalet verildi. Bu tuvaletler belki de benim tiyatro tarihine en kalıcı katkım.

Yani durum öyle gösteriyor ki, içime yerleşmiş iblis her şeye karşın sonunda film yapma zevkimi kırmış. Ama bu doğru değil. Yirmi yıldan daha uzun bir süredir kronik uykusuzluk çekiyorum. Bu çok zararlı bir şey değildir, çünkü insan gerekli olduğunu sandığından çok daha az bir uykuyla idare edebiliyor. Beş saat benim için yeterlidir. Yıpranma gecenin incinebilirliğiyle gelir, boyutlar değişir, hep aynı budalaca ya da küçük düşürücü durumlar akla takılır kalır, düşünmeden ya da bilerek yapılan kötülüklerden duyulan üzüntü anları. Kara kuş sürüleri sık sık gelip bana arkadaşlık ederler: Kaygı, öfke, utanç, pişmanlık ve can sıkıntısı. Uykusuzluk için de belli ritüeller vardır. Yatak değiştirmek, ışık açmak, kitap okumak, bisküvit ya da çikolata yemek, maden suyu içmek. Zamanında alınmış bir Valium mucizeler yaratır ama yıkıcı da olabilir, insanı hırçınlaştırıp kaygısını arttırabilir.

Kararımın üçüncü nedeni ise yaşlanıyor olmam. Bu ne pişman olduğum ne de hoşlandığım bir süreç. Sorunları çözümlemek insana daha zor gelmeye başlıyor, bir oyun sahnelemek eskisinden daha büyük kaygılara neden oluyor, karar vermek daha uzun zaman alıyor, beklenmedik uygulama güçlükleriyle karşılaştığım zaman adeta felç oluyorum.

Yorgunlukla birlikte daha da titiz oldum. Ne kadar yorgunsam memnuniyetsizliğim o kadar artıyor. Duyularım bilenerek çok ince bir noktaya gelip dayanıyor, her yerde ve her şeyde kusurlar buluyorum.

En son yaptığım filmleri ve sahneye koyduğum oyunları tepeden tırnağa yeniden inceliyorum, yapıtlarım mükemmeliyetçiliğin kısıtlamasıyla yer yer yaşamdan kopup ruhsuzlaşmışlar. Tiyatroda tehlike o denli büyük değildir, çünkü güçsüzlüğüme göz kulak olabiliyorum ya da en kötü olasılıkla oyuncularım beni uyarabiliyor. Oysa filmde hiçbir şey yenile-

nip düzeltilemez. Her gün üç dakikası tamamlanan bir filmin her anı yaşamalı, soluk almalı; bir yaratı olmalı!

Kimi zaman açıkça, hatta fiziksel olarak içimde doğurmak üzere olduğum yarı hayvan, yarı insan, ilkel bir canavarın kıpırdadığını algılarım. Bir sabah berbat kokulu, sert bir sakal çiğneyip duruyorum, vücudumdaki canavarın zayıf titrek uzuvlarını algılıyor, hırıl hırıl nefes alıp verişini duyuyorum. Ölüm değil, yokolmak demek olan bir alacakaranlık sezinliyorum. Kimi zaman düşlerimde dişlerimin döküldüğünü ve sarı kökler tükürdüğümü görüyorum.

Oyuncularım ya da birlikte çalıştığım kişiler içimdeki bu canavarı tiksinti ya da acımayla görüp keşfetmeden önce ben kendim çekileceğim. Meslektaşlarımın yorgun soytarılar gibi ringe düştüklerini, kendi sıkıcılıklarından sıkıldıklarını ya da nazik bir suskunlukla yuhalanıp öldürüldüklerini, sevecen ya da kibirli sirk adamları tarafından arenadan sürüklenerek çıkarıldıklarını o kadar çok gördüm ki!

Ben, elim hâlâ askıya uzanabilirken kendi şapkamı alacağım ve kendi kendime yürüyüp çıkacağım, kalçamın ağrımasına karşın. Yaşlılıkta yaratıcılık muhtemelen pek doğal değil, dönemsel, geçici, tıpkı yavaşyavaş azalan cinsellik gibi.

1982 yılı Ocak ayında bir çekim günü tespit ediyorum. Kayıtlarıma göre hava çok soğuk, sıfırın altında yirmi derece. Her zamanki gibi sabah saat beşte uyanıyorum, daha doğrusu uyandırılıyorum, kötü bir ruhun sarmalına sarılmış gibi en derin uykumdan koparılıyorum, iyice ayılmışım. Bağırsaklarımın isteri kriziyle savaşmak için anında yataktan kalkıyorum, birkaç dakika gözlerim kapalı dimdik ayakta duruyorum. O anki durumumu kontrol ediyorum: Bedenim, ruhum ne durumda ve en önemlisi, bugün ne yapılması gerekiyor? Burnumun tıkalı olduğunu farkediyorum (kuru hava), sol testisim acıyor (belki kanser), kalçam ağrıyor (hep o eski ağrı),

hasta kulağımda bir çınlama var (tatsız ama üstünde durmaya değmez). İsterinin de denetim altına alındığını hissediyorum, mide krampı korkusu çok yoğun değil. Bugünkü çalışmamız *Fanny ve Alexander*'da Ismael ile Alexander arasında geçen sahnenin çekimiydi. Kaygılıydım çünkü sözkonusu sahne başroldeki genç ve yürekli oyuncum Bertil Guve'nin kapasitesini aşabilirdi. Ama Ismael rolündeki Stina Ekblad ile işbirliği düşüncesi bana gene de ürpertici bir mutluluk beklentisi veriyordu. Günün ilk teftişi böylece bitti, küçük ama olumlu bir gelişme vardı. Eğer Stina sandığım kadar iyiyse, Bertil-Alexander'la başa çıkabilirdim. Hemen iki strateji geliştiriyorum: Bir, aynı derecede iyi oyuncularla; ikincisi, bir başoyuncu ve ikinci derecede oyuncularla.

Artık tek yapılacak iş, olaylara sükunetle yaklaşmak ve sakin olmak.

Saat yedide karım Ingrid'le birlikte dostça bir sessizlik içinde kahvaltı ediyoruz. Midem uysallaşmış. Bana bir cehennem yaşatması için kırk dakikası var. Midemin nasıl davranacağına karar vermesini beklerken sabah gazetelerini okuyorum. Saat sekize çeyrek kala bir araba gelip beni evden alıyor ve Europafilm Ltd.'e ait Sundbyberg'deki stüdyoya götürülüyorum.

Bir zamanlar çok ünlü olan bu stüdyolar artık çökmekteydi. Çoğunlukla video çekimleri yapılıyordu. Filmcilik günlerinden artakalan personel şaşkın ve moralsizdi. Bizim kullandığımız ana stüdyo kir pas içindeydi, ses yalıtımı yoktu. İlk bakışta gülünç bir lüks içinde görünen montaj odasının işe yaramaz olduğu anlaşıldı. Projektörler ne net görüntü ne de aydınlık sağlayabiliyorlardı. Ses kötüydü, vantilatör çalışmıyordu ve halı kirliydi.

Saat tam dokuzda çalışmaya başlıyoruz. Ortak çalışmamızda dakik olmak önemlidir. Tartışmalar ve belirsizlikler tüm dikkatin derinlemesine yoğunlaştığı dairenin *dışında* yaşan-

mak zorundadır. O dakikadan başlayarak biz, amacı canlı görüntüler yaratmak olan karmaşık ama düzenli çalışan bir makineyiz.

Çalışmamız çok çabuk sakin bir ritm içine giriyor ve yalın bir yakınlık doğuyor. Bizi o gün rahatsız eden tek şey, ses geçirmez sistemin eksikliğiyle dış koridorlardaki ve öteki yerlerdeki kırmızı ışıklara yeterince saygı gösterilmemesi. Bunun dışında çok sade ve hoş bir gün. İlk dakikadan başlayarak Stina Ekblad'ın kötü yazgılı Ismael'le kurduğu olağanüstü duygudaşlığı hepimiz sezinliyoruz. En hoşu da Bertil–Alexander'ın anında durumu kabul etmesi. Çocuklara özgü garip bir duyarlılıkla kendisinden istenen korku ve merak karışımını dokunaklı bir doğallıkla dışarı vuruyor.

Provalar pürüzsüz ilerliyor, huzurlu bir neşe içindeyiz. Yaratıcılık çevremizde dansediyor. Anna Asp, bizim için kışkırtıcı bir dekor hazırlamış. Dünyanın önde gelen kameramanlarından biri, belki de en iyisi olan Sven Nykvist has altın madenine vurulan damga gibi her yaptığı işe kendi damgasını vuran açıklanması güç sezgisiyle ışıklandırmayı gerçekleştirmiş. Ona bunu nasıl yaptığını sorarsanız birkaç temel kurala dikkat çeker (bu kuralların benim tiyatro çalışmalarımda çok yararı olmuştur) ama gerçek gizi tanımlayamaz ya da tanımlamak istemez. Herhangi bir nedenden dolayı tedirginse, baskı altındaysa her şey ters gider ve her şeye en baştan yeniden başlamak zorunda kalır. İşbirliğimizde tam bir inanç ve güven egemendir. Artık bir daha hiç birlikte çalışmayacağız diye zaman zaman üzülüyorum. Geriye baktığımda, yukarda anlattığım gün gibi günleri düşündüğümde de üzülüyorum. Güçlü, bağımsız, yaratıcı kişilerle yakın birliktelikler duyumsal bir doyum sağlar. Oyuncular, asistanlar, elektrikçiler, prodüksiyon çalışanları, sahne donatım yardımcıları, kostümcüler; tüm bu kişilikler günün hareketlenip kolay geçmesini sağlar.

Kimi zaman işimle ilgili herkesin ve her şeyin yokluğunu gerçekten duyumsuyorum. Fellini'nin, film çevirmenin kendisi için bir yaşam biçimi olduğunu söylerken ne demek istediğini anlıyorum. Anita Ekberg'e ilişkin anlattığı şu küçük öyküyü de. Ekberg'in *La Dolçe Vita*'daki son sahnesi stüdyo için yapılan bir arabada çekilmiş; çekim bitip filmin kendisiyle ilgili bölümleri tamamlanınca Ekberg arabadan inmeyi reddetmiş, direksiyona sımsıkı yapışıp ağlamaya başlamış. Onu stüdyodan yumuşak bir güç kullanarak çıkartabilmişler ancak.

Kimi zaman bir film yönetmeni olmak özel bir mutluluğa dönüşür. Daha önce provası yapılmamış bir ifade kendiliğinden ortaya çıkar ve kamera o ifadeyi yakalar. İşte bugün de tam öyle oldu. Hazırlıksız ve provasız, Alexander'ın rengi soluyor ve yüzünde müthiş bir acı beliriyor. Kamera tam o anı donduruyor. Elle tutulamaz, kavranılamaz bu acı ancak bir iki saniye gözüküyor ve bir daha da hiçbir zaman geri gelmemek üzere silinip gidiyor. Böylesi bir acıyı o yüzde ne daha önce ne de daha sonra görmüştük, ama film şeridi tam o "an"ı yakalamıştı. Bence, günlerce, aylarca süren, önceden belirlenmiş, disiplinli çalışmalarımızın karşılığı işte bu andır. Kimbilir belki de ben bu kısacık anlar için yaşıyorum.

Bir inci avcısı gibi.

Helsingborg Tiyatrosu genel sanat yönetmeniydim ve yıl 1944'dü. Yirmialtı yaşındaydım. Uzun bir süre Svensk Filmindustri'de senaryo yazarı olarak çalışmıştım. Filme alınan bir senaryom bile vardı. *Cinnet* (İşkence). Alf Sjöberg yönetmişti. Yetenekli ama zor bir insan addediliyordum. S.F. ile bir tür sözleşmem vardı. Bana hiçbir parasal çıkar sağlamayan ama öteki film şirketleriyle çalışmamı engelleyen bir sözleşme. Bu tehlike çok büyük değildi, çünkü *Cinnet*'nin belirgin bir başarı kazanmasına karşın Lorens Marmsted dışında

kimseden ses çıkmadı, Marmsted zaman zaman bana telefon edip daha ne kadar S.F.'ye bağlı kalmaya değeceğini düşündüğümü sorar, onların beni silip tüketeceklerinin kesin olduğunu, kendisinin, Lorens'in ise beni iyi bir film yönetmeni yapacağını tatlı ama alaycı bir sesle anlatırdı. Kararsızdım ve otoriteye boyun eğen biriydim, sonunda hep bana bir baba gibi ve biraz da üstten davranan Carl Anders Dymling'in yanında kalmaya karar verdim.

Bir gün masamın üzerine bir oyun bırakıldı. Adı *Moderdyret* (Anaç Hayvan) idi. Niteliksiz bir Danimarkalı yazar tarafından yazılmıştı. Dymling, oyundan bir senaryo çıkarmamı istedi. Senaryo onaylanacaksa olursa ilk filmimi yönetecektim. Oyunu okudum, korkunçtu. Ancak birisi benden telefon rehberinden film çıkarmamı istese onu da yapacak durumdaydım. Senaryoyu ondört gecede yazdım ve onaylandı. Çekim 1945 yazında yapılacaktı. Buraya kadar iyiydi. Sevinçten deliye dönmüştüm ve elbette gerçekleri görmemiştim. Sonuç olarak önümdeki, başkalarıyla birlikte bizzat kendimin kazdığı her çukura boylu boyunca düştüm.

Film kenti Rasunda, 1940'larda bir yıl içinde yirmi ile otuz arasında film üreten bir fabrikaydı. Eğitilmiş personel, meslek geleneği, aylaklar ve bohemlerle dolup taşardı. Senaryo köleliği ettiğim yıllar boyunca stüdyolarda, film arşivlerinde, laboratuvarda, montaj odasında, ses kayıt bölümünde ve kantinde çok uzun zamanlar geçirmiştim, koşulları ve insanları eni konu tanıyordum. Ayrıca heyecanlıydım ve dünyanın en büyük film yönetmenleri arasına gireceğime de inanıyordum.

Bilemediğim şey, şirketin sözleşmeli oyuncularının büyük bir kısmını kullanarak ucuz, niteliksiz, ikinci sınıf bir film yapmayı amaçladığıydı. Bir sürü tartışmadan sonra Inga Landgré ve Stig Olin ile bir deneme filmi çekme izni aldım. Görüntü yönetmenim Gunnar Fischer olacaktı. Bu kişilerle

aynı yaşlardaydık, coşkuluyduk ve iyi geçiniyorduk. Uzun bir deneme filmi oldu. Filmi gördükten sonra sınırsız bir coşkuya kapıldım. Helsingborg'da kalan karıma telefon ederek "Sjöberg, Molander ve Dreyer'in işi bitti. Şimdi sıra Ingmar Bergman'da," diye bağırdım.

Ben özgüvenle saçma sapan konuşadurayım, onlar da bir fırsatını bulup görüntü yönetmenim Gunnar Fischer'i geniş gökyüzleri ve güzel, aydınlık bulutlarla dolu birkaç kısa metrajlı filmle ün yapmış, yüzünde savaş yarası izi olan bir samurayla –Gösta Roosling'le– değiştiriverdiler. Roosling tipik bir belgeselciydi. Doğru dürüst bir stüdyo çalışması yapmamıştı, ışık konusunda görece deneyimsizdi, ayrıca uzun metrajlı filmlerden nefret ediyor, kapalı mekanlarda çalışmaktan da hoşlanmıyordu. İlk anda birbirimizden nefret ettik. İkimiz de kendimizden emin olmadığımızdan bu güvensizliğimizi alay ve kabalık ardında gizledik.

Kriz filminin çekiminin ilk günleri bir karabasan gibiydi. Kendimi nasıl yönetileceğini hiç bilmediğim bir aletin içinde hissediyordum. Ayrıca başrolü vermek için savaşmayı göze aldığım Dagny Lind bir film aktristi değildi ve yeterince deneyimi yoktu. Buz gibi bir açıklıkla herkesin benim yetersiz olduğumu anladığını gördüm. Onların güvensizliğini, aşağılayıcı öfke patlamalarıyla karşıladım.

Sonuçlar acıklıydı. Kamerada bir bozukluk vardı, kimi sahneler bulanıktı ve ses çok kötüydü. Oyuncuların ne dediği zorlukla anlaşılabiliyordu.

Arkamdan yoğun bir biçimde kuyumu kazmayı sürdürüyorlardı. Stüdyo yönetimi ya filmden vazgeçilmesini ya da yönetmen ve başoyuncuların değiştirilmesini öneriyordu. Biz üç hafta uğraşıp didindikten sonra, o sıra tatile çıkmış olan Carl Anders Dymling'den bir mektup aldım. Çekimden bazı bölümler gördüğünü, pek iyi değilse bile umut verici bulduğunu yazıyordu. Her şeye yeni baştan başlamamızı öneriyordu.

Ben ince bedenimi dayadığım kapıda bir tuzak olduğunu fark etmeksizin bu öneriyi şükranla kabul ettim.

Sanki bir rastlantıymış gibi büyük sessiz film ustası Victor Sjöström ortaya çıkıverdi. Ensemden yakaladığı gibi beni stüdyonun dışındaki asfalt yola çıkardı. Eli ensemde aşağı yukarı yürümeye başladık. Çoğu zaman susuyorduk. Sonra birdenbire basit ve anlaşılması çok kolay şeyler söylüyordu. "Sahnelerin fazla karmaşık. Ne sen ne de Roosling bu karmaşıklıkların üstesinden gelebilirsiniz. Daha yalın çalışın. Oyuncularını önden çek. Bunu hem oyuncular sever hem de en iyi yol budur. Her önüne gelenle kavga etme. Çünkü öfkelenirler ve çıkardıkları iş iyi olmaz. Her çektiğin şeyi vurgulayıp ön plana çıkartma. Seyirciyi boğarsın. Önemsiz bir ayrıntı, önemsiz bir ayrıntı gibi gösterilmelidir. Bunun ille de bir ayrıntı olduğunun altını çizmeye gerek yoktur." Asfaltta bir aşağı bir yukarı dolanıp duruyorduk, hâlâ ensemi bırakmıyordu. Gerçekçiydi, somut olaylara dayanıyordu ve kendisine karşı hiç de kibar davranmadığım halde bana öfkelenmiyordu.

Sıcak bir yazdı. Stüdyonun cam çatısı altındaki günler boğucuydu. Eski kentte kendime mobilyalı bir oda kiralamıştım. Her akşam kendimi yatağa atıyor, kaygı ve utançtan inme inmiş gibi kaskatı kesiliyordum. Günbatımında bir kafeteryaya gidip yemek yiyordum. Sonra sinemaya gidiyordum, her zaman sinemaya. Amerikan filmlerini izliyor, Amerikan filmlerini öğrenmem gerektiğini düşünüyordum. Şu kamera hareketi, diyordum kendi kendime, son derece basit. Bunu Roosling bile yapabilir. Bu güzel bir kesim, bunu aklımda tutmalıyım.

Cumartesi günleri sarhoş oluyor, kötü ahbaplar ediniyor, gürültü patırtı çıkarıyordum. Bir keresinde karım beni görmeye geldi. Gebeydi. Kavga ettik ve gitti. Bir yandan da oyunlar okuyor, gelecek sezon için Helsinborg Tiyatrosuna hazırlık yapıyordum.

Bunca yer varken filmin çekimini Hedemora'da yapacaktık. Neden bilmiyorum. Belki de o yazı, kuzeyde, birkaç yüz kilometre ötedeki Varoms'da geçiren annemle babama gösteriş yapmak gibi karanlık bir düşünce geçmişti içimden. Yola çıktık. Arabalar, jeneratör üniteleri, ses arabası ve ekip. O günlerde bu olay safariye çıkmayı andırıyordu. Hedemora Belediye Oteline yerleştik.

İki şey oldu.

Hava değişti. Hiç durmadan yağmur yağıyordu. En sonunda dış mekanda çekim yapmasına izin verilen Roosling hiçbir ilginç bulut göremedi. Yalnızca dümdüz ve gri bir gökyüzü vardı. Otele kapandı, sarhoş oldu ve çekim yapmayı reddetti.

İkincisi, gerçekten kötü bir ekip yöneticisi olduğumu stüdyoda zaten anlamıştım, ama burada yağmurlu Hedemora'da çok daha beterdim.

Ekibin büyük kısmı otelde kalıp iskambil oynadı ve kafa çekti. Diğerleri can sıkıntısından patlayıp depresyonlara girdiler. Hepsi kötü havadan dolayı film yönetmenini suçlamakta birleştiler. Kimi film yönetmenleri havadan yana şanslıydılar, kimi yönetmenler de şanssız. Ben ikincilerdendim.

Birkaç kez dışarı fırlayıp kamera ayaklarımızı kurduk. Hantal ışıklarımızı düzenledik. Jeneratörlerimizi ve ses aletlerimizi getirdik. Ağır Debrie kamerayı kurduk, oyuncularla prova yaptık, gong çaldı ve gene yağmur indirdi. Yağmur indirip ışıklar sönünce giriş kapılarının altında durduk, arabalarda oturduk, kahvelere çöktük, sonra akşam yemeği için otele dönme zamanı geldi. Arada birkaç dakikalığına güneş açıp da bir sahne çekebildiğimizde öylesine altüst olup öylesine heyecanlanıyordum ki –ayık tanıkların da destekleyeceği gibi– bir çılgın gibi davranıyordum, bağırıyor, lanetler yağdırıyor, öfkeden köpürüyor, yanımdakileri hakaretlere boğuyor ve Hedemora'ya küfürler savuruyordum.

Akşamları çoğu zaman otel çevresinde gürültü patırtı ko-

puyordu. Her seferinde polis çağırmak zorunda kalıyorlardı. Otel müdürü bizi otelden atmakla tehdit ediyordu. Marianne Löfgren lokantada, masa üzerinde kankan bile yaptı (çok başarılı ve eğlenceli) ama sonra yere düşüp parkeyi çatlattı.

Üç hafta sonra kentin yaşlıları bizden bunaldılar. Svensk Filmindustri yönetimini arayarak bu çılgın insanları –bizleri– başlarından almalarını istediler.

Ertesi gün derhal orayı terketme emri aldık. Yirmi çekim gününde yirmi sahneden yalnızca dördünü çekebilmiştik.

Dymling'in huzuruna çağrıldım ve baştan aşağı iyice bir giydirildim. Dymling açıktan açığa filmi benden almakla tehdit etti. Victor Sjöström beni savunmak için araya girmiş olabilir. Ama bilmiyorum.

Bütün bunlar yeterince kötüydü. Ama bundan sonra olacaklar daha da kötüydü. Senaryoya göre filmde bir müzikhol, bitişiğinde de bir güzelliksalonu vardı. Gece müzikholden güzellik salonuna müzik ve kahkaha sesleri gelecekti. Stockholm'de uygun bir yer bulamadığımız için bir sokak dekoru yaptırılmasında direttim. Çok pahalıya çıkacaktı, yarı çıldırmış olmama karşın bunu anladım. Ama yaratmak istediğim bir görüntü vardı; gazetenin altında Jack'ın kesik kafası, yanıp sönen müzikholün neonları, güzellik salonunun aydınlatılmış vitrininde özenli perukların altında balmumundan donuk yüzler, yağmurla yıkanmış asfalt, art alanda kiremit duvarlar. Bu küçük sokağı mutlaka istiyordum.

Tasarımın tartışmasız kabul edilmesine şaşırdım. Dekor yapımı büyük stüdyodan hemen yüz metre ötede boşaltılmış bir alanda başlamıştı. Sık sık yapımı görmeye gidiyor ve böyle pahalı bir girişimi kabul ettirmeyi başardığım için övünüyordum. Tüm kavgalara ve güçlüklere karşın yönetimin filme inandığını varsayıyordum. Kavrayamadığım şey, gücü elinde tutma delisi stüdyo yönetiminin sözü geçen bu pahalı dekor yapımını, bana ve beni gizliden gizliye korumayı sürdüren

Dymling'e karşı bir silah olarak kullanacağıydı. Tepeye egemen olan merkez ofisle filmi gerçekleştiren film kenti arasında sürekli bir gerginlik vardı. Bu pahalı ve gereksiz sokak dekoru benim film bütçemi aşacak ve filmin bu masrafın altından kalkması olanaksızlaşacaktı.

İlk çekim günü beklenmedik bir şekilde sonuçlandı. İlk sahneyi bir güz akşamı karanlık çöktükten sonra çekmiştik. Panoramatik bir çekimdi. Kamera üç metrelik bir ayak üzerinde duruyordu. Müzikhol neonları yanıp sönüyordu ve Jack kendini vurmuştu. Marianne insanın kanını donduran bir çığlıkla onun üzerine kapanmış yatıyordu. Cankurtaran arabası yaklaşıyor, ıslak asfalt parlıyor, güzellik salonunun peruk mankenleri bakıyorlardı. Bitkin ve başım dönmüş, kameranın ayaklarına yapıştım. Aynı zamanda bir güçlülük duygusuyla da sarhoş olmuştum. Bunların tümü benim yaratıcılığımın ürünüydü. Benim gerçeğimdi. Önceden görülebilmiş, planlanmış ve gerçekleştirilmiş kendi gerçeğim.

Asıl gerçek çok çabuk ve acımasız vurdu. Kamerayı indirmek üzere ayakların uçlarından tutan iki asistanın birinin elinden ayak kurtuldu ve asistan boşta kalan kamerayla birlikte boylu boyunca yere yuvarlandı. Ne olup bittiğini tam anımsamıyorum ama bir cankurtaran geldi ve yaralıyı doğruca Karolinska Hastanesine götürdü. Ekip, arkadaşlarının öldüğüne ya da ölmek üzere olduğuna inandığı için çekimi durdurmakta direndi.

Ben panik içindeydim. Adam sarhoştu diye bağırarak bu isteklerini reddettim, gece film çekiminde hepsinin sarhoş olduğunu (bunda gerçek payı vardı), çevremi ayak takımıyla serserilerin sardığını, hastaneden yaralının öldüğü bildirilinceye dek çekimin süreceğini söyledim. Çalışma arkadaşlarımı dikkatsizlik, tembellik ve şapşallıkla suçladım. Kimse tepki vermedi, çevremde asık suratlı bir İsveç suskunluğu vardı. Program tamamlandı. Ancak yüzlere, objelere ve jestlere

yaklaşım için düşlediğim her şey silinip gitti, yapamadım. Karanlık bir köşeye çekilip düş kırıklığı içinde ağladım. Artık gücüm tükenmişti.

Olay daha sonra örtbas edildi. Yaralının durumu ağır değildi, düştüğü zaman da ayık değildi.

Günler yavaş ilerliyordu, Roosling açıktan açığa düşmanca davranıyor, benim görüntü çerçeveleme önerilerimle alay ediyordu. Laboratuvarda ise resimlerimiz ya çok aydınlık, ya çok karanlık çıkıyordu. Kayıt şefim çok gülüyor, sırtıma vurup duruyordu. Benimle aynı yaşlardaydı ve ilk filmini çekmişti bile. Elektrikçiyle mola ve çalışma saatleri konusunda sürekli kavga ediyorduk. Son disiplin kırıntısı da yokolup gitmişti, herkes canı istediği zaman gelip istediği zaman gidiyordu. Dışlanmıştım.

Gene de bana sırt çevirmeyi reddeden bir arkadaşım vardı: Kurgucu Oscar Rosander. Makasa benzer bir adamdı. Kendisine ilişkin her şey keskin ve belirgindi. Vakur, davudi bir ses tonuyla ve güney aksanıyla konuşuyordu. İngiliz tarzında bir gururluluğu vardı. Yönetmenlere, stüdyo yönetimine, tepedeki kodamanlara nezaketle verip veriştiriyordu. Çok okuyan bir adamdı ve zengin bir porno koleksiyonu vardı. Yaşamındaki en önemli olay S.F.'de zaman zaman kısa filmler yapan Prens Wilhelm'le çalışmak olmuştu. Herkes Oscar'dan biraz korkardı, sağı solu hiç belli olmazdı. Kadınlara modası geçmiş şövalye inceliğiyle davranır ama araya belirli bir uzaklık koyardı. Yirmiüç yıldır bir fahişeyle düzenli olarak birlikte olduğu söyleniyordu. Haftada iki kez ve her mevsimde.

Çekim bittikten sonra düş kırıklığı ve öfke içinde Oscar'a gittiğim zaman beni sert ve dostça bir yansızlıkla karşıladı ve acımasız bir biçimde filmimde kötü, kabul edilemez, rezalet ne varsa sayıp döktü. Ama beni iyi bulduğu şeyler için övmekten de kaçınmadı. Ayrıca beni kurgunun gizleriyle de tanıştır-

dı. Her şeyden önemli temel bir gerçek vardı: Kurgu, çekimle birlikte yapılmalıydı, ritm ise senaryo ile birlikte ortaya çıkmalıydı. Pek çok yönetmenin bunun tersini benimsediğini biliyorum. Benim içinse Oscar Rosander'in bu ilkesi temel bir kural olmuştur.

Filmlerimdeki ritm masa başında senaryodan doğar, kamera karşısında da yaşamaya başlar. Her tür doğaçlama bana yabancıdır. Eğer çabuk karar vermeye zorlanırsam ter içinde kalır ve korkudan kaskatı kesilirim. Film çekimi benim için ayrıntılı planlanmış bir yanılsamadır. Yaşadıkça bana daha da aldatıcı görünen bir gerçeğin yanılsaması.

Film belge olduğu zamanın dışında bir düştür. Bundan dolayı Tarkovski sinema yönetmenlerinin en büyüğüdür. Düşsel mekanlarda bir uyurgezerin güveniyle hareket eder, hiç açıklama yapmaz. Zaten ne açıklayacaktır ki! Düşlerini tüm iletişim araçlarının en zoru, ama bir anlamda en isteklisi aracılığıyla görünür kılabilen bir gözlemcidir o. Ben, tüm yaşamım boyunca onun büyük bir doğallıkla dolaştığı kapıları yumrukladım durdum. Ama bu kapılardan içeri ancak birkaç kez süzülmeyi başarabildim. Bilinçli çabalarımın çoğu acınası bir başarısızlıkla sonuçlandı. *Yılan Yumurtası*, *Temas*, *Yüz Yüze*, vs.

Fellini, Kurosava, Bunuel; Tarkovski ile aynı alanlarda dolaşırlar. Antonioni de aynı yoldaydı, ama soluğu tıkandı ve kendi sıkıcılığında boğuldu gitti. Méliès ise düşünmesine hiç gerek kalmadan hep oradaydı. Mesleği sihirbazlıktı onun.

Düş olarak film, müzik olarak film. Hiçbir sanat dalı sıradan bilinçliliğin ötesine filmin geçtiği ölçüde geçemez. Doğrudan duygulara ulaşır. Ruhun derinliklerindeki küçük bir hata, şok etkisi: Bir saniyede yirmidört kare, arada karanlık. Optik sinir karanlığı algılamaz. Montaj masasında film şeridini kare kare oynattığımda hâlâ çocukluğumun baş döndürücü sihirli duyumlarını yaşarım. Dolabın karanlığında, kareleri ya-

vaş yavaş birbiri ardına sararım, hiç algılanmayan değişiklikleri görürüm, hızlı sararım – devinim.

Dilsiz ya da konuşan gölgeler hiç çekinmeksizin içimdeki en gizli yerlere yönelirler. Kızgın maden kokusu, dalgalanan ve titreşen resim ve avcumun içindeki çevirme kolu, Malta sürgüsünün tıkırtısı.

-7-

Ergenlik döneminin kanlı karanlığı üzerime çöküp bedenimi ve ruhumu karmakarışık etmeden önce mutlu bir aşk serüveni yaşadım, Varoms'da anneannemle yalnız kaldığım yazdı.

Neden bu tür bir düzenleme yapılmıştı bilmiyorum ama kendimi çok mutlu ve güvence içinde duyumsadığımı çok iyi anımsıyorum. Kimi zamanlar konuklar geliyor, birkaç gün kalıp gidiyorlardı, bu benim mutluluğumu artırıyordu. Hâlâ çocuksu olmama, çocuksu görünmeme ve sesimin kalınlaşmaya başlamamasına karşın anneannem ve Lalla beni genç bir erkek yerine koyuyorlar ve ona göre davranıyorlardı. Günlük ev işlerine katılmak (odun kırmak, kozalak toplamak, bulaşık kurulamak, su taşımak) dışında gönlümce dolaşmak üzere özgür bırakılmıştım. Çoğu zaman tek başımaydım ve yalnızlığın tadını çıkarıyordum. Anneannem beni rahat ve düşlerimle başbaşa bırakıyordu. Özel sohbetlerimiz ve geceleri sesli okumalarımız hâlâ sürüyordu ama zorunlu değildi. Eskiden hiç olmadığı ölçüde kendi kararlarımı kendim verme iznim vardı. Dakik olmak da artık çok önemli değildi. Eğer yemeklere geç kalırsam her zaman kilerde bir sandviç ve bir bardak süt buluyordum.

Sabaha erken başlamak, hafta içinde olduğu gibi pazar günleri de sabah saat yedide kalkmak ve anneannemin denetiminde soğuk suyla silinmek değişmeyen tek kuraldı. Tırnak

temizlemek, kulak yıkamak, uysallıkla ama hiç anlamaksızın yaptığım şeylerdi ve özgürlüğümü belli belirsiz örseliyordu. Anneannem dış temizliğin ruhsal olan her şeyi güçlendireceğine inanıyordu sanırım.

Benim durumumda henüz böyle bir sorun yoktu. Cinsel fantezilerim dağınıktı ve belli belirsiz suç yüklüydü. O korkunç gençlik günahı henüz beni kedere boğmamıştı. Papaz evinde üzerime çöken yalanların örtüsü burada uçup gitmişti. Günü kaygısız ve suçluluk duygusuna kapılmaksızın yaşıyordum. Dünya anlaşılabilir olmuştu ve ben düşlerimi de gerçeği de denetleyebiliyordum. Tanrı suskunlaşmıştı, İsa kanlı ve kasvetli çağrılarıyla bana işkence etmiyordu.

Tüm bunların içine Märta nereden girdi, pek emin değilim. Dufnäs ve Djurmo'nun kışları eğitim sınıfları ve sinema gösterileri için kullandıkları Guttempler binasının üst katını son birkaç yaz, çok çocuklu Falunlu bir aile kiralıyordu. Tren yolu binanın birkaç metre ötesinden geçiyordu; boş alanda bir su birikintisi ve yamacın bitiminde nehre karışmadan hemen önce Giman'dan alınan su gücüyle çalışan bir bıçkıhane, bir de içi sülüklerle dolu çok derin bir bataklık vardı; yakalanan sülükler yörenin eczacısına satılıyordu. Harap makine evinin çevresinde istiflenmiş, yeni kesilmiş ve güneşte ısınmış odunların hoş kokusu, her yana sinmişti.

Ağabeyim çok önceden Märta'nın erkek kardeşlerinden kendi yaşıtlarıyla arkadaş olmuştu. Hepsi gözüpek, saldırgan ve belayı seven çocuklardı. Kasabanın güney ucunda yaşayan misyoner çocuklarıyla birleşmişler, yerli sokak serserilerine meydan okuyup üstü eğrelti otlarıyla kaplı dik yokuşta kavgaya tutuşuyorlardı. İki yandan dalıyor ve birbirlerine taşlar ve sopalarla hücum ediyorlardı. Ben onların bu törensel kavgalarından hep uzak dururdum, zaten eline geçen her fırsatta beni döven ağabeyime karşı kendimi savunmak bana yetip de artıyordu.

Sıcak bir yaz günü, Lalla beni nehrin öte yakasında, funda-

lığın ilersinde, teyze diye anılan Liss Kulla adında yaşlı bir kadının yaşadığı uzak bir çiftlik evine gönderdi. Liss Kulla mistik bir kişiydi, tıbba ilişkin becerileri ve peynir yapmasıyla tanınırdı. Birkaç yıl önce delirmiş, bir aile için yüzkarası sayılabilecek Säter'deki akıl hastanesine gönderilmek yerine çiftlikteki bir barakaya kapatılmıştı. Kimi zaman çığlıkları köyün her yanından duyulurdu. Bir sabah erkenden gelip Varoms'un önüne dikilmiş, elindeki mendili tepsi gibi tutarak anneannemden mendile dört kron koymasını istemişti. Eğer kendisine para verilmezse yolun karşısına yılanlar toplansın ve çocukların çıplak ayaklarını soksunlar diye çalı çırpı yığacağını söyleyerek gözdağı vermişti. Anneannem, Liss Kulla'yı içeri çağırmış, ona biraz yiyecek ve para vermiş, Liss Kulla da hayır duası etmiş ve ağabeyime dilini çıkararak koşar adım uzaklaşıp gitmişti.

Soğuk bir kış günü Liss Kulla kendini Bäsna'daki Grada Nehrine atıp ölmek istemişti, feribottan birkaç kişi onu görüp sudan çıkarmışlardı. Sonraları sakinleşmiş, akıllanmış ama çok az konuşur olmuştu. Köyün dışındaki çiftliğine çekilmiş, kumaş dokuyup yörenin doktorunun bileşimlerinden çok daha üstün kabul edilen ilaçlarını yapmak için şifalı otlar kaynatmaya başlamıştı.

Söylediğim gibi sıcak bir gündü. Sapları derinlerde gömülü nilüferlerle dolu Svartsjön'ün siyah sularında yüzmüştüm. Her zaman buz gibi olan suyuyla gölün dipsiz olduğu söylenirdi. Keşfedilmemiş bir kanalın gölü nehre bağladığı da söylenirdi. Gölde boğulan bir oğlanın cesedi aylar sonra Solbacken'in set kapaklarına takılmıştı, midesi yılan balıklarıyla doluydu, ağzından ve kıçından sarkıyorlardı.

Bataklıktan geçen yoldan gittim, aslında bu yolu kullanmak yasaktı ama ben patikayı tanıyordum. Keskin bir koku vardı ve kahverengi su ayak parmaklarımın arasında köpükler oluşturuyordu. Küçük sinek bulutları ve atsinekleri beni izliyorlardı.

Çiftlik ormandaki bayırın eteğindeydi ve otlaklar inişler çıkışlarla güneye doğru uzanıyordu. Ahırlar, ambarlar ve ev iyi durumdaydı. Kırmızı boyalıydı, kiremitli çatılar yeni düzenlenmişti ve çiçek tarhları bakımlıydı. Liss Kulla'nın akrabaları varlıklı çiftçi aileleriydi ve artık zihin bozukluğu düzeldiği için ondan hiçbir şey esirgenmiyordu.

Yaşlı kadın uzun boyluydu, yolyol kırlaşmış saçlarını ortadan ayırmıştı. Gözleri koyu maviydi. Etkileyici bir yüzü vardı: Büyücek bir burun, geniş bir ağız, açık bir alın ve kepçe kulaklar. Teyzenin ayakları ve kolları çıplaktı, avluda odun kesiyordu. Märta testeresinin öbür ucundan tutuyordu.

Märta'nın ufak bir ücret karşılığında Liss Kulla'ya hayvanların bakımında ve öteki işlerde yardım etmek üzere köy dışındaki bu çiftliğe taşındığı anlaşıldı.

Beni pencerenin önüne, açılır kapanır bir masanın başına oturttular ve kara üzüm suyuyla sandviç verdiler. Liss Kulla ve Märta fırının yanında durmuş, höpürdeterek kahve içiyorlardı. Boğucu ve sıcak oda ekşi süt kokuyordu. Her yerde sinekler yürüyor ve vızlıyordu. Yapışkan sinek kâğıtları üzerinde kara, sessiz bir kitle kıpırdıyordu.

Teyze, Bayan Nilson ve Bayan Akerblom'un sağlıklarını sordu. İyi oldukları karşılığını verdim. Sırt çantama kocaman bir peynir paketi konuldu. Ellerini sıktım ve eğilerek nezaketlerine teşekkür edip onlara veda ettim. Anımsayamadığım bir nedenden dolayı Märta bir süre benimle yürüdü.

Aynı yaşta olmamıza karşın Märta benden yarım baş uzundu. Geniş yapılıydı. Düz saçları kısa kesilmiş, güneşten ve yüzmekten neredeyse bembeyaz olmuştu. Dudakları ince, ağzı büyüktü ve sağlam, beyaz dişlerini göstererek güldüğü zaman ağzı kulaklarına dek uzanıyor gibiydi. Bakışları şaşkın, gözleri açık maviydi; kaşları da saçları kadar açık renkti, tam ucunda bir leke olan burnu ince ve düzdü. Güçlü omuzları vardı, kalçaları çok dardı, güneşten kapkara olmuş uzun

kolları ve bacakları; incecik altın sarısı tüylerle kaplıydı. Üzerine ahır kokusu sinmişti ve bataklık kadar keskin kokuyordu. Giysisinin özgün rengi maviydi ama solmuş ve yırtılmıştı, koltuklarının altında ve sırtında ter lekeleri vardı.

Aşk anında doğdu –Romeo ve Juliet'teki gibi ama şu farkla: Öpüşmek bir yana, birbirimize dokunmayı bile hiç akıl edemedik.

Zaman alan görevler bahane ederek sabahları erkenden Varoms'dan yokoluyor ancak alacakaranlıktan sonra dönüyordum. Anneannem bana açıkça sorup ben de itiraf edene kadar bu birkaç gün böyle sürdü. Anneannem akıllı davranıp bana sabah saat dokuzdan akşam dokuza dek izin verdi. Ayrıca Märta'nın da ne zaman isterse Varoms'a gelebileceğini söyledi, ancak bu nezaketten çok ender yararlanabildik, çünkü Märta'nın erkek kardeşleri tutkumuzu çok çabuk farketmişlerdi, Giman'a balık tutmaya inmek yürekliliğini gösterdiğimiz bir öğleden sonra birbirimize yakın ama hiç dokunmaksızın otururken çalıların arasında bir grup haydut erkek çocuk çıktı. "Deniz anaları denizlerde gacırdar. Bu ikisi düzüşürken gıcırdar," diye şarkı söylüyorlardı. Üzerlerine yürüyüp birkaç tanesine vurdum ama kötü de bir dayak yedim. Märta benim yardımıma gelmedi. Belki onlarla nasıl başedeceğimi görmek istemişti.

Märta konuşmazdı, bir tek ben konuşurdum. Birbirimize hiç dokunmuyorduk ama, yaralarımızın kabuğunu emerek, sivrisinek yeniklerimizi kaşıyarak birbirimize çok yakın durur, oturur, yere uzanır ve hava nasıl olursa olsun birbirimizin çıplaklığını görmezden gelerek yüzerdik. Elimden geldiğince ona evin dışındaki işlerinde yardım ediyordum ama, ineklerden biraz korkuyordum. Av köpeği de beni kıskançlıkla izliyor, bacaklarımı dişliyordu. Kimi zaman Märta azar işitiyordu. Teyze, üstlenilen işlerin yerine getirilmesini titizlikle denetlerdi. Bir kez Märta tokat yedi ve öfkeden ağladı. Ben de onu pek avutamadım.

Märta sessizdi ve hep ben konuşuyordum. Ona babamın, benim öz babam olmadığını, aslında Anders de Wahl adında ünlü bir aktörün oğlu olduğumu, Papaz Bergman'ın bana eza edip benden nefret ettiğini, bunun da anlaşılabilir olduğunu söyledim. Annemin hâlâ Anders De Wahl'ı sevdiğini ve onun tüm prömiyerlerine gittiğimi anlattım. Bir kez onunla tiyatro dışında buluşmama izin verilmişti. Yaşlı gözlerle bana bakmış ve beni alnımdan öpmüştü. Sonra ahenkli sesiyle "Tanrı seni korusun çocuğum," demişti. "Märta onu radyoda Yeni Yıl Mesajını okurken dinleyebilirsin. Benim babam Anders De Wahl ve okulu bitirir bitirmez Kraliyet Dram Tiyatrosunda oyuncu olacağım."

Anneannemin eski bisikletini tren yolu köprüsünün üzerinde zorlukla sürüklüyorum; ormanın aşağısındaki patikalarda ve dönemeçli yollarda yalpalıyoruz. Märta pedal çeviriyor, ben arkaya oturmuş, selenin yaylarını kaskatı kesilmiş parmaklarımla sımsıkı tutuyorum. Lännheden'de bir dinsel toplantıya gidiyoruz. Märta koyu dindar ve umut dolu ilahiler söylüyor, bense tiksintimi gizleyemiyorum. Tanrıdan ve İsa'dan nefret ediyorum, özellikle başkaldıran ses tonu, kirli komünyon ayini ve kanıyla İsa'dan. Tanrı yoktur. Kimse Tanrının varlığını kanıtlayamaz. Eğer varsa, korkunç olduğu besbelli. Dar kafalı, hiç de bağışlayıcı değil ve taraf tutuyor. Tanrıları onların olsun; Eski Ahd'i okuyuverin. Tanrı tüm görkemiyle orada. Herkesi seven Sevgi Tanrısı bu ha! Strindberg'in dediği gibi, dünya bir bok çukuru.

Dolunay tepelerin üzerinde bembeyaz. Ormandan yükselen pus hiç kıpırtısız. Eğer ben bu denli çok konuşmasam, katıksız bir sessizlik olacak. Oysa ben Märta'ya ölümden korktuğumu anlatmak zorundayım. Cemaatten yaşlı bir papaz birdenbire ölüvermişti. Cenaze günü açık bir tabutta yatarken bitişik odada konuklar şarap içiyor, kek yiyorlardı. Hava sı-

caktı ve cesedin çevresinde sinekler vızıldıyordu. Yüzüne beyaz bir örtü örtülmüştü, çünkü hastalık adamın alt çenesini ve üst dudağını yiyip bitirmişti. Çiçeklerin ağır ve güzel aromalarının içinden tatlımsı bir pis koku yükseliyor. Ansızın lanet olası papaz doğrulup oturuyor, lekeli örtüyü açıp çürümüş yüzünü gösteriyor, sonra yana düşüyor. Tabut devriliyor, her şey yerlere saçılıyor. Karısı papazın çüküne bir altın yüzük geçirmiş, kıçına da bir dikişyüksüğü sokmuş. Söylediklerim doğru Märta. Ben oradaydım, inanmazsan ağabeyime sor, o da oradaydı ama o elbette düşüp bayıldı. Ölüm korkunç. Ölümün ardından ne geldiğini bilmiyoruz. İşa'nın şu söylediklerine, hani babasının evinde pek çok güzel oda varmış falan; ben buna inanmıyorum. Hayır teşekkürler. Ben kendi babamın evindeki odalardan kaçtım. Kendi babamdan da daha kötü olabilecek birisinin yanına taşınmak istemem. Ölüm beni açıklanamayan bir dehşete düşürüyor. Can acıtıcı olabileceğinden değil, hiçbir zaman uyanamayacağım korkunç düşlerle dolu olabileceğinden korkuyorum.

Bir gün yağmur yağıyor, gök boşalıyor sanki. Teyze ciddi mide sancıları geçiren bir komşuyu ziyarete gitmiş. Boğucu sıcak odada Märta'yla yalnızız. Yumuşak bir hava, yağmur küçük pencerelerden yol yol akıyor, çatının üzerinde hışırdıyor. Märta "Göreceksin," diyor. "Bu yağmurdan sonra güz gelecek." Günlerimizin sayılı olduğunu, sonsuzluğun sonunun geldiğini ve ayrılığın yaklaştığını birdenbire anlıyorum. Märta masanın üzerine eğilmiş, soluğu süt kokuyor. "Saat yediyi çeyrek geçe Borlänge'den bir yük treni kalkar. Ben trenin hareket ettiğini duyabilirim. O zaman seni düşüneceğim. Sen de o trenin Varoms'dan geçtiğini işitebilir, görebilirsin. O zaman sen de beni düşünmelisin."

Kirli tırnakları dişlenmiş, güneş yanığı geniş elini uzatıyor. Ben elimi onunkinin üzerine koyuyorum. Märta da öteki eliyle benim elimi kapatıyor. En sonunda konuşmayı kestim, çünkü karşı konulmaz bir acı beni susturdu.

Güz geldi, ayakkabı ve çorap giymeye zorlandık. Olmuş şalgam ve elma toplamaya yardım ettik, kırağı indi, yerdeki ve havadaki her şey buza dönüştü. Guttempler Salonunun önündeki su birikintisinin üzerinde ince bir buz tabakası oluştu. Märta'nın annesi toplanmaya başladı. Gün ortasında güneş ısıtıyordu ama akşamadoğru acı bir ayaz çıkıyordu. Tarlalar sürülmüş, biçerdöverler samanlıklarda gürül gürül çağlıyordu. Arasıra kimi işlere yardım ediyorduk, ama çoğu zaman da kendi istediğimizi yapmak için ortadan toz oluyorduk. Bir kez Berglund'un teknesini alıp turna balığı tutmaya çıktık. Benim parmağımı ısıran kocaman bir turna balığı tuttuk. Lalla balığı kesip açtığında midesinde bir evlenme yüzüğü buldu. Anneannem büyüteçle baktı ve yüzüğün içine kazınan Karin adını görebildi. Birkaç yıl önce babam Giman'da alyansını yitirmişti. Elbette aynı yüzük olması gerekmezdi.

Soğuk bir sabah erkenden anneannem Dufnäs ile Djurmo arasındaki köy bakkalına gitmemizi istedi. Yaşlı atını satmak için aynı yola giden Berglund'un oğlu bizi arabasına alıyor. Dört tekerlekli yük arabasının arkasında oturuyoruz. Yolculuk ağır aksak ilerliyor, çünkü yol boyunca yağmurdan çukurlar açılmış. Bizi geçen ya da bize doğru gelen arabaları sayıyoruz, iki saatte üç araba geçiyor. Dükkanda sırt çantalarımızı doldurtup eve yayan geri dönüyoruz. Eski iskeleye gelince kıyıya sürüklenmiş bir kütüğün üzerine oturuyor, elma suyu içip sandviçlerimizi yiyoruz. Märta'ya aşkın doğasından sözedip ona sonsuz aşka inanmadığımı, insan sevgisinin bencil olduğunu, Strindberg'in *Pelikan*'da bunu söylediğini anlatıyorum. Kadın ve erkek arasındaki aşkın da çoğu zaman tensel olduğunu öne sürüyorum. Her perşembe akşamı komünyondan sonra kilisenin giyinme odasında babamla sevişen güzel ama şişman kadından sözediyorum.

Elma suyumuz bitmiş. Märta şişeyi nehre atıyor. Edebiyattaki trajik çiftlerden sözetmeye başlayarak biraz bilgi gös-

terisinde bulunuyorum ve ansızın kendimi karanlık ve kederli hissediyorum. Neredeyse başım dönüyor, mahcup mahcup Märta'ya, çok fazla konuştuğumu düşünüp düşünmediğini soruyorum. Ciddi ciddi başını sallayarak, "Yok, hiç de değil," diyor. Kendi erotik deneyimlerimden bir maval atsam mı diye düşüncelere dalıp susuyorum. Kendimi hiç bu denli hasta hissettiğim olmamıştı. Acaba elma suyu zehirli miydi? Yolun kıyısındaki çimenlik bir yamaca yatmak zorunda kalıyorum. İnce soğuk bir yağmur yağmaya başlıyor, nehrin karşı kıyısı pusların içinde yitip gidiyor.

Bir gece kar yağdı. Nehir her zamankinden çok karardı, tüm yeşil ve sarı renkler silindi. Rüzgâr dindi ve katıksız bir sessizlik indi. Yarı karanlık olmasına karşın beyazlık göz kamaştırıyordu, çünkü ışık aşağıdan gelip gözün korumasız olduğu yerden vuruyordu. Tren yolunun yanından Guttempler Salonuna doğru yürüdük. Gri bıçkıhane tüm bu beyazlığın ağırlığı altında terkedilmiş ve bel verip eğilmişti. Küçücük göldeki su belli belirsiz dalgacıklar oluşturuyordu. Kapalı setlerin yakınındaki suyun üzerinde ince bir buz tabakası vardı.

Konuşmadık, birbirimize bakmaya da cesaret edemedik. Acı çok büyüktü. El sıkıştık, vedalaştık. Belki gelecek yaz birbirimizi görebilecektik.

Sonra Märta hızla dönüp eve doğru koşmaya başladı. Varoms'a dönerken bir tren gelip de beni ezse diye düşünerek rayların kıyısından yürüdüm.

-8-

Strindberg'in *Ölüm Dansı*'nın provaları 30 Ocak 1976 Cuma günü yeniden başladı. Anders Ek birkaç haftadır hastaydı ama artık tümüyle iyileştiğini belirtmişti.

Bu beklenmedik tatilde yazar Ulla Isaksson ve yönetmen Gunnel Lindblom ile Ulla'nın yazdığı romandan esinlenen *Cennet*'in senaryosu üzerinde çalıştık. Filmi benim kendi şirketim olan Cinematograph gerçekleştirecekti ve çekim mayısta başlayacaktı. Ön hazırlıklar, sözleşme düzenlemeleri ve mekân aramakla meşguldük. Televizyon için yaptığım dizi *Yüz Yüze* yeni tamamlanmıştı ve sinema versiyonu parasal destek vermek üzere Amerika'dan gelen konuklara o hafta sonu gösterilecekti. Birkaç ay önce Dino de Laurentiis'in yapımcılığını üstlendiği *Yılan Yumurtası*'nın senaryosunu yeni bitirmiştim.

Hem kendim hem de Cinematograph için daha büyük kaynaklar sağlaması nedeniyle yavaşyavaş ve belirli bir tereddütle Amerika'ya doğru yönelmeye başlamıştım. Amerikan parasıyla başkaları tarafından yönetilecek nitelikli filmlerin yapımcılığını üstlenme fırsatı belirgin bir biçimde artıyordu. Şimdi düşündüğüm zaman pek de başarılı olmadığımı gördüğüm yapımcı rolünü oynamak, o zamanlar beni çok eğlendiriyordu. Cinematograph yıllardan beri aynı zamanda en yakın dostlarım ve meslektaşlarım olan iki sütun üzerinde yükseli-

yordu: Lars Owe Carlberg, (1953'te *Gezgincilerin Gecesi*'nde birlikte çalışmaya başladık) idari işlerimize bakıyordu. Katinka Farago, (1954'te *Kadın Düşleri*'nde birlikte çalışmaya başladık) giderek canlılık kazanan çekim etkinliklerimizle ilgileniyordu. Sandrew Film Şirketinden sevimli bir onsekizinci yüzyıl yapısının en üst katını kiralayıp sinema odası, montaj odaları ve mutfağıyla ev duygusu veren geniş bir büro donatmıştık.

Bu arada Vergi Dairesinden sessiz ve nazik iki bey bizi ziyarete gelmişler ve geçici olarak boş olan ofisimizde bir yere yerleştirilmişler ve dört hafta boyunca hesaplarımızı gözden geçirmekle meşgul olmuşlardı. Ayrıca İsviçre'deki firmam Personafilm'in hesaplarını da incelemek için izin istediklerini belirtmişler, biz de anında tüm defterleri getirip bu beylerin önlerine koymuştuk.

Hiç kimsenin boş odadaki iki sessiz insanla uğraşacak zamanı yoktu. Güncemdeki notlardan 22 Ocak Perşembe günü Vergi Dairesinden bize kalın bir tebligat gelmiş olduğunu görüyorum. Ben de bunu okumadan avukatıma göndermişim.

Birkaç yıl önce, sanıyorum 1967'de mali işlerim çok hoşnutluk verici bir biçimde ama çığ gibi büyüyerek beni aştığı zaman arkadaşım Harry Schein'dan benim parasal "vasiliğimi" üstlenecek, kendine söz getirtmemiş dürüst bir avukat bulmasını rica ettim. O da büyük bir övgüyle önerilen, görece genç, üstelik uluslararası izci örgütünün yüksek rütbeli üyelerinden biri olan Sven Harald Bauer'i seçti.

Onunla çok iyi geçindik. Personafilm'in işlerini yürüten avukatımızla da ilişkimiz iyiydi. Etkinliklerimiz giderek çoğaldı: *Fısıltılar ve Çığlıklar*, *Bir Evlilikten Sahneler*, *Kjell Grede'nin Çılgın Bir Adamın Savunması*, *Sihirli Flüt*.

Güncemdeki 22 Ocak tarihli notlardan Vergi Dairesinden gelen tebligatın beni sol elimin orta parmağında çıkan acılı egzamadan daha az kaygılandırdığı anlaşılıyor.

Ingrid'le beş yıldır evliydik. Bir zamanlar Strindberg'in evinin bulunduğu Karlaplan 10'da yeni yapılmış bir apartman dairesinde oturuyorduk.

Sakin bir burjuva yaşamı sürdürüyorduk. Arkadaşlarla buluşuyor, konserlere ve tiyatrolara gidiyor, belirli filmler görüyor ve zevkle çalışıyorduk.

Bu, 30 Ocak'ta onu izleyen olayların kısa bir art alanıdır.

Bunu izleyen ayda güncemde hiçbir not yok. Bir yıl kadar sonra dönüp kesintilerle tekrar yazmaya başladım. Aşağıda anlatılan birer anlık imgelerin odakları net, çevreleri bulanık.

Ölüm Dansı'nın provasına her zamanki gibi saat dokuzu on geçe başladık. "Biz", yani Anders Ek, Margaretha Krook, Jan-Olof Strandberg, prodüksiyon asistanı, suflör, sahne müdürü ve ben. Dramaten'in yüksek çatısı altında geniş, aydınlık bir mekandayız.

Genellikle provaların başında olduğu gibi rahat ve zorlanmaksızın ilerliyoruz. Kapı açılıyor, sanat yönetmenimizin sekreteri Margot Wirström içeri giriyor. Odasında iki polisin beni beklediğini ve hemen gelmem gerektiğini söylüyor. Polislere birer fincan kahve sunmasını, saat birde yemek molası verdiğimizde onlarla görüşebileceğimi söylüyorum. Margot Wirström, benimle hemen görüşmek istediklerini bildiriyor. Konunun ne olduğunu soruyorum ama Margot bilmiyor. Şaşkınlık içinde gülüşüyoruz, oyunculara provayı sürdürmelerini, yemekten sonra saat bir buçukta tekrar toplanacağımızı söylüyorum.

Margot'la birlikte onun sanat yönetmeninin bitişiğindeki odasına iniyoruz. İçerde koyu renk paltolu bir bey oturuyor. Ayağa kalkıyor, el sıkışıyoruz, adını veriyor. Neler olup bittiğini, neden bu denli acele edildiğini soruyorum. Gözlerini kaçırarak vergi işiyle ilgili bir sorun olduğunu ve sorgulanmak

üzere hemen kendisiyle birlikte gelmem gerektiğini söylüyor. Ona bir çılgın gibi bakıyor, hiçbir şey anlamadığımı söylüyorum. Doğrusu da bu. Sonra birdenbire benim durumumdaki insanların (Amerikan filmlerinde) genellikle avukatlarını talep ettikleri aklıma geliyor. Sorgulamada avukatımın da yanımda olması gerektiğini belirterek telefon edeceğimi söylüyorum. Gözlerini kaçırmayı sürdüren polis, onun da sorgulanmak üzere götürüldüğünü söylüyor. Umarsız biçimde odama gidip paltomu alıp alamayacağımı soruyorum. Polis, "Ben de sizinle birlikte gelmek zorundayım," diyor. Yürüyoruz. Odama giderken benim, arkamdan gelen bir yabancıyla yürüdüğümü görüp şaşıran birkaç kişiyle karşılaşıyoruz. Yönetmen koridorunda bir meslektaşımı görüyorum. Şaşırarak, "Prova yapmıyor musunuz?" diye soruyor. "Polis beni tutukladı," diyorum. Meslektaşım gülüyor.

Paltomu giydiğim sırada birden bire şiddetli mide kramplarıgeçirmeye başlıyorum. Büyük abdestimi yapmam gerektiğini söylüyorum. Polis tuvaleti teftiş edip kapıyı kilitlememi yasaklıyor. Kramplardan iki büklüm, uzun uzun, gürültülü bir def-i tabiide bulunuyorum. Polis dışarda, yarı açık kapının tam önünde oturup bekliyor.

Sonunda tiyatrodan çıkmaya hazırız. Kendimi hasta hissediyorum, hiç bayılma yeteneğimin olmayışına da için için üzülüyorum. Kantine yemeğe giden oyuncular ve diğer tiyatro çalışanlarıyla karşılaşıyoruz. Onları soğuk soğuk selamlıyorum. Santraldaki kızın merak dolu yüzünü farkediyorum.

Nybrogatan'a çıkıyoruz, başka bir polis yaklaşıp beni selamlıyor. Daha sonra söylediğine göre benim kaçabilme olasılığım göz önüne alınarak Nybrogatan'la Almlöfagatan'ın kesiştiği noktada görevlendirilmiş.

Vergi Dairesinden, Müfettiş Karlsson'un arabası (ya da belki meslektaşının arabası. Bu iki beyi birbirinden ayırdetmeyi hiç bilemedim-ikisi de biraz hantaldı, çiçekli gömlek gi-

yerlerdi, ikisinin de görünüşleri pis, tırnaklarının içi kirliydi). tam tiyatronun önünde park edilmiş Arabaya binip hareket ediyoruz. Ben arkada, iki polisin arasındayım. Direksiyona Müfettiş Karlsson (ya da arkadaşı) geçiyor. Polislerden biri sıcak bir insan, konuşuyor, gülüyor ve öyküler anlatıyor. Kendisinden susmasını rica ediyorum. Biraz kırgın, yalnızca havayı hafifletmek istediğini söylüyor.

Polis Şefi Kungsholmstorg yakınında bir ofiste yuvalanmış, ama bundan kesin olarak emin değilim, çünkü artık imgeler biraz kararmaya, konuşmalar daha az işitilir olmaya başladı.

Yaşlıca, nazik bir adam bana doğru gelip kendini tanıtıyor. Masanın üzerine kağıtlar koymuş, onları gözden geçirmemi söylüyor. Bir bardak su istiyorum, çünkü ağzım ve gırtlağım kurumuş. Bir yudum su içiyorum. Ellerim titriyor ve soluk almakta güçlük çekiyorum. Odada uzak bir köşede (oda ansızın bana uçsuz bucaksız görünmüştü) tanımlayamayacağım kişiler toplanmış –beş altı kişi kadar, belki de daha fazla– hepsi oturuyorlar. Şube Müdürü asılsız beyanlarda bulunduğumu ve Personafilmin "hayal" olduğunu söylüyor. Ben de ona açık açık, hiçbir zaman beyannamelerimi okumadığımı ve hiçbir zaman devletten para kaçırmak gibi bir niyetim olmadığını söylüyorum. Şube Müdürü ardarda sorular sormaya başlıyor. Hiçbir zaman hesaplarımla doğrudan ilgilenmediğimi, hesaplarıma başkalarının baktığını yineliyorum. Bu konularda çok yetersiz olduğumu, hiçbir zaman tehlikeli bir yükümlülüğe bulaşmayacağımı, bunun benim yapıma ters olduğunu söylüyorum. Okumamış olduğum kağıtları imzaladığımı gönülden kabul ediyorum. Eğer okumuş olsaydım da anlamayacaktım zaten.

Bu mutsuz öykünün tümünün içinde –birkaç yıl süren, bana ve aileme oldukça acılı günler yaşatan, avukatlara servet ka-

zandıran, benim dokuz yıl yurtdışında yaşamama yol açan ve sonunda 180.000 kron tutarında (gecikme zamları ve masraflar hariç) bir vergi ödememi gerektiren bu öyküde– yalnızca bir konuda kendimi suçlayabilirim: Okumadığım ya da anlamadığım kağıtları imzalamak. Böylece kavrayamadığım mali işlemleri onaylamış olmuştum. Bana her şeyin yasal ve dürüst olduğuna ilişkin güvence verilmişti ve ben de bununla yetinmiştim. Olup bitenleri ben anlamadığım gibi, uluslararası izci lideri nazik avukatım da başına nasıl bir iş açtığını bilmiyordu. Bazı vergi beyanları yanlıştı ya da hiç beyanda bulunulmamıştı. Bu da zamanı gelince haklı olarak vergi otoritelerini şüphelendirmişti. Müfettiş Karlsson ve meslektaşı büyük bir av yakaladıklarını düşünmüşlerdi. Belki de benim ülkeden kaçıp vergi yetkililerine nanik yapacağımdan kuşkulanan şaşkın ve bilgisiz bir savcı da onlara epey eli açık davranmıştı.

Saatler geçiyor. Bu acaip uzunluktaki odada oturan beyler birer birer yokoluyorlar. Ben çoğu kez suskun oturuyor, zaman zaman hafif bir sesle "Bu büyük bir felaket," diyorum. Bir de bunun kitle iletişim araçları için ne müthiş bir malzeme olacağına Şube Müdürünün dikkatini çekiyorum. Konuşmamızın gizli olduğunu söyleyerek beni yatıştırıyor. Onu ve ekibini Kungsholmstorg gibi, polis merkezinden uzak bir yere gereksiz ilgi uyandırmaktan kaçınmak için yerleştirmişler. "Karıma telefon edebilir miyim?" diye sorduğumda izin verilmiyor, çünkü tam o anda evimizde arama yapılıyor. Sonra telefon çalıyor. *Svenska Dagbladet*'ten bir gazeteci gizi öğrenmiş. Nazik polisin canı sıkılıyor, gazeteciden hiçbir şey yazmamasını rica ediyor. Ardından bana yurtdışına çıkamayacağımı, pasaportuma el konulduğunu söylüyor. Bir tutanak düzenleniyor. Bir şey imzalıyorum, ne olduğunu bilmiyorum çünkü artık kimin bana ne söylediğini anlamıyorum.

Ayağa kalkıyoruz. Polis nazik bir biçimde sırtımı sıvazlayıp her zamanki gibi yaşayıp çalışmamı sürdürmemi söylüyor. Olayın çok büyük bir felaket olduğu karşılığını veriyorum. Bunun bir felaket olduğunu anlamıyor mu?

Sonunda kendimi gene sokakta buluyorum. Hafiften bir kar yağıyor, akşam alacası çökmek üzere. Her şey net, ama siyah–beyaz, hiç renk yok, mat bir kopya gibi. Dişlerim takırdıyor, tüm düşüncelerim ve duygularım uyuşmuş. Tiyatronun arkasına, arabamı park ettiğim yere dek bir taksiyle gidiyorum. Eve giderken Süvari Kışlasının önünden geçiyorum. Çatıdan alevler fışkırıp karanlığa karışıyor. Bugün, aradan geçen bunca zamandan sonra acaba böyle bir şey düşlemledim mi diye düşünürüm. Çünkü ne bir kalabalık ne de itfaiye arabaları görmüştüm. Her şey çok sessizdi, kar yağıyordu ve Süvari Kışlası alevler içindeydi.

Eve vardığımda Ingrid evde. Evin aranmasına şaşırıp kalmış. Polis terbiyeli davranmış, titizlik etmemiş. İş olsun diye birkaç dosya almışlar. Ingrid oturup beklemeye başlamış, zaman geçmek bilmeyince kalkıp kek yapmış.

Harry Schein ve Sven Harald Bauer'a telefon ediyorum. İkisi de şaşkın, şok geçiriyorlar. O akşam daha sonra ne oldu bilmiyorum. Yemek yedik mi? Yemiş olmalıyız. Televizyon izledik mi? Belki izledik.

Gece yattıktan sonra, geç vakit, Karlaplan 10'un ertesi sabah basın yayın organları tarafından kuşatılacağı aklıma geliyor. Gerekli birkaç şeyi alarak 1949 güzünde Paris'ten döndükten sonra Gun'la birlikte taşındığımız Grevturegatan'daki apartmana gitmek üzere yola çıkıyorum. 1949'dan bu yana ne zaman başıma bir felaket gelse, evliliklerim göçse, başka güçlüklerle karşılaşsam hep Grevturegatan'a taşınmışımdır.

Oraya gece yarısı varıyorum. Odanın anonimliği bana güven veriyor. Bir uyku ilacı alıp uyuyorum.

Cumartesi ve pazar ne oldu unuttum. Grevturegatan'a ka-

panmıştım. Akşamları eve birkaç saatliğine gidiyor ve kimseyle karşılaşmaksızın garaj kapısından gizlice içeri süzülüyordum.

Basın yayın organlarına gün doğmuş, manşetler, baş sayfalar ve televizyon haberleri şenlik yapıyor. Oniki yaşındaki oğlum okula gitmeyi reddediyor, korkuyor. Bu olayı izleyen zor günlerde kendisine sürekli destek verecek arkadaşı, Röda Kvarn Sinemasının projeksiyoncusu Nypan'a sığınıyor. Öteki çocuklarım nasıl tepki gösterdiler bilmiyorum çünkü onlarla ilişkim hiç yok gibiydi. Ayrıca çoğu da birtakım sol gruplar içindeydiler. Babalarının başına gelenleri hak etmiş olduğunu düşündüklerini daha sonra kavradım. Birkaçı da suçlu olduğuma hemen inanmış.

Çöküntü pazartesi sabahı başlıyor. Evde birinci kattaki büyük odada oturmuş kitap okuyor ve müzik dinliyorum. Ingrid, avukatlarla buluşmaya gitmiş. Hiçbir şey hissetmiyorum. Epeyce toparlanmışım ama o zamanlar daha kullanma alışkanlığım olmayan uyku ilaçlarından biraz sersemlemiş durumdayım.

Müzik susuyor ve band küçük bir çıtırtıyla duruyor. Katıksız bir sessizlik var, sokaktaki evlerin çatıları beyaz, usul usul kar yağıyor. Okumaktan vazgeçiyorum, aslında okuduğumu anlayacak bir durumda da değilim. Odadaki loşluk gölgesiz ve keskin. Bir duvar saati birkaç kez vuruyor. Belki uyuyorum. Belki de duyularımızın gerçeği kabul edilen gerçeklikten çıkıp başka bir gerçekliğin içine küçük bir adım attım. Bilmiyorum. O anda devinimsiz bir boşluğun derinliklerindeyim, acısız ve duygulardan arınmış. Gözlerimi kapatıyorum, kapattığımı sanıyorum, sonra odada birisinin varlığını hissederek gözlerimi açıyorum. Keskin ışıkta, birkaç metre ötede, ben kendim ayakta durmuş, kendime bakıyorum. Bu somut, karşı çıkılamaz bir deneyim. Sarı halının üzerinde ayaktayım

ve koltukta oturan kendime bakıyorum. Koltukta oturmuş, sarı halının üzerinde ayakta duran kendime bakıyorum. O ana dek tepkilere buyruk veren koltukta oturan hâlâ benim. İşte son bu, dönüş yok. Feryatlarımı duyuyorum.

Yaşamımda bir iki kez intihar etmeyi aklımdan geçirmiştim ve gençliğimde bir kez beceriksiz bir girişimim de olmuştu ama bu oyunları hiçbir zaman ciddiye almamıştım. İlgi alanım çok geniş, yaşama karşı duyduğum açlık büyük, ölüm korkum bir çocuğunki kadar somuttu.

Yaşama karşı bu tavır, gerçek, düşlemlerim ve düşlerimle olan ilişkimin sürekli ve düzenli denetimini şart koşuyor olmalı. Bu denetim işlevini yerine getirmeyince –böyle bir şey daha önce, hatta çocukluğumun ilk yıllarında bile başıma gelmemişti– sistem iflas ediyor ve benlik tehlikeye giriyor. Ağlayan sesimi duyuyorum. Yaralı bir köpek gibi uluyorum. Pencereden dışarı çıkmak üzere koltuktan kalkıyorum.

Bilmediğim şey, Ingrid'in eve dönmüş olduğuydu. Birdenbire en iyi dostum ve doktorum Sture Helander yanımda beliriyor. Bir saat sonra kendimi Karolinska Hastanesinin psikiyatri kliniğinde buluyorum. Dört yataklı geniş bir odaya tek başıma yerleştiriliyorum. Günlük hasta ziyaretini yapan bir profesör benimle nazik bir biçimde konuşuyor, ona utançla ilgili bir şeyler geveliyorum, korku, korkulanı gerçeğe dönüştürür diyerek en çok kullandığım alıntılardan birine başvuruyorum. Üzüntüden taşlaşmışım adeta. Sonra bana bir iğne yapıyorlar, uykuya dalıyorum.

O koğuşta üç hafta huzur içinde geçip gidiyor. Bizi hiç zorlamayan günlük rutini karşı koymaksızın kabul eden, uyuşturucularla tıkabasa doldurulmuş hayaletlerin oluşturduğu uysal bir topluluktuk. Bana gündüzleri beş mavi Valium, geceleri de ikişer Mogadon veriliyor. Kendimi çok az da olsa tedirgin hissettiğim an hastabakıcıya gidip fazladan bir doz daha alıyorum. Geceleri, çok ağır ve hiç düş görmeden uyuyor ve gündüzleri de birkaç saat sızıyorum.

Uyanık kaldığım aradaki zamanlarda mesleksel merakımdan ne kaldıysa onunla çevremdekileri inceliyorum. Geniş ve boş odamda bir paravanın ardında yaşıyorum. Çoğu zaman okuduklarımı algılamaksızın okuyorum. Yemekler küçük yemek odasında yeniyor. Konuşmalar nazik ve hiçbir bağlayıcılığı yok. Belirgin duygu patlamalarına hiç rastlanmıyor. Yalnızca bir gece ünlü bir heykeltraş çok tedirgin olup dişlerini parçalarcasına sıktı. Bundan başka sürekli ellerini yıkaması gerektiğine inanan üzgün bir kız anımsıyorum. Bir de sarılık geçirmiş olduğu için Metadon tedavisi gören iki metre boyunda genç bir erkek vardı. Haftada bir kez tartışmalı bir terapinin yapıldığı Ulleraker Akıl Hastanesine götürülüyordu. El testeresiyle bileklerini keserek intihar girişiminde bulunan yaşlıca sessiz bir adam vardı. Orta yaşlı ciddi, sevimli yüzlü bir kadın sürekli hareket etme kaygısı yaşıyor ve koridorlarda sessiz sedasız kilometrelerce yürüyordu.

Geceleri televizyonun başında toplanıp Dünya Buz Pateni Şampiyonasını izliyoruz. Televizyon eski püskü ve siyah beyaz, görüntü donuk, ses kötü ama bundan yakınılmıyor, bu konuda bir yorum yapılmıyor.

Ingrid günde birkaç kez beni görmeye geliyor. Sakin ve dostça konuşuyoruz. Öğleden sonraları bazen bir sinemaya gidiyoruz, kimi zaman da Sandrews film şirketi kendi projeksiyon odasında bir gösteri düzenliyor. Metadon tedavisi gören genç adamın da bu gösterilere gelme izni var.

Ne gazete okuyorum ne de televizyon ya da radyodan haber programlarını izliyorum. Usul usul ve farkında olmaksızın kaygım yokoluyor, yaşamımın en sadık yoldaşı, annemden babamdan bana miras kalmış, kimliğimin odağına kurulmuş şeytanım, beni dürtüklemekten hiç vazgeçmeyen dostum. Yalnızca acı, işkence ve onarılmaz utanç duygusu solmakla kalmıyor, yaratıcılığımı dipdiri tutan itici güç de kararıyor ve uçup gidiyor.

Sanıyorum yaşamımın geriye kalan kısmında kolaylıkla bir klinik olay olabilirdim çünkü varlığım çok hüzünlü bir hoşnutluk, çok büyük bir rahatlık ve çok özenli bir korunmuşluk içindeydi. Artık hiçbir şey ne gerçek ne de zorunlu; beni kaygılandıran hiçbir şey yok, bana acı veren hiçbir şey yok. Dikkatle hareket ediyorum, tüm tepkilerim ağırlaşmış ya da yokolmuş, cinsellik de bitmiş. Yaşam bir madrigal korosu tarafından söylenen, içimde bir yerlerde, bir kemerin altında yankılanan bir ağıda dönüşmüş, pencerelerde güller çiçek açmış, artık beni hiç ilgilendirmeyen peri masalları anlatıyor.

Bir öğleden sonra nazik profesöre "Yaşamında bir kez olsun bir kimseyi iyi edebildin mi?" diye soruyorum. Ciddi ciddi düşünüyor ve "İyi etmek, büyük bir sözcük," karşılığını veriyor. Sonra başını sallayıp yüreklendirici bir biçimde gülümsüyor. Dakikalar, günler ve haftalar geçiyor.

Bu sımsıkı kapanmış, damgalanmış güvence çemberini kırmamayol açan ne oldu bilmiyorum. Profesöre deneme mahiyetinde Sophiahemmet'e taşınıp taşınamayacağımı soruyorum. İzin veriyor ama Valium tedavisini birdenbire kesmemem konusunda da beni ısrarla uyarıyor. İlgisine ve nezaketine teşekkür ediyorum, hasta arkadaşlarımla vedalaşıp oturma odamıza renkli bir televizyon armağan ediyorum.

Şubat sonunda bir gün kendimi Sophiahemmet'de rahat bir odada buluyorum. Pencere bahçeye bakıyor. Tepedeki sarı papaz evini –çocukluk evimi– görebiliyorum. Her sabah bir saat kadar parkta yürüyorum, yanımda sekiz yaşındaki bir çocuğun gölgesi var; bu hem çok uyarıcı hem de ürkütücü.

Bunun dışında çok şiddetli bir işkence dönemi yaşıyorum. Profesörün uyarısına inat, Valiumu da, Mogadonu da bırakıyorum ve etki anında kendini gösteriyor. Bastırılmış kaygı, patlamış bir lambanın alevleri gibi fışkırıyor, uyku diye bir şey kalmıyor, şeytanlarını gazaba geliyor. Olayların içine girmeye, gazeteleri okumaya, benim yokluğum sırasında olup bi-

tenlere ilişkin bilgi edinmeye, birikmiş nazik ve nazik olmayan mektupları okumaya, avukatlarla görüşmeye ve dostlarla ilişki kurmaya başlıyorum.

Bu ne yüreklilik ne de çaresizlik; psikiyatri kliniğinde bilincimin uyuşturulmasına karşın ya da bilincimin uyuşturulması sayesinde toparlanıp güçlenerek dirence dönüşen kendini koruma içgüdüsü yalnızca.

Şeytanlara karşı önceki bunalımlarımda etkin olan yöntemlerle saldırıya geçiyorum. Günü ve geceyi daha önceden örgütlenmiş dönüşümlü etkinlikler ve dinlenmelerle dolu belirli zaman birimlerine bölüyorum. Ancak çok katı bir biçimde gün ve gece programlarımı uygulayarak, ruh sağlığımı ilginçlik ölçüsünde şiddetlenen işkencelere karşı koruyabiliyorum. Kısacası yeniden yaşamımı büyük bir özenle planlamaya ve sahnelemeye başlıyorum.

Bu rutinlerin içinde günlük tutmaya başlıyorum, oldukça çabuk mesleki egomu düzene sokuyor, beni perişan eden işkenceleri ilgiyle inceleyebilmeyi başarıyorum. Kısa zamanda tepedeki papaz evine yaklaşıyorum. Çünkü bir yerlerde sakin bir ses başıma gelenlere karşı gösterdiğim tepkinin abartılmış olduğunu, öfkeleneceğim yerde şaşırtıcı bir biçimde boyun eğdiğimi, suçsuzken her şeye karşın kendimi suçlu ilan edip bir an önce bağışlanmak ve rahatlamak için ceza özlemi içine düştüğümü iddia ediyor. Ses nazik bir biçimde benimle alay ediyor. Seni kim bağışlayacak? Vergi Dairesi mi? Çiçekli gömleği ve kirli tırnaklarıyla Müfettiş Karlsson mu? Kim? Düşmanların mı? Eleştirmenlerin mi? Seni Tanrı mı bağışlayacak? Kilise mi? Ne sanıyorsun? Olof Palme ya da Kral, senin cezanı fazlasıyla çektiğine, artık özür dilediğine ve bağışlandığına ilişkin bir bildiri mi yayınlayacak? (Daha sonra Paris'te bir kez rasgele televizyonun düğmesini çevirdiğimde Olof Palme kusursuz Fransızcasıyla herkese bu vergi öyküsünün abartıldığını anlatıyor, bunun sosyal demokrat vergi poli-

tikasının bir sonucu olmadığına ve kendisinin benim dostum olduğuna ilişkin güvence veriyordu. O anda Palme'den öğrendim.)

Ne zamandır bastırılmış ve susturulmuş bir öfke içimdeki en karanlık koridorlarda dolaşmaya başlıyor. Ama abartmamalıyım. Dış dünyaya karşı acınacak durumdayım. Mızmız ve ağlamaklı. Tüm sevecenlik ve ilgiyi üzerime toplamışım ama şımarık bir çocuk gibi yakarıyorum. Rutinlerim ve kendime benimsettiğim öz disiplin içinde kararsız ve şaşkınım. Bir sonraki günün ne getireceğini bilmiyorum. Önümdeki bir haftayı bile önceden planlayamıyorum. Yaşamım ne olacaktı? Tiyatrodaki işim, film çekimim? Göz bebeğim Cinematograph ne olacaktı? Yanımda çalışanlar ne olacaktı? Gece okumak için enerji toplayamadığım zaman bir müfreze şeytan saldırmak üzere bekliyor. Gündüzleri görünüşteki düzenin ardında bombalanmış bir kentteki gibi kaos egemenliğini sürdürüyor.

Mart ortasında Farö'ye taşınıyoruz, kışla ilkyaz arasındaki uzun süren savaş yeni başlamış. Bir gün güneş ışığı ve yumuşak rüzgarlar, suyun parlayan yansımaları, ısınmaya başlayan toprakta koşturan yeni doğmuş kuzular, ertesi gün tunduralardan esen fırtınalar, geniş ufuklardan yatay olarak gelen kar, köpüren deniz, kapanan pencereler ve yollar, kesilen elektrik. Şömine ateşi, gaz ocakları ve pilli radyo.

Bunların tümü sakinleştirici. Çok çalışıyorum. *Kapalı Oda* başlığıyla kendi iç incelememi yazıyorum. Bildik olmayan ve çoğu zaman beni suskunluğa ve yönümü yitirdiğim duygusuna götüren yollarda usul usul ilerliyorum. Yazmak günlük disiplinimin bir bölümü.

Yazdıklarımı yoketme tehlikesinin çok büyük olduğunu duyumsadığım gecelerde Mogadon ya da Valium alıyorum.

Onarılan dengemin hassas olmasına karşın hiç değilse artık kendi dozumu kendim denetleyebiliyorum.

Ingrid, acele bir iş için Stockholm'e gitmek zorunda, benim de kendisine katılmamı öneriyor, istemiyorum. Birkaç günlük yokluğunda birisinin gelip benim yanımda kalmasını öneriyor, hele bunu hiç istemiyorum.

Onu arabayla havaalanına götürüyorum, yolda Farösund'la Bunge arasında bir polis arabasıyla karşılaşıyoruz, Kuzey Gotland'da bu alışılmamış bir şey. Paniğe kapılarak beni almaya geldiklerini sanıyorum. Ingrid yanıldığımı söylüyor. Sakinleşip onu Visby havaalanında bırakıyorum. Hammars'a, eve döndüğümde biraz kar yağmış ve evin önünde yeni oluşmuş ayak izleri ve araba lastiği izleri var. Bunları görünce polisin beni aramış olduğuna kesinlikle inanıyorum. Bütün kapıları kilitliyor, silahımı dolduruyor, yolu ve park yerini gözetleyebilmek için gidip mutfağa oturuyorum. Saatlerce bekliyorum, ağzım ve boğazım kupkuru. Biraz maden suyu içiyor, sakin kafayla ama umarsız, artık sonumun geldiğini düşünüyorum. Mart alacakaranlığı sessiz ve aniden çöküyor. Görünürde polis filan yok. Tehlikeli bir deli gibi davranmakta olduğumu yavaşyavaş farkediyorum. Silahımı boşaltarak bir yere kaldırıp kilitliyorum, akşam yemeğini pişiriyorum.

Yazmak her geçen gün daha da güçleşiyor. Huzursuzluğum hiç azalmıyor çünkü vergi kaçırma iddiasının düşeceği yolunda söylentiler var. Böylece konu tümüyle beylik bir vergi işine dönüşecek. Bekliyoruz. Hiçbir şey olmuyor. Selma Lagerlöf'ün, *Kudüs*'ünü okuyorum. Rutin işlerimi güçlükle yerine getiriyorum. 24 Mart Çarşamba sakin ve bulutlu bir gün, kar eriyor ve çatılardan aşağıya sular damlıyor. Odamdayım, telefonun çaldığını ve Ingrid'in yanıtladığını duyuyorum. Almacı yere atıp koşarak içeri giriyor. Üzerinde gündelik mavi kareli giysisi var. Sağ eliyle kalçasına vurup, "Dava düşmüş," diye bağırıyor.

İlk önce hiçbir şey hissetmiyorum, sonra yavaş yavaş bitkinlik çöküyor. Tüm rutinlerimi bozarak gidip yatıyor, birkaç saat uyuyorum. Motorlarından biri tutuşunca yakıtını tüketmek için birkaç saat Öresund üzerinde uçan bir uçaktan indiğimden bu yana hiç bu denli bitkin düşmemiştim.

Akşama doğru kapı vuruluyor. Kapının önünde iyi bir dostum ve komşum olan bir bayan duruyor. Bana bir çiçek uzatıyor, kutlamak ve ne denli sevindiğini bildirmek istediğini söylüyor.

Uykusuz bir gece geçiriyorum. Proje ve plan patlaması uykumu kaçırmış. Ne uyku ilaçları, ne müzik, ne Selma, ne çikolata ne de bisküvilerin yararı var. Kalkıp çalışma masamın başına gidip oturuyorum. Hemen "Anne ve Kız ve Anne" taslağını yazıyorum. Rollerin Ingrid Bergman ve Liv Ullman'a verileceğini not alıyorum.

30 Mart'ta Stockholm'e dönüyoruz. Pek çok kişi beni bekliyor. Katlanılması çok güç bir yorgunlukla ve ihtiyatlı bir biçimde önemli işlerle uğraşmaya başlıyorum. Önemli işlerde önceliği Ulla Isaksson ve Gunnel Lindblom'un *Cennet* adlı film projesine veriyorum.

2 Nisan günü vergi yetkilileri yeniden silahlarını doldurmuş, ateşlemeye başlıyorlar. Öğlen saat birde avukatımız Rolf Magrell'le buluşuyoruz. Vergi Dairesinden getirdiği mesajın içeriğini yavaş yavaş ve belirli bir güçlükle anlamaya başlıyorum. Daha sonra tüm bu olaya ve doğurduğu sonuçlara ilişkin bir makale yazdım. Şöyle diyordum:

> 2 Nisan Cuma günü yasal temsilcim Rolf Magrell, yüksek düzeyde iki vergi görevlisi olan Bengt Källén ve Hans Svensson ile bir görüşme yapmaya "çağrıldı".
>
> Bu iki beyin iletmek zorunda oldukları mesaj çok karışıktı. Magrell, sabırlı çabalarına karşın bana ayrıntıla-

rın tümünü açıklamayı başaramadı, öte yandan konunun özünü kavramıştım.

Kitle iletişim araçlarıyla içli dışlı çalıştığı belirgin olan Ulusal Vergi Dairesinden daha önce davranarak bu iki vergi görevlisinin akıllarından geçirdiklerini açıklamak niyetindeyim.

Bu arada para karşılığında basına ipucu verecek herhangi bir kişinin işini engelliyorsam bana öfkelenmemesi gerekir. Bildiğim kadarıyla "Bergman Olayı"ndan şimdiye değin oldukça büyük paralar kazanılmış. Rasgele bir soru: Böyle durumlarda basın, masraflarının hesabını nasıl yapıyor ve basından para alan kişi de bu geliri nasıl beyan ediyor?

Şimdi ben Svensson ve Källén'in getirdikleri mesajı kısaca anlatmaya çalışacağım. Konunun özü epeyce ilginç, bundan dolayı okurdan sabırlı olmasını rica edeceğim.

Bu iki bayın bize açıkladığına göre Devlet Vergi Dairesi, Vergi Başmüfettişi Dahlstrand'ın yeni taleplerine dayanarak Devlet Vergi Dairesinin eski iddialarının benimsenmemesinden hiç hoşnut değilmiş. Dahlstrand, benim 1975 yılı için iki buçuk milyon kron vergi ödememi istiyordu. (Bu benim artık varolmayan İsviçre firmam Personafilm'den elde ettiğim kazançtı.) Vergi Dairesi şimdi benim İsveç firmam Cinematograph'ın da aynı miktarda gelir üzerinden vergilendirilmesini istiyordu. Çünkü İsviçre firmamı "hayal" kabul ediyordu. Aynı gelirin iki kez vergilendirilmesi (% 85 + % 24 ya da toplam % 109) onları ilgilendirmiyordu. Çünkü bu Müfettiş Dahlstrand'ın hatasıydı. (Umarım hâlâ beni izleyebiliyorsunuz.)

Öte yandan eğer Dahlstrand ve ben Devlet Vergi Dairesinin ilk istediği biçimde vergilendirilmem konusun-

da uzlaşırsak İsviçre firmamın vergilendirilmesinden vazgeçilecekti.

Açıkçası tehdit ve şantaj yoluyla Dahlstrand'ın ve benim Devlet Vergi Dairesinin başından beri haklı olduğunu kabul etmemizi istiyorlardı.

Bu gazete aracılığıyla Bengt Källén ve Hans Svensson'a onların yöntemlerini kabul etmediğimi ve bu tür bir at ticaretine karışmak istemediğimi bildirmek benim için bir zevktir.

Doğal olarak şimdi ben Devlet Vergi Dairesinin bu şaşırtıcı davranışının ardında başka hangi nedenlerin yattığını kendi kendime sormak zorundayım.

İşte birkaç açıklama: Savcı Nordenadler'in davanın düşmesini ilan etmesiyle Devlet Vergi Dairesinden birkaç kişinin itibarı zedelenmişti. Müfettiş Karlsson ve arkadaşları bu olay üzerinde aylarca çalışmışlar ve olayı benim Kraliyet Dram Tiyatrosundan alınıp götürülmeme dek tırmandırmışlardı. Daha sonra bu çalışmanın hemen hemen yok yere yapıldığı ortaya çıkınca yurt içinde ve yurtdışında Devlet Vergi Dairesine karşı olumsuz yankılar uyanmıştı. Geçici bir süre için de olsa bu yankıları hafifletebilmek için bir şeyler bulunması gereksinimi doğmuştu. Belki benim bir cezaya daha çarptırılmaktan korkarak bu şantaja boyun eğeceğimi ve sonuçta Devlet Vergi Dairesinin zafere ulaşacağını düşünmüş olabilirlerdi.

Ben bu tür oyunları kabul etmem.

Aynı zamanda bu iki vergi görevlisini de sımsıkı kucaklamak istediğimi belirtmek istiyorum. Çünkü bu iki kişi benim iki aydır çektiğim hastalığa psikiyatrinin de benim de bulamadığımız bir tedavi yöntemi buldular.

Kısacası öylesine öfkelenmiştim ki, bu öfke sayesin-

de anında iyileştim. Gece gündüz yaşadığım ve içime işleyen korku ve aşağılanma duygusu bir daha geri dönmemek üzere uçup gitti. Karşı tarafın kararlar almasını bilen yansız memurlar değil, yalnızca prestij peşinde koşan kumarbazlar olduklarını anladım.

Daha önce polis sorgulamasında yanımda hazır bulunan ve zafere ulaşmakta olduğunu hissettikçe heyecandan titreyen Karlsson'u yakından incelediğimde elbette bir şeylerden kuşkulanmıştım. Sonraları Savcı Nordenadler benim suçluluğuma çoktan karar vermiş olan güçlerin baskılarına karşı koyacak ahlaksal yürekliliği gösterdiği zaman tereddüte kapıldığımı itiraf etmeliyim. (Her şeyi unutmaya, çalışmaya başlamaya, davayı katıksız bir güvenle uzman ellere bırakmaya karar vermiştim. Ben para ve maddi şeylere karşı hiçbir zaman ilgi duymadım, hiçbir zaman da duymayacağım. Bu dava aleyhime dönse bile sahip olduğum şeyleri kaybetmekten korkmuyorum. Paranın sağladığı şeylere değer vermem. Bana karşı çok kötü davranıldığını düşünüyordum ama gerçek yaşama dönmek için tüm bunları unutmam gerektiğini de hissediyordum. Bu iç karartıcı öykünün adil ve dürüst bir sona ulaşacağını sanıyordum.)

Ne var ki, Källén ve Svensson şantaj ve tehditle her şeyi yeniden düzenledi ve benim paranoyak düşüncelerimi doğruladılar. Aynı zamanda bilinçli yaşamım boyunca ilk kez yaşadığım ve yaratıcılığımı felce uğratan bunalıma da bir çözüm getirdiler.

Kendi kendime ve yakınlarıma baş vurarak aşağıda açıklayacağım bazı kararlar aldım. Çünkü eğer bu kararları şimdi yazıp açıklamazsam daha sonra pek çok spekülasyon yapılacak, söylentiler, üstü kapalı sözler çoğalacak ve bunları denetlemek çok güçleşecek.

Birinci kararım: Mesleğimde bir yerlere gelebilmek için belirli bir güven duygusuna ihtiyaç duyduğumdan ve yakın gelecekte bu duygudan mahrum bırakılacağım açıkça ortaya çıktığından, bu duyguyu ülkemin dışında bir yerlerde aramam gerektiği kanısındayım. Bunun benim için büyük bir tehlikeyi göze almak anlamına geldiğinin tümüyle bilincindeyim. Profesyonel yaşamım çevre ve dile öylesine sımsıkı bağlı ki, ellisekiz yaşımda böyle bir değişikliği kaldırmayabilirim. Bununla birlikte bu tehlikeyi göze almak zorundayım, çünkü son aylarda yaşadığım ve insanı felce uğratan bu güvensizlik duygusuna bir son vermek gerekiyor. Çalışmazsam, yaşamımın hiçbir anlamı kalmaz.

İkinci kararım: İsveçli dürüst vergi yükümlülerinin benim vergi borcumdan kaçtığımı sanmamaları için davayı kaybettiğim takdirde Devlet Vergi Dairesi emrine verilmek üzere bloke edilmiş bir hesap açtım. Eğer Cinematograph davası da kaybedilirse gerekli ödemenin yapılabilmesi için yeterli bir meblağ da bankada hazır bekleyecektir. Eğer daha fazla borç sözkonusu olursa bu parayı da tümüyle ödeyeceğim. Çeşitli iş teklifleri aldım ve kendi ülkeme bir tek kuruş bile borçlu kalmak niyetinde değilim.

Üçüncü kararım: Son yıllarda iki milyon kronun üzerinde vergi ödedim, pek çok kişiye iş verdim, tüm kayıtlarımın dürüst olması için neredeyse kaygılı bir özen gösterdim. Hiçbir zaman rakamları anlamadığım ve paradan korktuğum için bu işlerle ilgilenmelerini bilgili, yetenekli ve dürüst olarak tanınan kişilerden rica ettim. Farö benim sığınağım olmuştu. Adaya bir ana rahmindeymişcesine yuvalanmış ve bir daha oradan ayrılmak zorunda kalacağımı hiçbir zaman düşünmemiştim. Her zaman inanmış bir Sosyal Demokrattım. İç-

ten bir coşkuyla gri uzlaşmalar ideolojisine sarılmıştım. Ülkemin dünyanın en iyi ülkesi olduğunu sanmıştım ve hâlâ da öyle düşünüyorum. Bunun nedeni belki başka ülkeleri çok az görmüş olmamdır.

Uyanışım şoktan farksızdı. Bunun bir nedeni yaşadığım katlanılmaz aşağılanma, öteki nedeni ise kötü huylu bir kanser gibi hızla büyüyen özel bir bürokrasinin varlığını kavramam, hiçbir biçimde yetiştirilmemiş ve yeteneksiz kişilere bu bürokrasiyi uygulamak gibi çok nazik bir görevi üstlenmeleri için toplum tarafından yetki verilmiş olduğunu ve bu ülkede herkesin bu tür özel bir bürokrasinin saldırısına uğrayıp aşağılanabileceğini anlamamdı.

Başlarında Müfettiş Kent Karlsson'un bulunduğu Vergi Dairesi temsilcileri hiç beklenmedik bir biçimde Cinematograph ofisinde boy gösterip bizim hesaplarımızı incelemek istediklerini söyledikleri zaman bu işleri ele alma biçimlerini biraz usulsüz bulmuştum ama bana her şeyin yolunda olduğu ve şimdilerde bu işlerin böyle yapıldığı söylendi. Bize özellikle Personafilm'in hesaplarıyla ilgilendiklerini bildirdiler. Hiçbir şey sormaksızın Personafilm'in defterlerini onların önlerine koyduk.

Avukatım ve ben hiç kaygılanmaksızın onların hesap uzmanlarıyla görüşmek üzere çağrılmayı bekledik.

Böyle olmadı.

Müfettiş Kent Karlsson ve adamlarının başka planları varmış. Anında tüm dünyada yankılar uyandıracak bir güç gösterisinde bulunacaklar, bürokrasinin nezdinde iyi puan toplayacaklardı.

(Ne var ki, planlarını çok da ayrıntılı geliştirmemişler. Denetime başlamalarıyla, beni ve avukatımı "kanıtları yok etmememiz" için tutuklamaları arasında aylar

vardı. Saklayacak bir şeyimiz olsaydı, bunu o birkaç ay içinde ortadan kaldırırdık. Bir köy polisi bile bu kadarcığını düşünebilirdi ve benim içimde en ufak bir suç kaygısı olsaydı, bu dönem içinde kendime yurtdışında bir sürgün yaşamı kurardım. Sonuç olarak eğer bu ülkeyi bu denli çok sevmeseydim ve suç sayılacak derecede dürüst olmasaydım şimdi yurtdışında önemli bir servetim olurdu.)

Müfettiş Karlsson ve Savcı Dreifaldt'ın akıllarından bu düşüncelerin hiçbiri geçmedi. Karlsson vuruşunu yaptı ve benim tiyatrodan alınıp götürülmemden tam ondört dakika sonra sorgulamayı yürüten görevliye bir gazeteden ilk telefon geldi ve bu sansasyonel olayın ayrıntıları soruldu.

Ne var ki, bu örgütlenmiş büyük güç gösterisi başarısızlığa uğradı. Şimdi tehdit ve şantaja başvurarak olağanüstü hendek savaşı taktiklerine başvuruluyor. Ben bu gösterinin yıllarca sürüp gitmesinden korkarım.

Benim ne kafa yapım, ne sinirlerim böyle bir savaşı kaldırır. Üstelik böyle bir savaşa harcayacak zamanım da yok.

Bundan dolayı ülkemden ayrılmaya karar verdim. Yurtdışında ve yabancı bir dilde ilk kez bir film yönetmek üzere ülkemden ayrılıyorum. Yakınmak için bir neden bulamıyorum. Benim ve çok yakınlarımın dışında herkes için bu çok önemsizdir ya da Vergi Dairesinin dediği gibi "hayal".

Davama yaklaşımından dolayı *Aftonbladet*'i mahkemeye vermem öğütlendi ama ben bunun bir yararı olmayacağını söyledim. Üstü kapalı sözler, açık hakaretler, yarım doğrular, adi bir biçimde kişilere eziyet çektirmek konusunda ustalaşmış bir gazete, bir kızılderilinin kafatası toplarken duyduğu bir zevkle, basın hake-

minden kötü puanları alır. Her toplum *Aftonbladet* gibi bir kanalizasyon çıkışı kullanabilir. Bu özel kanalizasyon çıkışının Sosyal Demokratların sancak gemisi olmasına ve çökmeye yüz tutan bu hücre yığını içinde birkaç saygıdeğer ve dürüst insanın çalışmasına her zaman şaşırıp kalmışımdır.

Ayrıca Savcı Dreifaldt'a neden olduğu zararlardan dolayı tazminat davası açmamı da önerdiler. (Kırkbeşerbin kron değerinde gerçekleşemeyen iki yapım, iptal edilen üç milyon değerinde bir film, bir kron psikolojik örselenme için, bir kron da lekelenen onur için, toplam üç milyon doksanbiniki kron.)

Ben bunu da yararsız buluyorum. Amatörlük, görev duygusu ve beceriksizlik bu konuda elbirliği etmişler. Bunu anlamak gerekiyor. Tam İsveç usulü. Belki bir gün bu konuda bir fars yazarım. Strindberg'in öfkeye kapıldığında söylediği şeyleri ben de söylüyorum: Sizi namussuzlar sizi, ayağınızı denk alın, gelecek oyunumda gene karşılaşacağız.

Makaleyle *Expressen*'den Björn Nilsson ilgilenecekti. Ingrid'le, kızkardeşi ve eniştesiyle kalmak üzere Lesjöfors'a gittik. Stockholm'e gri kış sonu ışığıyla örtülmüş, sessizlik içindeki Varoms üzerinden döndük. Nehir karaydı, tepeler de puslu. Ingrid'in annesinin gömülü olduğu Tuna Stora'dan geçtik. Bir saatliğine Uppsala'da durduk ve Ingrid'e babaannemin Tradgardsgatan'daki evini gösterdim. Kabaran Fyrin Nehrinin kıyısında durduk. Duygulandırıcıydı ve bir vedaydı.

Daha sonra birkaç günlüğüne Farö'ye gittik, acılıydı ama gerekliydi. Lars–Owe Carlberg ve Katinka Farago ile görüştüm. Cinematograph'ı ellerinden geldiğince sürdüreceklerine söz verdiler. Paskalya Cumasında makaleyi yazdım, bozdum, yeniden yazdım, bir yandan da ne halt etmeye başıma

bunca dert açtım diye düşünüyordum ama birkaç haftadır beni ayakta tutan öfke yeterince adrenalin üretmişti.

20 Nisan günü Ingrid, kızkardeşiyle Paris'e gitti. Akşamı dostum ve doktorum Helander'le geçirdim. Onunla 1955 yılında bir diyare krizi geçirerek kusmuklar ve boklar içinde Karolinska Hastanesine kaldırıldığım zaman tanışmıştık. O zaman ellialtı kiloydum ve mide kanserinden kuşkulanılıyordu. Birbirimizden çokfarklı olmamıza karşın dostolduk. Bu dostluk ikimiz için de hâlâ çok değerlidir.

21 Nisan Çarşamba günü saat 16.50'de Paris'e hareket ettim. Uçak havalanınca kendimi çok zinde hissettim. Yanımda oturan küçük kıza öyküler okudum.

Bundan sonra olanlar bu bağlam içinde ilginç değildir. İsveç'ten ayrıldığımın ertesi günü makalem *Expressen*'de çıktı ve epeyce gürültü patırtıya yol açtı. Kitle iletişim araçları Paris'teki otelimi kuşattı. Bizi İsveç Büyükelçiliğine götüren otomobili motosikletiyle izleyen bir fotoğrafçı az daha ölüyordu. Dino de Laurentiis'e ağzımı açmayacağıma ilişkin söz vermiştim. Çünkü birkaç gün sonra Hollywood'da bir basın toplantısı yapacaktık.

Toplantı müthiş bir gürültü kopardı. İkinci raundu kazandığımızı anladım ama ister istemez ödenen bedelin çok yüksek olup olmadığını düşündüm.

Ingrid'le bir hafta sonra döndüğümüz Paris'te yaşamayı düşünüyorduk. *Yılan Yumurtası*'nın ön hazırlıkları geciktiği için yazı Los Angeles'te geçirecektik. Paris sıcaktı. Şık otelimizde gürültülü bir klima cihazı vardı. Devasa bir alet. Zemine yakın ufacık bir yerden soğuk hava fışkırıyordu. Parmağımızı kıpırdatmaya mecalsiz, bu küçük soğuk hava akımının önünde çırçıplak oturup şampanya içtik. Yan sokakta iki bomba patladı ve Batı Alman ofislerinden birkaçında hasara yol açtı.

Hava daha da ısındı ve biz Kopenhag'a gittik. Bir araba ki-

ralayarak Danimarka'nın kırsal bölgesinde dolaştık. Bir akşam özel bir uçak kiralayarak Visby'ye uçtuk. Farö'ye vardığımızda oldukça geçti, ama hava hâlâ aydınlıktı. Damba'daki eski evin bahçesini çevreleyen büyük leylaklar çiçeğe durmuştu. Şafağa dek evin basamaklarında oturduk. Ağır güzel kokuyu soluduk ve sabah erkenden Kopenhag'a döndük.

Dino de Laurentiis ve ben filmin Almanya'da çekilmesine karar vermiştik. Dekor 1920 Berlin'i olduğu için makul bir karardı. Mekan araştırması için Berlin'e gittim. Kreuzberg adında, duvarın hemen dibindeki bir semtten başka bir yer bulamadım. Savaştan bu yana hiçbir yerin onarılmadığı hayalet bir semt. Evlerin cephesi el bombalarından ve sıçrayan kurşunlardan çiçek bozuğuna dönmüş. Bombalanan yapıların yıkıntıları kaldırılmıştı ama, gri blokların arasında açık iltihaplı yaralar gibi boş alanlar göze çarpıyordu. Dükkanların tabelaları yabancı bir dilde yazılmıştı. Bir zamanların gururlu başkentinin bu bölümünde pek Alman yaşamıyordu. Birisi, bir barınağın öldürücü bir silah olabileceğini söylemişti. Birdenbire bu cümleyle ne demek istendiğini anladım. Binalar yabancı insanlarla dolup taşıyordu. Çocuklar avlularda oynuyor, sıcakta çöpler kokuyordu. Sokakların durumu kötü, dökülen asfalt yetersizdi.

Varlıklı Batı Berlin'in sırtlarındaki bu kanser tümörünü denetleyen bir makam olduğuna eminim. Mutlaka bu makam, hiç kimsenin zarar görmemesini ve Alman vicdanıyla zar zor yatıştırılan ırkçı nefretin zor durumda kalmamasını sağlayacak yeterli sosyal tesise ve güvenlik tedbirine sahiptir. Düz bir deyişle söylenen şuydu: "Bu namussuzlar burada nasıl olsa geldikleri yerden çok daha rahatlar." Genç uyuşturucu bağımlıları hayvanat bahçesi istasyonunu mesken tutmuştu, zaman zaman polis düzenli operasyonlarla onları oradan kovalıyordu. Daha önce hiç bu denli gözle görülebilir fiziksel

ve ruhsal sefalete tanık olmamıştım. Almanlar bunu görmüyorlar ya da öfkeleniyorlar: Kamplar olmalı. Gene de Kreuzberg'in ardındaki düşünce ironik olduğu denli basitti de. Eğer duvarın öte yanındaki düşman Batıya geçmek isterse, önce Alman olmayan kişilerden oluşmuş bir engeli kurşunlamak zorundadır.

Münih'teki Bavaria Stüdyolarının, oniki stüdyo ve dörtbin çalışanıyla doğru dürüst bir kurum olduğu anlaşıldı. Münih kentinde iki opera binası, otuziki tiyatro, üç senfoni orkestrası, sayısız müze, büyük parklar, dükkanlarla dolu temiz sokaklar vardı. Vitrinler de öteki Avrupa kentleriyle kıyaslanamayacak kadar karmaşık bir lüks sergiliyordu. İnsanlar dost ve konukseverdi ve Münih'e yerleşmeye karar verdik. Bu kararın en önemli nedeni Stockholm'deki Kraliyet Dram Tiyatrosu'nun Bavyera'daki dengi olan Residenz Tiyatrosundan *Bir Düş Oyunu*'nu sahneye koyma çağrısı almış olmamdı.

Ayrıca bir saygınlık simgesi olan Goethe ödülünü de almıştım, sonbaharda Frankfurt'ta verilecekti. Bir süre aradıktan sonra Englischer Garten'e bitişik yüksek ve çok çirkin bir binada aydınlık ve geniş bir daire bulduk. Balkondan Alplerin tepelerini ve kilise kuleleriyle eski kenti görebiliyorduk.

Dairemiz ancak eylülde boşalacağından yazı geçirmek üzere Los Angeles'e döndük. Yüzyılın en kötü sıcak dalgası Kaliforniya'yı etkisi altına almıştı. Yaz ortasından iki gün önce geldik ve otel odasının mezar gibi bir klima soğuğunda televizyondaki boks maçını izledik. Akşam yakındaki bir sinemaya kadar yürümek istedik ama sıcak üzerimize devrilen beton bir duvar gibiydi.

Ertesi sabah Barbra Streisand telefon etti ve mayolarımızla birlikte havuz kenarındaki partiye katılıp katılmayacağımızı sordu. Ona teşekkür edip telefonu kapattım ve Ingrid'e "He-

men Farö'ye dönüp yazı orada geçirelim," dedim. "Biraz gülüp bizimle alay etmelerine katlanırız."

Birkaç saat sonra yoldaydık.

Yaz ortası arefesinde Stockholm'e geldik. Ingrid babasına telefon etti. Norrtälje yakınındaki çiftliğinde arkadaşları ve akrabaları toplanmışlardı. Hemen oraya gelmemiz için ısrar etti. Saat onbiri geçiyordu ve yumuşak bir akşamdı. Her yer yemyeşildi ve mis kokuyordu. Ve sonra İsveç ışığı.

Sabaha karşı yazlık ev ve mis gibi fırçalanmış tahta kokan bir odada, bembeyaz bir yatak içindeydim. Pencerenin dışında büyük bir huş ağacı vardı ve gölgesi açık renk storların üzerinde hareket eden desenler çiziyordu. Hışırdıyor, fısıldıyor, fısıldıyordu.

Bu uzun gezi bitti gitti. Yaşamımın felaketi, bir başkasının görmüş olduğu bir düştü artık.

Ingrid'le çok güç olacağını bildiğimiz yeni yaşamımızdan sözettik.

Ben "Bu işinde sonunda ya ölürüm ya da çılgınlar gibi eğleniriz," dedim.

-9-

Bir pazar günü öğleden sonra papaz evinde. Evde yalnızdım ve içinden çıkamadığım bir matematik ödeviyle uğraşıyordum. Onüç yaşımdaydım. Engelbrekt Kilisesinin çanları bir cenazeyi uğurlamak için ağır ağır çalıyordu; ağabeyim sinemadaydı, kızkardeşim apandisit ameliyatı olmuş, hastanede yatıyordu. Annem, babam, hizmetçiler, hastanenin kurucusu Kraliçe Sophia'nın anısına düzenlenen bir kutlamaya gitmişlerdi. İlkyaz güneşinin ışığı masama vurmuş, parlıyordu. Solhemmet'in yaşlı hemşireleri tek sıra olmuş, karşı yoldaki ağaçların gölgesinde yürüyorlardı. Onüç yaşındaydım ve sinemaya gitmem yasaklanmıştı, çünkü bir gece önce matematik ödevimi yapacağım yerde sinemaya gitmiştim. Sıkıntıdan defterime çıplak bir kadın resmi çizdim. Hiçbir zaman doğru dürüst resim yapamamışımdır. Kadının göğüsleri kocamandı, cinsel organı abartılmıştı.

Kadınlara ilişkin çok az şey biliyordum. Cinselliğe ilişkinse hemen hiçbir şey bilmiyordum. Ağabeyim kimi zaman kendini beğenmişlikle üstü kapalı imalarda bulunuyordu. Annem, babam ve öğretmenlerim ise susuyorlardı. Çıplak kadınlar Ulusal Müzede ve sanat tarihi kitaplarında görülebilirdi. Yazın kimi zaman bir popo ya da çıplak bir göğüs göze çarpabilirdi. Bu bilgi eksikliği benim için bir sorun olmamıştı. Cin-

selliğin çekiciliğinden habersizdim ve meraktan da kıvranmıyordum.

Önemsiz bir olay, bende belirli bir izlenim bırakmıştı. Ailenin Alla Petréus adında ortayaşlı dul bir dostu vardı. Fin asıllı bir İsveçliydi ve kilise işleriyle candan ilgileniyordu. Papaz evini etkilemeyen geçici bir salgından dolayı birkaç haftalığına Alla Teyze'ye gönderildim. Strandvägen'de, Skeppsholmen'e ve odun taşıyan gemilere bakan büyük bir apartman dairesinde yaşıyordu. İlgi çekici ve heyecanlandırıcı objelerle dolu sakin güneşli odalarına sokağın gürültüsü ulaşmıyordu.

Alla Petréus hiç güzel değildi. Kalın gözlükler takar, erkek gibi yürürdü. Bol bol gülerdi, güldüğü zaman ağzının kıyılarında salyalar oluşurdu. Şık giyinir, sinemada çıkarmak zorunda kaldığı büyük şapkalar takardı. Teninin rengi hoş, kahverengi gözleri sıcak, elleri yumuşaktı. Boynunda değişik biçimlerde birkaç doğum lekesi vardı ve egzotik bir parfüm kokardı. Sesi genizden ve neredeyse erkeksiydi. Onunla kalmaktan mutluydum ve okula yürüdüğüm yol da yarı yarıya kısalmıştı. Hizmetçisi ve aşçısı Fince konuşurlardı, gene de beni şımartır, yanaklarımı ve popomu çimdiklerlerdi.

Bir akşam banyo yapacaktım. Hizmetçi küveti doldurdu ve içine güzel kokulu bir şey döktü. Sıcak suyun içine girdim ve zevkten sızdım. Alla Petréus uyudum mu diye sormak için kapıyı vurdu. Ben yanıtlamayınca içeri girdi. Girer girmez üzerine giydiği yeşil bornozu çıkardı.

Sırtımı ovacağını söyledi. Arkamı döndüm, küvetin içine girdi, beni sabunladı ve sert bir fırçayla sırtımı fırçaladı. Sonra yumuşacık elleriyle beni duruladı. Elimi alıp bacaklarının arasına çekti. Parmaklarımı açıp onları daha da içine bastırırken, öbür eline de penisimi aldı, yüreğim adeta ağzımda atmaya başladı, penis şaşkın, hemen uyandı. Ön deriyi geri çekip, orada birikmiş beyaz maddeyi dikkatle temizledi. Olay bütü-

nüyle çok zevkliydi ve hiç de ürkütücü değildi. Beni güçlü, yumuşak baldırlarının arasında sımsıkı tuttu. Yoğun, neredeyse can acıtıcı bir zevkin içinde hiç korkmaksızın ya da karşı koymaksızın bir beşikte gibi sallandırıldım.

Sekiz yaşımdaydım, belki de dokuz. Alla teyzeyle evde, papaz evinde sık sık karşılaştık. Zaman zaman kalın gözlüklerinin ardından bana bakıp müzipçe gülümsemesine karşın olaydan hiçbir zaman sözedilmedi. Ortak bir gizimiz vardı.

Bu anı aradan beş yıl geçtikten sonra neredeyse silinmişti ama, gelecekte acılı bir zevke, suç yüklü ve sık sık yinelenen bir gösteriye dönüşecekti. Sanki bana sürekli işkence etmek isteyen, benden nefret eden, beni tedirgin etmek isteyen bir şeytan sinema makinesinin makarasını durmaksızın çeviriyordu.

Mavi defterime çıplak bir kadın resmi çizdim, ışık beni ısıttı. Solhemmet hemşireleri yürümeyi sürdürdü. Bacaklarımın arasında kendimi özenle ovuşturdum. Pantolonumun düğmelerini çözdüm, mavimsi kırmızı, hafifçe titrek çüküm dikilip kalktı. Başıboş ve kocaman. Arasıra dikkatle ovdum. Zevkli bir süreç, yabancı ve biraz ürkütücü. Aynı zamanda resim yapmayı sürdürdüm. Bir başka çıplak kadın ortaya çıktı, birincisinden daha cömert. Onun için bir çük çizdim ve resmi kestim. Kadının bacaklarının arasına bir delik açtım ve çükü içine soktum.

Birdenbire bedenimin patlayacakmış gibi olduğunu duyumsadım, denetleyemediğim bir şey dışarı çıkmak üzereydi sanki. Zevk fiziksel bir acıya, eskiden dalgın bir ilgisizlikle baktığım minik sevimli pipim mideme ve daha aşağıya, kalçalarıma sancı duyumları gönderen ve zonklayan bir şeytana dönüşmüştü. Hemen holün öteyanındaki tuvalete koşup kapısını kilitledim. Bu kudretli düşmanla ne yapacağımı bilmiyordum. Elimle onu sımsıkı tuttum ve aynı anda patlama oldu.

Ne olduğunu bilmediğim bir sıvı beni dehşet içinde bırakarak ellerime, pantolonuma, tuvalete, penceredeki tül perdeye, duvarlara ve yerdeki mavi havlu paspasa fışkırdı. Korku içinde kendimin ve çevremdeki her şeyin bedenimden fışkıran bu tanımadığım pislikle kirlendiğini düşündüm. Hiçbir şey bilmiyordum, hiçbir şey anlamadım, hiçbir zaman ıslak rüyalarım olmamıştı. Nasıl böylesine birdenbire sertleşmiş ve o kadar da çabuk boşalmıştım.

Cinselliğim beni gök gürlemesi gibi çarpmıştı. Anlaşılmaz, düşmanca ve işkence edici. Bunun nasıl olduğunu hâlâ bilmiyorum. Böylesine derin bir bedensel değişimin neden hiç uyarıda bulunmadan oluşuverdiğini, neden ilk andan başlayarak böylesine acılı ve suç yüklü olduğunu hâlâ bilmiyorum. Cinsellik korkusu biz çocukların içine mi işlemişti, bu korkuyu çocuk odamızda mı solumuştuk? Görünmez zehirli bir gaz gibi. Hiç kimse bize bir şey söylememişti, bizi korkutmak şöyle dursun uyarmamışlardı bile.

Bu hastalık ya da saplantı acımasızca beni yiyip bitiriyordu. Olay sürekli ve neredeyse zorunlu olarak kendini yineleyip durdu.

Daha doğrudürüst birisi olmadığından ağabeyime aynı deneyimi yaşayıp yaşamadığını sordum. Tatlı tatlı sırıtarak bana onyedi yaşında olduğunu, kendisine özel Almancadersi veren öğretmeniyle sağlıklı ve doyumlu bir cinsel yaşam sürdürdüğünü söyledi. Benim hastalıklı mundarlığımı duymak istemiyordu. Eğer daha çok bilgi istiyorsam aile tıp kitabında mastürbasyon denen şeyi okuyabilirdim. Öyle yaptım.

Kitapta açık bir dille mastürbasyonun kendini kötüye kullanma olduğu belirtiliyordu. Bu kötü gençlik alışkanlığına olası her yolla karşı konulması gerektiği, çünkü mastürbasyonun insanın benzini soldurduğu, terlemeye, titremeye, gözlerin çevresinde kara halkalara, dikkat toplama güçlüklerine,

denge bozukluklarına yol açtığı belirtiliyordu. Daha ciddi durumlarda hastalık beyinsel bozukluklara, omurilik erimelerine, saraya, bilinç yitirilmesine, erken ölüme neden oluyordu. Gözlerimin önünde bu olasılıkları içeren bir gelecek, dehşet ve zevk içinde mastürbasyon yapmayı sürdürüyordum. Ne konuşacak, ne danışacak kimsem vardı. Sürekli kendi kendimin bekçisi olmalıydım. Sürekli, korkunç sırrımı gizlemeliydim.

Umarsızlıkla İsa'ya döndüm ve babamdan kilise üyeliğine kabul edilme kurslarımın bir yıl öne alınmasını rica ettim. Ricam kabul edildi. Ruhsal egzersizler ve dualar yoluyla lanetimden kurtulmaya çalışıyordum. İlk komünyonumdan bir gece önce tüm gücümle şeytanıma karşı koymaya çalıştım. Kısa saatler içinde onunla inatla savaştım ama savaşı yitirdim. İsa, solgun alnımın ortasında iltihaplı bir sivilceyle beni cezalandırdı. Komünyon dualarımı aldığım zaman midem kasıldı ve neredeyse kusuyordum.

Bugün tüm bunlar gülünç görünüyor olmalı ama o zamanlar acı bir gerçekti. Gerçek yaşamımla gizli yaşamımı ayıran duvar giderek yükseldi ve kısa zamanda aşılamaz oldu. Yalan söylemek giderek çok daha fazla gerekti. Fantazi dünyam bozulup kısa devre yaptı. Onarımı birkaç yıl aldı, incelikli ve sevecen yardımcılara gereksinim duydum. Boğucu bir biçimde insanlardan soyutlandım ve delireceğim sandım. Strindberg'in anarşik ve şakacı *Evlenme Öyküleri*'nde biraz avuntu buldum. Komünyonun ruhuna sükunet verdiğine ilişkin söyledikleri ve ölen ağabeyinin ardından evliliklerini neşeyle sürdüren çiftin öyküsü beni yatıştırıyordu. Nasıl bir halt edip de elime bir kadın geçirecektim? Herhangi bir kadın! Benden başka herkes düzüşmüştü; mastürbasyon yapan ben solgun yüzlüydüm, terliyordum, gözlerimin çevresinde kara halkalar vardı ve dikkatimi toplamakta güçlük çekiyordum.

Üstelik sıskaydım, moralim çabuk bozuluyordu, huysuzdum, kavgacıydım, bağırıp çağırıyordum, kötü notlar alıyor, tokatlar yiyordum. Sinema ve Dramaten'in üst balkonundaki yan sıra benim tek sığınağımdı.

Papaz eviyle Varoms arasında yıllardır sürüp giden acımasız rekabet savaşının büyüyerek su yüzüne çıkması sonucunda o yazı, her zaman gittiğimiz Varoms yerine Smadalarö Adası'nın sık ağaçlıklı körfezlerinden birinde sarı bir evde geçirdik. Babam Varoms'dan, anneannemden, içerlek bölgenin boğucu sıcağından nefret ediyordu; annemse denizden, takımadalardan, omuzlarına ağrılar veren rüzgardan nefret ediyordu ama bilinmeyen bir nedenden dolayı artık karşı koymaktan vazgeçmişti. Smadalarö'deki Ekebo önümüzdeki yıllar boyunca bizim yazlık evimiz olacaktı.

Takımadalar benim için başdöndürücü bir olay oldu. Yaz konukları ve onların çocukları vardı. Çocukların çoğu benim yaşımdaydı. Serüvenci, güzel ve acımasızdılar. Bense sivilceler içindeydim, kötü giyiniyordum, kekemeydim, yüksek sesle ve hiç nedensiz gülüyordum, tüm sporlarda berbattım, dalmaya cesaret edemiyordum ve Nietzsche'den sözetmekten hoşlanıyordum. Denize girdiğimiz kayalıklarda epeyce gereksiz bir toplumsal beceri!

Kızların göğüsleri, kalçaları, popoları ve neşeli alaycı gülüşmeleri vardı. Çatı arasındaki küçük odamda hayalimde teker teker hepsiyle yatıyor, eziyet edip küçümsüyordum.

Cumartesi geceleri büyük çiftlik evinin ambarında danslar düzenleniyordu. Her şey tam Strindberg'in *Bayan Julie*'sindeki gibiydi. Gece ışığı, coşku, kuşburunlarının ve leylakların ağır kokusu, bağırıp çağıran kalabalık, reddedilme, kabul edilme, oyunlar ve acımasızlık. Erkekler az olduğu için açığı

kapatmaya çağrılıyordum. Ama hemen sertleşip dikeldiğim için kızlara dokunmaya cesaret edemiyordum, kötü de dans ediyor, sonunda sepetleniyordum. Gücenik ve öfkeli. İncinmiş ve gülünç. Ürkmüş ve içine kapanmış. 1932 yazında "burjuva" tarzında ergenlik.

Durmaksızın okuyordum. Çoğu zaman anlamıyordum ama niteliğe duyarlıydım. Dostoyevski, Tolstoy, Balzac, Defoe, Swift, Flaubert, Nietzsche ve elbette Strindberg.

Artık sözcüklerim tükenmişti. Kekelemeye ve tırnaklarımı yemeye başladım. Kendime ve yaşama karşı duyduğum tiksintiyle boğuluyordum. Kambur yürüyordum, başım öne düşüktü. Bu yüzden sürekli paylanıyordum. Garip olan, hiçbir zaman bu rezilce yaşamı sorgulamaya kalkışmamamdı. Böyle olması gerekli sanıyordum.

Anna Lindberg'le yaşıttık. Liseden önceki son basamak olan dokuzuncu sınıftaydık. Okulun adı Palmgrenska Samskolan idi. Skeppargatan'la Kommendörgatan'ın köşesindeydi. Üçyüzelli öğrenci hoş ama daracık bir eve tıklım tıkış yerleştirilmiştik. Öğretmenlerin, devlet okullarında uygulanan eğitimden daha modern ve ilerici bir eğitim gerçekleştirdikleri kabul ediliyordu. Bu pek de doğru sayılmazdı çünkü öğretmenlerden çoğu Palmgren'den beş dakika uzaklıktaki Östermalm Halk Orta Okulunda da ders veriyorlardı.

İki okulda da aynı boktan öğretmenler ve yalnızca sınav öncesi çalışan aynı boktan öğrenciler vardı. Belki en önemli fark Palmgren'in dönem ücretlerinin epeyce daha yüksek olmasıydı. Bir de kız erkek karışık bir okuldu. Bizim sınıfta yirmibir oğlan ve sekiz kız vardı. Anna, bu kızlardan biriydi.

Öğrenciler eski moda sıralarda ikişer ikişer oturuyorlardı. Köşedeki platformun üzerinde öğretmen kürsüsü vardı. Ka-

ra tahta önümüzde duruyordu. Üç pencerenin dışında her zaman yağmur yağıyordu. Altı elektrik ampulünün solan gün ışığıyla kayıtsız bir biçimde savaştığı sınıf loştu. Islak ayakkabı, yıkanmamış iç çamaşırı, ter ve sidik kokusu hiç yokolmayacakmışçasına duvarlara ve eşyalara sinmişti. Burası bir kurumdu, resmi makamlarla ailelerin uğursuz ittifakı temelinde kurulmuş bir koruma merkezi. Cansıkıntısının kötü kokusu kimi zaman insanın içine işliyor, kimi zaman insanı boğuyordu. Sınıf savaş öncesi toplumun minyatürünü yansıtıyordu. Tembellik, ilgisizlik, çıkarcılık, kıç yalama, yalaklık, kabadayılık ve bir nebze başkaldırı, idealizm ve merak. Anarşistlerin hadlerini toplum, okul ve ev üçlüsü bildiriyordu. Cezalar örnek oluşturacak şekildeydi ve çoğu zaman suçluyu yaşam boyu etkilerdi. Öğretim ve eğitim yöntemleri genellikle cezalandırmaktan, ödüllendirmekten ve suçluluk duygusu aşılamaktan ibaretti. Öğretmenlerimizin pek çoğu Nasyonal Sosyalistti, Nazi yanlısıydı. Kimileri budala oldukları için, kimileri akademik kariyer yapamamanın hıncı içinde, kimileri de idealist oldukları ve eski Almanya'ya, "ozanların ve düşünenlerin" ulusuna büyük saygı duydukları için.

Alışılmışın dışında kişiler vardı elbette. İçeri hava ve ışık girmesi için kapıları açan yetenekli ve boyun eğmez öğretmenler ve öğrenciler. Ama sayıları fazla değildi. Müdürümüz yalak, iktidar delisi, misyoner toplumunda el altından iltimas yaptıran bir adamdı. Sabah dualarında konuşmaktan hoşlanırdı. Eğer o gün okulu İsa ziyaret etmiş olsaydı ne denli üzüleceğine ilişkin vıcık vıcık vaazlar verir ya da politika, caz kültürü salgını, trafik konusunda konuşmalar yapardı.

Yapılmayan ev ödevleri, yalan dolan, hile, dalkavukluk, bastırılmış öfke, kokulu osuruklar, her günkü kasvetli rutini oluştururdu. Kızlar birbirlerine sokulup sarılarak kıkırdar, komplolar fısıldaşırlardı. Oğlanlar kalınlaşmaya başlayan ses-

leriyle bağrışırlar, kavga ederler, topa tekme atarlar, kopya hazırlarlar ya da savsakladıkları ev ödevlerini yaparlardı.

Ben sınıfın ortalarında oturuyordum. Anna da çapraz olarak benim önümde, pencerenin yanındaydı. Onu çirkin buluyordum. Herkes çirkin buluyordu. Uzun boylu, şişman, yuvarlak omuzlu bir kızdı. Duruşu kötüydü, göğüsleri büyük, kalçaları geniş, poposu sarkıktı. Saçları fare tüyü sarılığındaydı. Ortadan ayrılmış ve kısa kesilmişti. Gözleri şaşıydı ve bir gözü mavi, bir gözü kahverengiydi. Elmacık kemikleri çıkık, dudakları şişkin, yanakları çocuksu ve yuvarlaktı. Biçimli çenesinde bir gamze vardı. Ağlayınca ya da öfkelenince kızaran bir yara izi sağ kaşından saçının dibine dek uzanıyordu. Kısa, şişman parmaklı elleri kare biçimindeydi. Bacakları uzun ve düzgündü. Ayakları küçük ve kavisliydi. Minik ayak parmaklarından birisi eksikti. Kız çocuğu ve bebe sabunu kokardı. Üstüne uymayan kahverengi eteklikler, mavi ya da uçuk pembe ipek bluzlar giyerdi. Zeki, hazırcevap ve sevecendi. Babasının "pek de hanımefendi olmayan" birisiyle kaçmış olduğuna ilişkin kötüniyetli söylentiler vardı. Annesinin de kızıl saçlı gezgin bir satıcıyla yaşadığı, adamın anneye de, kıza da kötü davrandığı ve Anna'nın okul taksitlerini indirimli ödediği söyleniyordu.

Anna da, ben de uyumsuzduk. Ben bir tuhaftım, Anna çirkindi. Bu yüzden sınıf arkadaşlarımız tarafından rahatsız edilmez ya da ezilmezdik.

Bir pazar Karla Sinemasında karşılaştık. İkimizin de sık sık sinemaya gittiği ve sinemayı sevdiği anlaşıldı. Benim tersime Anna'nın elinde bol bol cep harçlığı vardı. Benim paramı vermesine izin verdim. Yavaş yavaş onunla evine gitmeye de başladım. Oturduğu apartman dairesi geniş ama eski püsküydü. Valhallavägen köşesinde Nybrogatan'a bakan bir bloğun üst katındaydı.

Anna'nın odası karanlık ve dikdörtgendi. Eşyalar birbirlerine uygundu. Eski bir halı, çini bir soba, pencerenin önünde babaannesinden ona kalan beyaz bir masa, divan türünden bir yatak, üzerinde Türk desenleri olan bir yatak örtüsü ve yastıklar. Anna'nın annesi beni dostça karşılıyordu, ama candan değildi. Dış görünüşü kızına benziyordu, ama ağzının kenarında acı bir ifade vardı. Teni sarımsıydı. İnce gri saçları kabartılmış ve arkaya taranmıştı. Kızıl saçlı satıcıya ilişkin hiçbir belirti yoktu ortalıkta.

Anna ile ben ev ödevlerimizi birlikte yapmaya başladık. Anna, papaz evine tanıştırıldı, şaşılacak ölçüde kabul gördü. Galiba çirkinliği,iffetimin korunacağına garanti varsayılıyordu. Hoşgörüyle aileyle bütünleşti. Bizimle birlikte pazar akşam yemeği, fırında et ve salatalık yedi. Ağabeyim onu küçümseyen alaylı bakışlarla inceledi. Anna, kendisine yöneltilen sorulara çabuk ve açık karşılıklar veriyor ve oyuncak tiyatro gösterisi hazırlamamızda bize yardım ediyordu.

Anna'nın tombul sevimliliği aileyle benim aramdaki gerginliğin azalmasına yol açtı. Öte yandan ailemdekilerin bilmedikleri şey, Anna'nın annesinin geceleri ender olarak evde bulunduğu, bizim ev ödevi çalışmalarımızın da anında Anna'nın gıcırdayan yatağının üzerinde karışık ve inatçı egzersizlere dönüştüğüydü.

İkimiz de yalnızdık, açtık, meraklıydık ve baştan sona bilgisizdik. Anna'nın bekareti direnip karşı koyuyor ve hamak gibi yatak, operasyonu daha da güçleştiriyordu. Giysilerimizi çıkarmaya cesaret edemiyorduk. Anna'nın paçalı yün donu dışında hep giyiniktik. Beceriksiz ve çekingendik. Ben genellikle onun sert korsesiyle yumuşak midesinin arasında bir yerlerde birdenbire boşalıyordum. Anna yürekli ve akıllıydı. Çini sobanın önünde yere yatmamızı önerdi. Bunu bir filmde görmüştü. Birkaç tahta parçası ve gazete kağıdıyla sobayı tu-

tuşturduk ve bizi engelleyen giysilerimizi üzerimizden attık. Anna cıyakladı, güldü. Garip bir derinliğe daldım. Çığlık attı, canı yandı, beni tuttu. Görev bilinciyle kendimi kurtarmaya çalıştım, bacaklarını sırtıma doladı, daha derinlemesine içine gömüldüm. Anna ağladı. Yüzü gözyaşları ve sümük içindeydi. Kenetlenmiş dudaklarımızı birbirinin üstüne bastırdık. "Şimdi gebe kaldım," diye fısıldadı. "Gebe kaldığımı hissettim." Gülüyordu, ağlıyordu. Buz gibi bir dehşete kapılmıştım ve onu kendine getirmeye çalıştım. Hemen gidip yıkanmalı ve halıyı da temizlemeliydi. İkimiz de kan içindeydik, halıya da sıçramıştı.

O anda salonun kapısı açıldı ve Anna'nın annesi belirdi. Anna yere oturmuş, donunu giymeye ve büyük göğüslerini yeleğin içine sokmaya çalışıyordu. Ben de önümdeki koyu lekeleri gizlemek için süveterimi çektim.

Bayan Lindberg beni tokatladı ve kulağımdan tuttu. Odanın içinde sürükleyerek iki kez dolaştırdı. Sonra durdu, gene bir tokat patlattı. Ve tehditkâr bir kahkahayla kızını gebe bırakmak gibi bir halt yemeye kalkışmamamı söyledi. Bunun dışında onun başına dert açmadığımız sürece istediğimizi yapabilirdik. Bunu söyledikten sonra sırtını bana dönüp kapıyı çarptı çıktı.

Anna'yı sevmiyordum. Çünkü benim yaşadığım ve soluk aldığım yerde sevgi yoktu. Çocukluğumda elbette zengin bir sevginin içine sarmalanmıştım ama, bunun tadını unutalı çok olmuştu. Hiç kimse, hiçbir şey, hele kendim için hiçbir sevgi duymuyordum. Anna'nın duyguları bu denli yozlaşmamıştı. Sarılacağı, öpeceği, birlikte oynayacağı belalı, huysuz, yaramaz bir bebeği vardı. Bebek gevezeydi, kimi zaman eğlenceli, kimi zaman budalaca konuşuyordu, kimi zaman öylesine ço-

cuksuydu ki, acaba gerçekten ondört yaşında mı diye düşündürüyordu insanı. Bazen sokakta Anna'nın yanında yürümek istemiyordu. Anna'nın çok şişman, kendisinin de çok sıska olduğunu, birlikte gülünç bir manzara arz ettiklerini öne sürerdi.

Papaz evindeki baskı çok bunaltıcı olduğu zamanlarda gidip ona vurdum, o da bana vururdu. İkimiz de aynı ölçüde güçlüydük, ama ben daha öfkeliydim. Onun için kavgalarımız onun ağlaması, benim de çıkıp gitmemle noktalanırdı. Her zaman barışırdık. Bir kez gözü morardı, bir başka kez dudağı yarıldı. Okulda yaralarını göstermek onu eğlendirirdi. Bunları kimin yaptığını soran olursa, aşığım karşılığını verirdi. Herkes gülerdi, çünkü hiç kimse papazın sıska, kekeme oğlunun böylesi öfke patlamaları olabileceğine inanmazdı.

Anna bir pazar, sabah ayininden önce telefon ederek "Palle, annemi öldürmek üzere," diye bağırdı. Hemen kurtarmaya koştum. Anna kapıyı açtı ve o anda ağzıma sersemletici bir darbe yiyerek çizmelerin durduğu rafa sırtüstü düştüm. Kızıl saçlı gezgin satıcı, üzerinde bir gecelik gömleği ve kısa şoset çoraplar, anneyle kızı örseleyip duruyor, hepimizi öldüreceğini söylüyordu. Bu lanet olası ihanetlerden bıkmıştı. Bir orospu ve bir orospunun kızına bakmaktan bıkıp usanmıştı. Anna'nın annesinin boğazına sarıldı. Kadının yüzü morardı, ağzı açıldı. Anna'yla ben zorla adamın ellerini açmaya çalıştık, en sonunda Anna mutfağa koşup bir et bıçağı aldı ve çığlık atarak adamı bıçaklayıp öldüreceğini söyledi. Adam anında kadını bıraktı. Gene benim suratıma bir tane yapıştırdı. Yumruğa karşılık verdim ama isabet ettiremedim. Sonra bir tek sözcük söylemeksizin giyindi, melon şapkasını eğik bir biçimde başına geçirdi, kollarını koyu renk paltosunun içine soktu, sundurmanın anahtarını yere fırlattı ve çıkıp gitti.

Anna'nın annesi kahve ve sandviç yaptı. bir komşu ne ol-

duğunu sormak için kapıyı çaldı. Anna beni odasına sürükleyerek yaralarımı inceledi. Yediğim yumrukla ön dişimden bir parça kopmuştu. (Bunları yazarken dilimle hâlâ bu boşluğu duyumsuyorum.)

Benim için olayın tümü ilginç ama gerçekdışıydı. Çevremde olup bitenler sanki gevşek bir biçimde biraraya getirilen film parçalarıydı. Kısmen anlaşılmaz, kimi zaman yalnızca cansıkıcı. Dış gerçekleri çok iyi algılayabildiğimi, ama bu uyarıların hiçbir zaman duygu alanına ulaşamadıklarını şaşırarak farkettim. Bunlar kapalı bir odada yaşıyorlar ve ancak talep edildiklerinde ortaya çıkıyorlardı, ama hiçbir zaman önceden düşünülmeden değil. Benim gerçeğim o kadar derinlemesine parçalanmıştı ki, sonunda bilinci yitirmişti.

Nybrogatan'daki eski apartmanda yaşanan bu kavgadan sözettim, çünkü olayın her saniyesini anımsıyorum; bağrışmalar, söylenenler, sokağın karşısındaki pencerede yansıyan ışıklar, kızartma kokusu, pis kokular, adamın kızıl yağlı saçlarındaki krem. Hepsini anımsıyorum, tek tek her eşyayı. Ancak duyularımın izlenimleriyle bağ oluşturabilecek hiçbir duygu yok. Korkmuş muydum? Öfkelenmiş miydim? Utanmış mıydım? İçimde merak mı uyanmıştı ya da bir nöbet mi geçirmiştim? Bilmiyorum.

Elimde hayatımın toplamını tuttuğum bugün, duygularımın tutsak edildiği kapalı odadan kurtulmaları için aradan kırk yıldan fazla bir zaman geçmesi gerektiğini biliyorum. Duyguların anısıyla varoldum, duyguların nasıl üretileceğini çok iyi biliyordum ama onların kendiliğinden açığa çıkması hiç bir zaman kendiliğinden olmadı. Sezgisel yaşantımla, bu yaşantımın duygusal ifadesi arasında her zaman mikro saniyelik bir kesinti vardı.

Kendimi bugün az çok iyileşmiş varsaydığımı gördüğüm zaman acaba varolmayan bir normalliği taklit eden bir nevroz türünü ölçüp tanımlayacak aletler var mıdır ya da bir gün olacak mıdır, merak ediyorum.

Smadalarö'deki sarı evde kutladığım onbeşinci yaş günüme Anna da çağrılıydı. Çatı arasındaki odalardan birini kız kardeşimle paylaşacaktı. Gün doğumunda onu uyandırdım, gizlice körfeze indik. Rödudd ve Stendörren'i geçip Jungfrufärden'e, körfezde bir uçtan öbür uca, kıpırtısızlığa, güneşin pırıltısına, Saltsjön'den sessizce sabah yolculuğuna çıkıp Utö'den Dalarö'ye giden tembel dalgalara doğru kürek çektik.

Sabah kahvaltısı ve doğum günü kutlamaları için zamanında eve döndük. Sırtımız ve omuzlarımız güneşten yanmıştı, dudaklarımızda tuz tadı vardı ve gözlerimiz tüm bu ışıktan yarı körleşmişti.

Birbirimizin çıplaklığını ilk kez görmüştük.

– 10 –

Onaltı yaşıma bastığım yaz, öğrenci değiş tokuş programıyla Almanya'ya gönderildim. Benim yaşımda bir oğlu olan bir Alman ailesinin yanında altı hafta kalacaktım. Alman öğrencinin yaz tatili başladığında da o benimle birlikte İsveç'e gelip altı hafta bizimle kaldı.

Thüringen'de, Weimar'la Eisenach arasında bulunan Haina adlı bir kasabada bir papaz ailesinin yanına yerleştirildim. Kasaba bir vadideydi ve varlıklı köylerle çevrilmişti. Yavaş yavaş akan çamurlu bir nehir evlerin arasında kavisler çiziyordu. Kasabanın çok büyük bir kilisesi ve içinde bir savaş anıtı bir de otobüs durağı olan bir çarşısı vardı.

Aile büyüktü, altı oğlan, üç kız, papaz, karısı, bir de kilise gönüllüsü ya da *Dienende Schwester* (Yardımcı Hemşire) olan yaşlı bir akraba. Hemşirenin bıyıkları vardı, bol bol terliyordu ve aileyi demir bir disiplinle yönetiyordu. Aile reisi keçi sakallı, mavi gözlü, dost bakışlı, ham yünden kulak sorguçları takan, kare beresini alnına dek çeken, çelimsiz bir adamdı. Çok okumuştu, müzik seviyor, birkaç enstrüman çalıyor ve yumuşak tenor bir sesle şarkı söylüyordu. Karısı şişmandı, yıpranmıştı ve uysaldı; zamanın çoğunu mutfakta geçiriyordu, kimi zaman mahcup mahcup yanağımı okşuyordu. Belki de evin böylesine yoksul olmasından dolayı benden özür dilemeye çalışıyordu.

Arkadaşım Hannes, Nasyonal Sosyalist propaganda gazetesinden fırlamış gibiydi. Sarışın, uzun boylu, mavi gözlü, tatlı gülüşlü, küçücük kulaklıydı; sakalları yeni yeni çıkmaya başlıyordu. Birbirimizi anlamak için karşılıklı çaba gösterdik. Ama bu kolay olmadı. Benim Almancam sınav için çalışılmış dilbilgisiyle sınırlıydı. O zamanki ortak uygulamada, bir dilin konuşulma olasılığını göz önüne almak, eğitim programının bir parçasını oluşturmuyordu.

Günler sıkıcıydı. Saat yedide çocuklar okula gitmek üzere evden çıkıyordu. Ben de büyüklerle kalıyordum. Okuyor, bol bol dolaşıyor ve evimi özlüyordum. En çok papazın oturma odasında olmayı ve çevreyi ziyarete çıktığında onunla birlikte gitmeyi seviyordum. Papazın motor kapağı yüksek eski püskü bir arabası vardı. Durgun sıcakta, her yanda öfkeli kazların dolaştığı yollar toz bulutlarıyla kaplıydı.

Papaza, "Ben de ötekiler gibi kolumu kaldırıp Heil Hitler demeli miyim?" diye sordum. Şöyle yanıtladı: *Lieber Ingmar, das wird als mehr eine Höflichkeit betrachtet* (Sevgili Ingmar, bu nezaketin de ötesinde bir şey olarak değerlendirilecektir). Kolumu kaldırıp "Heil Hitler" dedim. Komik bir duyguydu.

Bir süre sonra Hannes, onunla birlikte okula gidip dinleyici olarak derslere girmemi önerdi. Vebayı mı seçecektim koleraya mı, ben de Haina'ya birkaç kilometre uzaklıkta daha geniş bir kasabadaki okulu seçtim. Coşkulu bir nezaketle karşılandım. Sınıfta Hannes'ın yanına oturmama izin verildi. Sınıf genişti, eskiydi ve yüksek pencerenin dışındaki yaz sıcağına karşın biraz soğuk ve nemliydi. Konu Din Bilgisiydi, ama sıraların üzerinde Hitler'in *Mein Kampf*'ı duruyordu. Öğretmen *Der Stürmer* denen gazeteden bir şeyler okudu. Yalnızca tek cümleyi anımsıyorum. O da bana garip göründüğü için. Öğretmen tekrar tekrar ve her sözcüğü vurgulayan bir tonla *"von den Juden vergiftet"* (Yahudiler tarafından zehirlenmiş) diyordu. Daha sonra bu cümlenin anlamını sordum. Hannes

güldü. *"Ach, Ingmar, das alles ist nicht für Auslander"* (Ah! Ingmar, tüm bunlar yabancılar için değil).

Pazar günleri aile sabah duasına gidiyordu. Papazın vaazı şaşırtıcıydı. Çünkü metin İncil'den değil *Mein Kampf*'tandı. Duadan sonra, kilise salonunda kahve verilirdi. Salonda üniformalı birkaç kişi vardı. Böylece benim de kolumu kaldırıp "Heil Hitler" demek için elime birkaç fırsat geçti.

Evdeki gençlerin hepsi örgüt üyesiydiler. Oğullar *Hitler Jugend*, kızlar *Bund Deutscher Mädel*'dendiler. Öğleden sonraları silah yerine kürekle talim ya da spor salonunda spor yapılıyordu. Geceleri film gösterileri eşliğinde konferanslar vardı ya da şarkı söyleyip dans ediyorduk. Nehre girebiliyorduk, ama biraz güçlükle. Çünkü nehir yatağı çamurluydu ve su kötü kokuluydu. Kızların pamuk ipliğinden örülmüş beyaz aybaşı bezleri, ne sıcak su ne de başka herhangi bir lüksü olan ilkel bir çamaşırhanede iplere asılırdı.

Weimar'da, Hitler'in katılacağı bir parti toplantısı ve büyük bir yürüyüş yapılacaktı. Evde herkes bir telaş, bir koşuşma içindeydi. Gömlekler yıkanıp ütülendi, kayışlar ve çizmeler parlatıldı; gençler şafakta yola çıktı. Ben daha sonra papaz ve karısıyla birlikte, arabayla gidecektim. Aile kendilerine onur platformuna yakın bir yerde bilet verilmesiyle pek övündü, birisi de şaka yollu iyi yerler verilme nedeninin benim varlığım olabileceğini söyledi.

O sabah telefon çaldı. Uzaklardan Anna Teyze'nin tok sesini duydum. Bu pahalı telefon konuşması Anna Teyze'nin varsıllığı sayesinde yapılabilmişti. Acele etmek zahmetine bile katlanmadan yavaş yavaş konuya girdi. Bana bir arkadaşının bir bankerle evlenip Weimar'a yerleştiğini, annemden benim oraya yakın bir yerde kaldığımı duyunca hemen arkadaşını arayıp benim kendilerini görmeye gitmemi önerdiğini söyledi. Anna Teyze ardından akıcı bir Almancayla papazla görüştü. Sonra gene beni isteyip arkadaşı ve arkadaşının sevimli çocuklarıyla karşılacağıma sevindiğini söyledi.

Öğle üzeri Weimar'a vardık. Tören ve Hitler'in konuşması saat üçte başlayacaktı. Kasaba şimdiden coşkuyla kaynaşıyordu. İnsanlar en iyi giysiler ya da üniformalar içinde sokaklarda dolaşıyorlardı. Her yerde bando çalıyordu ve evler çiçek sepetleriyle ve bayraklarla süslenmişti. Hem Protestan Kilisesinin kasvetli hem de Katolik Kilisesinin neşeli çanları çalıyordu. Eski meydanlardan birinde büyük bir panayır kurulmuştu. Törenden sonra Opera Binasında Wagner'in *Rienzi* Operasının galasının yapılacağı ve galayı havai fişek gösterisinin izleyeceği ilan edildi.

Papazın ailesiyle ben onur platformuna yakın bir yere oturtulduk. Yapışkan sıcakta beklerken bira içtik ve papazın karısının yol boyunca kocaman göğüslerine bastırdığı yağlı paketler içindeki sandviçleri yedik.

Saat tam üçte, yaklaşan bir kasırgayı andırır bir gürültü koptu. Boğuk, ürkütücü ses, sokaklara yayılıp evlerin duvarlarında yankılandı. Panayır yerine açılan yolun ta öbür ucunda üstü açık siyah arabalar konvoyu belirdi. Uğultu kükremeye dönüşerek bu arada başlamış olan fırtınanın gürültüsünü bastırdı. Yağmur saydam bir perde gibi indi, gök gürlemesi şenlik alanının tepesinde kaynadı gitti.

Hiç kimse fırtınaya en ufak bir ilgi göstermedi. Tüm ilgi, tüm heyecan ve coşku tek bir insan üzerinde toplanmıştı. Meydana yavaş yavaş salınarak giren kocaman kara arabanın içinde dimdik ayaktaydı. Dönüp bu ağlayan, alkışlayan saplantılı yığınlara baktı. Yüzünden yağmur akıyordu ve üniformasının üzerinde ıslak koyu lekeler oluşuyordu. Sonra bir adım atıp kırmızı halının üzerine bastı ve maiyetindekilerle kendisi arasında belirli bir mesafeyi koruyarak kürsüye doğru tek başına yürüdü.

Ansızın sessizlik çöktü, yalnızca taş kaldırımlara ve parmaklıklara sıçrayan yağmurun sesi vardı. *Führer* konuşuyordu. Kısa bir konuşmaydı. Sesi kimi zaman gururlu, kimi za-

man şakacıydı. Jestleri senkronize ve iyi hesaplanmıştı. Konuşma bitince herkes *Heil*'ini haykırdı. Yağmur dindi. Mavi-kara biçimler oluşturan bulutların arasından sıcak bir gün ışığı ortaya çıktı. Büyük bir orkestra çalmaya başladı ve kalabalık yan sokaklara, kürsü çevresindeki alana döküldü. Tiyatronun ve katedralin önünden geçti.

Hiç böylesine büyük bir enerji patlaması görmemiştim. Ben de herkes gibi bağırdım, herkes gibi kolumu kaldırdım, herkesgibi bu olayı sevdim.

Gece konuşmalarımızda Hannes, bana Etiyopya Savaşı'nı anlatmıştı. Mussolini'nin karanlıkta zorlukla ilerleyen yerlilere en sonunda ilgi göstermesinin ne denli önemli olduğunu, Antik İtalyan kültürünün onlara ne denli cömertçe sunulduğunu. Ayrıca bizim, uzaklarda İskandinavya'da, çöküşten sonra Yahudilerin Alman halkını nasıl sömürdüğünü de bilmediğimizi anlatmıştı. Almanların dıştan gelecek komünist tehlikesine karşı nasıl bir kale inşa ettiklerini, Yahudilerin ise bu kaleyi nasıl sürekli sabote ettiklerini ve bizim ortak yazgımızı biçimlendiren ve kesin bir kararlılıkla bizi tek irade, tek güç ve tek halk kavramında birleştiren bu adamı ne denli sevmemiz gerektiğini.

Doğum günümde armağan olarak aile bana Hitler'in bir fotoğrafını verdi. Hannes, fotoğrafı yatağımın başucuna astı. Böylece Hitler her zaman "gözümün önünde" olacak, ben de Hannes Haid ve ailesi gibi onu sevmeyi öğrenecektim.

Ben de onu sevdim. Pek çokyıl Hitler'den yanaydım. Başarılarına sevindim, yenilgilerine üzüldüm.

Ağabeyim İsveç Nasyonal Sosyalist partisinin kurucularından ve örgütleyicilerindendi. Babam birkaç kez oyunu onlara verdi. Tarih öğretmenimiz, eski Almanya'ya tapardı, beden eğitimi öğretmenimiz her yaz Bavyera subaylar toplantısına giderdi. Bölge papazlarından bir kısmı gizliden gizliye Hitler yanlısıydı, ailenin en yakın dostları "Yeni Almanya" için duydukları büyük sempatiyi dile getiriyorlardı.

Toplama kamplarının tüm kanıtları birtokat gibi şakladığı zaman, başlangıçta gözlerimin algıladığı şeyi, kafam kabul edemedi. Pek çok kişi gibi ben de bu resimlerin propaganda amacıyla düzenlenmiş yalanlar olduğunu öne sürdüm. Ne var ki, gerçeğin kendisi benim direnmelerimi alt edince, benliğimi acınası bir çaresizlik kapladı, zaten büyük bir yük gibi taşıdığım kendimi hor görme duygum, katlanma sınırlarının ötesine taştı. Tek suçumun yalnızca kendimi onlara yakın hissetmek olduğunu anlayabilmem için aradan uzun yılların geçmesi gerekti.

Aşılanmamış ve hazırlanmamış bir *"Austauschkind"* (değiş-tokuş öğrencisi) olarak kahramana tapmanın ve idealizmin ışıklar saçtığı bir ortamın içine düşmüştüm. Ayrıca kendi saldırganlığımla büyük ölçüde çakışan saldırganlıkla karşı karşıya gelmiştim. Dış parıltılar gözlerimi kamaştırmıştı, altındaki karanlığı görmemiştim.

Savaştan bir yıl sonra Göteborg Şehir Tiyatrosuna gittiğimde derin, kanlı bir uçurumun kulisi ikiye ayırdığını gördüm: Bir yanda Alman UFA sinema haberleri yorumcuları, Milliyetçi İsveç Film Odası Organizatörleri ve onların arkadaşları, öte yanda Yahudiler, müttefiklerden yana Göteborg gazetesinin editörü Segerstedt'in Nazi düşmanı yandaşları ve Norveçli, Danimarkalı arkadaşları olan aktörler. Karşılıklı bir nefretle yoğunlaşmış atmosferin içinde yanlarında getirdikleri sandviçleri çiğniyorlar ve kantinin berbat kahvesini içiyorlardı.

Zil çaldığı zaman sahneye çıkıp ülkenin en iyi tiyatro topluluğunu oluşturuyorlardı.

Kendi sapmalarımdan ve yaşadığım çaresizlikten onlara sözetmedim, ama içimde yavaşyavaş garip bir karar olgunlaştı. *Politika mı – bir daha asla!* Aslında tümüyle farklı bir karar vermem gerekirdi elbette.

Weimar şenlikleri tüm akşam ve gece boyu sürdü. Papaz arabayla beni bankerin evine götürdü. Şık, mermer bir ev, güzel kokulu bir parkla çevrelenmiş, iki yanı da birbirinin eşi binalarla süslü seçkin bir sokak. Geniş basamaklardan yukarı çıktım, zili çaldım. Karalar içinde, bakımlı saçlarının üzerinde dantel kepiyle bir hizmetçi kapıyı açtı. Adımı kekeledim. Güldü ve beni salona aldı.

Anna Teyze'nin arkadaşı sarışın, iri yarıydı. Yapay olmayan bir nezaketi ve sevecenliği vardı. Annesi İsveçli, babası Amerikalıydı. Bozuk bir İsveçce konuşuyordu ve çok şıktı. Çünkü kocasıyla gece operaya gideceklerdi. Çay içip soğuk yemek yedikleri kahvaltı odasına alındım. O zamana dek gördüğüm en güzel insanlar, zevkle düzenlenmiş bir masanın çevresinde oturuyorlardı. Banker uzun boylu, esmer, sakalı bakımlı, kalın gözlüklerinin ardında sevimli, alaycı bir ifade olan bir beyefendiydi. Clärchen dedikleri genç kızları Clara babasının yanında oturuyor ve ona çok benziyordu. Uzun boylu, esmer, duru tenli, gözleri karaya yakın koyu ve dolgun ağzı solgundu. Hafifçe şehlaydı ve bu onun çekiciliğini açıklanamaz bir biçimde artırıyordu.

Ağabeyleri de Clärchen gibi esmer ama mavi gözlüydüler. İkisi de okudukları üniversitenin amblemini taşıyan ceketler giymişlerdi.

Çay doldurup sandviçleri dolaştıran Annie Teyze'nin yanındaki iskemleye çöktüm. Her yerde resimler ve gümüşler vardı, parke zemine serilmiş yumuşak, büyük halılar, süslü mermer sütunlar, ağır perdeler ve lenteler. Yemek odasında bir pencere günbatımı ışığında pembe pembe parlıyordu.

Yemek bittikten sonra birinci katta ağabeylerin iki odalı dairesinin bitişiğindeki odam gösterildi. Birkaç lavabolu ve gömme küvetli banyoyu paylaşacaktık. Annie Teyze bana tüm bu lüksü gösterdikten sonra veda etti. Holde sürücü ha-

zır duruyor, merdiven basamaklarında da kocası onu bekliyordu.

Clärchen yüksek topuklu ayakkabılar (bu onu benden daha uzun boylu yapıyordu) ve donuk kırmızı uzun bir ev giysisiyle yanıma geldi. Açık bıraktığı saçları omuzlarına dek iniyordu. Şakacı bir jestle parmağını dudaklarına götürdü ve susmamı işaret etti.

Elimden tutup beni uzun bir koridordan geçirerek bir kule odasına götürdü. Eşyaların üzerindeki örtüler, kristal avizenin bir tülle sarmalanmış olması odanın hiç kullanılmadığını gösteriyordu. Yanan birkaç mum geniş duvar aynalarında yansıyordu. Clärchen'in ağabeyleri odaya önceden gelmişlerdi. Yassı Türk sigaraları içip konyak yudumluyorlardı. Küçük cilalı masada portatif bir gramofon, kolu çevrilmiş hazır duruyordu. Küçük ağabey David, gramofonun ağzına birkaç çorap tıkıştırdı.

Üzeri mavi Telefunken etiketli bir plak, döner tablada duruyordu. İğne çizginin üzerindeydi. Ve kaba ama boğuk tınısıyla *Üç Kuruşluk Opera*'nın uvertürü kara kutudan fırladı. Konuşmacının *Üç Kuruşluk Opera*'ya neden bu adın verildiğini alaycı bir biçimde açıklamasından sonra sıra Ustura Mac'in Baladı'ndaydı: "*Und Macheath, der hat ein Messer/ Doch das Messer sieht man nicht*" (Macheath'in ise bir usturası vardır / Ama görünmez usturalar). Sonra Lotte Lenya'dan Korsan Jenny'nin Baladı. O yaralı ses, kendini beğenmiş, kibirli ses tonu ve ardından yumuşaklık ve alay: "*Und wenn der Kopf fällt, sag ich? 'Hoppla!'*" (Ve kafalar düşerken diyeceğim ki: Haydi!).

Varlığına ilişkin hiçbir şey bilmediğim bir dünya: Göz yaşsız bir keder, gülen bir umutsuzluk! "*Versuch es nur, von deniem Kopf/ lebt höchstens eine Laus*" (Bir dene istersen, senin kafandan/ Bitler doyar ancak.) Konyak yudumladım, Türk sigaraları içtim ve kendimi biraz hasta hissettim. Gece

nik, tüm kaynaklar önüme serilmişti ama ben başarısızdım, çünkü budala ve gururluydum. Bir yönetmen için bağdaşmaz bir birleşim. Clärchen'in yarı aydınlatılmış yüzünü, sert ayışığını, Türk sigaralarını, portatif gramofona eğilen David'i düşünmemiştim.

O cızırtılı Telefunken plaklarını dinleme fırsatı elimize geçmişti, ama öylesine bir dalgınlık içinde dinlemiştik ki, müziğin yeniden düzenlenmesi konusunda görüş birliğine varmıştık. Taşra budalaları ve köy dehaları! O zamanlar öyleydi. Peki ya şimdi?

Konser Louis Armstrong, Fats Waller ve Duke Ellington'la sürdü. Heyecandan ve konyaktan uyuyakaldım ama kısa bir süre sonra uyanıp kendimi yatağımda bulacaktım. Pencerenin dışında solgun bir şafak vardı. Yatağımın ucunda pili pili bir sabahlığa sarınmış, saçında bigudilerle Clärchen oturuyordu. Israrla ve merakla bana bakıyordu. Uyandığımı görünce gülümseyerek başını eğdi ve hiç sesini çıkarmadan gözden yitip gitti.

Altı ay sonra İsviçre'den, üzerinde Clärchen'in büyük ve açık el yazısını tanıdığım bir mektup aldım. Birbirimize yazmaya söz verdiğimizi, ama anlaşılan benim bu anlaşmayı unuttuğumu şaka yollu anımsatıyordu. Şu anda yatılı okulda olduğunu, annesiyle babasının Kanada'daki bir arkadaşlarının yanına gittiklerini yazıyordu. Okulunu bitirince Paris'e sanat akademisine girecekti. İngiliz Büyükelçisinin araya girmesiyle ağabeyleri üniversiteye geri dönebilmişlerdi. Ailenin bir daha Weimar'a geri döneceğini sanmıyordu.

Bu mektubun bir sayfasıydı. Öteki sayfası şöyleydi;

> Benim gerçek ismim Clara değil, Thea. Ama bu isim pasaportumda yazılı değil. Sana da söylediğim gibi, dindar yetiştirildim ve annemle babamın düşledikleri iyi kız imajına uygun olduğuma eminim.

konserindeki bu gizlilik nedendi? Kapalı kapılar, yumuşak gramofon iğneleri, gramofon ağzındaki çoraplar. Horst, "Bu yasak müzik," dedi. "Brecht ve Weill yasaklandı. Plakları Londra'da bulduk, Clärchen'in de dinleyebilmesi için gümrükten gizlice içeri soktuk."

David bir sonraki plağı çıkardı. Levis Ruth Orkestrası ilk Üç Kuruşluk Opera'nın finaliyle hükredi: *"Was ich möchte, ist es viel? Einmal in dem tristen Leben/ Einem Mann mich hinzugeben./ Ist das ein zu hoches Ziel?"* (İstediğim çok mu fazla? Mutsuz yaşamımda bir kez olsun kendimi bir erkeğe vermek? Bu çokyüksek bir amaç mı?) *"Weil man das dochgerne tut"* (Çünkü insan bunu isteyerek yapıyor). Mezar derinliğinde bir bas yükseliyor: *"Ein guter Mensch sein? Ja, wer wär's nicht gern"* (İyi bir kişi olmak? Evet, bunu kim istemez ki!).

Keskin kokulu sigara dumanı çevremizi sardı ve ay, parktaki ağaçların üzerinde parladı. Clärchen başını hafifçe yana çevirmiş, bir eliyle gözünün birini kapatmış, pencere camlarının arasındaki aynaya bakıyordu. David bardağımı yeniden doldurdu. O an, ince bir zar gibi parçalanıp uçtu gitti ve ben hiç karşı koymaksızın parçalanıp, uçup giden bir sonraki ana geçtim ve bu böyle sürüp gitti.

Üç Kuruşluk Opera filminin finali: *"Und man siehet die im Lichte/ Die im Dunkeln sieht man nicht!"* (Ve aydınlıkta olanlar görülür, karanlıkta kalanları kimse farketmez). Sözcükleri anlamadım, hiç değilse pek çoğunu anlamadım ama ben her zaman kurnaz bir hayvanın içgüdüsüyle ses tonuna duyarlıyımdır. Bu sesleri de anladım. Bilincimin en derin köşesine sızıp sonsuza dek benliğimin bir parçası olarak kaldılar.

Yirmi yıl sonra en sonunda *Üç Kuruşluk Opera*'yı İsveç'te sahneye koyma fırsatı buldum. Ne üzücü bir uzlaşma, büyük tutkuların ne korkunç bir parodisi, ne korkaklık, görkemli bir içgörüye ne denli büyük bir ihanet! Hem sanatsal hem tek-

Pek çok hastalık çektim. En kötüsü, uyanıkken görülen bir karabasan gibi iki yıl boyunca peşimi bırakmayan bir kaşıntıydı. Bir diğer işkenceyse benim aşırı duyarlılığımdır. Ani gürültüye, yoğun ışığa (bir gözüm kördür) ve kötü kokulara şiddetli tepki veririm. Örneğin bir giysinin normal ağırlığı beni acıdan deliye çevirebilir. Onbeş yaşımdayken genç bir Avusturyalı aktörle evlendim. Tiyatroya başlamak istedim, ama evliliğim mutsuzdu. Bir çocuğum oldu, ama doğar doğmaz öldü. İsviçre'deki okuluma geri döndüm. Şimdi kuru alacakaranlık çocuğun başının üzerinde hışırdıyor. Artık yazmayı sürdüremeyeceğim. Şimdi ağlıyorum.

Cam gözüm de ağlıyor.

Kendimi bir azize ya da kurbanmış gibi düşlüyorum. Saatlerce kapalı odadaki (yasak plakları çaldığımız oda) masanın başında oturabilirim. Saatlerce avuçlarımın içine bakarak oturabilirim. Bir kez sol avcumun içinde bir kırmızılık belirdi ama kanamadı. Kendimi ağabeylerime kurban ettiğimi düşlüyorum. Onları insanlığın tehlikelerinden koruyorum. Kendimi huşu içinde ve Kutsal Bakire ile konuşuyormuş gibi düşlüyorum. İnançsızlığı ve inancı, karşı koymayı ve kuşkuyu düşlüyorum. Kendimi taşınamaz bir suçla yüklü, dışlanmış bir günahkâr gibi düşlüyorum. Birdenbire suçtan kurtulup kendimi bağışlıyorum. Her şey bir oyun. Ben öyle düşlüyorum.

Ama oyunun içinde ben hep aynıyım. Kimi zaman aşırı trajik, kimi zaman aşırı rahat. Hepsi aynı küçük çabayla. Bir kez, bir doktora yüreğimi açtım (o kadar çok doktora gittim ki!). Bana düş kurmanın, işsiz ve boş bir yaşam sürdürmenin ruhumu örselemiş olduğunu söyledi. Benmerkezciliğimin tutukevinden çıkmak zorunda kalmam için bazı özel şeyler salık verdi. Dü-

zen, öz disiplin, görevler, kendimi sıkıya sokmak. Çok ince, çok akıllı bir insan olan ve serinkanlılıkla hesaplar yapan babam, kaygılanmamamı, her şeyin birbirinin içinde varlığını sürdürdüğünü, yaşamanın bir acı olduğunu ve kötümserliğe kapılmaksızın boyun eğerek bunun üstesinden gelinebileceğini söylüyor. Ne ki, benim bu tür bir uğraşa pek merakım yok. Bu yüzden de oyunlarımda daha da ileri gitmeyi, onları daha da ciddiye almayı düşünüyorum. Bilmem ne demek istediğimi anlıyor musun?

Lütfen bana hemen yaz. Belki bir gün öğrenmek zorunda kalacağım İsveçceden başka hangi dilde olursa olsun her şeyi anlat benim küçük ağabeyim, seni özlüyorum!

Bunları gelecekteki adreslerine ilişkin bilgiler, sevecen ama biçimsel bir son izlemiş, Clara imzası atılmıştı. *Mein lieber Ingmar, ich umarme Dich fest, bist Du noch so schrecklich dünn? Clara.* (Sevgili Ingmar, seni sımsıkı kucaklıyorum. Hâlâ öyle korkunç zayıf mısın? Clara.)

Bu mektubu hiçbir zaman yanıtlamadım. Dil güçlükleri aşılamıyordu ve bir budalalık etmekten korktum. Ama mektubu sakladım. 1969'daki *Ayin* adlı filmimde hemen hemen kelimesi kelimesine kullandım.

Weimar'da geçirdiğim birkaç günden sonra Haina'da korkunç bir hafta yaşadım. Yaşlı kilise gönüllüsüyle dinsel bir tartışmaya girdim. Benim Strindberg okuduğumu keşfetmişti, Strindberg'in kudurmuş bir köktenci olduğunu, kadınlardan nefret ettiğini, Tanrıyla alay ettiğini öğrenmişti. Beni payladı, benim bu tür pislikleri okuma düşkünlüğüme karşı çıktı ve Hannes'ın bu tür bir edebiyatı hoş gören bir ailenin yanında kalmasına izin verilip verilemeyeceğini sorguladı.

Ben de bozuk Almancamla kendimi bildim bileli, benim anayurdumda dinsel inanç ve anlatım özgürlüğü olduğunu (birdenbire demokrasi sözcüğü tam uygun düşmüştü) söyledim. Fırtına dindi, Hannes'la ben İsveç'e doğru yola çıktık.

Hepimiz Berlin'de toplanacaktık, oradan özel bir tren bizi Stockholm'e götürecekti. Kentin eteklerinde çok büyük bir öğrenci yurdunda kaldık. Annie Teyze akıllı davranıp gezi harcamalarıma destek sağladığından anıtlar ve diğer yerleri görmek için planlanan turdan kaçtım.

Gençlik yurdunun önünden kalkan bir otobüse binip son durakta indim. Sıcak bir Temmuz öğleden sonrası saat altı sularıydı. Tüm duyularımı donduran gürültü patırtı ve hareket içinde serseme dönmüş, yitip gitmiştim. Rasgele bir yan sokak seçtim, orada daha yoğun bir trafik akışıyla karşılaşarak akışı izledim ve Kurfüstenbrücke denen büyük bir köprüye geldim, suyun öte yanında eski bir saray vardı. Parmaklıkların yanında birkaç saat durdum, alacakaranlığın çökmesini, hızla akan kötü kokulu nehirdeki gölgelerin koyulaşmasını seyrettim. Gürültü çoğaldı.

Daha dar bir nehrin üzerindeki köprüden de geçtim. Tahta iskeleler ve kazıklar suya gömülmüştü ve korkunç sesler çıkaran bir makine suya yeni kazıklar çakıyordu. Uzaklara demir atan bir mavnada iki adam hasır iskemlelere oturmuş, balık tutuyor ve bira içiyordu. Kentin ağır devinimi beni giderek daha çok içine çekiyordu. Hiçbir şey olmadı. Gece için yerlerini tutmaya başlayan fahişelerden bir tanesi bile yanıma yaklaşmadı. Açtım, susuzdum, yemek yiyecek bir yere girmeye cesaret edemedim.

Gece indi. Gene hiçbir şey olmadı. Yorgun ve düş kırıklığı içinde son paramı da yutan bir taksiye binerek öğrenci yurduna döndüm. Yurda vardığımda neredeyse polise haber vermek üzereydiler.

Ertesi sabah vagonları eski, oturma yerleri tahta, sahanlıklarının üzeri açık, sonu yokmuşçasına uzun bir trenle Stockholm'e hareket ettik. Yağmur indirdi. Trende açık sahanlıklarda yağmur altında durup bağırıp çağırarak birisinin (bir kız olmasını yeğlerdim) bana ilgi göstermesi için budalalıklar ettim. Birkaç saat böyle davranmayı sürdürdüm. Gemide, denize atlamayı düşündüm ama pervanelere takılmaktan korktum. Akşama doğru sarhoşmuş gibi davrandım, kendimi yere attım ve kusmaya çalıştım. Sonunda şişman, çilli bir kız saçımı çekip beni iyice sarsaladı ve sert bir tonla kendimi rezil etmekten vazgeçmemi söyledi. Anında toparlandım, bir köşeye oturdum, bir portakal yiyip uyudum. Uyandığım zaman Södertälje'deydik.

Düşlerimde sık sık kendimi Berlin'de görürüm. Gerçek Berlin değil, bir sahne dekoru: İslenip kararmış anıtsal eski yapılar, kilise kuleleri ve heykellerle dolu uçsuz bucaksız hantal bir kent. Durmaksızın akan bir trafik içinde başıboş dolaşıyorum. Hiçbir şey bildik değil ama her şey bildik. Korku ve hoşnutluk içindeyim, nereye gittiğimi çok iyi biliyorum. Köprülerin ardında bir yer arıyorum. Kentte olayların gerçekleşeceği bir yer. Dik bir tepeye doğru yürüyorum, evlerin arasından bir uçak tehdit edercesine geçiyor, en sonunda nehre geliyorum. Kaldırıma taşan suların arasından balina büyüklüğünde ölü bir at çıkarıyorlar.

Korku ve merak beni çekmeyi sürdürüyor. İdam hükümlerinin açıkta infaz edildiği yere zamanında yetişmeliyim. Ölen karımla karşılaşıyorum. Şefkatle birbirimize sarılıyoruz ve sevişebileceğimiz bir otel odası arıyoruz. Karım hızlı, hafif adımlarla yanımda yürüyor, ben elimi onun kalçasına koyuyorum. Güneşin parlamasına karşın sokak iyice aydınlatılmış. Sonra gökyüzü kara ve titrek, devinen bulutlarla kaplanıyor. Artık

yasak bölgeye ulaştığımı anlıyorum. Ne olduğunu tam kavrayamadığım bir gösteriyle tiyatro orada.

Düşümde gördüğüm kenti üç kez yaratmaya çalıştım. İlkin çok yüksek yapıların çökmekte olduğu, sokakların altının kazıldığı çürüyen bir kente ilişkin *Kent* adlı bir radyo oyunu yazdım. Birkaç yıl sonra savaş içindeki kocaman bir kentte anlaşılmaz bir dil konuşarak dolaşan iki kızkardeş ve bir erkek çocuğuna ilişkin bir film yaptım. *Sessizlik*. Son olarak kısa bir süre önce bir çaba daha gösterip *Yılan Yumurtası*'nı yaptım. *Yılan Yumurtası*'ndaki başarısızlığımın en önemli nedeni kente Berlin adı vermem ve 1920'lerin dekoruna dönmemdi. Bu hem düşüncesizlik hem de budalalıktı. Eğer düşümdeki Kent'i varolmayan ve hiçbir zaman varolmamış ama gene de yaklaşan bunalımıyla, kokularıyla, gürültü patırtısıyla varlığını ortaya koyan *o* Kent'i yaratmış olsaydım yalnızca tam bir özgürlük ve katıksız bir ait olma duygusuyla hareket etmekle kalmayıp aynı zamanda ve daha da önemlisi seyirciyi kendine yabancı olan ama gizliden gizliye tanıdığı bir dünyaya götürecektim. Ne yazık ki, 1930 yaz ortasında kesinlikle hiçbir şeyin olmadığı, hiçbir şeyin yaşanmadığı o akşam gezintisinin beni yanlış yola saptırmasına izin verdim. *Yılan Yumurtası*'nda hiç kimsenin, benim bile tanımadığım bir Berlin yarattım.

-11-

Atanmak için yorucu bir mücadele verdikten sonra babam 1918'den bu yana vaiz papaz olarak görev yaptığı Stockholm'deki Hedvig Eleonora Kilise'sinin başına getirildi. Aile, kilisenin karşısında Storgatan 7'deki kiliseye ait apartmanın üçüncü katına taşındı. Bana Jungfrugatan'a ve bir penceresi de Östermalm Cellar'ın onsekizinci yüzyıldan kalma yapılarının dizi dizi bacalarına bakan ve Östermalm alanından öteyi de gören geniş bir oda verildi. Okul yolum kısalmıştı, giriş çıkış kapım özeldi ve daha çok hareket özgürlüğüm vardı.

Babam popüler bir vaizdi, Kilisesi her zaman dolardı. Vicdanlı bir çobandı ve değeri biçilemez bir yeteneği vardı: İnsanları anımsamakta hiç yanılgıya düşmeyen bir bellek. Yıllar boyunca 40.000 kilise üyesinden pek çoğunu vaftiz etmiş, kilise üyesi olma törenlerini yönetmiş, evlendirmiş ve gömmüştü. Cemaatindekilerin hepsinin yüzünü tek tek tanır, durumlarını ve adlarını bilirdi. Böylece her insan ayrı ayrı babamın ilgisiyle sarmalanır ve anımsanmanın çekiciliğiyle kendini seçilmiş ve özel hissederdi. Babamla yürüyüşe çıkmak biraz karmaşık bir olaydı. Her dakika durur, insanları selamlar, onlarla konuşur, onlara isimleriyle hitap eder, çocuklarına, torunlarına ve akrabalarına ilişkin bilgi edinirdi. İyice yaşlanıncaya dek bu yeteneğini korudu.

Kuşkusuz çok sevilen bir cemaat papazıydı, yönetici ve

başkan olarak da kararlı ama uzlaşmadan yana, incelikli ve esnekti. Birlikte çalıştığı insanları seçme fırsatına sahip değildi elbette. Kimileri cemaat papazlığı için onunla yarışırken, kimileri tembel, iki yüzlü, buyruk altına giren dalkavuk tiplerdi. Babam etkinliklerini açık kavgalardan, kilisenin politikaya karışma entrikalarından epeyce bağımsız olarak sürdürmeyi başardı.

Geleneksel olarak papaz evi herkese açıktı ve annem hatırı sayılır bir örgüt kurmuş, başarıyla yönetiyordu. Cemaat çalışmalarına katılıyor, hayır kurumlarında itici güç oluyordu. Resmi durumlarda hep babamın yanındaydı. Vaaz veren kim olursa olsun, kilisedeki ön sırada yerini alırdı. Ayrıca konferanslara katılır, büyük ziyafetler düzenlerdi. Ağabeyim yirmi yaşına gelmiş, üniversite eğitimi için Uppsala'ya gitmişti. Kızkardeşim oniki yaşındaydı, ben de onaltı. Annemizle babamızın işleri başlarından aşkın olduğu için biz görece özgürdük ama bu zehirli bir özgürlüktü. Gerilimler büyüktü ve düğümlerin çözülmesi olanaksızdı. Dışardan kusursuz görünen aile portresinin iç yüzü mutsuzluk ve yıpratıcı çatışmalarla doluydu. Babamın önemli bir oyunculuk yeteneği olduğu kesindi ama sahne dışında sinirli, tedirgin ve kasvetliydi. Yetersizlik kaygısı yaşar, cemaatine iyi bir performansla çıkamama endişesiyle kıvranır, vaazlarını yazar, bozar düzeltir, yeniden yazar dururdu. Yönetim görevlerinin çoğu da onu huzursuz kılardı. Her zaman asabiydi ve küçük şeyleri büyüterek şiddetli öfke patlamaları yaşardı. Islık çalmamıza ya da ellerimiz cebimizde dolaşmamıza izin verilmezdi. Birdenbire ev ödevlerimizi denetlemeye karar verir, yanlış yapan cezalandırılırdı. Seslere karşı aşırı duyarlıydı ve gürültü onu çileden çıkarırdı. Çalışmaodasının ve yatakodasının duvarları yalıtılmıştı, Storgatan'ın o günlerde oldukça az olan trafiğinden gene de acı acı yakınırdı.

İki kat çalışma yükü taşıyan annem her zaman gergindi,

uykusuzluk çekerdi ve huzursuzluk, kaygı gibi yan etkileri olan kuvvetli uyku ilaçları kullanırdı. Abartılmış isteklerle baş-
etmek zorunda kalınca babam gibi o da yetersizlik kaygılarına kapılırdı. Belki de yaşadığı en kötü işkence biz çocuklarla yavaş yavaş bağlarının koptuğunu hissetmesiydi. Umutsuzluk içinde uslu ve uysal olan kızkardeşime yöneldi. Ağabeyim, bir intihar girişiminde bulununca Uppsala'ya gönderilmişti. Ben kendi dünyama giderek daha çok gömülüyordum.

Büyük bir olasılıkla sahnenin karanlığını çok abartıyorum. Hiçbirimiz bize verilen rolleri ve saçma entrikaları sorgulamadık. Bu bizim payımıza düşen gerçekti, yaşamdı. Başka seçenek yoktu. Böyle bir olasılığı göz önüne bile alamazdık. Babam zaman zaman kırsal kesimde bir papaz olmayı yeğlediğini söylerdi, bu tür bir görev kendisine kesinlikle daha uygun düşerdi, daha rahat bir insan olurdu. Annem güncesine evliliğini bozup İtalya'ya giderek orada yaşamak istediğini yazmıştı.

Bir akşam, annem kilise yayınevinin başında olan eski arkadaşı Per Amca'yı görmeye giderken ona eşlik ettim. Per, evlenmiş sonra boşanmış; Vasastaden'de geniş, karanlık bir apartmanda oturuyor. Annemle babamın çocukluk arkadaşı ve artık evli ve çoluk çocuğa karışmış bir piskopos olan Torsten Amca'nın da orada bulunması beni şaşırttı.

Per Amca'nın yemek odasındaki büyük gramofonu çalıştırma görevi bana veriliyor. Odanın yankısı opera müziğini, öncelikle Verdi ve Mozart'ın seslerini daha da yüceltiyor: Per Amca çalışma odasına çekiliyor. Annemle Torsten Amca, salonda ateşin yanında oturup kalmışlar. Ateşin soluk ışığında ikisinin de birer koltuğa gömüldüğünü, Torsten Amca'nın annemin elini tuttuğunu yarı kapalı sürmeli kapıların aralığından görüyorum. Yavaş konuşuyorlar, müziğin gürültüsünden sözcükleri duyamıyorum. Annemin ağladığını, Torsten Amca'nın onun elini tutmayı sürdürerek anneme doğru eğildiğini görüyorum.

Birkaç saat sonra Per Amca oturma yerleri deri, panelleri ahşap kara arabasıyla bizi eve getiriyor.

Bizde yaz kış saat beş oldu mu akşam yemeği yenir. Yemek odasındaki saat vurduğu zaman ellerimiz yıkanmış, saçlarımız fırçalanmış, iskemlelerimizin başında ayakta hazırızdır. Dua okuduktan sonra masada yerlerimizi alırız. Masanın bir ucunda annem, öteki ucunda babam, bir yanında kızkardeşim ve ben, öteki yanında ağabeyim ve Miss Agda otururlar. Aslında bir ilkokul öğretmeni olan Miss Agda nazik, uzun boylu ve bu yüzden hafif yalpalayan bir kadın. Birçok yaz bize sabırla özel öğretmenlik yapmış ve annemle yakın dostluk kurmuştu.

Bronz avizenin küçük elektrik ampullerinden masaya sarı bulanık bir ışık yayılır. Gümüş objelerle dolu vitrin, kiler kapısının bir yanında durur. Öte yanında müzik derslerinin iğrenç etüt sayfalarının açık durduğu bir piyano vardır. Yerde Şark halıları. Pencerelerde ağır perdeler, duvarlarda Arborelius'un karanlık tabloları.

Yemek; ringa balığı ve patatesya da fırında jambon ve patatesle başlar. Babam şnaps ya da bira içer. Annem masanın altındaki elektrikli zili çalar, karalar giymiş mutfak hizmetçisi görünür. Kirli tabakları ve çatalları toplar. Sonra esas yemek masaya gelir. En iyi yemek köfte, en kötüsü makarna böreğidir. Lahana böreği ve domuz sosisi fena değildir. Balık iğrençtir. Ama hoşnutsuzluğumuzu belirtmemeye özen gösteririz. Her şeyin yenmesi gereklidir ve her şey yenir.

Yemek sofraya geldiğinde babam da şnapsını bitirmiş olur, alnı biraz kızarmıştır. Yemek sessizce yenir. Çocuklar sofrada konuşmaz, soru sorulursa karşılığını verirler. Zorunlu sorular sorulur. "Okul bugün nasıl gitti?" Zorunlu cevap verilir. "İyi." "Kompozisyonlardan hiçbirini yeniden yazmak zorunda kaldın mı?" "Hayır." "Neler sordular?" "Yanıtlayabildin mi?" "Evet, elbette yanıtlayabildim." "Dün öğretmenini aradım, matematikten geçmişsin. Şu işe bak."

Babam alaycı gülümsüyor. Annem ilacını alıyor. Son zamanlarda önemli bir rahatsızlık geçirdi ve sürekli ilaç almak zorunda. Babam ağabeyime dönüp, "Şu budala Nillsson'un taklidini yap," diyor. Ağabeyimin taklit yapma yeteneği var. Anında çenesini sarkıtıyor, gözlerini deviriyor, burnunu kırıştırıyor ve kalın bir sesle anlaşılmaz bir şeyler gevelemeye başlıyor. Babam kahkaha atıyor, annem zoraki gülümsüyor. Babam birden bire "Başbakan Per Albin Hansson kurşuna dizilmeli!" diyor. "Tüm sosyalist takım kurşuna dizilmeli." Annem, "Böyle söylememelisin," diyor, kendine hakim. "Neden söylemeyecek mişim? Ayaktakımı ve kabadayılar tarafından yönetildiğimizi söyleyemez miyim?" Babamın başı çok hafif sallanıyor. Annem onun dikkatini dağıtmak için, "Kilise konsey toplantısının gündemini hazırlamalıyız," diyor. Alnındaki kırmızılık koyulaşan babam "Bunu birkaç kez söyledin," karşılığını veriyor. Annem gözlerini kısıyor, tabağındaki yemeği karıştırıyor. Kardeşime dönerek yumuşak bir sesle soruyor; "Lillian hâlâ hasta mı?", Margareta yavaş sesle yanıtlıyor: "Yarın okula gelecek. Pazar günü akşam yemeğine bize gelebilir, değil mi?"

Masaya sessizlik çöküyor. Yemek yiyoruz. Bıçaklar, çatallar, porselen tabaklar üzerinde şıkırdıyor, sarı ışık ve vitrindeki gümüşler parlıyor, yemek odasındaki saat tıklıyor. Babam "Yüksek Meclis'in oyunu Algard'dan yana kullanmasına karşın Beronius atanmış," diyor. "Böyle geldi, böyle gidecek. Her yerde yetersizlik ve ahmaklık." Annem başını sallıyor, yüzünde hafif bir kendini beğenmişlik var. "Paskalya Cuması'nda, Arborelius'un vaaz vereceği doğru mu? Onun ne söylediğini kimse duyamıyor." Babam "Belki daha da iyi," diyor ve gülüyor.

Bitirme sınavlarının hemen ardından ilk aşkım Anna Lindberg, Fransızcasını ilerletmek üzere Fransa'ya gitti. Birkaç

yıl sonra orada evlendi, iki çocuğu oldu ve kendisi çocuk felcine yakalandı. Kocası dünya savaşının ikinci gününde öldürüldü. Bağlantıyı yitirdik. Ben başka bir okul arkadaşıma kur yapmaya başladım.

Cecilia von Gotthard kırmızı saçlı, hazır cevap ve hayranından epeyce daha olgundu. Tüm o yakışıklılar dururken beni neden seçtiği bir gizdi. İşe yaramaz bir aşıktım, çok kötü dans ediyordum, durmaksızın kendinden söz eden bir gevezeydim. Nişanlandık ve hemen karşılıklı birbirimizi aldattık. Cecilia nişanı bozarak benim adam olmayacağımı söyledi. Bu annem, babam, ben kendim ve çevremdeki herkes tarafından paylaşılan bir yargıydı.

Cecilia annesiyle birlikte Östermalm'da kasvetli görünüşü olan bir apartmanda oturuyordu. Devlette önemli bir görevde olan babası, bir gün işinden eve erken dönmüş, yatağına yatmış ve artık bir daha kalkmayı reddetmişti. Bir süre akıl hastanesinde kalmış; orada genç bir hemşireden çocuğu olmuş ve Jämtland'ın yukarısında küçük bir çiftliğe taşınmıştı.

Cecilia'nın annesi bu toplumsal rezaletten o denli utanmıştı ki, mutfağın ardındaki karanlık hizmetçi odasına çekilmiş, ender ortaya çıkar olmuştu, o da yalnızca alacakaranlıkta. Peruğunun altında kat kat boyanmış yüzü acı ve tutkunun karışımı bir portre taslağıydı. Konuşurken gıdaklar gibi yapıyor ve çok alçak sesler çıkarıyordu. Ne söylediğini işitmek güçtü. Ve sonra birden istemdışı bir hareketle başını ve omuzlarını sallıyordu. Cecilia'nın taze güzelliğinde, annesinin davranışlarının gölgeleri göze çarpıyordu. Bu olgu, beni daha sonra Strindberg'in *Hayaletler Sonatı*'nda Mumya ve Genç Kadın'ı aynı oyuncu tarafından oynattırma fikrine itti.

Okulun demir parmaklıklarından kurtulduktan sonra çılgın bir at gibi fırladım ve Helsinborg Belediye Tiyatrosunun başı-

na geçinceye dek altı yıl hızımı alıp duramadım. Strindberg üzerine dinleyicilerin ilgisini çeken ama benim eleştiri kabul etmez hayranlığımı örseleyen şakacı bir tonla ders veren Martin Lamm'ın edebiyat tarihi derslerine girdim. Onun çözümlerinin çok zekice olduğunu ancak daha sonra anlayabildim. Eski kentte, Mäster–OlofsGärden'e yerleştirilen bir gençlik tiyatro topluluğuna katıldım ve canlı ve gelişen drama etkinliklerine atılmak gibi büyük bir şansa sahip oldum. Sonra bir de öğrenci tiyatrosu vardı. Kısa bir süre sonra yalnızca görünürde Stockholm Üniversitesine gidiyordum. Maria'yla yatmadığım zamanın tümünü öğrenci tiyatrosu alıyordu. Maria, *Pelikan*'da anneyi oynuyordu ve öğrenciler arasında ünlüydü. Dik göğüsleri, geniş kalçaları ve baldırları, yuvarlak omuzlarıyla tıknazca bir bedeni vardı. Yüzü yassıydı, burnu uzun ve biçimli, alnı geniş, koyu mavi gözleri anlamlıydı. Ağzı inceydi ve köşeleri hoş bir biçimde aşağıya sarkıktı. Saçları ince telli ve kıpkırmızı boyalıydı. Dile karşı oldukça yetenekliydi. Artur Lundkvist tarafından övülen bir şiir kitabı yayınlanmıştı. Akşamları öğrenci kahvesinin bir köşesinde bir masaya kurulur, konyak yudumlar ve kan kırmızı mühürlü, koyu sarı teneke bir kutusu olan Gold Flake marka Amerikan sigaralarını birbiri ardına tüttürürdü.

Maria bana her tür deneyimi yaşattı. Entelektüel tembelliğime, ruhsal şapşallığıma, karışık duygusallığıma harika bir panzehir oldu ve beni tutsak eden demir parmaklıkları açıp gözü dönmüş bir çılgını ortaya çıkararak cinsel açlığımı da doyurdu.

Stockholm'ün Güney Yakasında, içinde bir kitaplık, iki iskemle, bir lamba ve üstü örtülü iki yataktan başka bir şey olmayan daracık bir odada yaşadık. Yemek dolapta pişiriliyor ve musluk hem bulaşık yıkamak hem de yıkanmak için kullanılıyordu. Yataklarımızın üzerinde oturup çalışıyorduk. Maria durmaksızın sigara içiyordu. Savunma durumuna geçip

karşı ateş açtım ve çok kısa bir süre içinde ben de sigara tiryakisi oldum.

Annemle babam geceleri dışarda geçirdiğimi hemen farkettiler. Sorgulamalar yapıldı, gerçek ortaya çıktı ve benden açıklama yapmam istendi. Babamla aramda şiddetli bir münakaşa çıktı. Babamı bana vurmaması için uyardım. Vurdu, ben de ona vurdum. Sendeleyip düştü, yerde oturup kaldı. Annem de yanımızdaydı. Kâh ağlıyor kâh kalan sağduyumuzu kullanmamızı rica ediyordu bizden. Onu kaba bir hareketle kenara ittim. Avaz avaz bağırdı. Aynı gece birbirimizi bir daha hiçbir zaman görmeyeceğimizi bildiren bir mektup yazdım.

Bir rahatlama duygusuyla evden ayrıldım. Uzun yıllar yanlarına uğramadım.

Ağabeyim intihar girişiminde bulunmuştu. Kızkardeşime ailenin itibarını kurtarmak adına zorla bir kürtaj yaptırıldı. Ben evden kaçtım. Annemle babam başı sonu olmayan yıpratıcı kriz içinde yaşadılar. Görevlerini yerine getirdiler. Büyük çaba sarfettiler. Tanrıdan merhamet dilendiler. İnançlarının, değeryargılarının ve geleneklerinin onlara hiçbir yararı olmadı. Hiçbir şeyin yararı olmadı. Dramımız herkesin gözünün önünde, papaz evinin pırıl pırıl aydınlatılmış sahnesi üzerinde oynandı. Korku korkulan şeyi yaratmıştı.

Birkaç profesyonel iş önerisi aldım. Yönetmen Brita von Horn kendi Oyun Yazarları Stüdyosunda beni profesyonel oyuncularıyla birlikte çalıştırdı. Halk parkları komitesi benden çocuklar için oyunlar sahnelememi istedi. Kent merkezinde küçük bir tiyatro kurdum. Daha çok çocuklar için oyunlar oynadık ama ben Strindberg'in *Hayaletler Sonatı*'nı sahneye koymaya çalıştım. Oyuncular profesyoneldi, her gece on kron almaları gerekiyordu. Yedi oyundan sonra bu gözüpek atağın sonu geldi.

Gezginci bir oyuncu beni arayarak kendisinin başrolü oynayacağı Strindberg'in *Baba* adlı oyununu yönetmemi istedi. Onlarla turneye çıkıp sahne donatımı ve ışıklandırmayı da üstlenecektim. Aslında benim niyetim edebiyat tarihinden ertelemiş olduğum bir sınava girmekti, ama öneri çok baştan çıkarıcıydı. Edebiyat tarihi çalışmayı bıraktım, Maria'dan ayrıldım ve Jonatan Esbjörsson topluluğuyla yola çıktım. Prömiyer İsveç'ın güneyinde küçük bir kasabada yapıldı. Çağrımıza yanıt olarak onyedi kişi bilet aldı. Yerel gazetedeki eleştiriler kırıcıydı. Ertesi gün topluluk dağıldı. Kadın erkek tüm oyuncular bir an önce eve dönmenin yollarını arıyorlardı. Benim haşlanmış katı bir yumurtam, yarım ekmeğim ve altı kronum vardı.

Geri dönüşüm daha rezil bir biçimde olamazdı. Bana gitmememi öğütleyen Maria zaferini gizleme çabasını göstermedi. Yeni aşığını da benden gizlemedi. Üçümüz birlikte Maria'nın daracık odasında birkaç gün kaldık. Sonra morarmış bir göz ve incinmiş bir baş parmakla dışarı atıldım. Maria kendiliğinden oluşuveren bu üçlü yaşamdan sıkılmıştı ve rakibim benden güçlüydü.

Aynı dönemde Opera Sarayında hemen hemen ücretsiz yönetim yardımcılığı görevini yürütüyordum. Baleden hoş bir kız birkaç haftalığına bana evinde bir oda verdi. Annesi yemeğimi pişirip iç çamaşırlarımı yıkadı. Midemdeki ülser iyileşti. *Orfeus Yeraltında*'da gecesi onüç krona suflörlük işi buldum. Lill–Jansplan'da bir oda kiralayıp taşındım. Artık günde bir öğün doğru dürüst yemek yemeye de gücüm yetiyordu.

Sonra birdenbire arkadaşlarla oniki oyun ve bir opera yazdım. Öğrenci Tiyatrosu şefi Claes Hoogland hepsini okudu ve *Punch'un Ölümü*'nü sahneye koymamıza karar verdi. Bu oyun Strindberg'in *Punch Salı Günü Günah Çıkarır* ve *Herkesin Eski Oyunu* eserlerinden cüretkâr bir biçimde yapılmış bir hırsızlıktı ve bu gerçek beni hiç de utandırmadı.

Prömiyer başarılı geçti, *Svenska Dagbladet*'de bile bir yazı çıktı. Oyunun son gecesinden kısa bir süre önce Svensk Filmindustri'nin başına geçen Carl Anders Dymling ile Hjalmar Bergman'ın mirasçısı ve senaryo bölümü şefi Bayan Stina Bergman seyirciler arasındaydı. Ertesi gün Stina beni çağırttı. Bir yıllığına işe alındım. Kendi odam, masam, iskemlem, telefonum ve Kungsgaten 30'un çevresindeki çatıları gören bir manzaram vardı. Maaşım ayda 500 krondu.

Artık saygındım, sürekli bir işim vardı, her gün masanın başında oturup metinler düzelten, diyaloglar yazan, film taslakları yapan bir kişiydim. Biz, Stina Bergman'ın yetkili ve anaç yol göstericiliğinde çalışan beş "senaryo kölesi"ydik. Zaman zaman yanımıza bir yönetmen gönderilirdi. Bu kişi çoğu zaman dostça olsa bile araya belirli bir mesafe koyan Gustaf Molander oluyordu. Ona okuması için okul günlerime ilişkin bir senaryo verdim. Molander senaryoyu okudu ve filme çekilmesini önerdi. Svensk Filmindustri senaryoyu alıp bana 5000 kron ödedi. Bu büyük bir paraydı. Filmi hayran olduğum Alf Sjöberg yönetecekti. Uzun ricalardan sonra çekimlere katılma iznini koparabildim.

Bir tür script boy (süreklilik asistanı) olarak çalışmalara katılmamı önermiştim. Alf Sjöberg büyüklük gösterip önerimi kabul etti. Ancak ben o zamana değin hiç film işine bulaşmamıştım, süreklilik asistanının ne yapması gerektiğini bile bilmiyordum. Tabii ki onlar için bir dert ve yük oldum. Sık sık asıl görevimi unutuyor, yönetmenin ve öteki çalışanların işlerine burnumu sokuyordum. Paylandım, kendimi gizli, küçük bir yere kapatarak ağladım, ama pes etmedim. Bir ustadan öğrenmek için fırsatlar sınırsızdı.

Bu arada turne günlerimden oyun arkadaşım olan Else Fisher'le evlenmiştim. Else dansçı ve koreografı, çok yetenekli bulunuyordu. Sevecen, zeki ve şakacıydı. Abrahamsberg'de iki odalı bir apartman dairesinde oturuyorduk. Düğünümüzden bir hafta önce kaçtım ama geri döndüm. 1943 Noel arefesinden bir gün önce bir kızımız doğdu.

Cinnet filminin çekim çalışmaları sırasında bana Helsingborg Belediye Tiyatrosu şefliği önerildi. İsveç'in güneybatısındaki bu kentte ülkenin en eski belediye tiyatrosu etkinlik gösteriyordu ama artık bu tiyatro kapanmak üzereydi ve sübvansiyonlar Malmö'de yeni yapılan tiyatroya aktarılacaktı. Bu, yöre halkını kızdırmış ve tiyatronun varlığını olabildiğince sürdürme konusunda karar vermeye itmişti. Birkaç tiyatro adamı konuya eğilmiş, koşulları ve mali durumu görünce geri çekilmişlerdi. Yeni birisine gereksinim duyan tiyatro yönetimi *Stockholms Tidningen*'in ünlü tiyatro eleştirmeni Herbert Grevinus'a başvurmuş, o da belirli yönetim becerileri de olan (kent merkezindeki çocuk tiyatrosunu bir yıl yönetmiştim), yetenekli bir tiyatro manyağı istiyorlarsa Bergman'la konuşmalarını önermişti. Belli bir bocalamadan sonra onun öğüdüne uymuşlardı.

Hiç olmamama karşın dengeli bir kişi izlenimini vermek için yaşamımın ilk şapkasını aldım ve Helsingborg'a giderek tiyatroya baktım. Korkunç bir durumdaydı. Yıkık dökük ve pisti. Topluluğun haftada ortalama iki gösterisi, istatistiklere göre de her gösterinin ortalama yirmisekiz paralı seyircisi vardı.

İlk anda tiyatroyu sevdim.

Birkaç talepte bulundum. Oyuncu topluluğu değişmeliydi. Tiyatro yeni baştan donatılmalıydı. Oyunların sayısı artırılmalıydı. Abonman uygulamasına başlanmalıydı. Yönetimin bunları kabul etmesi beni şaşırttı. Artık ülkenin gelmiş geçmiş en genç tiyatro yöneticisiydim ve kendi oyuncularımı ve öteki çalışanlarımı seçebilirdim. Sözleşmemiz sekiz aylıktı, yılın geri kalan kısmında kendi çabamızla geçinmek zorundaydık.

Tiyatroda pireler vardı. Eski topluluktakiler, pirelere bağışıklık kazanmış olabilirlerdi ama taze kanlı yeni üyeler şid-

detle ısırılmışlardı. Tiyatro lokantasının su tesisatı erkekler tuvaletinin altından geçiyordu ve duvardaki kaloriferden durmadan sidik damlıyordu. Eski binanın içinde fırtınalar esiyordu, yüksek tavanların ardında sanki cinler periler inliyordu. Isıtma kötü çalışıyordu. Salonun zemini yarıldığında kok dumanından zehirlenmiş yüzlerce fare ölüsü bulundu. Yaşayan fareler gürbüzdü, korkusuzdu ve ortaya çıkmaktan hoşlanıyorlardı. Tiyatro mühendisinin şişman kedisi fareler saldırıya geçince gidip saklanırdı.

Nostaljik olmak istemiyorum ama, bu tiyatro benim için yeryüzündeki cennetti. Geniş ve ferah bir sahnesi vardı, bakımsız ve kirliydi gerçi ama, sahne zemininin ramp ışıklarına doğru yumuşak bir eğimi vardı. Perde yamalı ve eskiydi ama, kırmızı, beyaz ve altın rengine boyanmıştı. Soyunma odaları ilkeldi, dardı. Dört tane lavabo, onsekiz kişi için iki tuvalet vardı.

Her akşam kendine ait bir tiyatroya gidip kendine ait bir locaya kurulmak ve arkadaşlarla birlikte gösteriye hazırlanmak her türlü zahmete değiyordu ama.

Sürekli oynayıp prova yapıyorduk. İlk sekiz ayda dokuz oyun çıkardık. İkinci yıl on oyun. Üç hafta prova yapıyorduk, sonra prömiyerimiz oluyordu.

Hiçbir oyun yirmi kezden fazla oynanmadı. Yalnızca ikinci yeni yıl revümüz büyük bir başarıya ulaştı ve otuzbeş kez oynadık. Günlük yaşamımız sabah saat dokuzdan gece saat onbire dek tiyatroya aitti. Epey cümbüş yaptık ama şenliklerimiz felaket para durumumuzdan dolayı sınırlıydı. Grand Otelin şık yemek salonu bize yasaklanmıştı, ne ki, arkasındaki meyhanenin özel hazırladığı kıymalı patates, bira ve şnapsa buyur ediliyorduk. Hoşgörü sözcüğünü kullanmamak için, bize eli açık davranıldı diyelim. Cumartesi günleri provalardan sonra Stortorget'deki Fahlman Pastahanesinde bize gerçek kremalı (savaş zamanıydı) sıcak çikolata ve has undan yapılmış kek verirlerdi.

Helsingborglular bizi büyük bir dostluk ve konukseverlikle bağırlarına bastılar. Sık sık önemli yurttaşların evlerine geç akşam yemeklerine çağrılıyorduk. Topluluk üyeleri gösteriden sonra orada boy gösterdiklerinde öteki konuklar yemeklerini bitirmiş oluyorlar ve aç oyuncuların masalardaki yiyecek ve içeceklere saldırışlarını seyrederek eğleniyorlardı. Tiyatronun karşısındaki sokakta varlıklı bir bakkalda günün yemeği bir krondu. Aynı adam, avlu içinde onsekizinci yüzyıla ait harap bir binanın odalarını ve dairelerini bize kiralıyordu. Duvarları saran bir asma, pencere pervazlarından binanın içine kadar sızmıştı. Tuvalet merdiven başındaydı. Su, taşlı avludaki bir tulumbadan alınıyordu.

En yüksek ücret 800, en düşük ücret 300 krondu. Elimizden geldiğince idare ettik, borçlandık, avans aldık. Bu durumu protesto etmek kimsenin aklının ucundan bile geçmedi. Her gün prova yapmak ve her gece oynamak gibi inanılmaz bir olanağa sahip olduğumuzdan dolayı kendimizi talihli kabul ediyorduk. Çalışmalarımız ödüllendirildi. Birinci yıl toplam seyirci sayısı 60.000'di. Yeniden sübvansiyon almaya başladık. Bu kuşkusuz büyük bir zaferdi. Stockholm gazeteleri de gösterilerimizi farketmeye başladı. Bu moralimizi yükseltti. O yıl ilkyaz erken geldi. Arild'e bir gezi yaptık, yumuşak ilkyaz denizine bakan bir kayın ağacının kıyısına oturduk, paketlerimizdeki yiyecekleri yedik, berbat bir kırmızı şarap içtik. Sarhoş oldum, karışık bir konuşma yaparak biz tiyatrocuların Tanrının açık elinde acıyı ve sevinci yaşamak için özellikle seçilmiş insanlar olduğumuzu söyledim. Birisi Marlene Dietrich'in *"Johnny, Wenn Du Geburtstag hast, bin ich bei Dir zu Gast die ganze Nacht"* (Johnny, doğum gününde tüm bir gece konuğun olacağım) parçasını çaldı. Kimse beni dinlemedi. Giderek herkes konuşmaya başladı ve birkaç kişi de dans etti. Kendimi yanlış anlaşılmış hissettim, bir köşeye çekilip kustum.

Helsingborg'a karımı ve çocuğumu yanıma almadan gitmiştim. Bahar sonunda karıma ve bebeğe tüberküloz teşhisi kondu. Else Alvesta yakınında aylık masrafı hemen hemen benim tüm maaşım kadar olan özel bir sanatoryuma kabul edildi. Lena da, Sachska Çocuk Hastanesine gönderildi. Onların masraflarını karşılayabilmek için Svensk Filmindustri'ye senaryo düzeltme çalışmaları yapmayı sürdürdüm.

Şef ve yönetici olarak da yalnızdım. Neyse ki ilginç bir kişi olan ve Stockholm'de tuhafiye mağazaları bulunan bir işletme finans müdürüm vardı. Birkaç yıl, benim birkaç oyun sahneye koyduğum Ringvägen Bulvar Tiyatrosunu işletmişti. Ona benimle birlikte Helsingborg'a gelmesini önerdiğim zaman anında kabul etti. İyi bir amatör oyuncuydu ve ufak rollere çıkmaktan hoşlanıyordu. Bekardı, genç kadınları seviyordu ve neredeyse ardındaki iyi adamı gizleyecek ölçüde itici bir görünüşü vardı. Kasada her zaman para olmasına dikkat ederdi. Kasa boşaldığında tuhafiyeci dükkanlarını ipotek etti. Benim deli olduğumu düşünürdü, ama gülümser ve "Karar senin," derdi. Ben de karar verirdim, genelde acımasız ve mantıksız. Sonunda oldukça yalnız kaldım.

Tiyatronun koreografılığını ve dansçılığını yapacak olan Else kendi yerine, Mary Wigman'la çalıştığı günlerden bir arkadaşını önerdi. Adı Ellen Lundström'dü. O zamanlar henüz hiç tanınmayan fotoğrafçı Christer Strömholm'le yeni evlenmişti. Ellen, Helsingborg'a gelmiş, kocası Afrika'ya gitmişti. Ellen erotik albenisi olan, çarpıcı, güzel bir kızdı. Yetenekli, orijinal fikirli ve çok duyguluydu.

O gelince tiyatroda bir homurdanma ve zaman zaman kıskançlık patlamaları oldu. Tiyatro gerçi bizim evimizdi ama hepimiz biraz şaşkındık ve arkadaş özlemi içinde kıvranıyorduk.

Ellen'le fazla düşünmeden kısa zamanda Ellen'in gebe kaldığı bir ilişkiye girdik. Noel'de Else'nin sanatoryumdan çık-

masına izin verildi. Onunla Stockholm'de annesinin evinde buluştuk. Else'ye her şeyi anlatıp boşanmak istediğimi ve Ellen'le birlikte yaşayacağımı söyledim. Else'nin yüzünün acıyla kasıldığını algıladım. Mutfaktaki masanın başında oturuyordu, yanakları hastalıktan kızarmıştı, çocuksu ağzı sımsıkı kapalıydı, epeyce sakin bir tavırla, "Nafaka ödemek zorunda kalacaksın, bunun altından kalkabilecek misin zavallı yaratık?" dedi. Acı acı yanıtladım. "Senin o lanet özel sanatoryumuna ayda 800 kron ödeyebildiysem, nafaka için de kuşkusuz bir yerlerden bir şeyler kazanırım, kaygılanma."

Kırk yıl önce ben olan kişiyi tanımıyorum. O kişiye olan nefretim öylesine derindi ve bastırma mekanizmam işlevini öylesine etkin yerine getiriyordu ki, o zamanki görünüşümü gözümün önünde ancak güçlükle canlandırabiliyorum. Aradan geçen bunca zamandan sonra fotoğrafların değeri çok azdır, ancak insanın kendine siper edindiği bir maskeyi gösterir. Bana saldırıya geçildiğini sandığımda korkak bir köpek gibi karşımdakini ısırırdım. Kimseye güvenmezdim, kimseyi sevmez ve özlemezdim. Beni sürekli ihanete sürükleyen bir cinsellik saplantısı içindeydim. Tensel istek, korku, kaygı ve suçluluk duygusu içinde kıvranıp dururdum.

Bu yüzden yalnız ve öfkeliydim. Yalnızca kısa orgazm anlarında ya da sarhoşlukta gevşeyen gerginliğime tiyatrodaki çalışmalarım belirli ölçüde bir rahatlık getiriyordu. İkna kabiliyetine, insanlara istediğimi yaptırabilecek belirli güçlere ve kendi istediğim zaman düğmesini açıp kapatabildiğim dışsal bir çekiciliğe sahip olduğumun da farkındaydım. Diğer insanlara korku ve suçluluk duygusu aşılama becerimin de bilincindeydim. Çünkü çocukluğumdan bu yana korku ve vicdan mekanizmasına ilişkin çok şey biliyordum. Kısacası güce sahip ama gücün tadını çıkarmasını bilmeyen bir insandım.

Kapımızın eşiğinde bir dünya savaşının ortalığı kasıp kavur-

duğunu belli belirsiz farkediyorduk. Amerikan uçak filoları Öresund üzerinden uçarken oyuncuların sözcükleri motorların gürültüsünde boğulup gitmişti. Gazetelerin giderek kararan manşetlerine şöyle bir göz gezdirdikten sonra coşkuyla tiyatro sayfasını çeviriyorduk. Danimarka'dan gelen göçmen akımına bir anlık ilgi gösterdik.

Kimi zaman gösterilerimizin neye benzediklerini merak ederim. Değerlendirme yapabilmem için elimde bir avuç resim ve sararmış birkaç yazıdan başka bir şey yok. Prova sürelerimiz çok kısa, ön hazırlıklarımız yok denecek denli azdı. Çabalarımızın sonucu telaşla ortaya çıkarılmış ve unutulup gitmeye mahkum bir zanaat ürününden başka bir şey değildi. Bunun böyle olması iyiydi, hatta yararlıydı kanısındayım. Gençler sürekli yeni işlerle karşı karşıya getirilmelidir. Araç denenmeli ve sağlamlaştırılmalıdır. Teknik ancak seyirciyle kesintisiz ve sağlam bir ilişkiyle gelişebilir. Ben o ilk yıl içinde beş oyun sahneye koydum. Sonuçlar kuşku götürse bile, bu sağlıklı bir şeydi. Kolayca anlaşılabileceği gibi, ne benim ne de arkadaşlarımın *Macbeth* tragedyasındaki sorunların derinliğine inebilecek ölçüde insani deneyimimiz vardı.

Bir gece tiyatrodan evime dönerken oyunun son bölümünde ortaya çıkan cadıları nasıl kullanacağımı birdenbire kavradım. Macbeth ve Lady Macbeth yatakta. Lady Macbeth hemen uykuya dalıyor, kocası uyur uyanık ve karşı duvarda telaşlı gölgeler çırpınıyor. Fısıldaşan ve kıkırdaşan, birbirlerine iyice yaklaşmış kolları ve bacakları sudaki bitkiler gibi hareket eden cadılar yatağın aşağısından bir yerden çıkıyorlar. Sahnenin ardından birisi akordsuz piyanonun tellerinden birine vuruyor. Macbeth davranıp yatakta oturuyor, yarı çıplak, başını çevirmiş, cadıların farkında değil.

Sessiz sokakta birkaç dakika hareketsiz durdum. Kendi kendime şunları yineleyip durdum: "Lanet olsun! Yetenekliyim. Belki de çok parlak ve zekiyim." Bu patlamayla her yanı-

ma ateş bastı, başım döndü. Tüm mutsuzluklarımın içinden ruhumun bütün yıkıntılarını birarada tutarak çelik bir sütun gibi yükselen esaslı bir özgüvenim vardı.

Büyük ölçüde ustalarımı taklit etmeye çalıştım. Alf Sjöberg ve Olof Molander gibi ustalardan çalınabilecek olanı çaldım ve kendimden bir şeylerle yama yaptım. Kuramsal tiyatro bilgim yok denecek kadar azdı. Genç aktörler arasında moda olan Stanislavski'yi okumuş ama anlamamış ya da anlamak istememiştim. Yurtdışında tiyatro görme olanağım da olmamıştı. Ben kendi kendini yetiştirmiş bir köy dahisiydim.

Eğer birisi çıkıp da bana ya da arkadaşlarıma hiç durmayan etkinliklerimizin nedenini sorsaydı, verecek cevabımız olmayacaktı. Tiyatro yapıyorduk çünkü tiyatro yapıyorduk. Birisinin sahneye çıkıp karanlıkta duran insanlara dönmesi gerekti. Sahne ışıkları altında bizim olmamız büyük bir şanstı. Bir eğitim, bir okul olarak her şey harikaydı ama gerçek sonuçlar, belki de büyük ölçüde kuşku götürürdü. Prospero olmayı çok istedim ama çoğu zaman Caliban gibi böğürüp durdum.

İki yıl deli gibi ortalıkta çırpındıktan sonra Göteborg'a çağrıldım. Büyük bir coşku ve sarsılmaz bir özgüvenle Helsingborg'dan ayrıldım.

-12-

Torsten Hammarén altmışiki yaşındaydı ve 1934'de kurulduğundan bu yana Göteborg Kent Tiyatrosunu yönetiyordu. Ondan önce Lorensberg Tiyatrosunun başında bulunmuştu. Aynı zamanda seçkin bir karakter oyuncusuydu.

Torsten önemli ve saygın bir kişiydi. Topluluğu ülkenin en iyi topluluğu kabul edilirdi. Bu tiyatronun ilk yönetmeni Knut Ström, Max Reinhardt'ın yanında eğitim görmüş eski bir devrimciydi. Helge Wahlgren ise stüdyo sahnesi çalışmalarını yeğlerdi. Suskun, dikkatli ve titizdi. Oyuncuları yıllardır birlikte oynuyorlardı ama bu, onların birbirlerinden hoşlandıkları anlamına gelmiyordu.

1946 güz başında Ellen'le ben, iki çocuğumuzu alıp Göteborg'a taşındık. Yirmisekiz yaşımdaydım. Tiyatroda Strindberg'in *Hayaletler Sonatı*'nın kostümlü provası yapılmaktaydı. Konuk yönetmen Olof Molander'di. Karanlıkta büyük sahnenin arkasına sızdım. Geriden aktörlerin seslerini duyuyor, kimi zaman da projeksiyon ışıklarının halkası içinde bir anlık görünüşlerini yakalıyordum. Hiç kıpırtısız, soluk almadan durdum ve dinledim. Büyük bir tiyatro her tür olanağa sahiptir. Büyük oyuncular, büyük sorumluluklar. Korktuğumu söyleyemem ama ürperdim.

Ansızın yalnız değildim. Yanımda küçük bir yaratık ya da belki bir hayalet belirmişti. Tiyatronun büyük, yaşlı hanıme-

fendisi, Maria Schildknecht mumyanın papağan giysisi içindeydi, yüzünde de beyaz maske vardı. Nazik ama ürkütücü bir gülümsemeyle, "Sanıyorum siz Bay Bergman'sınız," diye fısıldadı. Kimliğimi doğrulayıp beceriksiz bir biçimde onu selamladım. Bir iki dakika suskun durduk. Küçük hayalet, "Peki, oyun için ne düşünüyorsunuz?" diye sordu. Sesi sertti ve meydan okuyordu. Açık yüreklilikle karşılık verdim: "Bence tiyatro tarihinin en büyük yapıtlarından biri." Mumya, soğuk bir küçümsemeyle bana baktı. "Saçma!" dedi. "Bu stüdyo tiyatrosunda oynamamız için Strindberg'in alelacele çırpıştırdığı bir süpürtü." Zarif bir biçimde başını eğerek yanımdan ayrıldı. Birkaç dakika sonra yeşil odada güneş ışığından irkilmiş, kuyruklu giysisini bir papağanın tüylerini kabartması gibi titreterek sahnedeydi. Nefret ettiği bir rolde, nefret ettiği bir yönetmenle unutulmaz bir oyun çıkarıyordu.

Bana bir lütufta bulunarak ilk adımımı Camus'nün *Caligula*'sıyla atmama izin verdiler. Çılgın Stockholm günlerinden arkadaşım ve yaşıtım Anders Ek de başrolde kendi ilk adımını attı.

Çevremizdeki tüm seçkin oyuncular topluluğu bize, yeni başlayanlara kuşkuyla bakıyorlardı ve hiç de iyiniyetli değildiler. Tiyatronun tüm teknik ve maddi kaynakları emrime verilmişti.

Bir öğleden sonra provaların ortasında Torsten Hammarén çalışmalarımızı yakından incelemek üzere hiç haber vermeksizin salona gelip oturdu. Talihsiz bir andı. Anders Ek oynar gibi yapıyor, öbür oyuncular da rollerini kağıttan okuyorlardı. Yeterince deneyimim olmadığı için gelişmeler üzerindeki denetimimi yitirmiştim. Hammarén'in homurdanmalarını duyabiliyordum ve durmadan üstüste attığı bacaklarını değiştiriyordu. Sonunda dayanamayıp bağırdı. "Siz ne halt etmeye

çalışıyorsunuz? Bu bir özel ayin mi? Bilye mi oynuyorsunuz? Siz ne halt ediyorsunuz burada?"

Sövüp sayarak sahneye fırladı ve elindeki kağıtları bırakmadı diye en yakınındaki aktörü paylamaya başladı. Suçlanan adam bana doğru bakarak yeni doğaçlama yöntemlerine ilişkin bir şeyler mırıldandı. Hammarén sert bir biçimde onun sözünü keserek sahne düzenlemelerini değiştirmeye başladı. Ben deliye döndüm ve avaz avaz bağırarak buna katlanamayacağımı, bu yaptığının zor kullanmak ve zorbalığın dili olduğunu söyledim. Hammarén sırtı bana dönük, karşılık verdi: "Otur ve çeneni kapa. Belki o zaman bir şeyler öğrenirsin." Yıldırım çarpmışa dönüp bağırdım, ağzıma geleni söyledim ve buna katlanamayacağımı yineledim. Hammarén güldü ama hiç de düşmanca değildi. "Cehenneme dek yolun var, seni küçük köy dehası," dedi. Kapıya koştum ve açmak için epey uğraştıktan sonra rüzgar gibi tiyatrodan dışarı fırladım.

Ertesi sabah erkenden tiyatro direktörünün sekreterinden bir telefon geldi. Sekreter o günkü provaya gelmezsem sözleşmemin iptal edileceğini bildirdi.

Öfkem hafiflemişti ama bu konuşmadan sonra gene delirdim ve Hammarén'i öldürmek üzere çılgın gibi tiyatroya koştum. Hiç beklenmedik bir biçimde tiyatro koridorunda tam anlamıyla burun buruna geldik. İkimiz de bu durumu fazlasıyla komik bulup gülmeye başladık. Torsten bana sarıldı, ben de anında onu yüreğime, Tanrı beni terkettiğinden bu yana yoksun olduğum baba figürünün yerine yerleştirdim. O da bu rolü üstlendi ve tiyatrosunda kaldığım yıllar boyunca büyük bir itinayla oynadı.

Kaj Munk'ın *Aşk* adlı oyunu kakao sunulan bir toplantıyla başlar. Papaz, cemaatindekileri denize karşı yapılacak bir set inşaatı konusunu tartışmak üzere evinde bir toplantıya çağırmıştır. Yirmiüç oyuncu birer fincan sıcak kakao içerek sahne-

de oturmaktadır. Kimilerinin birkaç repliği vardır, kimileri hiçbir şey söylemez. Hammarén'in rol verdiği oyuncuların hepsi en iyileriydi, bir tek sözcüğü olmayanlar bile. Talimatları bıktıracak kadar ayrıntılıydı, adeta insanın sabrını zorluyordu. Kolbjörn kış havasına ilişkin repliğini söylerken bir dilim kek alır ve kakaosunu karıştırır. Şimdi lütfen bunun provasını yapın. Kolbjörn repliğe başlar. Yönetmen düzeltir. Wanda sol yandan fincanlara kakao doldururken Bankt-Ake'e gülümser ve "Elbette buna gereksinimimiz var. Haydi devam edin," der. Oyuncular prova yapar. Yönetmen düzeltir.

Ben sabırsızlık içinde bu yönetmenin bir mezar kazıcısı olduğunu düşünüyorum. Bu tiyatronun yozlaşması.

Hammarén hiç etkilenmeden çalışmayı sürdürüyor.

Tore, bir çörek almak için elini uzatır ve Ebba'ya dönüp başını sallar. Birbirlerine bizim duyamadığımız bir şeyler söylerler. "Lütfen uygun bir konuşma konusu bulun." Ebba ve Tore önerilerde bulunuyorlar. Hammarén onaylıyor. Prova yapıyorlar.

Düşünüyorum: Bu beyni kireçlenmiş yaşlı diktatör sahnenin bütün tadını ve doğallığını yokediyor, taşlaştırıp öldürüyor. Bu mezarlıktan çıkıp gitmeyi düşünüyorum. Bir nedenden dolayı kalıyorum. Belki de küçümseyici bir merak. Hareketler ses tonuyla, ses tonu hareketlerle dengeleniyor, soluk alıp verilecek yerler saptanıyor. Kötü niyetli bir kedi gibi esniyorum. Saatlerce süren tekrarlar, kesintiler ve düzeltmelerden sonra Hammarén sahnenin baştan sona oynanacak kadar olgunlaştığına karar veriyor.

İşte o zaman bir mucize gerçekleşiyor.

Bir kakao partisinin tüm jestleri, bakışları ve üstü örtülü sözcükleri, bilinçli ya da bilinçsiz davranışlarıyla rahat, eğlenceli ve akıcı bir konuşma gözümüzün önünde akıp gidiyor. Oyuncular, baştan sona prova edilmiş, sınırları belirlenmiş alanların sağladığı güven içinde karakterlerini kendi arzuları-

na göre biçimlendirme özgürlüğünü hissediyorlar. Mizahla dolu fantezileri beklenmedik bir biçimde harekete geçiyor. Karşılarındaki oyuncunun oyununu kesmeyi akıllarının ucundan bile geçirmeden, ritme ve bütünlüğe büyük bir saygı gösteriyorlar.

İlk dersimi Hammarén'in *Caligula*'ya müdahale etmesinden almıştım:

Bir oyun yönetilirken her şey çok açık seçik olmalı. Duygulardaki ve amaçlardaki belirsizlik yokedilmeli. Aktörlerden seyirciye verilen sinyal basit ve açık olmalı. Bu sinyaller teker teker ve mümkünse hızla verilmeli. Bir öneri bir diğeriyle çelişebilir ama bunun özellikle böyle yapıldığı vurgulanmalı, eşzamanlılık ve derinlik illüzyonu ancak böyle doğar, stereofonik bir efekt böyle sağlanabilir. Sahnedeki olayların dakikası dakikasına seyirciye ulaşması gerekir. Anlatımda doğruluk ikinci plandadır; kaldı ki nitelikli oyuncular oynadıkları doğruyu yansıtacak araçlara her zaman sahiptirler.

Kaj Munk'un *Aşk* adlı oyunundaki kakao partisi sahnesi Hammarén'den öğrendiğim ikinci dersti:

Gerçek özgürlük, takım oyunculuğuyla çıkarılan bir modelin ve etkileyici bir ritmin altında yatar. Tiyatro bir yineleme sanatıdır. Her katkı gönülden bir işbirliği ile bütün çalışanları etkilemelidir. Bir yönetmen oyuncuyu zorlarsa, provalar sırasında oyuncuya istediğini yaptırabilir, ama yönetmen oyun alanından ayrıldığı anda oyuncu bilinçli ya da bilinçsiz oyununu kendi ışığında düzeltir. Rol arkadaşı da aynı nedenle anında değişir. Bu böyle sürüp gider. Yönetmen kaplanlarını her gece denetlemezse, bu şekilde "ehlileştirilmiş" oyun beş gösteriden sonra dağılır gider. Yüzeysel olarak bakıldığında kakao partisi de "ehlileştirilmiş" bir sahneydi. Oysa gerçek farklıydı. Oyuncular kesinlikle belirlenmiş sınırlar içinde kendi olanaklarını görmüşlerdi. Bundan hoşlanmışlar ve kendi yaratıcılıklarını ortaya çıkarabilecekleri anı heyecanla beklemişlerdi. Kakao partisi sahnesi hiçbir zaman dağılıp gitmedi.

Bir gün Torsten Hammarén'i benim reji defterimi karıştırırken yakaladım. İçinde ne bir not ne de bir taslak çizimi vardı. Alaycı bir tavırla "Demek ki sen sahnelerini önceden tasarlamıyorsun," dedi. Ben de "Hayır, ben bölümleri sahne üzerinde oyuncularla birlikte yaratmayı yeğliyorum," karşılığını verdim. "Bu yönteme sinirlerinin ne zamana dek dayanacağını görmek ilginç olacak," deyip defteri kapattı.

Kısa bir süre içinde haklılığı kanıtlandı. O zamandan bu yana ben hazırlıklarımı son ayrıntısına dek yapar ve her sahnenin taslağını çizmeye kendimi zorlarım. Provaya başladığımda oyunun her sahnesi hazırdır. Yapılmasını istediğim şeyler uygulanabilir ve açıktır. Ancak çok iyi hazırlanmış birisi doğaçlama yapma olanağına sahip olabilir.

Ailem genişlemişti. 1948 ilkyazında ikizler doğdu ve Göteborg dışında yeni bir yerleşim alanında beş odalı bir apartmana taşındık. Tiyatronun tam üstünde küçük bir odam vardı. Akşamlarımı orada senaryolar düzelterek, oyunlar filmler yazarak geçiriyordum.

Ellen'in üvey babası kendini öldürdü ve ardında büyük borçlar bıraktı. Kaynanam ve küçük oğlu bize taşındılar. Yatak odamızın bitişiğindeki çalışma odama yerleştiler. Ellen'in yeni dul kalan annesi geceleri sık sık ağlıyordu. Ayrıca büyük kızım Lena da bizimle yaşıyordu çünkü Else henüz iyileşmemişti. Aile, ev işlerine yardım eden nazik ama kasvetli bir kadınla tamamlanıyordu. Evde on kişiydik. Ellen'in o denli çok işi vardı ki, mesleğini ancak arada sırada uygulayabiliyordu. Bu durum evlilik buhranını giderek daha da derinleştiriyordu. Tek kurtarıcımız olan cinsel yaşamımız da kaynanam ve küçük oğlunun incecik bir duvarın ardındaki yakınlıklarından dolayı bitti.

Otuz yaşındaydım ve *Kriz*'in fiyaskosundan sonra Svensk

Filmindustri'den kovulmuştum. Parasal durumum kötüye gidiyordu. Öteki dertlerimize ek olarak paraya ilişkin acı kavgalarımız vardı. Ellen de, ben de dikkatsiz ve müsriftik.

Dördüncü filmim, Lorens Marmstedt'in akıllılığı, düşünceliliği ve sabırlılığı sayesinde alçakgönüllü bir başarı kazandı. Marmstedt, senaryodan prömiyere dek filmleri için savaşan ve yaşayan has bir yapımcıydı.

Bana film yapmasını öğreten "O"dur.

Göteborg'la Stockholm arasında mekik dokumaya başladım ve Brahegatan ile Humlegardsgatan'ın kesiştiği köşede Bayan Nylander'ın pansiyonunda bir oda kiraladım. Bayan Nylander, soylu yaşlı bir hanımdı, ufak tefekti, beyaz saçları parlak, gözleri koyu renk, yüzü çok solgun ve çok makyajlıydı. Evinde pek çok oyuncu oturur ve anaç bir bakım görürdü. Avluya bakan güneşli bir odam vardı, sığınağım ve güvencem. Bayan Nylander sorunlu kiracılarının sık sık canlarının sıkılmasına yol açan yaşamlarındaki ve bütçelerindeki düzensizlikleri, iyiliksever bir tavırla görmezden gelirdi.

Göteborg'da mutlu değildim. Pek çok anlamda kapalı bir kentti. Tiyatro kimsenin mesleğinden başka bir şeyden sözetmediği sınırlı bir dünyaydı. Ev kaynıyordu: Çocuk çığlıkları, asılmış çamaşırlar, ağlayan kadınlar, öfkeli kıskançlık sahneleri –çoğu zaman bunların haklı nedenleri vardı. Tüm kaçış yolları kapalı, ihanet zorunluydu.

Ellen benim yalancı olduğumu biliyordu. Üzüntü onu kemiriyor, bir kez olsun doğruyu söylemem için yalvarıyordu ama elimde değildi, gerçeğin nerede olduğunu artık ben de bilmiyordum. Kavgaların arasındaki kısa anlarda derin bir dostluk, anlayış ve bedenlerin bağışlamasını yaşıyorduk.

Ellen aslında iyi ve sağlam bir dosttu. Daha farklı ve elverişli koşullarda birlikte yaşamanın tadını kesinlikle çıkarabilirdik, ama kendimize ilişkin hiçbir şey bilmiyorduk, yaşamın böyle olması gerektiğini sandık. Hiçbir zaman koşullardan ya-

kınmadık ve yaşadığımız hayattan pişmanlık duymadık. Birbirimize kenetlenmiş savaşıyorduk ve boğulmak üzereydik.

Torsten Hammarén bana kendi oyunlarımdan ikisini stüdyo tiyatrosunda sahneye koyma olanağı sağladı –yürekli ama pek de basit olmayan bir karar. Oyunlarımdan birkaçı daha önce sahneye konmuş ve eleştirmenler, Bergman'ın iyi, hatta yetenekli bir yönetmen ancak kötü bir yazar olduğunda düşünce birliğine varmışlardı. Kötü derken özenti, toy, tutarsız, pasaklı, vıcık vıcık, duygusal, saçma, tuhaf, karanlık, mizahtan yoksun, sevimsiz ve benzerlerini kastediyorlardı.

Büyük bir hayranlık duymuş olduğum Olof Lagercrantz beni sıkıştırmaya başladı. En sonunda *Dagens Nyheter* gazetesinin kültür gurusu olduğu zaman saldırıları grotesk boyutlara ulaştı. 1955 yılında *Bir Yaz Gecesi Gülümsemeleri*'ne ilişkin şunları yazdı: "Bu komedi, tutarsız bir gencin marazi düşlemlerinden, olgunlaşmamış bir yüreğin küstah düşlerinden ve sanatsal gerçeğe, insana gerçeğine sınırsız bir saygısızlıktan kaynaklanarak yaratılmıştır. Bu oyunu görmüş olmaktan utanıyorum."

Bu satırlar bugün, insan gülünç ve tuhaf geliyor. O zaman büyük bir örselenmeye ve acı çekmeye yol açan zehirli bir oktu.

Göteborg'lu bir eleştirmen uzun yıllar Torsten Hammarén'i, bu yürekli ve şakacı insanı parmağına dolamıştı. *Bichon*'da çok hoş ve çok beğenilen bir performans gösterdiği zaman Hammarén,eline geçirdiği fırsatı değerlendirdi. Ara verildiğinde gülmekten bitkin düşen seyirci fuayeye çıkmaya hazırlanırken Hammarén sahneye çıkıp birkaç dakikalarını rica etti. Sonra beklenmedik düşünme molaları ve uygun yüz ifadesiyle yıkıcı eleştiriyi tane tane okudu. Seyircinin büyük sempatisiyle ödüllendirildi. Açık saldırı yerini daha karmaşık bir türe bırakmak üzere sona erdi: Küçük düşen eleştirmen, Hammarén'in aktris olan karısını ve tiyatrodaki yakın arkadaşlarını horlamayı sürdürdü.

Bugün ben yargıçlarıma karşı terbiyeli ve neredeyse sevimli olmaya çalışan bir tavır takınıyorum. Yalnızca bir kez en yıkıcı eleştirmenlerden birine bir tane patlatmama ramak kaldı ama ben vurmadan önce o yere, nota sehpalarının arasına oturdu. 5000 kron para cezasına çarptırıldım, bu paraya değdiği kanısındaydım çünkü gazetenin artık o eleştirmenin benim yapıtlarıma ilişkin yazı yazmasına izin vermeyeceğini sanmıştım. Elbette yanılmıştım. Birkaç yıl yokoldu ama şimdi geri döndü ve benim yaşlılık yapıtlarıma safra atmayı sürdürüyor.

Cellatlık görevini yerine getirmek için arkamdan Münih'e bile geldi. Onu, bir ilkyaz akşamı Maximilianstrasse'de gördüm, üzerinde ince bir tişört ve daracık kadife bir pantolon vardı. Körkütük sarhoştu. Traşlı kafası acıyla sallanıyor, yoldan geçenlerle bağ kurmaya çalışıyor ve terslenerek reddediliyordu. Üşüdüğü ve hasta olduğu belliydi.

Bir anlık bir dürtüyle bu zavallı adamın yanına gidip elini sıkmayı düşündüm. Bunca yıl kavga ettikten sonra barışamaz mıydık? Artık hesaplaşmıştık, değil mi? Bunca gürültü patırtıdan sonra neden hâlâ birbirimizden nefret etmeyi sürdürmeliydik ki! Anında bu dürtünün pişmanlığını duydum. İşte oradayürüyenkişi benim can düşmanımdı. O, yokedilmeliydi. Giderek berbatlaşan yazılarıyla bugün o gerçi kendini yokediyor ama ben gene de onun mezarında dans edeceğim. Dilerim sonsuza dek cehennemde oturup kendi eleştirilerini okusun dursun.

Yaşam çelişkilerle dolu olduğuna göre bir başka tiyatro eleştirmeninin, Herbert Grevenius'un, benim has dostlarımdan birisi olduğunu söylemeliyim. Hemen her gün Kraliyet Dram Tiyatrosu'nda karşılaşırız. Ben bunları yazarken o seksenaltı yaşında olup, hiç değişmeyen alaycı sevimliliğiyle günlük elli sigarasından birini tüttürmektedir.

Ben daha toy ve olgunlaşmamışken Torsten Hammarén

ve Herbert Grevenius sert ve dürüst iki melek gibi yanımda durdular. Zanaatımı Hammarén'den öğrendim, düşüncedeki belirli bir düzeni ise Grevenius'dan. Beni çimdiklediler, yoğurdular ve bana doğru yolu gösterdiler.

Kötü eleştiriler, toplum önündeki diğer küçük düşürülmeler her zaman, bana akıl almayacak ölçüde acı vermiştir. Grevenius bir kez bana "Tebeşirle çizilmiş bir çizgi düşün, sen çizginin bir yanındasın, eleştirmenler öte yanında. Sen de onlar da seyirciye hünerlerinizi sergiliyorsunuz," demişti. Bu sözlerin yardımı oldu. Bir keresinde alkolik ama parlak bir aktörle çalışıyordum. Hammarén burnunu silip "Zambakların cesetlerin kıçlarında yetişmesi ne inanılmaz bir düşünce," dedi. Grevenius benim ilk filmlerimden birini gördü ve filmin ortasında bir boşluk olduğundan yakındı. Ben, aktörün bir vasatlığı simgelediğini söyleyerek kendimi savundum. "Vasat bir oyuncu hiçbir zaman vasatlığı oynamamalıdır, bayağı bir kadın hiçbir zaman bayağı bir kadın tarafından; kendini beğenmiş bir primadonna hiçbir zaman kendini beğenmiş bir primadonna tarafından oynanmamalıdır," dedi. Hammarén de şöyle demişti: "Bu oyunculardan illallah, bir yüzü benimsediklerinde belleklerini yitiriyorlar."

-13-

Almanya'daki o altı haftanın dışında, hiç yabancı bir ülkede bulunmamıştım. Dostum ve film çalışmalarındaki arkadaşım Birger Malmsten de öyle. Artık bu durumu değiştirecektik. Cannes ve Nice arasında yüksek dağlarla gizlenmiş, turistler tarafından henüz keşfedilmemiş ama ressamlar ve öteki sanatçılar tarafından düzenli olarak ziyaret edilen Cagnes-sur Mer denen küçük bir kasabaya yerleştik. Ellen, koreograf olarak, Göteborg'daki Liseberg Tiyatrosu'yla bir bağlantı yapmıştı. Annesi çocuklara bakıyordu ve her şey görece sakindi. Yeni bir film bitirdiğim ve yaz sonu için bir başka film sözleşmesi yaptığımdan parasal durumumuz geçici olarak düzelmişti. Cagnes'a, nisan sonunda geldim. Bana zemini kırmızı seramikle kaplı güneşli bir oda verildi. Denize ve vadiye, Homer'in dediği gibi kimi zaman şarap rengi olan karanfil tarlalarına bakan bir manzaram vardı.

Birger Malmsten, güzel ama tüberkülozlu, şiir yazan ve telaşla yaşayan bir İngiliz kadın tarafından hemen esir alındı. Ben kendi başıma bırakıldım, terasta oturuyor ve ağustosta başlayacağımız filmin senaryosunu yazıyordum. O zamanlar karar vermek ve ön hazırlıklar yapmak çok kısa bir zaman alırdı. Gerçekte korkmak için zaman kalmazdı ve elbette bu değer biçilmez bir avantajdı. Filmin adı *Neşeye Doğru* idi ve Helsingborg Senfoni Orkestrasındaki genç bir çifti anlatıyor-

du. Tam bir biçimsel gizlilik. Aslında film, Ellen ve beni, sanatın kabul ettirdiği koşulları, sadakat ve ihaneti ele alıyordu. Ayrıca film müziğe boğulacaktı.

Tümüyle kendi başıma bırakılmıştım. Kimseyle konuşmuyor, kimseyle görüşmüyordum. Her gece sarhoş olup yatağa anaç bir kadın olan ve benim alkol alışkanlığımdan kaygı duyan *la patronne* tarafından götürülüyordum. Ama gene de her sabah saat dokuzda çalışma masamın başında oturuyor, alkol mahmurluğumla yaratıcılığımı yoğunlaştırıyordum.

Ellen ve ben birbirimize dikkatli ama sevecen mektuplar yazmaya başladık. Bir işkenceye dönüşen evliliğimizde yeşerir gibi olan gelecek umudunun etkisi altında başroldeki kadın portresi bir güzellik, sadakat, bilgelik ve insan onuru mucizesine dönüştü. Erkek ise kendini beğenmiş, bayağı, sadakatsiz, abartılmış ve yalancı oldu.

Bu arada Rus asıllı Amerikalı bir kadın ressam bana çekingen ama yoğun bir biçimde kur yapıyordu. Atletik ve biçimli bir bedeni, karanlık bir gece gibi koyu saçları, parlak gözleri ve cömert bir ağzı vardı. Bir amazon heykeli gibi görkemliydi ve erotik ışınlar saçıyordu. Benim evliliğime sadakatim ikimizi de kışkırttı. O resim yaptı, ben yazdım. Yalnızlığı seven iki insan, yaratıcılık içinde dostluk kurdu.

Filmin sonu korkunç trajik oldu. Kadın bir gaz sobası patlamasında öldü. (Ola ki gizli bir istek.) Beethoven'in Dokuzuncu Senfonisinin son muvmanı edepsizce sömürüldü ve başkarakter, "coşkudan da büyük bir coşku" olduğunu anladı (benim bu filmden ancak otuz yıl sonra anlayabildiğim bir gerçek).

Birger Malmsten'i Venüs'ün kucağından kaldırdım. Gözleri yaşlı *la patronne* ve "Tutkulu Dostluk"la vedalaştım. İsveç'e döndüm. Belirli tereddütlerden sonra senaryo kabul edildi.

Ellen'le yeniden buluşmamız aceleye geldi ve pek de başa-

rılı değildi. Karımın sevici bir sanatçıyla içli dışlı olduğunu farkedip çok kıskandım. Sonra bir ölçüde barıştık. Stockholm'e gittim. Çekim başladı. İki arkadaşım Birger Malmsten ve Stig Olin iki zavallı erkeği oynuyorlardı. Maj – Britt Nilsson aşırı idealize edilmiş kadını hemen hemen inandırıcı kıldı. Bu da onun büyük yeteneğinin kanıtlarından biriydi.

Filmin dış çekimleri Helsingborg'da yapıldı. Ağustos başında bir gün çiftin Belediye Sarayındaki evlilik töreninin çekimini yapıyorduk. Ellen'le ben de birkaç yıl önce aynı yerde evlenmiştik. *Filmjournalen* adında haftalık bir dergiden çekime ilişkin bir yazı hazırlamak üzere gazeteciler bizi görmeye geldiler. Bize bu onuru derginin sevimli başyazarı Gunilla Holger vermişti. Gunilla Holger, yanında meslektaşı Gun Hagberg'i de getirmişti. Yapım yönetimi (bir başka deyişle ben kendim) görev bilinci içinde olduğundan ve aynı zamanda başyazara da büyük bir ilgi duyduğundan önemli bir meblağ tutmayan tanıtım masrafları hesabındaki son kuruşu da denkleştirip Grand Hotel'de onlara bir yemek verdi.

Yemekten sonra Gun'la ben Öresund boyunca bir yürüyüş yaptık. Ilık ve rüzgarsız bir yaz gecesiydi. Zevkle öpüştük ve çekim bitip de Stockholm'e dönünce buluşmaya karar verdik. *Filmjournalen* gitti ve ben olayı tümden unuttum.

Ağustos ortasında eve döndüm. Gun telefon etti ve Cattelin'de yemek yememizi, sonra sinemaya gitmemizi önerdi. Bir panik sancısıyla teşekkür ederek önerisini yürekten kabul ettim.

Sonra her şey çok çabuk oldu. Bir sonraki hafta sonu Gun ile Trosa'ya gittik ve bir otel odasına kapandık. Yatağa girdik ve pazartesi sabahına dek çıkmadık. Bu arada ayrı ayrı ama gizlice birlikte Paris'e kaçmaya karar verdik. Dostum Vilgot Sjöman burslu olarak Paris'teydi. İlk romanı Gustaf Molander tarafından filme alınacaktı, ama Vilgot birkaç senaryoyu geri çevirmişti. Svensk Filmindustri yönetimi son çare olarak

bitirmek üzere olduğum filmin çalışmalarını bırakıp hemen sözdinlemez Vilgot'u görmek üzere benim Paris'e gitmemi istedi. Gun da bir haftalık dergi için moda gösterileri izleyip yazı hazırlayacaktı. İki çocuğunu Finlandiyalı bir dadının uzman ellerine bıraktı. Kocası ailenin kauçuk plantasyonuyla ilgilenmek üzere altı aydır Güneydoğu Asya'daydı.

Karınla konuşmak için Göteborg'a gittim. Gece geç bir saatti ve Ellen yatmıştı. Benim bu beklenmedik ziyaretime sevindi. Yağmurluğumu çıkarmaksızın yatağın kenarına oturdum ve ona her şeyi anlattım.

Meraklısı, *Bir Evlilikten Sahneler*'in üçüncü bölümünden olayları izleyebilir. Tek fark Paula'nın (sevgilinin) portresidir. Gun, Paula'nın tam tersiydi. Gun, her zaman güzel, uzun boylu, atletik, yoğun mavi bakışlı, büyük ağızlı, dolgun güzel dudaklı, açık yürekli, onurlu, tutarlı, kadınsı bir güce sahip birinci sınıf bir kadındı ama bir uyurgezerdi.

Kendine ilişkin hiçbir şey bilmiyor ve kendisiyle ilgilenmiyordu. Yaşama karşı hiç savunmasız, artniyetsiz ve korkusuz bir tavrı vardı. Dönem dönem alevlenen ülserini yok farzeder, birkaç gün kahve içmez, ilaç alır ve geçiştirirdi. Kocasıyla ilişkilerinin kötü olmasına da aldırmazdı; er geç bütün evlilikler can sıkıcı olurdu, birazcık vazelin cinsel ilişkiyi kurtarırdı. Sık sık gördüğü kaygı düşleri üzerinde durmazdı, belki midesine dokunan bir şey yemişti ya çok içki içmişti. Yaşam böyleydi ve harikuladeydi. Gun karşı konulamaz bir kadındı.

Aşkımız yüreklerimizi paraladı ve daha ilk andan itibaren içinde kendini yoketme tohumları taşıdı.

1 Eylül 1949 sabahı İsveç'ten ayrıldık, öğlene doğru Paris'teydik. Avenue de l'Opéra'ya dar bir dönüş yapan Rue Ste-Anne'da, saygın bilinen iyi bir otele indik. Oda bir tabut gibi dikdörtgendi, iki yatak yanyana değil arka arkaya konulmuştu. Pencere dar bir avluya bakıyordu, eğer pencereden biraz sarkarsak altı kat üstümüzdeki beyaz ve sıcak gökyüzünden

bir parça görebiliyorduk. Avludaki hava küflü, soğuk ve nemliydi. Mutfağın gün ışığı alması için asfalta bakan birkaç penceresi vardı ve beyazlar giymiş birtakım insanlar kurt sineği gibi kımıl kımıldı. Bu uçurumdan yukarıya çöp ve kızartma kokusu yayılıyordu. Daha fazla ayrıntı için lütfen *Sessizlik*'te aşıkların odasına bakınız.

Bitkin ve dehşet içinde yataklarımızın üzerine oturduk. Anında Tanrının benim en korkunç ihanetimi cezalandırdığını farkettim: Ellen'in benim beklenmedik bir anda eve dönüşümden aldığı tat, gülümsemesi. Bu acımasız net resim, gözümün önünde canlandı. Daha sonraları da bu resmi tekrar tekrar görecektim ve hâlâ görürüm.

Ertesi sabah Gun yetkili otel görevlisiyle görüştü. 10.000 franklık banknot el değiştirdi (o zamanlar 10.000 frank on krondu) ve sokağa bakan, konforlu ve bir kilise kadar büyük bir banyosu olan, ısıtma boruları zemine yerleştirilmiş, çift lavabolu kocaman bir odaya geçtik. Ayrıca, ben kendime çatı katında köhne bir oda kiraladım. Sallanan bir çalışma masası, gıcırdayan bir yatak vardı. Çatıların üzerinden Paris panaroması ve fonda Eyfel Kulesi görünüyordu.

Paris'te üç ay kaldık. Bu, ikimiz için de her anlamda bir dönüm noktası oldu.

1949 yazında otuzbir yaşıma bastım. O zamana dek çok fazla ve amansız bir biçimde çalışmıştım. Bu güz sıcağında Paris'te yaşama deneyimi bende önümdeki engelleri deviren bir etki yarattı. Özgürce gelişme fırsatı bulan aşk, kapalı kapıları açtı; duvarlar yıkıldı. Artık soluk alabiliyordum. Ellen'e ve çocuklara ihanetim bir yerlerde sis içinde varlığını sürdürdü ama garip bir biçimde itici güç oldu. Paris'te bu birkaç ay has ve dürüst, bu yüzden de paha biçilmez, gözüpek bir macera yaşandı. Ama ödenen fatura da acımasızca ağır oldu.

Evden gelen mektuplar iç açıcı değildi. Ellen çocukların hastalandığını, kendisinin de ellerinde ayaklarında egzama

çıktığını ve saçlarının döküldüğünü yazdı. İsveç'ten ayrılırken ona, o zaman için hayli yüklü bir para bırakmıştım. Hemen hemen tümünün bittiğinden yakınıyordu. Gun'ın kocası telaş içinde Stockholm'e geri dönmüştü. Aile Gun'a bir avukat göndererek dava açmakla tehdit etti: Aile varlığının bir kısmı Gun'ın üzerindeydi.

Hiçbir şeyin bizi rahatsız etmesine izin vermedik. Zengin izlenimler ve deneyimlerle dopdoluyduk.

Bunların en büyüğü Molière'i keşfetmekti. Edebiyat tarihi seminerlerinde birkaç oyununu zoraki incelemiş, yavan, modası geçmiş ve sıkıcı bulmuştum.

Ve birden İsveç'in köy dehası Comédie Française'de oturup *Le Misanthprope*'un (İnsandan Kaçan) yeni, güzel ve duygulu bir rejisini seyretmeye başladı. Dile getirilemez bir deneyimdi. Kuru *aleksandrenler* (dizeleri oniki heceli şiirler –Ç.N.) çiçek açtı ve büyüdü. Sahnedekiler adımlarını duyularımdan ta yüreğimin içine attılar. Bunun saçmaymış gibi göründüğünü biliyorum ama tam anlamıyla öyle oldu. Molière, yorumcularıyla birlikte, hep orada kalmak üzere yüreğime yerleşip oturdu. Öteden beri Strindberg'e bağımlı olan ruhsal kan dolaşımımda artık Molière'e de bir kanal açılmıştı.

Bir pazar öğleden sonra Comédie Française'in bir dalı olan Odéon'a gittik. Bizet'nin müziği eşliğinde *L'Arlésienne*'i (Şehirli Kız) oynuyorlardı. Operet, *Värmlänningarna*'nın Fransızca benzeri, yalnızca daha kötüsüydü.

Salon doluydu. Çocuklarıyla analar babalar, büyükanneler, halalar, teyzeler, amcalar, dayılar beklenti içinde mırıldanıyorlardı. Yeni yıkanmış yuvarlak yüzleriyle, midelerinde pazar yemeği *coq-au-vin*'le, Fransız küçük burjuvası tiyatro dünyasında bir gezintideydi.

Perde ondokuzuncu yüzyılın çirkin bir Grabow dönemi dekoruna açıldı. Genç kız rolünde emeklilik yaşını geçmiş ünlü bir *Sociétaire* (kadrolu asli oyuncu –Ç.N.) oynuyordu. Kadı-

nın oyunculuğu kaba bir duyarlılık sergiliyordu. Cart sarı peruğu sivri burnunu, aşırı makyajı yaşlı kadın yüzünü ortaya çıkarıyordu. Bütün oyuncular sahne üzerinde adım atarak ya da dört nala koşarak ezberlerini yüksek sesle tekrarlıyorlardı. Kadın kahraman sahnede pırıl pırıl ramp ışıklarında kendini yerden yere atıyordu. Otuzbeş kişilik bir orkestra kendini hiç yormadan canlı ve duygusal müziği çalıyordu. Tekrarlar atlanıyor, müzisyenler orkestra çukuruna girip çıkıyor, düşüncesizce konuşuyorlar, obuacı şarap içiyordu. Bu arada kadın kahraman yürek parçalayıcı biçimde bağırıp çağırarak dördüncü kere kendini yere attı.

Salonun karanlığında garip bir ses yayıldı. Çevreme baktım, herkesin ağladığını anlayıp şaşırdım, kimileri dikkatle mendillerinin içine, ötekiler açıkça ve zevkle ağlıyorlardı. İyi fırçalanmış ve ayrılmış saçlarıyla, bakımlı bıyıklarıyla Mösyö Lebrun, ateşliymiş gibi titriyor, yuvarlak kara gözlerinden iyi traş edilmiş pembe yanaklarına yaşlar akıyor, küçük şişman elleri çaresizce pantolonun keskin ütü çizgileri üzerinde dolaşıyordu.

Alkış yükselirken perde indi. Yaşlı genç kız yana kaymış peruğuyla sahnenin önüne gelip küçük elini kemikli göğsünün üzerine koydu, anlaşılmaz bir bakışla sessizce durdu, hâlâ trans durumundaydı, sonra yavaşyavaş bir zamanlar babaannelerinin, anneannelerinin ellerinden tutarak kutsal bir ziyaret yaparmışcasına pazar gösterilerine gelen ve şimdi de kendi torunlarının ellerinden tutarak aynı gösterileri izleyen ve Madam Guerlaine'in yıllar boyu belirli zamanlarda hep aynı sahnede yaşamın acımasızlığına feryat ederek kendini boylu boyuna ramp ışıklarının yanına atacağına güvenen seyircilerin coşku çığlıkları içinde yavaşyavaş kendine geldi.

Herkes bağırıyordu. Orada, korkunç bir biçimde aydınlatılmış sahnedeki küçük kadın, bir kez daha sadık seyircinin yüreğine ulaşmıştı. *Tiyatro mucizesi.* Ben genç ve acımasız

gözlerle bu gösteri içindeki gösteriye bakıyordum. Gun'a "Soğuk insanlar kolayca duygusal olabiliyorlar," dedim. Sonra, sırf görmüş olmak için Eyfel'e çıktık.

Tiyatrodan önce Odéon'un tam karşısında iyi bir restoranda yemek yemiştik. Yediğimiz böbrek *flambé* son birkaç saat içinde birkaç aşamadan geçmişti. Biz kulenin tam tepesinde durup ünlü panaromaya bakarken böbrekteki sayısız koli basili saldırıya geçti. İkimiz de bağırsak spazmı içinde asansörlere koştuk. Kamu temizlik işçilerinin uzayan grevleriyle dayanışma amacıyla asansörlerin iki saat çalışmayacağına ilişkin ilanlar asılmıştı kapıya. Dönemeçli merdivenlerden aşağıya indik ama felaketi önlemenin hiçbir olanağı yoktu. İnanılmayacak kadar nazik bir sürücü, arka koltuklarına gazete yayarak bu yarı baygın, pis kokulu çifti ondan sonraki yirmidört saatte yataktan sürünerek, sırayla ya da birlikte klozetle sarmaş dolaş oldukları otellerine getirdi. O zamana dek aşkımızın mahcubiyeti içinde banyodaki tuvaleti kullanmaktan çekinmiştik ve gerektiğinde koridorun sonundaki daha az lüks olan tuvalete gitmiştik. Ama bir vuruşta bütün nezaket uçup gitti. Fiziksel acımızın bizi birbirimize daha da yaklaştırdığı kesindi.

Vilgot Sjöman'ın senaryosu bitti. Yurda döndü. İkimiz de onu çok özledik, artık yalnızdık ve Paris'te daha uzun kalmamız için hiçbir özürümüz yoktu. Hava soğumaya başladı. Ovalardan kente sis indi ve otelin terasından gördüğüm Eyfel Kulesini sildi. *Çıplak Joachim* adlı bir oyun yazdım. Méliès'e öykünerek sessiz filmler yapan bir adamın öyküsüydü. Adamın bakımsız atölyesinin altından dipsiz bir kanal geçer. Kendisi bir gün konuşan bir balık yakalar, sonra karısından boşanır ve Eyfel Kulesinin nasıl Eyfel Kulesi olmaktan usandığını ve görevini bırakıp nasıl Manş Denizine yerleştiğini anlatır. Sonra kule suçluluk duygusuna kapılarak geri döner. Joachim sonunda intiharın ibadete dönüştüğü bir manastıra kapanır.

Bu oyunun yalnızca bir tek kopyası vardı. Bir anlık çılgın-

ca bir umutla Kraliyet Dram Tiyatrosuna verildi ve hiçbir iz bırakmadan yokoldu. Belki de böylesi daha iyiydi.

Hiç amaçsız kentte dolaştık, yolumuzu yitirdik, bulduk, gene kaybolduk. Marne, Port–Auteuil ve La Pie'ye gittik. Hotel du Nord'u arayıp bulduk. Bois de Vincennes'ın eteklerinde karşımıza bir lunapark çıktı.

Jeu de Paume'da empresyonistlerin sergisi. Rolant Petit'nın *Carmen*'i. *Duruşma*'da K. rolünde Barrault'nun anti psikolojik oyun tarzı, yabancı ama çekici. Yaşı ilerleyen canavar Serge Lifar, *L'Apres–midi d'un faun*'da, nemli dudakları aralık, şişman, 1920'lerin tüm ayıplarını yayan bir fahişe. Champs Elysées Tiyatrosunda bir pazar sabahı Ravel'in sol el için konçertosu. Daha devam edebilirim. Racine'nin *Phaidra*'sı. Fısıl fısıl ama öfke dolu. Grand Opéra'da, Berlioz'un *Faust'un Lanetlenmesi*. Balanchine'in baletleri. Sinematek: Gömleğinin bembeyaz yakasındaki kir iziyle acayip Mösyö Langlois. *Cinnet*'i ve *Zindan*'ı gösterdiler. Nezaketle karşılandım. Méliès'ın filmlerini ve sessiz Fransız farslarını, Feuillade'nin *Judex*'ini ve Dreyer'ın *Şeytanın Kitabından Sayfalar*'ını gördüm. Deneyimler deneyimlerin üzerine yığıldı. Açlığım doymuyordu.

Bir akşam Giraudoux'nun bir oyununda Louis Jouvet'yi görmek üzere Athénée'ye gittik. Önümüzdeki sırada Ellen oturuyordu. Bize dönüp gülümsedi. Çıkıp yokolduk. Açık mavi takım giysili ve kırmızı kravatlı bir avukat, ailesi tarafından, Gun'ın aklını başına toplaması için gönderildi. Birlikte öğle yemeği yiyeceklerdi. Otelin penceresinde durup onların yanyana Ste–Anne sokağına yürüyüşlerini seyrettim. Gun çok yüksek topuklu ayakkabılar giymişti ve el kol hareketleriyle konuşan avukattan daha uzun boyluydu. İnce siyah elbisesi kalçalarını sımsıkı sarmıştı, ellerini kül sarısı saçlarının arasında dolaştırdı. Geri gelmeyecek sandım. Akşam gergin ve sinirli döndüğünde, öfke dolu ve manik bir biçimde durma-

dan yinelediğim tek bir soru vardı: "Avukatla yattın mı? Onunla yattın mı? Onunla yattığını itiraf et, onunla yattığını biliyorum."

Korku, korkulan şeyi yakında gerçek kılacaktı.

Buz gibi bir Aralık günü Stockholm'de Strandvägen'de bir pansiyona yerleştik. Aynı odada kalamıyorduk, çünkü o zamanlar bu, İsveç otel kurallarına aykırıydı.

Gun, çocuklarını yitirme tehlikesi karşısında çok çabuk çözüldü ve Lidingö'deki evine, öç almak için incelikli yollar düşünmeye bol bol zaman bulmuş olan kocasına döndü. Ben de sözleşmemdeki son bir yapımı bitirmek üzere Göteborg'a gitmek zorundaydım.

Buluşmamız, telefonla görüşmemiz ve birbirimize yazmamız yasaklanmıştı. Bağlantı kurmak için yapılan her girişim çocukların Gun'dan alınma tehlikesini çoğaltıyordu. O günlerde evini terkeden annelere uygulanan kanunlar çok katıydı.

Küçük bir apartman dairesi kiralamayı başardım (bu daireyi hâlâ tutarım) ve dört gramofon plağı, kirli iç çamaşırları, çatlak bir çay fincanıyla oraya taşındım. Üzüntü içinde *Yaz Oyunları* adında bir senaryo yazdım. Bundan başka bir film senaryosu için sinopsis ve sonradan kaybolan bir de oyun yazdım. Devletin eğlence vergisini protesto etmek amacıyla tüm yapımcıların film yapımını durduracaklarına ilişkin söylentiler vardı. Benim için böyle bir eylem parasal bir felaket olurdu, çünkü iki aile geçindiriyordum.

Noel'den bir gün sonra Gun artık bu aşağılanmayı ve kurallarını kocasının belirlediği oyunu oynamayı reddederek evini terketti. Fahiş bir fiyatla dört odalı ve eşyalı bir apartman dairesi kiraladık. Sevimli eski Östermalm'ın evlerinden birinin en üst katıydı. Gun, iki oğlu ve Finlandiyalı dadısıyla birlikte oraya taşındık.

Gun işsizdi ve artık benim geçindirmem gereken üç aile vardı.

Bundan sonra olup bitenler kısaca anlatılabilir. Gun gebe kaldı. Yaz sonunda tüm film yapımları durdu. Svenks Filmindustri bana yol verdi. Lorens Marmstedt'in yeni kurduğu tiyatronun sanat yönetmeni oldum ve iki başarısız yapımdan sonra oradan da sepetlendim.

Bir güz akşamı Gun'ın kocası telefon etti. Dava açmak yerine bir tür barışma ve anlaşma önerdi. Onu yalnız görmek istedi. Uzlaşmaya vardıkları zaman birlikte bir avukata gidip yasal bir anlaşma yapacaklardı. Onun kocasıyla yalnız buluşmasını yasakladım. Kararından caydıramadım. Kocasının telefonda sesi yumuşak, uysal ve neredeyse ağlamaklıydı. Yemekten sonra kocası arabasıyla gelip onu aldı. Sabahın dördündeifadesiz bir suratla geri döndü. Sorularıma kaçamak cevaplar verdi. Uyumak istediğini söyledi. Ertesi sabah ve önümüzdeki tüm günlerde konuşabilirdik. Ama onu rahat bırakmadım ve ne olup bittiğini öğrenmekte ısrar ettim. Gun kocasının onu Lill–Jans Ormanına götürüp ırzına geçtiğini söyledi. Evden çıkıp sokaklarda dolaştım.

Gerçekte ne olmuştu, hiçbir zaman öğrenemedim. Fiziksel anlamda bir ırza geçme sözkonusu olamazdı. Muhtemelen kocası ona manevi baskı yapmıştı: Benimle yatarsan, çocuklar senindir.

Ne oluyordu anlamıyordum. Gun dört aylık gebeydi. Ben kıskanç bir çocuk gibi davranmıştım. Gun, kendini yalnız ve terkedilmiş hissetti. Sesli ve ışıklı hareketli resimler vardır. Bunlar ruhun projektöründen hiçbir zaman çıkmaz, yaşam boyu değişmeyen bir açıklık ve tarafsızlıkla makaralarda dönüp durur. Yalnızca insanın kendi kavrayışı durmaksızın ve acımaksızın gerçeğe doğru hareket edip durur.

Bir saatten kısa bir zamanda bu krizi birlikte atlatma şansımız yokolup gitmişti. Barışmak için umutsuzca birbirimize

tutunma çabamıza karşın sonun başlangıcını yaşadığımız bir gerçekti.

Dava başlayacaktı. Aynı sabah Gun'ın avukatının kocaya mali dalaverelerini açığa çıkarmakla gözdağı vermesi üzerine dava iptal edildi. Durumun ayrıntılarını bilmiyorum ama boşanma oldukça acısız geçti ve aşağılayıcı bir araştırmadan sonra Çocuk Bakım Komisyonu çocukların velayetinin Gun'a verilmesini önerdi.

Dram bitmiş, ancak aşkımız ölümcülyara almıştı ve parasal sorunların ağırlığı her şeyin üzerine gölgesini düşürüyordu.

Para yoktu, film çekimi yoktu ve her ay iki eski eş ve beş çocuğa nafaka ödemek için önemli bir meblağ bulmak gerekiyordu. Eğer nafaka iki gün gecikse bir *Çocuk Bakım* görevlisi yerden bitip öfkeyle benim uygunsuz yaşamımı kınıyordu. Göteborg'a yapılan her aile ziyareti biçimsel bir nezaket içinde başlayıp yabanıl sahneler, patlamalar ve çocukların kaygılı çığlıklarıyla son buluyordu.

En sonunda burnumu sürtüp Svenks Filmindustri'den borç istedim. Bana borç verdiler ama, beş film sözleşmesi imzalamak zorunda kaldım. Senaryo ve yönetmenlik için aldığım normal ücretin üçte ikisini alacaktım. Üstelik borcu faiziyle birlikte üç yıl içinde ödemek zorundaydım ve bu rakam otomatik olarak şirketteki gelirimden düşülecekti. Geçici bir süre parasal felaketten kurtulmuş ama, önümüzdeki yıllar için elim kolum bağlanmıştı.

Oğlumuz –Gun'ın ve benim– 1951 Walpurgis Gecesinde (Bir Mayıstan önceki gece –Ç.N.) doğdu. Rahim kaslarının gerilmesini sürdürmek için şampanya içip benim külüstür Ford arabamla engebeli Ladugardsgärdet alanın çevresinde dolaştık. Gun'ı bir ebenin ellerine bırakıp koğuştan dışarı iteklendikten sonra eve gelip daha da çok sarhoş oldum. Oyuncak tren takımımı çıkardım ve yerde uyuyup kalana dek inatla oynadım.

Sinema grevi bitti. Gun, bir akşam gazetesinde bir temsilcilik ve bir de çeviri işi aldı. Ben birbiri ardına iki film yapmak zorundaydım. Kendi senaryom *Bekleyen Kadınlar* ve Per Anders Fogelström'ün romanından *Monika'yla Geçen Bir Yaz.* Scala Tiyatro revüsünde rolü olan, file çoraplı, güzel dekolteli genç bir aktris Monica rolü için seçildi. Adı Harriet Andersson'du. Biraz film deneyimi vardı ve genç bir aktörle nişanlıydı. Temmuz sonunda dış çekimler için takımadalara gittik.

Monika'yla Bir Yaz, bütçesi kısıtlı bir filmdi ve personel sayısı asgari düzeyde tutulmuştu. Ornö'de kalıyor ve her sabah balıkçı tekneleri bizi takımadaların en dışında kalan egzotik ada grubuna götürüyorlardı.

Anında bir zindeliğe kavuştum. Meslek, para ve evlilik sorunları ufukta yitti gitti. Film ekibi açık havada görece rahat bir yaşam sürdürüyordu. Sabah, akşam, şafak sökerken ve her tür havada çalışıyorduk. Geceler kısaydı ve uykular düşsüz. Üç haftalık bir uğraştan sonra sonuçları yıkanmaya gönderdik ama kusurlu bir makineden dolayı laboratuvarda binlerce metre film yırtıldı. Hemen hemen hepsinin baştan çekilmesi gerekti. Yalancıktan biraz ağladık ama uzayan özgürlüğümüzden gizliden gizliye tat aldık.

Film çalışması güçlü bir erotik etkinliktir. Oyuncularla sınırsız bir yakınlık ve karşılıklı bir açıklık içinde yaşanır. İçli dışlılık, bağlılık, bağımlılık, sevgi, inanma ve güvenme kameranın sihirli gözü önünde sıcak ve belki de göz boyayıcı bir güvence oluşturur. Gerginlik, gevşeme, ortak soluk alma, zafer anı ve ardından doruktan iniş. Atmosfer karşı koyulmaz bir cinsellik yüklüdür. Bir gün kameranın duracağını ve projektörlerin söneceğini öğrenmem için yıllar geçmesi gerekti.

Harriet Andersson ve ben yıllarca birlikte çalıştık. Olağanüstü güçlü ama kolay incinebilir bir insandır. Deha pırıltıları taşır. Kamerayla ilişkisi doğrudan ve duyarlıdır. Teknik açı-

dan da olağanüstüdür. Çok aşırı bir duygudan ölçülülüğe şimşek hızıyla geçer. Keskin bir alaycılığı vardır ama hiçbir zaman yaralayıcı değildir. Çok sevimli bir insandır ve benim en sevgili dostlarımdan biridir.

Takımadalar serüveninden döndüğümüz zaman Gun'a olanları anlattım, bana birkaç aylık bir süre vermesini, Harriet'in de benim de ilişkimizin uzun sürmeyeceğini farkettiğimizi söyledim. Gun çok öfkelendi ve "Cehenneme kadar yolun var," dedi. Şimdiye dek görmediğim o görkemli öfkesi beni şaşırttı ve büyük ölçüde rahatladım.

Birkaç parça eşyamı toparlayıp gene tek odalı daireme taşındım.

Gun'la birkaç yıl sonra acılaşmadan ve birbirimizi suçlamadan gene buluşabildik. Gun, benden boşandıktan sonra Slav dilleri eğitimine başlamıştı. Doktora yaptı, çevirmenlik mesleğinde giderek daha üst düzeylere ulaşıp saygın bir yer edindi. Yavaş yavaş dostlarıyla, aşıklarıyla, yurtdışı gezileriyle kendine iyice bağımsız bir yaşam kurdu.

Tazelenen yakınlığımızdan büyük tat aldık ama bencildik. Oğlumuzun acı ve kıskançlıkla dolduğunu pek farkedemedik.

Gun bir trafik kazasında öldüğü zaman cenazeye genç Ingmar'la birlikte katılmaya karar verdik. Benim Grevturegatan'daki tek odalı dairemde buluştuk. Ondokuz yaşındaydı, uzun boylu, yakışıklı, genç bir erkekti. Boyu benden daha uzundu ve birbirimizi görmeyeli pek çok yıl olmuştu. Üzerinde üvey ağabeyinden ödünç aldığı biraz dar bir giysi vardı. Zamanın daha çabuk geçmesini umarak suskunluk içinde karşılıklı oturduk. Fakat, zaman geçmek bilmedi. Bana bir iğneyle iplik bulup bulamayacağımı sordu. Kopan düğmesini dikmesi gerekiyordu. İğne iplik getirdim. Pencerenin yanında karşı karşıya oturduk. Genç Ingmar başını diktiği düğmeye eğmişti. Gür saçları alnına dökülüyordu, güçlü kırmızı elleri iğne ve iplikle meşguldu. Arasıra mahcup mahcup burnunu çeki-

yordu. Şaşırtıcı bir biçimde büyükbabasının öğrencilik fotoğrafına benziyordu. Aynı koyu mavi gözler, aynı renk saçlar, aynı alın ve aynı duyarlı ağız. Aynı uzak Bergman tavrı, bana dokunmayın, bana yaklaşmayın, bana abanmayın, ben bir Bergman'ım, lanet olsun!

Annesine ilişkin bir şey söylemek için beceriksiz bir çabada bulundum. Sert bir tavırla konuyu geçiştirdi. Israr edince, birdenbire soğuk, küçümseyici bir bakışla beni susturdu.

Gun, benim filmlerimdeki pek çok kadının modelidir. *Bekleyen Kadınlar*'da Karin Lobelius, *Gezgincilerin Gecesi*'nde Agda, *Bir Aşk Dersi*'nde Marianne Erneman, *Kadın Düşleri*'nde Susanne, *Bir Yaz Gecesi Gülümsemeleri*'nde Desirée Armfeldt.

Eşsiz Eva Dahlbeck'in oyununda O'nun yorumcusunu buldum. Bu iki kadın, birlikte, benim genellikle anlaşılması güç metinlerimi somutlaştırmayı başardılar ve böylece düşlemek yürekliliğini bile gösteremediğim boyuneğmez güçlü bir kadınsılığı gerçekleştirdiler.

-14-

Tekrar tekrar gördüğüm düşler vardır. En sık yinelenen mesleğime ilişkin bir düştür. Bir film stüdyosunda bir sahne çekmek üzereyim. Herkes yerinde, oyuncular, kameramanlar, asistanlar, ışıkçılar ve figüranlar. Bir nedenden dolayı senaryonun o gün çekimi yapılacak metnini anımsayamıyorum. Durmadan günlük reji defterime bakmam gerekiyor ama anlaşılmayan repliklerle karşılaşıyorum. Oyunculara dönüp suskularailişkin bir şeyler söyleyerek durumu kurtarmaya çalışıyorum. Burada sen sus ve kameraya doğru dön, sonra repliğini söyle, bekle, biraz daha alçak sesle tekrarla.

Aktör kuşkulu ama boyun eğen bir tavırla söylediklerimi yapıyor. Kameranın vizöründen bakıyorum ancak yüzünün yarısını ve bana bakan tek gözünü görüyorum. Bu doğru olamaz. Vizörden bakıp çerçeveleyen ve zoom yapan Sven Nykvist'e dönüyorum. Bu arada aktör yokoluyor. Birisi sigara içmeye gittiğini söylüyor.

Sorun, sahneyi ortaya çıkarabilecek bir açı bulmak. Beceriksizliğimden dolayı pek çok oyuncu ve figüranı ışığa doğru ama desenleri vurgulanmış bir duvara sıkıştırmışım. Sahneyi aydınlatmanın çok zor olacağını anlıyorum, Sven'in nazik, hoşnutsuz yüzünü farkediyorum. Sven parlak tepe ışıklarından ve çift gölgelerden nefret eder.

Duvarı kaldırmalarını istiyorum. Böylece serbest kalıp

sahneyi öbür yandan çekebileceğiz. Bir asistan kendi kendine konuşurcasına duvarın elbette kaldırılabileceğini ancak bunun iki saat alacağını, çünkü duvarın içten birbirine bağlı, çift yüzlü, çok ağır ve neredeyse kımıldatılamaz olduğunu söylüyor. Eğer duvar kaldırılırsa bütün sıvalar da dökülebilirmiş. Sevimsiz bir duyguyla ve alçak sesle bu duvarın iç ve dış bağlantısında ısrar edenin ben kendim olduğumdan yakınıyorum.

Kameraları kapı aralığına getirmelerini istiyorum. Sonra vizörden bakıyorum. Figüranlar aktörü kapatıyor. Aktörün görünebilmesi için sağa dönmesi gerekli ama, devamlılık asistanı, nazik bir biçimde bir önceki çekimde aktörün sola doğru hareket ettiğini belirtiyor.

Stüdyo çok sessiz, herkes sabırla ama umarsız bekliyor. Aktörün yüzünün yarısını ve bana yönelmiş tek gözünü görebildiğim vizörden bakıyorum. Bir an için bunun olağanüstü bir şey olacağını ve uluslararası eleştirmenlerin buna bayılacağını ve uzun uzun anlatacaklarını düşünüyorum, sonra bu düşünceyi dürüst bulmayıp bir yana atıyorum.

Birden bir *çözüm* buluyorum: Kaydırma. Oyuncuların çevresinde figüranları atlayan bir kaydırma yapılabilir. Tarkovski her sahnesinde kaydırma yapar ve kamera her yöne uçar gider. Aslında bunun itiraz edilebilir bir teknik olduğunu düşünüyorum ama benim sorunumu çözer. Zaman geçiyor.

Yüreğim titriyor ve soluk almakta güçlük çekiyorum. Sven Nykvist kaydırmanın olanaksız olduğunu söylüyor. Sven neden böyle münasebetsizlik ediyor? Elbette, zor kamera hareketlerinden korkuyor. Yaşlanıyor ve yüreksizleşiyor. Üzüntü içinde ona bakıyorum. Arkamı işaret ediyor ve üzgün görünüyor. Dönüyorum, arkada dekor yok. Yalnızca stüdyo duvarı var. Sven haklı. Kaydırma olanaksız.

Çaresizlikten, toplanan ekibe kısa bir konuşma yapmaya karar veriyorum. Onlara kırk yıldan bu yana film işinde çalış-

tığımı, kırkbeş film yaptığımı, şimdi yeni yollar aradığımı ve imajlarımı, anlatımlarımı yenilemeye çalıştığımı söylemek istiyorum. İnsan ulaştığı sonuçları hep sorgulamalı. Onlara yetenekli, güçlü ve çok deneyimli olduğumu ve şu andaki sorunun önemsizliğini belirtmek istiyorum. Eğer isteseydim geriye doğru gidip uzun bir plan çekebilirdim ve bu kusursuz bir çözüm olurdu. Tanrıya inanmıyorum ama, bu o kadar basit değil. Hepimiz kendi içimizde bir Tanrı taşıyoruz. Her şey, zaman zaman ve özellikle ölüme yaklaştığımız anda bir parçasını kavrayabildiğimiz bir bütün. Söylemek istediğim şey bu ama, değmez. Herkes geriye çekilmiş ve karanlık stüdyonun gerisinde toplanmış, birbirlerine yakın durmuş tartışıyor. Ne söylediklerini işitemiyorum. Yalnızca sırtlarını görebiliyorum.

Büyük bir uçaktayım ve tek yolcu benim. Uçak pistten kalkıyor ama havalanamıyor. Böylece geniş sokaklardan ve yapıların üst katlarının hizasından gürleyerek ilerliyor. Pencerelerden insanların hareket ettiklerini, jestler yaptıklarını görüyorum. Hava ağır ve fırtınalı. Pilotun ustalığına inanıyorum. Ama sonun yaklaştığını da anlıyorum.

Artık uçakta değilim ve havada yüzüyorum. Kollarımı özel bir biçimde hareket ettirip kolayca yerden kalkıyorum. Şimdiye dek neden bu denli kolay bir olay olan uçmayı denemediğime şaşırıp kalıyorum. Aynı zamanda bunun özel bir yetenek olduğunu ve herkesin uçamayacağını farkediyorum. Belki birazcık uçabilenlerin kendilerini çok bitkin düşürecek kadar çaba harcamaları ve kollarını kıvırıp boyunlarını germeleri gerek. Ben hiç engellenmeden bir kuş gibi süzülüyorum.

Kendimi bir ovanın, belki de bir bozkırın üzerinde buluyorum. Rusya olsa gerek. Büyük bir nehrin ve yüksek bir köprünün üzerinden uçuyorum. Köprünün aşağısında nehirden

kırmızı bir bina yükseliyor ve bacalarından dalga dalga duman bulutları kabarıyor. Makine gürlemesi duyuyorum. Bu bir fabrika.

Artık nehir büyük bir kavis yaparak dönüyor. Nehrin kıyısında tahta banklar ve sonsuz bir panaroma. Güneş bulutların arasına girmiş ama gölgesiz ve güçlü bir ışık var. Yeşil ve saydam su geniş bir yatağın içinden akıyor. Kimi zaman dipteki taşlarda kıpırdayan gölgeleri ve titreşen kocaman balıkları görebiliyorum. Sakinim ve özgüvenle doluyum.

Daha gençken ve iyi uyuduğum zamanlarda iğrenç düşler bana işkence ederdi: Cinayet, işkence, soluksuz kalma, aile içi cinsel ilişki, yıkma, yoketme ve delice öfke. Yaşlılığımda yaşam yükünden kaçan dost ve rahatlatıcı düşler görüyorum.

Kimi zaman düşümde parlak bir yapım görüyorum. Büyük kalabalıklar, müzik ve renk renk dekorlar. Büyük bir doyum içinde kendi kendime şöyle fısıldıyorum: "Bu benim yapıtım, bunu ben yarattım."

– 15 –

1950'lerin başlarında bana Kraliyet Dram Tiyatrosunda görev alacağıma ilişkin söz verildi. Çok mutluydum, ne var ki, sonra bir yönetim değişikliği oldu. Yeni genel müdür verilmiş sözlerden kendini sorumlu hissetmedi ve aşağılayıcı bir üslupla bana, ulusal sahnemizin ölçütlerine pek uygun olmadığımı bildirdi. Ben de kendimi avutmak için birkaç oyun yazdım, hiçbiri kabul edilmedi. Harriet, file çorapları ve açık dekoltesiyle Scala Tiyatrosunda çalışmayı sürdürüyor ve arada yinelenen şu sözlerle şarki söylemek zorunda kalıyordu.

"Eğer Bergman isterse, beni canı çekerse.
Seve seve soyunurum, hadi soyun derse."

Bu arada ilişkimiz giderek daha umut kırıcı oluyordu, benim kıskançlık şeytanlarım ikimizi de zehirliyordu. Güney Tiyatrosu binasının üzerinde Ladugardslan ve Lil–Jansskogen manzarasına bakan küçük bir otele taşındım. Çok derin bir insanlardan kaçma duygusu içinde *Gezgincilerin Gecesi* adıyla vaftiz edilen bir senaryo yazdım.

Başkentte hiçbir tiyatro genel müdürü benden hizmet istemediği için ben de Malmö Kent Tiyatrosundan gelen bir öneriyi kabul ettim. Harriet de aynı tiyatroda işe alındı. Hiç üzüntü duymaksızın Limhamn yolu üzerinde yeni bir yerleşim bölgesinde, üç odalı bir apartman dairesi kiraladık. Ben birkaç parça eşya aldım ve bunları yeni apartmanımıza tıktık.

Sonra tiyatronun içine daldık.

Görünüşte Malmö Belediye Tiyatrosu ortaklaşa kullanılan iki sahneyle opera, bale, operet ve tiyatro oyunlarını gerçekleştiren büyük bir kuruluştu. Sahnelerden biri fazlasıyla büyüktü (1700 kişilik) ve Büyük Böö deniliyordu. Ötekisi ise çok küçüktü (200 kişilik) ve Küçük Cik Cik deniliyordu. Tiyatro binası Par Lindberg'in arena biçiminde bir sahne ve demokratik oturma yerleriyle anıtsal halk tiyatrosu düşü ve Knut Ström'ün, Meyerhold ve Rheinhardt'ın sinematografik dekorları için yaratılan görsel tiyatro düşünün çözümlenmemiş çatışmalarının bir sonucuydu. Akustik sorunlarıyla başedilemiyordu. Orkestra konserleri rezonans yokluğundan, tiyatro gösterileri yirmiiki metrelik ön sahne nedeniyle, opera ve operetler seyirciyle aralarındaki mesafeden dolayı, baleler ise sahne zeminine gömülü demir parmaklıklar yüzünden zorlukla gerçekleştiriliyordu. Görece yüksek ama çok az maaş alan ekip, bu canavara hizmet veriyor ve her yıl yirmi yapım sahneleniyordu. Diktatör bir tiyatro genel müdürü olan Lars Levi Laestadius, reformist bir papaz ailesinden geliyordu. İyi eğitim görmüştü. Gözüpek ve manyakçasına kendini beğenmişti. Bir tiyatro genel müdürü için hiç de küçümsenmeyecek bir bileşim.

Malmö Tiyatrosundaki sekiz yılım o zamana dek yaşadığım en iyi yıllar oldu. Her kış üç oyun sahneye koydum ve her yaz bir iki film yaptım. Elim kolum bağlı değildi ve özel hayatım hemen hemen hiç kalmamıştı. Gösteri canavarını canlı tutmak için harcadığımız kollektif çabanın bir parçası olarak yaşıyordum ve yönetim kaygılarının yükünden kurtulduğum için meslek araştırmalarıma kendimi özgürce adayabiliyordum.

Tiyatromuz büyük bir hızla ilgi merkezi oldu. Sivrilmiş oyuncular kışın iyi tiyatro gösterileri çıkarmanın, yazın ise

Bergman filmlerinde çalışmanın avantajını anladılar. Topluluğumuz gerçekten iyi çalışmaya başladı ve dünya tiyatrosunda daha da ileri adımlar atmayı göze alacak yürekliliği buldu.

Eğer birisi bize neden tiyatro yaptığımızı ya da amacımızın ne olduğunu sormayı akıl etmiş olsaydı, sanırım yanıtlayamayacaktık.

Malmö'de yönettiğim onüç oyunda dinsel, siyasal ya da entelektüel herhangi bir amaç anımsamıyorum. Tiyatronun programa gereksinimi olduğunu biliyordum ve Shakespeare'in *Hamlet*'te söylediği gibi büyük sahnede "köylüye havyar ikram etmek" anlamsızdı. Etkili ve inandırıcı bir repertuar sunmak söz konusuydu.

Ayrıca varolan koşulları yararlanılabilir bir duruma getirmek de önemliydi. Sınama yoluyla sahnedeki suflör kabininin bir metre ötesinde seyircilerin oyuncuyu doğrudan doğruya görebileceği ve işitebileceği bir nokta bulduk. Bu noktadan başlayarak birkaç metre yanlara ve birkaç metre arkaya hareket ederek, kabaca altı metre genişliğinde dört metre derinliğinde bir dikdörtgen elde ettik. Bu oyun alanının dışında oyuncunun seyirciyi etkileme olanağı hızla ortadan kalkıyordu. Yirmiiki metre genişliğinde ve otuzaltı metre derinliğinde bir sahnede kabaca yirmidört metrekarelik bir oyun alanı ya varya yoktu.

Bundan başka salonun iki yanını da taşınabilir panolarla küçültmek zorunda kaldık. Böylece oturmayeri sayısı bin koltuğun altına düştü. Sahne donanımı niteliksiz ve eskiydi, modern aydınlatma tesisatı batmış bir Alman ticaret gemisinin içinde Baltık Denizinin dibinde yatıyordu ve yerine geçici olarak 1914'den kalma bir tesisat yerleştirilmişti. Teknik elemanların işleri çok fazla, sayıları azdı ve çok içiyorlardı. Elbette Golem'imizin işlevini yerine getirmesi için büyük bir özveriyle ölesiye çalışan kuraldışı kişiler de vardı.

Her sabah saat tam dokuzda tiyatroya geliyordum. Altı

bisküvi ve bir fincan çaydan oluşan kahvaltımı kantinde yapıyordum. Saat on buçuktan bire kadar prova yapıyorduk, sonra jambonlu yumurta yiyiyor, bir fincan koyu kahve içiyordum ve saat dörde dek çalışmayı sürdürüyordum. Toplantılara katılıyor, tiyatro okulunda öğretmenlik yapıyor, senaryo yazıyor, zaman zaman açılır kapanır dinlenme koltuğumda biraz uyuyordum. Akşam yemeğimi de yiyordum, çok pişmemiş bir parça et ve yanında patates. Sonra ertesi günün hazırlığını yapıyor, ev ödevlerimi tamamlıyor, gösterimi denetliyordum.

Harriet, makyajını temizleyip üzerini değiştirdikten sonra eve uyumaya gidiyorduk. İkimizin de artık birbirimize söyleyecek pek fazla şeyi kalmamıştı. Biten filmler ya da tasarlanan filmler üzerinde çalışmak üzere sık sık Stockholm'e gidiyor, Grevturegatan'daki tek odalı apartmanımda kalıyor, öğle yemeğini stüdyoda, akşam yemeğini her zamanki lokantada yiyiyordum. İki pantolonum, birkaç tane flanel gömleğim, eskimeye yüz tutan iç çamaşırlarım, üç kazağım ve iki çift ayakkabım vardı. Kolay ve zorlamayan bir yaşamdı. Suçluluk duygusunu bir şımarıklık olarak kabul etmeye karar vermiştim, çünkü hiçbir zaman çektiğim işkence neden olduğum yaraları iyileştirmeyecekti. İç bölgelerimde kavranılamayan bir süreç oluşuyordu. Gastritim ve ülserim azıtmıştı. Sık sık kusuyor ve diyareyle sonuçlanan mide krampları geçiriyordum. 1955 güzünde *Bir Yaz Gecesi Gülümsemeleri* filminin çekimini bitirdiğimde tam ellialtı kiloydum, mide kanseri şüphesiyle Karolinska Hastanesine yatırıldım. Doktor Sture Helander, beni tepeden tırnağa muayene etti. Bir öğleden sonra odama geldi, röntgen filmlerini de getirmişti. Oturdu ve sabırla bana sonuçları açıkladı. Tüm şikayetlerimi "psikosomatik" olarak tanımladı ve ruhla beden arasındaki o alacakaranlık alanın daha yeni yeni araştırılmaya başlandığını anlattı. Bana her gece yoğurtumsu ekşi bir süt içmemi salık verdi; o günden bu yana bu öğüdü yerine getiririm. Bazı alerjik reaksiyon-

larım olduğunu ve neye katlanıp neye katlanamayacağımı deneyip sınayarak kendim bulmam gerektiğini söyledi. Yetkinlik, dostluk ve bilgelik ışınları saçıyordu. Hayat boyu dost olduk.

Emekli yönetmen ve aktör Victor Sjöström'e *Yaban Çilekleri*'nde başrolü önerdim. Daha önce *Neşeye Doğru*'da birlikte çalışmıştık ve yeniden işbirliği yapmak için karşı konulmaz bir istek duymamıştık. Victor yorgun ve hastalıklıydı; çalışmalarını vereceğimiz çeşitli tavizlerle sınırlandırmak gerekiyordu. Öteki şeylerin yanısıra ona, her gün saat dört buçukta, viski sodasını eline almak üzere evinde olacağına ilişkin söz vermek zorunda kalmıştım.

İşbirliğimiz dehşet verici bir biçimde başladı. Victor sinirli, ben gergindim. Abartılı oynuyordu, ben de onun bir salon oyunu çıkartmakta olduğu gerçeğine dikkat çektim. Hemen suratı asıldı ve bu rolü kendi isteklerime uygun bir biçimde oynayabilecek birisini bulabileceğimi ve doktorunun her an ona bir hastalık raporu verebileceğini söyledi.

Kızlar ortaya çıkınca durum değişti. Yaşlı çapkın, hanımların sevecen ilişkilerinden hoşlandı, onlara çiçekler ve küçük armağanlar verdi. Bibi Andersson, üzerinde yüzyıl sonu dekolte bir giysiyle çimenlikteki banka oturmuş Victor'a yaban çilekleri yedirirken, farkettirmeksizin onları filme çektim. Victor hafifçe Bibi'nin parmaklarını ısırdı, ikisi de güldü, genç kadının gururunun okşandığı, yaşlı aslanın da çok hoşnut olduğu belirgindi.

Çekim aralarında Victor'un çevresinde bir halka oluşturuyorduk. Meraklı çocuklar gibi ondan eski günlerden, işinden, başka yönetmenlerden, meslektaşlarından, sessiz film döneminden, Mauritz Stiller ve Charles Magnusson'dan, oyuncu lardan ve eski film kentinden sözetmesini istiyorduk. İstekli ve eğlenceli anlatıyordu. Sık sık çaresizlik içinde kıvranmış ol-

duğunu itiraf etti. O zaman bir yerlere kaçan kafasını duvarlara vururmuş. Gerilim hafifleyince zaman zaman alnında ya da başının arkasında bir yumruyla sete dönermiş. *Bugünü Bize Verin, Hayaletler Araba, Tokatlanan Adam* filmlerini hiç de olağanüstü bulmuyordu. Çoğu zaman başarısızlıklarını anımsıyor, şapşallığına ve beceriksizliğine öfkeleniyordu. Stiller'in küstah zekası karşısında sık sık şaşkına döndüğünü söyledi, kendini meslektaşıyla kıyaslamayı hiçbir zaman düşlememişti bile. Ayrıca bize, sessiz film oyuncularının filmlerinde, sonradan eklenen ara metinlerle aynı sözcükleri kullanmalarına titizlikle dikkat gösterdiğini anlattı. Çünkü, dudak hareketlerini okuyan sağır ve dilsiz izleyiciler oyuncuların dudaklarından çıkandan başka şeyler yazılınca çok rahatsız oluyorlardı.

Açık yüreklilikle son karısı Edith Erastoff'a duyduğu aşktan ve klasik filmlerinden biri olan *Kanun Kaçağı ve Karısı* filmindeki dramın ardındaki dramdan sözetti. Sonra birdenbire sustu. Derin bir sessizliğe gömüldü ve dalıp gitti. Yüzü acı bir maska dönüşmüştü.

Çekim çalışmaları ilerledi, bir gün son sahneyi çekecektik. İsak Borg'un gençlik aşkı onu güneşli bir yamaca götürür. Uzaktan annesiyle babasının işaretler edip kendisini çağırdıklarını görür. Bu iş için film kenti çevresinde bir yer seçmiştik. Öğleden sonra saat beşte çimenlerin üzerindeki güneş ışınları hafifliyor ve ormanı karartıyordu. Victor öfkelendi ve hainleşti. Bana, verdiğim sözü hatırlattı. Saat tam dört buçuk, ev ve viskisi. Yalvardım. Bir yararı olmadı. Çekti gitti. Çeyret saat sonra geri döndü: "Şu lanet olası sahneyi çekmeyecek miydik?"

Keyfi hiç de daha iyi değildi ama görevini yaptı. Bibi ile üzerlerine güneş vurmuş otların üzerinde yürürken homurdanıyor ve her tür dostça yaklaşıma karşı koyuyordu. Yakın plan çekimi hazırlanırken bir köşeye çekilip başı omuzlarının

arasına gömülü oturdu; kendisine sunulan viskiyi asık suratla geri çevirdi. Her şey hazır olduğunda bir asistanının yardımıyla sendeleyerek geldi, öfkeden bitap düşmüştü. Kamera hareket etti ve gong vurdu. Birdenbire yüzü aydınlandı, yüz çizgileri yumuşadı, sakinleşti, bir *lütufanı*. Kamera bu anı yakaladı, çekti. Laboratuvar da filmleri bu kez rezil etmedi.

Çok daha sonraları Victor'un saat tam dört buçukta viskisinin başında olacağına ilişkin verdiğim söz üzerinde bu denli titizlik etmesinin ve yaşlılığının doğurduğu öfkenin nedeninin kendini yetersiz bulmak, çok yorgun hissetmek, isteksizlik ya da yalnızca yeterince iyi olamamanın yol açtığı denetlenemeyen bir korku olduğunu anladım: İstemiyorum, gücüm tükendi. Beni zorlamaya hakları yok. Ben bu rolü istemedim. Kandırıldım, ikna edildim. Bir daha asla. Bu korku, bu yetersizlik. Bunların hiçbirini bir daha asla istemiyorum. İstemek zorunda değilim ve hiç kimse bana bunu yaptıramaz. Yaşlı ve yorgunum. Bunların tümü çok anlamsız. Bu işkence neden? Hepinizin canı cehenneme. Ben yalnız kalmak istiyorum, üstüme düşmeyin. Ben üzerime düşeni yaptım. Hasta bir adamı ezmek acımasızlık. Başedemeyeceğim, bir daha asla. Lanet olası filminiz yerin dibine batsın! Ama gene de... Gene de gidip deneyeceğim. Kendilerinden başka kimseyi suçlamasınlar. İyi olmayacak, iyi olamaz. Onlara artık sürdüremeyeceğimi, enerjim olmadığını kanıtlamak için gidip boy göstereceğim. Bu ciğeri beş para etmez aşağılık herife, hasta ve yaşlılara böyle davranılmayacağını göstereceğim. O, aslında ilk günden beri beni yeteneksiz buluyordu, şimdi bu kanısını pekiştirsin bakalım.

Belki de yaşlı aktörün düşündüğü buydu. Bu korkunç öfkenin içeriğini ancak bugün, kendimi de hemen hemen aynı durumda bulduğumda anlamam tipik. Evet, tüm o neşeli oyunlar artık bir daha geri gelmemek üzere bitti ve bıkkınlık

yüzüme karşı sırıtıyor. Yetersizlik korkusu saldırıya geçiyor ve yeterliliği sabote ediyor. Eskiden hiç engelsiz uçup giderdim ve başkalarını da havalandırırdım. Şimdi başkalarının güvenine ve coşkusuna gereksinim duyuyorum. Uçmaya heveslenmem için başkalarının ayaklanması gerekiyor.

1978'de ikinci kez Strindberg'in *Ölüm Dansı*'na başladığımızda Anders Ek'in kan kanseri olduğu kesinleşti. Çektiği büyük acıları hafifletmek için güçlü ilaçlar alıyordu. Her hareket ona acı veriyordu. Oyunun doruk noktasındaki tırpan dansını gerçekleştirmesi olanaksızlaştı ve bu dansın çalışmasını daha sonraya bıraktık. Çünkü doktoru ona tedavi ilerledikçe acılarının azalacağına ilişkin belli belirsiz bir güvence vermişti. Provalarımız bir garip geçiyordu ve saatler çok yavaş ilerliyordu. Hepimiz bu projenin uygulanamaz olduğunu anlamıştık ama, anlaşılır nedenlerle ben oyunu bırakma kararını Anders Ek'in vermesini istedim. O devam etmekten yanaydı.

1940'ların başından bu yana omuz omuza çalışmıştık. Kavga etmiş, birbirimizi aşağılamış, sonra barışmış, gene kavga gürültü çıkarıp öfkeyle birbirimizden ayrılmış, pişman olmuş, yeni baştan başlamıştık. *Ölüm Dansı* işbirliğimizin doruk noktası olacaktı. Rol dağıtımındaki öteki oyuncular da çok nitelikliydi. Özellikle Margaretha Krook ve Jan-Olof Strandberg.

Tedirginlik ve üzüntü içinde o anda, Anders Ek'in kendi ölüm korkusunu Yüzbaşınınkiyle özdeşleştirerek yorumlamasını izliyordum. Strindberg'in acıklı ve biraz da gülünç bir hastalık hastasının ana çizgilerini belirten sözcükleri Anders Ek'in yorumuyla bir samurayın metanetle denetlediği ama elinde olmaksızın duyduğu bir korkuya dönüşmüştü. Bu korku iğrenç, arsız, umutsuzdu; bizim tiyatro çalışmamızı bir maskaralık gibi gösteriyordu.

Bir sabah Anders Ek'in soyunma odasına çağrıldım. Mak-

yaj masasının başında oturuyordu. Ellerini masanın üzerine koymuştu, acı ve yorgunluktan bozlaşan yüzü, güz ışığıyla aydınlanmıştı. Bana oyunu bırakacağını, sürekli olarak kullandığı ağrı kesicilerin karar verme yeteneğini bulandırdığını, Yüzbaşının kinigösterebilmek için kendi ölüm korkusunu kullandığını sonunda kabul ettiğini söyledi.

Hiçbir şey söylemediğim için beni kınadı.

Avlunun içindeki eski yapının en üst katındaki Cinematograph ofisinde rolü olan oyuncularla toplandık. *Sonbahar Sonatı*'nı gözden geçirecektik. Ingrid Bergman, rolünü abartılı bir sesle, jestler ve mimiklerle okudu. Aynanın karşısında prova yapmış ve nasıl oynayacağına karar vermişti. Bu benim için bir şoktu. Başım tuttu, devamlılık asistanı koridora çıkıp dehşet içinde ağladı. 1930'lardan bu yana böylesine yanlış vurgulu bir seslendirme duyulmamıştı. Yıldız oyundan kendi çıkarmalarını yapmış ve çirkin sözcükleri ağzına almayı reddetmişti.

Öykünün biraz sıkıcı olduğunu ve zeki esprilerle neşelendirilmesi gerektiğini söyledi. "Yazdığın zaman neden böyle sıkıcısın Ingmar? Yoksa gerçekten komik olabiliyorsun." Oyunun birinci bölümünün doruğu olması gereken Chopin prelüdünü dinledi. "Tanrı aşkına bu denli sıkıcı bir parça *iki kez* çalınmalı mı? Ingmar sen *delisin*. Seyirciler *uyuyacaklar*. Hiç değilse daha güzel ve daha kısa bir şey seçebilirdin. Bu parça çok sıkıcı ve beni esnetiyor."

Ingrid Bergman ünlü bir piyanisti canlandıracaktı. Belki Rubinstein'ın dışında tüm piyanistlerin sırt ağrıları vardır. Sırtı ağrıyan bir piyanistyere sırt üstü ve dümdüz yatmayı sever. Sahnelerden birinde Ingrid'in yere yatmasını istedim. Güldü. "Sen tam bir *delisin* Ingmar azizim. Bu *ciddi* bir sahne. Böyle ciddi bir sahneyi yerde yatarken iyi oynayamam. Saçma bir şey olur. Seyirci güler. Elbette bu korkunç öyküde

gülünecek bir şey olmadığını biliyorum ama insanları neden yanlış yerde güldürmek *zorundasın*, bana yalnızca bunu söyle."

Çekim tedirgin başladı.

Ingrid bir kanser ameliyatı geçirmiş olduğu için sigorta şirketi onu sigorta etmeyi reddetti. Film başladıktan bir hafta sonra Ingrid'in düzenli olarak kontrole gittiği Londra'dan hastalığın birkaç metastas daha yaptığı, yeni bir ameliyat ve şua tedavisi için hemen hastaneye yatması gerektiği haberini aldık. Ingrid önce filmi bitirmek niyetinde olduğunu söyledi ve sonra önemsiz bir şeyden sözedermişçesine kendi çekimlerinin öne alınıp alınamayacağını sordu. Eğer bu olanaksızsa, elbette belirlenen süre boyunca kalacaktı.

Hiçbir şey olmamış gibi çalışmayı sürdürdü. İlk günlerdeki huysuzluğu, yürekli bir profesyonel saldırıya dönüştü. Beni yeterince dürüst olmamakla suçladı ve aklımdan geçenleri söylemek zorunda bıraktı. Düşündüğümü olduğu gibi söyledim, kavga ettik ve çekimlerinin üzerinde onun istediği kadar çalıştık.

Aynı zamanda Ingrid o zamana dek meslek yaşamında hiç karşılaşmadığı bir olayla karşı karşıya gelmişti. Topluluğumuzdaki güçlü, bağımsız, meslek ve özel yaşamlarında deneyimli pek çok kadın arasında bir dayanışma ve kardeşlik vardı. Bu kadınlar; prodüksiyon şefi Katinka Farago, kostüm sorumlusu Inger Persson, makyajcı Cilla Drott, kurgucumuz, Sylvia Ingmarsson, sahne düzenlemesi sorumlusu Anna Asp, devamlılık asistanı Kerstin Eriksdotter, büro yöneticisi, karım Ingrid ve aktrist Liv Ullmann. Ingrid Bergman bu sağlam dayanışmaya gönülden katıldı. Duygusal olmayan bir kardeşçe bağlılık içinde zaman zaman huzur buldu.

Dünyanın her yanına beraberinde götürdüğü paslı bir teneke kutuda, çocukluk ve genç kızlığa geçiş döneminde çekilmiş birkaç film şeridi vardı. Babası fotoğrafçıymış ve zaman

zaman bir film kamerası kiralarmış. Onbeş dakikalık bir süre içinde onu sevimli annesinin dizlerinde bir bebek, annesinin mezarının başında yas giysileri içinde küçük bir kız, gülüp şarkı söyleyerek piyano başında oturmuş sıska bir genç kız ve çekici bir gülümsemeyle bir yerde gülleri sulayan genç bir kadın olarak gördük. Bu film Ingrid'in hazinesiydi. Beni epeyce uğraştırdıktan sonra yeni negatifler ve eskimiş nitrat kopyalar yerine yeni kopyalar yapmam için filmi ödünç almama izin verdi.

Ingrid hastalığını öfke ve sabırsızlıkla karşıladı ama güçlü bedeni çöktü ve duyuları aşındı. Stüdyoda aşırı disiplinliydi. Bir kez karşıtlığını belirttikten sonra çoğu kez boyun eğiyor ve başkalarının karar vermesini daha uygun buluyordu. Bir sabah şiddetle bana dönüp suratıma bir tokat yapıştırdı (şaka mı?) ve eğer ona, o sahnede ne yapacağını hemen anlatmazsam beni parça parça edeceğini söyledi. Bu şaşırtıcı saldırısı beni öfkelendirdi, ona yüz kere hiçbir şey yapmamasını söylediğimi ve yalnızca lanet olası amatörlerin her dakika bir şey yapmaları gerektiğini düşündükleri karşılığını verdim. Şakacı ama sert bir tonla benim *oyuncuların yönetmeni* olarak ün salmamla alay etti. Ben de ünlü döneminde kendisiyle çalışmak zorunda olan yönetmenlere acıdığımı söyledim. Bu tür replik alışverişini sürdürdük, sonra ikimiz de gülmeye başladık ve bizi biraz merakla bekledikleri stüdyoya girdik. Ingrid sakinleşti, gözkapakları gözyaşlarını engellemek istercesine şişmişti. Yüzündeki o katı maske düştü ve kamera acı çeken bir insanın yüzünü aldı.

Filmin çekiminin bir belgeselini yapmıştık ve belgesel tamamlandığı zaman neredeyse beş saati buldu. Altı ay sonra Ingrid, Farö'ye bizi görmeye geldi. Pek de gurur okşayıcı olmayan belgeseli görmekte ısrar etti. Bittikten sonra birkaç saniye, hiçbir şey söylemeden oturdu –Ingrid için alışılmamış bir şey. Sonra taklit edilemez bir ses tonuyla, "Bunu filme başlamadan önce görmeliydim," dedi.

Bir öğleden sonra stüdyoda oturmuş, ışıklandırma düzenlemelerinin tamamlanmasını bekliyordu. Stüdyo alacakaranlıktı, eski püskü deri kanapenin bir ucunda o, bir ucunda ben oturuyorduk. Ingrid bir aktristte çok ender rastlanan bir jest yaptı, elini yüzünde birkaç kez dolaştırdı. Sonra içini çekti ve bana baktı. Bakışı ne dostçaydı ne de iletişim arıyordu. "Biliyorsun, benim günlerim sayılı." Ani bir gülümseyiş. *Sayılı günler.*

Krallar, kahramanlar, serseriler, kendini aldatanlar, gülünç budalalar, Strindberg karakterleri gibi sayısız rolü canlandıran –ardında görkemli gölgelerden bir geçit resmi– gelmiş geçmiş en büyük aktörlerden biri, yetmişyedi yaşında sol bacağında kan dolaşımı bozukluğunun yol açtığı zorlu bir hastalık çekiyordu. Bir ameliyat gerekecekti, reddetti. Amansız bir ölüm korkusuna kapılmıştı.

Bu aktör için tiyatro, yaşam; Dramaten sığınak olmuştu. Ancak artık ölümle kendisi arasında boşluktan başka bir şey yoktu. Çektiği tüm acılara, sancılara karşın rollerini oynamayı sürdürdü. Bir prömiyer sonrası çıkardığı olağanüstü oyundan dolayı ona teşekkür ettim. Soyunma odasında üzerinde kirli bir bornoz, hâlâ makyajlı, acıyan ayağını bir sandalyenin üzerine uzatmış oturuyordu. Soğuk bir küçümsemeyle aynanın içinden bana baktı, "Lanet olası övgülerin yerin dibine batsın. Ben senin neyin peşinde olduğunu biliyorum," dedi.

Krallar, kötü adamlar, Strindberg karakterleri, kendini aldatanlar ve gülünç soytarılar sessizce çevresinde dizilmişlerdi. Onları çocukluğumdan beri tanıyordum. Aktörün nefreti apaçıktı. Ben onu öven, saygı gösteren bir tiyatro sanat yönetmeni değil, onun soyunma odasını kantine dönüştüren, onu Büyük Sahne'den Küçük Sahne'ye süren, ona Kral Lear rolünü vermeyi reddeden bir namussuzdum. Onun morarmış

ayağının suçlusu bendim. Aksesuar odasından ölümü çıkaran da bendim.

Rollerinin ve gösterilerinin yavaş yavaş sonu geldiğinde ayağını sürüye sürüye tiyatroya geldi ve herkesin önünden geçtiği rol dağıtım çizelgesinin önünde beklemeye başladı. Philoktetes gibi öfkeliydi. Traş olmamıştı, yıkanmamıştı ve sarhoştu. Hipnotize eden mavi gözleri dehşetle parlayarak yanından geçenlerin yakalarına yapıştı. Hitler–Bergman'a nefretini kustu. Sessizlik daha derinleşti, gölgelerin gözleri yoktu. Ayna kırılmıştı ve parçalar boşluğu yansıtıyordu. Tanıdık boğuk sesi merdiven boşluğunda yankılandı. Herkes tedirgindi, diller tutulmuştu, kimse cevap vermiyordu. Günlerce orada durup kralların kralı olduğu o tiyatroda korkunç son gösterisini sahneledi. Çevresini gölgeler geçidi sarmıştı. Sessiz ama, belirgin; Yabancı, Hamlet, Üçüncü Richard, Olander, Hickory, Baba, Brendel, YüzbaşıEdgar, Orin, James Tyrone, Oedipus, Yedinci Pius, Subay, Gustav Vasa, Göran Persson, Yaşlı Hummel, Üçüncü Gustav, Onikinci Charles.

-16-

Malmö Kent Tiyatrosundan dosdoğru Dramaten'e, – Stockholm Kraliyet Dram Tiyatrosu'na gittim. *Martı*'yı sahneledim ve görkemli bir rol dağıtımına karşın kötü bir gösteri çıkarma başarısını gösterdim. Kendimi film yapımına adamak için bir süre izin istedim. Birdenbire başarıya ulaşmıştım ve para kazanıyordum, birkaç aile geçindirmek zorunluluğunun getirdiği ekonomik sıkıntı azaldı.

Bohem yaşamımdan yorulmuştum. Parlak bir gelecek vaadeden piyanist Käbi Laretei ile evlendim. Djorsholm'de şık bir villaya taşındık, düzenli bir burjuva yaşamı sürdürmeye niyetliydim. Bu yeni ve yiğit bir yapımdı ve çok çabuk yeni ve yiğit bir felakete dönüştü. Kimlik ve güven peşinde koşan iki insan birbirlerinin rollerini yazıyor ve birbirlerini hoşnut etmek için duydukları büyük gereksinim içinde bu rolleri oynuyor. Maskeler çok çabuk çatlar ve ilk fırtınada yere düşer. İki tarafın da birbirlerinin yüzlerine bakacak sabrı kalmaz. İkisi de başka tarafa çevirdikleri gözlerle birbirlerine "Bana bak, bana bak" diye bağırırlar. Ama ikisi de bakmaz. Tüm çaba boşunadır. İki yalnızlık tek bir olgudur, başarısızlık itiraf edilemeyen bir gerçek. Piyanist turneye çıkar, yönetmen filmini yönetir ve çocuk yetkili ellere bırakılır. Görünüşte başarılı iki kişinin dengeli bir evlilik imajı. Dekor zevkli ve aydınlanma iyi düzenlenmiş.

Bir öğleden sonra Milli Eğitim Bakanı montaj odasını telefonla arayarak, bana Kraliyet Dram Tiyatrosunun genel sanat yönetmenliğini üstlenip üstlenmeyeceğimi sordu. Buluştuk, bana isteklerini nefes almaksızın kısaca sıraladı. Dramaten'i çağdaş bir tiyatroya dönüştürmemi istiyordu. Dramaten görkemli bir tiyatroydu, ne var ki, örgütlenmesi ve yönetimi zamanın gerisinde kalmıştı. Bunun para gerektireceğini söyledim. Bakan eğer *ben* işi kabul edersem, *kendisinin* de parayı karşılayacağı yanıtını verdi. Politikacıların sözlerine aşırı bir görecelikle sadık olduklarını henüz bilmediğimden, ondan sözünü yazılı olarak pekiştirmesini istemedim. Elimden geleni titizlikle yapacağıma ilişkin söz verdim. Büyük fırtına kopacaktı. Bakan bu sözlerimi olağanüstü bir program tanımlaması olarakkabul etti. Böylece Kraliyet Dram Tiyatrosunun başına geçtim.

Tiyatro içindeki ilk tepkinin bir ölçüde benim lehime olduğunu düşünmeyi pek severim. Yönetimin hoşnut olmadığı belirgindi çünkü yönetim ayrılan müdürün de onayladığı başka bir kişiyi önermişti. Sıkıntılarını belli etmeyip beni soğuk bir nezaketle karşıladılar.

Birtakım taktik nedenlerden dolayı ayrılan müdür istifasını elinden geldiğince uzun bir süre gizli tutmuştu. Bu yüzden ilk sezona hazırlanmak için önümde yalnızca altı ayım vardı. Ayrıca ilkyaz için büyük bir televizyon yapımı, yaz için de bir film bağlantım vardı.

Emrimdeki sanat ekibi işlevini yerine getirmiyordu. Dramaturjiye benzer bir şey yoktu. Kadrolu altı yönetmen bekle gör politikası izlemeye karar verdi. Böylece oyun okumak, repertuara karar vermek, sözleşme hazırlamak ve planlama hem tek başına, hem zar zor yürütülen bir uğraş haline geldi.

İlk resmi girişimim karar verme sürecini demokratikleştir-

mek oldu. Viyana Filarmoni Orkestrasını model alarak beş oyuncudan oluşan bir temsilci kurul seçtik. Bu kişiler, genel sanat yönetmeniyle birlikte tiyatroyu yönetecekler, repertuardan, rol dağıtımından sorumlu olacaklar, oyuncularla sözleşme yapacaklardı. Tiyatronun yönetimine ve parasal durumuna ilişkin her tür bilgiyle donatılacaklardı. Bir anlaşmazlık sözkonusu olduğunda gizli oya başvurulacaktı. Genel sanat yönetmeni dahil herkesin tek oyu olacaktı. Bu temsilci kurul aynı zamanda topluluğa karşı da sorumlu olacaktı. Bu yolla kulis politikası, asılsız dedikodular, entrikalar engellenecekti, en azından ben öyle sanıyordum.

Oyuncular benim önerilerimi belli bir tereddütle karşıladılar. Çünkü her zaman pasif kalmak ve başka bir insanın aldığı kararlardan yakınmak daha kolaydır. Pek çokları temsilci kuruldan duydukları kaygıları dile getirdiler, kısa sürede yok olan kaygıları. Zamanla temsilci kurul sorumluluklarını yüklendi ve tiyatro yönetimine ciddi katkılarda bulundu. Her birimiz şaşırtıcı bir tarafsızlık içinde kendi çıkarlarımızı ve dar, bencil görüşlerimizi bir kenara atıp karşımızdakine dengeli bir sertlik ve anlayışla bakmasını bildik. Temsilciler kurulu ile birlikte çalışabilecek kadar güçlü bir şef, onların desteğinden ya da eleştirisinden paha biçilmez yararlar sağlayabiliyordu.

Yönetim personeli yetersizdi ve aşırı yüklü çalışıyordu. Genel sanat yönetmeninin sekreteri aynı zamanda basın sözcüsüydü de. Kostüm atölyesi tam bir çözülmüşlük içindeydi. Kadrolu sahne desinatörleri ya alkoliktiler ya hastaydılar. İletişim bilinmeyen bir kavramdı.

Tiyatronun sıkıntılı lokantası iğrenç yemekleri ve kuşku veren müşterileriyle ün salmıştı. Bakanla birlikte durumu inceledik. Et kesme odasındaki oluk tıkanmıştı, yerler su içindeydi. Fayans duvarlarda yağlı gri kurtçuklar iğrenç bir kabuk oluşturmuşlardı.

İşletmeci kovuldu ve bu işle de biz kendimiz ilgilendik.

Her şey eskiydi, kirliydi, yönetimi çok güçtü. Daha önceki yenilemeler hiçbir çözüm getirmemişti. Para bitince onarımcılar işi bırakmıştı. Birinci galerinin tuvaletlerindeki havalandırma boruları belli bir aspiratör sistemiyle çatıya verileceğine, ikinci galerinin tuvaletlerine uzatılmıştı. Rüzgar belirli yönlerden estiğinde kötü koku dayanılmaz oluyordu.

Sanatsal açıdan da aşılması gereken güçlükler vardı. En ağırlarından biri de Olof Molander sorunuydu. Yıllardan beri, tiyatronun büyük ustalarından Alf Sjöberg'le sürekli olarak yarışmıştı. Artık yetmişini geçmişti. Yaşlılık onun tedirginliğini, kusursuzluk kaygısını artırmış, oyunculardan ve meslektaşlarından taleplerini çoğaltmıştı. İşkence içinde ve başkalarına da işkence eden bir insan olmuştu.

Reji çalışmaları her seferinde programı aşıyordu. Huysuzluğundan dolayı tiyatroda yaratıcı değil, yıkıcı bir telaş doğuruyordu. Kimse onun dehasını tartışmıyordu ama giderek daha çok kişi onunla çalışmayı reddediyordu.

Yönetim Molander'e onun tiyatro etkinliklerine son verildiğini bildirmekle beni görevlendirdi.

Bir mektup yazarak kendisiyle buluşmayı önerdim. Benim büroma gelmeyi yeğledi.

Her zamanki gibi çok şıktı. İyi ütülenmiş bir takım giysi, bembeyaz bir gömlek, koyu renk boyunbağı ve boyalı ayakkabılar. Güzel beyaz ellerinin parmaklarından birinin tırnağı kırılmıştı ve bu onu hafifçe rahatsız ediyordu. Aydınlık ve buz gibi bakışları sağ kulağımın arkasında bir yere takılmıştı. Sezar'ınki gibi ağır çeken başı hafifçe yana eğilmişti ve belli belirsiz gülümsüyordu.

Durum çok tuhaftı. Molander bana tiyatronun en derin büyüsünü gösteren bir insandı. Ben en güçlü dürtülerimi onun sayesinde kazanmıştım. Yönetimin bana verdiği görevi yerine getirmek ansızın olanaksızmış gibi göründü. Üstelik o,

gelecek sezona ilişkin projelerinden sözetmeye başlamıştı. Küçük Sahne'de Strindberg'in *Şam Yolları*: Birkaç aktör kullanacaktı, dekor ise tek bir banktı. Konuşurken kırık tırnağıyla oynuyordu. Gülümseyip gözlerini duvara dikti. Birdenbire onun ne konuşulacağını anladığını ve bu konuşmayı daha da güçleştirmeye çalıştığını farkettim.

"Doktor Molander, ben yönetim adına konuşuyorum," dedim.

İlk kez doğrudan bana baktı ve sözümü kesti. "Yönetim adına mı diyorsunuz? Peki sizin kendi adınıza söyleyeceğiniz hiçbir şey yok mu?"

Yönetimin görüşünü paylaştığım yanıtını verdim.

"Peki, yönetimin görüşünün ne olduğunu sorabilir miyim Bay Bergman?" Gülümsemesi biraz daha nazikleşmişti.

"Size gelecek mevsim bu tiyatroda hiçbir gösteri yönetmeyeceğinizi söylemek zorundayım, Doktor Molander."

Gülümsemesi soldu ve büyük başını sağa çevirdi. Bembeyaz elleri hâlâ kırık tırnağıyla meşguldü.

"A, öyle mi?" Sonra sessizlik çöktü.

Bütün bunlar çok saçma ve ben korkunç bir yanlış yapıyorum diye düşündüm. Bizim işlerimizi ne denli güçleştirirse güçleştirsin o, Dram Tiyatrosunda kalmalıydı. Ben yanlış bir şey yapıyorum. Bu büyük yanlış, korkunç bir hata.

"Kararınız sizin için bazı tatsızlıklara yol açacak. Bunu göz önüne aldınız mı, Bay Bergman?"

"Siz kendiniz de sanat yönetmenliği yaptınız, Doktor Molander," dedim. "Tiyatro tarihinden öğrendiğim kadarıyla siz de pek çok tatsız karar aldınız."

Başını salladı ve gülümsedi. "Basın, bu yeni girişiminizi onaylamayacak, Bay Bergman."

"Basından korkmuyorum," dedim. "Aslında ben öyle pek kimseden korkmam, Doktor Molander."

Bana sükunetle bakarak "Öyle mi?" dedi. "Tebrikler, durum buysa demek ki filmleriniz kusursuz buluşlar!"

Hemen ayağa kalktı. "Birbirimize söyleyecek başka bir şeyimiz yok. Öyle değil mi?" Acaba her şeye yeniden başlayıp bu açılan yarayı yok sayabilir miydim? Hayır, artık çok geçti ve ben, genel sanat yönetmeni olarak ilk korkunç yanlışımı yaptım. Vedalaşmak için elimi uzattım. Sıkmadı. "Ben yönetime yazacağım," dedi ve çıktı.

Dramaten'in genel sanat yönetmeni geleneksel olarak en büyüğünden en küçüğüne dek tüm kararlara müdahale etmek zorundadır. Toplantılardaki ortak kararlara ve sürekli fırtınalara karşın bu her zaman böyle olmuştur ve hâlâ böyledir. Dramaten otoriter bir kuruluştur ve genel sanat yönetmeni iç ve dış etkinliklerin biçimlendirilmesi konusunda büyük olanaklara sahiptir. Ben bu yetkiyi sevdim. Hoş bir tadı vardı ve itici bir güçtü. Öte yandan özel yaşamım karmaşık bir felakete dönüşmüştü ve sabah saat sekizden akşam saat onbire dek tiyatroda kalarak bunu düşünmekten bile kaçıyordum. Böylece kırkiki aylık genel sanat yönetmenliği dönemimde yedi oyun yönettim, iki film yaptım, dört senaryo yazdım.

Hepimiz kendimizi işimize adamıştık. Bir yıl içinde yirmiiki oyun sahneledik, ondokuzu Büyük Sahnede, üçü Çin Tiyatrosunda ve gençler için.

Oyuncuların ücretleri çok düşüktü. Ücretleri yüzde 40 oranında yükselttim. Bir oyuncunun en az bir papaz ya da piskopos kadar yararlı olduğunu düşünüyordum. Haftanın bir gününü tatil ilan edip o güne prova ve gösteri yasağı koydum. Aşırı zorlanan oyuncular bundan hoşlandılar ve sahip oldukları boş zamanları ek işlerde çalışarak değerlendirdiler.

Başlangıçta aldığımız kararlar, karmaşık bir suskunlukla karşılandı. Karşıtlarım kendilerini suratları asık İsveç tarzında örgütlediler. Ülkenin bütün diğer sanat yönetmenleri, benim ne yapmak istediğimi tartışmak ve alacakları tedbirleri görüşmek üzere Golden Otter Restoranında buluştular. Ça-

buk gelişen bir tiyatro, eleştirilerini de belirgin nedenlerden dolayı birlikte getirir. Bu arada içerden birisi de bir akşam gazetesine haber sızdırmaya başlamıştı. Okul Tiyatromuzun Çin Tiyatrosunda, Çocuk Tiyatrosunun da Büyük Sahnede oyunlar çıkarması eleştirildi. Çok fazla oyun oynuyorduk, çok az oyun oynuyorduk, çok sık oyun oynuyorduk, çok seyrek oyun oynuyorduk, çok fazla klasik oynuyorduk, çok fazla modern oyun oynuyorduk. Yeterince İsveç oyunu sahnelememekle suçlandık, daha fazla modern İsveç oyunları sahnelediğimiz zaman da sert eleştiriler aldık. Tüm bunlar yüzyıllardan beri ulusal tiyatromuzun yakasını bırakmamıştır ve bu konudayapılacak hiçbir şey yoktur.

Her şey nasıldı? Gerçekten bilmiyorum. Çılgınca eğlenceliydi sanırım. Hem korkunç, hem tatmin edici. Kaygıdan sık sık hastalandığımı anımsıyorum. Bununla birlikte her başlayan güne merakla yanıp tutuşarak sarılıyordum. Kumanda köprüsüne, sekreterin ve sanat yönetmeninin odasına çıkan tahta merdivenleri panik ve neşeyle tırmandığımı anımsıyorum. Her şeyin bir yaşam ölüm sorunu olduğunu ama hiçbir şeyin özel bir önemi olmadığını, mantık ve yanlış anlamanın siyamlı ikizler gibi yanyana yürüdüklerini, insanın kendi çalışmalarında başarısızlık oranının ağır bastığını, özgüven eksikliğinin dünyanın en tehlikeli şeyi olduğunu, vazgeçme isteğinin en güçlü kişileri bile etkilediğini, bir şarkı mırıldanırcasına duvarlarda ve tavanlarda dolaşan günlük homurtunun bir tür güvenceyi simgelediğini anladım. Bağırırız, yakınırız, inleriz ama sık sık da güleriz.

Gerçek anlamıyla profesyonel açıdan bakılırsa benim genel sanat yönetmeni olarak geçirdiğim yıllar bir kayıptı. Hiç gelişme gösteremedim, düşünmeye bile zamanım yoktu. Geriye bakıp önceden denenmiş çözümlerle yetiniyordum. Saat on buçukta sahneye gittiğim zaman kafam tiyatronun sorunlarıyla dolu oluyordu. Provadan sonra buluşmalar ve toplantılar akşam geç zamanlara değin sürebiliyordu.

Sanıyorum Ibsen'in *Hedda Gabler*'i bana doyum veren tek sahneleme çalışmasıydı. Geriye kalanların hepsi yamalı bohça gibiydi ve aceleye getirilmişti. *Hedda Gabler*'e kişisel olarak benim yönelmemin tek nedeni İsveç Tiyatrosunun çok sayıdaki parlak aktristlerinden birisi olan Gertrud Fridh için o güz henüz bir başrol bulunmamış olmasıydı. Belirli bir tereddütle oyuna başladım. Oyunu çıkarma çalışmaları sırasında yorgun ama kusursuz mimarının maskesi düştü. Ibsen'in, sahne donatımlarının, açıklamalarının, artistik ama kılı kırk yararcasına bir titizlikle düzenlenmiş sahnelerinin, perde kapanmadan önceki repliklerinin, aryalarının, düetlerinin kıpırtısız ağına dolanmış olarak yaşadığını farkettim. Bunca gereksiz dış görüntü, onun Strindberg'den daha derin olan kendini açıklama saplantısını gizliyordu.

İlk mevsimin sonuna doğru terslikler kendilerini hissettirdiler. Harry Martinson'un, *Wei'nin Üç Bıçağı* Stockholm Festivalinde gösterildi ve büyük bir başarısızlığa uğradı. Birkaç gün sonra komedi filmim *Bütün o Kadınlar*'ın prömiyeri yapıldı ve hakedilmiş bir fiyaskoydu.

Yaz sıcaktı. Ne benim ne de karım Käbi'nin içinden tatil için yazlık bir ev aramak geldi, ağır sıcaktan ve kendi umarsızlığımızdan kıpırdayamaz durumda Djursholm'de kaldık.

Belirli aralıklarla tuttuğum günceme, "Yaşam tam anlamıyla insanın ona verdiği değerdir," diye yazmışım. Bu kuşkusuz banal bir anlatım ama benim için böylesi bir içgörü soluk kesecek kadar yeniydi ve bunu yaşama geçiremiyordum.

Sürekli asistanım Tim, güç bir yaz geçirdi. Tim, Malmö Belediye Tiyatrosunda dansçıydı. Ufak tefek olduğu için kendisine hiç başrol verilmedi ve kırk yaşında emekli oldu. Onu kendime yardımcı aldım. Çünkü bir sinemacı olarak uluslararası bir atak yapmam yaşamı çok karmaşıklaştırmıştı. Birisi telefonlarıma yanıt vermeli, mektupları yazmalı, ödemeler ve he-

saplarla, dönen çarkla ilgilenmeli, benim sağ kolum olmak zahmetine katlanmalıydı.

Tim, ufak tefek biriydi. Saçları boyalıydı, geniş bir alnı, hoş ince bir burnu, uzun kirpikli yusyuvarlak çocuksu mavi gözleri vardı. Ağzı soluk bir çizgiydi ama acılaşmamıştı. Nazikti, konuşkandı, neşeliydi, tiyatro onda bir saplantıydı. Vasatlıktan da nefret ederdi.

Evli ve birkaç çocuğu olan bir erkek arkadaşıyla mutlu bir yaşam sürdürüyordu. Arkadaşının karısı akıllıydı. İlişkiye izin vermiş, hatta onu yüreklendirmişti. Benim için Tim'in varlığı vazgeçilmezdi ve arkadaşlığımız nisbeten yalındı. Trajedi birdenbire ve hiç beklenmediği anda darbesini indirdi. Arkadaşı başkasına aşık oldu. Tim güvenli bir aile sıcaklığından ve düzenli birliktelikten dışlandı. Bu olayın hemen ardından uyuşturucu ve vahşi bir cinsellik bataklığına boylu boyunca yuvarlandı. Sevgi ve yakınlık şehvete, fahişeliğe ve gizlenmeyen bir sömürüye dönüştü. Bu düzenli, dakik, görev bilincine sahip kişi, görevini savsaklamaya ve kendisine kötü davranan garip tiplerle açıktan açığa ortalıkta dolaşmaya başladı.

Kimi zaman ortadan yokoluyor, kimi zaman telefon edip bağırsaklarını üşüttüğünden sözediyordu, hep bağırsak üşütmesi. Psikiyatrik bir yardım alması için onu ikna etmeye çalıştım ama başaramadım. Yusyuvarlak gözleri cansızlaştı, kızardı, ağzı giderek acılaştı, makyajı giderek özensizleşti, saç boyası çıkmaya başladı, giysileri sigara dumanı ve parfüm kokuyordu. "İbneler sadık değillerdir, çünkü çocukları olmaz. Ne dersin, ben eni konu iyi bir anne olamaz mıydım? Biz burnumuzu iyice boka batırıp yaşamak zorundayız, soluk alamayız. Tam bir sevgi ve yakınlık yaşanmaz. Sence de öyle değil mi? Ben kurtuluşa inanmıyorum. Dolu bir ağız, kıçında sivri bir şey, benim kutsal kitabım bu. Seninle hiçbir zaman fiziksel bir arkadaşlığımızın olmaması belki ikimiz için de daha iyi.

Bu kıskançlığa ve düşmanlığa yol açardı. Senin bir kezcik bile böyle bir şey denemek istememen çok yazık. İkimiz kıyaslanırsak ben senden daha iyi durumdayım. Çünkü ben hem kadınım hem de erkeğim, üstelik senden çok daha akıllıyım."

Tim, bir pazar sabahı öldü. Vakvak kardeş resimli önlüğünü giymiş kahvaltısını hazırlarken düşüp kaldı ve sanırım bir iki saniye içinde de öldü. Acıklı bir ölümden, yabanıl bir yaşamdan korktuğundan çok daha fazla korkan bu yürekli küçük adam için güzel bir ölüm.

Alf Sjöberg, *Alkestis*'teki koro için uzun boylu genç kadınlar seçmişti. Bunların arasında geleceği parlak görünen ve bizim dram okulumuzu yeni bitiren Margaretha Byström de vardı. Başka bir yönetmen onu başrol için istiyordu. Ben de Sjöberg'e sormadan kızı o oyuna geçiriverdim. Karar temsilciler kurulunda onaylandı, rol dağıtım tahtasına asıldı. Birkaç saat sonra genel sanat yönetmeninin odasının yalıtılmış kalın duvarlarından ve çift kapısından içeri dolan bir gürleme duyuldu. Sonra bir gümbürtü ve kükreme. İçeri Alf Sjöberg daldı. Öfkeden bembeyaz kesilmişti ve hemen Margaretha Byström'ü geri vermemi istedi. Ona bunun imkansız olduğunu söyledim, kızın eline gerçek bir fırsat verilmeliydi, ayrıca ben de kabadayılığa boyun eğmezdim. Sjöberg en azından burnuma bir tane patlatacağını söyledi. Toplantı masasının arkasına çekilerek "Bu lanet olası köylü davranışları" gibi bir şeyler geveledim. Deliye dönmüş yönetmen, ilk günden beri onun kuyusunu kazdığımı, artık çizmeyi aştığımı haykırdı. Ona eğer bu tür tartışmanın yararı olduğuna inanıyorsa, bana bir tane yapıştırmasını söyleyerek yanına yaklaştım. Ürkek bir gülümsemeye yol açtım. Sjöberg'in yüzü ve tüm bedeni tir tir titriyordu. İkimiz de hızlı hızlı soluyorduk. Bana anında dünyanın kaç bucak olduğunu göstereceğini söyledi. O anda iki-

miz de durumun ne denli gülünç olduğunu anladık ama kimsenin gülecek hali yoktu.

Sjöberg, en yakınındaki iskemleye çökerek, "Oldukça iyi yetiştirilmiş iki erkek nasıl böyle budalaca davranabilir?" diye sordu. Eğer temsilciler kurulu izin verirse ona Margaretha Bystörm'ü geri göndereceğime ilişkin söz verdim. Küçümseyici bir jest yaptı ve odadan çıkıp gitti. Bir sonraki karşılaşmamızda konudan hiç sözetmedik. Daha sonraları hem sanatsal, hem kişisel konularda şiddetli anlaşmazlıklarımız oldu ama hiçbir zaman kin gütmedik.

Kraliyet Dram Tiyatrosuna ilk kez 1930 Noelinde gitmiştim. Geijerstam'ın peri masalı oyunu *Büyük Klas ve Küçük Klas*'ı oynuyorlardı. Yönetmen Alf Sjöberg o zaman yirmiyedi yaşındaydı ve bu onun yönettiği ikinci oyundu. Her ayrıntıyı anımsıyorum. Işıkları, dekoru ve perilerin giysilerinin üzerindeki gündoğumu resimlerini, nehirdeki kayıkları, St. Peter'in kapıcılığını yaptığı eski kiliseyi ve evin kesitini. Ön balkonun ikinci sırasında ve çıkış kapısına en yakın koltukta oturuyordum. Yıllar boyu zaman zaman prova aralarında ve akşam gösterilerinde gidip eski yerime oturup kendimi nostaljiye bırakmış ve nabzımın her vuruşunu duymuşumdur. Bu rahatsız ve soluk yer benim gerçek yuvamdı. Sessizlik ve alacakaranlıkta uzanan büyük salon benim için –bu cümleyi büyük bir tereddüt geçirdikten sonra yazıyorum– başlangıç, son ve hemen hemen aradaki her şey olmuştur. Bu sözcükler yazıldığı zaman saçma ve abartılmış gibi görülebilir ama ben kendimi açıklamak için daha uygun bir cümle bulamıyorum – başlangıç, son ve hemen hemen aradaki her şey.

Alf Sföberg bir kez bana sahne taslağı çizmek için hiçbir zaman cetvele gerek duymadığını söyledi. Elleri gerçek ölçüleri biliyordu.

Sjöberg, tutkulu genç bir aktör olarak çalışmaya başladığı

Dramaten'den hiç ayrılmadı. Öğretmeni Maria Schildknecht, "Çok yetenekli genç bir aktördü ama çok tembeldi, bu yüzden yönetmen oldu," demişti. İki ya da üç kez başka tiyatrolarda konuk yönetmenlik yaptı ama ölene dek prensi ve tutsağı olduğu Dramaten'de kaldı. Kendi içinde bu denli belirgin çelişmeler barındıran başka bir insan tanıdığımı anımsamıyorum. Yüzü iradenin ve acımasız bir çekiciliğin denetlediği bir kukla maskesiydi. Kararlı görünüşünün ardında toplum içinde güvensizlik ve entelektüel tutku, kendini tanıma ve kendini aldatma, yüreklilik ve korkaklık, kara mizah ve öldürücü bir ciddiyet, nezaket ve kabalık, sabırsızlık ve sonsuz sabır birbiriyle savaşır ya da kaynaşırdı. Tüm yönetmenler gibi o da yönetmen rolünü oynadı. Yetenekli bir aktör olduğu için de gösteri çok başarılı oldu.

Sjöberg'le hiçbir zaman boy ölçüşmeye kalkışmadım. Tiyatroda o benden üstündü ve bu gerçeği hınç duymadan kabul ettim. Benim için onun Shakespeare yorumları kusursuzdu ve benim ekleyebileceğim hiçbir şey yoktu. Benden daha bilgiliydi. Daha derinlere inebilmiş ve gördüğünü yeniden yaratmıştı.

Onun büyüklüğü çoğu zaman acımasız ve dar kafalı eleştirilere hedef oldu. Bu sevimsiz cızırtıların onu yaraladığını sezemedim. Uluslararası öğrenci olayları sırasında bizim İsveç'te yaşadığımız taşra kültür devrimimiz onu çok derinden yaralamış olabilir. Benim tersime Sjöberg'in siyasal bağları vardı ve tutkulu bir biçimde bir silah olarak tiyatrodan sözederdi. Hareket Dramaten'e sıçrayınca gençlerle birlikte barikatların ardında yerini almak istedi. Dramaten'in yerle bir edilmesi gerektiğini, Sjöberg ve Bergman'ın Nybroplan'dan, Tornberg Saat Kulesinden sallandırılmaları gerektiğini okuduğunda çok büyük bir acı duymuş olmalı.

Günün birinde yürekli bir araştırmacının ortaya atılıp 1968 hareketinin kültürel yaşamımızda ne denli büyük bir ya-

ra açtığını araştırması muhtemeldir. Muhtemeldir ama mümkün değildir. Hayal kırıklığına uğramış devrimciler hâlâ yayın odalarındaki masalarına sıkı sıkı yapışıp acı acı "yokolup giden yenilenme hareketi"nden sözediyorlar. Kendi köklerinden koparılmaması gereken bir evrime katkılarının ne denli öldürücü bir vuruş olduğunu görmüyorlar (nasıl görebilirlerdi ki?) Değişik düşüncelerin serpilmesine izin verilen öteki ülkelerde gelenek ve kültür tasfiye edilmedi. Yalnızca Çin'de ve İsveç'te sanatçılar ve öğretmenler hor görüldü.

Ben kendi oğlumun gözleri önünde Devlet Tiyatro Okulundan atıldım. Genç öğrencilerin devrimci bildirileri özümseyebilmeleri için kendi eğitimlerini bitirmeleri gerektiğini öne sürdüğüm zaman öğrenciler, o dönemin okul müdürü Niklas Brunius tarafından da yüreklendirilerek küçük kırmızı kitapçığı sallamışlar ve beni ıslıklamışlardı.

Gençler kısa bir süre içinde ustalıkla örgütlendiler ve kitle iletişim araçlarını kendi yanlarına çektiler; yaşlı ve yorgun olan bizleri, acımasız bir yalnızlık içinde bıraktılar. Benim çalışmalarım gerçek anlamda engellenmedi. Çünkü yabancı ülkelerde seyircim vardı ve bu seyirci benim hem yaşamımı kazanmamı hem de gönül gücümü sağlam tutmamı sağladı. Çocukluğumda tanıdığım bağnazlığın nefretini yaşadım, aynı çamurlu duygusallık; yalnız diyezler ve bemoller değişikti. Taze hava yerine yozlaşma, aşırı hizipleşmeler, hoşgörü eksikliği, kaygılı yaltaklanmalar ve yetkinin kötüye kullanılması. İşte soluduklarımız bunlardı. Kalıp hep aynıdır: Düşünceler kurumsallaştırılıp yozlaştırılır. Bu tür olayların gerçekleşmesi kimi zaman çok çabuk olur, kimi zaman yüzyıllar alır. 1968'de her şey öfkeli bir hızla oluştu. Bunca kısa bir zaman içinde yol açtığı zarar hem şaşırtıcı hem de onarılması çok güçtü.

Son yıllarında Alf Sjöberg, birkaç büyük şey yaptı. Paul Claudel'in *Meryem'e Müjde*'sini çevirip tiyatroya uyguladı –

muhteşem bir yorum. Brecht'in *Galile*'sini, sağlam bir temel üzerine oturtup sahneye koydu. Son olarak da *Kadınlar Okulu*'nu yönetti. Neşeli, ölçülü, gösterişten ve duygusallıktan uzak bir gösteri.

Odalarımız aynı koridor üzerinde, birinci balkonun ardındaydı. Provalara ya da toplantılara koşarken ya da provalardan ve toplantılardan dönerken karşılaşırdık. Kimi zaman her yanı sallanan tahta iskemleler üzerinde oturup konuşur, dedikodu yapar ya da yakınırdık. Ender olarak birbirimizin bürosundan içeri girdik. Hiç özel arkadaşlığımız olmadı. Yalnızca tahta iskemlelere oturduk, kimi zaman saatlerce. Bu bir ritüel oldu.

Yıllar sonra bu penceresiz, kötü kokulu ve kötü aydınlatılmış koridordan aceleyle odama koşarken düşünürüm: Belki az sonra birbirimize rastlayacağız.

Stockholm'ün batısında bir kent olan Örebro'da yeni bir tiyatro yapılmıştı ve Kraliyet Dram Tiyatrosu da bu resmi açılışı kutlamaya çağrılıydı. Kentin ünlü problem çocuğu Hjalmar Bergman'ın daha önceden yayınlanmamış bir oyununu seçtik. Oyunun adı *Baron Hazretlerinin Metresi*'ydi, sevimli ama pek özgün olmayan bir oyundu. *Baron Hazretlerinin Vasiyeti*'ndeki karakterlere ek olarak metresin sevimli görünüşünden yararlanılmıştı. Ben her zamanın Hazreti Olof Sandberg'e yeniden üniformaya bürünmesini söyledim. Eğlenceli buldu ama tam provalar başlamadan önce hastalandı ve rolü geri çevirmek zorunda kaldı. Holger Löwenadler'e rolü üstlenmesini önerdim. İsteksiz kabullendi. Çünkü Sandberg'in bu rolde eşsiz olduğunu biliyordu ve bizim olağanüstü eleştirmenlerimizin kendilerini bu sevimsiz kıyaslamaya adayacaklarını da. Örebro'ya gitmeden birkaç gün önce yönetmen Per-Axel Branner'in lumbagosu tuttu, yola çıkamadı. Ben birkaç haftadır kötü bir soğuk algınlığı geçiriyordum ama,

kendimi şenliklerde bulunup bir konuşma yapmak ve armağanlar dağıtmak zorunda hissettim.

Yeni tiyatro binası temelde oyunculuk sanatını hor gören, beton yığınından iğrenç bir canavardı. Oysa, Örebro bir zamanlar ülkenin en güzel tiyatro binalarından birine sahipti ama İsveç'in kültürel geleneklerine gösterdiği ilgisizlikle bu bina da göçüp gitmişti.

Prömiyerden bir gece önce prova yapıp ışıkları düzenlerken Wickberg rolünü oynayan Anders Henrikson geçirdiği şiddetli baş dönmesi ve göz kararması krizlerine yenik düştü. Doktor çağırmayı kabul etmedi, yoksa tüm tören boşa gidecekti. Prömiyer sabahı benim kırk derece ateşim vardı ve kusup duruyordum. Gidemeyeceğimi anladım ve işletme müdürümüzden bu işi ele almasını istedim.

Açılış töreni başladı. Lars Forssell'in büyük bir ustalıkla kaleme aldığı prolog, Hjalmar Bergman'ın *Sagan* adlı oyunundaki Sagan rolünde giydiği giysisiyle Bibi Andersson tarafından okunmaya başladığı sırada ikinci sırada bir adam düşüp öldü. Ölü dışarıya taşındı ve prolog giderek garipleşen bir atmosfer içinde baştan alındı. Anders Henrikson kendini daha da kötü hissediyordu ama sonuna dek götürmekte diretti. Başrölü suflörün ele aldığı uğursuz bir gösteri oldu. Eleştiriler inciticiydi ve Anders Henrikson yürekliliğine ödül olarak üzüntüden başka bir şey almadı.

Tiyatroda herkesin batıl itikadı olması anlaşılabilir bir şeydir. Bizim sanatımız mantıkdışıdır, bir yerden sonra tanımlanamaz ve sürekli olarak rastlantılara açıktır. Kendimize (şakayla elbette) Hjalmar Bergman'ın bizim işlerimize karışıp oyunu durdurmak isteyip istemediğini sormadan edemedik.

Benim buna benzer birkaç deneyimim var. Strindberg son yıllarda benden hoşnutsuzluğunu gösterip durdu. *Ölüm Dansı*'nı sahneye koymam gerekiyordu, polis gelip beni götürdü. *Ölüm Dansı*'nı bir kez daha sahneye koymam gerekti, bu kez

de Anders Ek ciddi olarak hastalandı. Münih'te *Bir Düş Oyunu*'nun provasını yaparken Avukat'ı oynayan aktör delirdi. Birkaç yıl sonra *Bayan Julie*'yi hazırlıyorduk, Julie delirdi. Stockholm'de *Bayan Julie*'yi sahneye koyma planları yapıyordum, Julie'yi oynamasını istediğim aktrist gebe kaldı. *Bir Düş Oyunu*'na hazırlanırken sahne desinatörüm depresyon geçirdi. Indra'nın kızı gebe kaldı ve ben, üstesinden gelmenin çok güç olduğu ve projeyi tehlikeye atan gizemli bir enfeksiyona yakalandım. Bu talihsizliklerin hepsi bir rastlantı olamaz. Bazı nedenlerden dolayı Strindberg beni istemiyordu. Bu düşünce beni çok üzdü çünkü Strindberg'i severim.

Gene de bir gece Strindberg bana telefon etti ve Karlavägen'de buluşmayı kararlaştırdık. Çok sinirli ve çok saygılıydım, gene de adının doğru olarak nasıl söylendiğini anımsadım: Ogust (Owgust değil İngilizcedeki August gibi). Strindberg dostça, hatta neredeyse candandı. *Bir Düş Oyunu*'nu Küçük Sahnede görmüştü ama, benim sevecen bir parodiye dönüştürdüğüm Fingal Mağarası sahnesine ilişkin hiçbir şey söylemedi.

Ertesi sabah Strindberg'le uğraşan birisinin zaman zaman bazı gözden düşme dönemlerini göze alması gerektiğini anladım ama bu kez anlaşmazlık ortadan kalkmıştı.

Tüm bunları gülünç bir öykü gibi anlatıyorum ancak çocuksu yüreğimin derinlerinde elbette bunu böyle görmüyorum. İsimsiz, adressiz hayaletler, iblisler ve başka yaratıklar çocukluğumdan beri çevremi sararlar.

On yaşındayken bir kez Sophiahemmet morgunda kapalı kalmıştım. Hastanenin Algot adında bir kapıcısı vardı. Sarımsı beyaz kırpık saçlı, yusyuvarlak kafalı, beyaz kaşlı ve kısık mavi gözlü hantal bir adamdı. Elleri tombul ve mavimsi kırmızıydı. Cesetlerin taşınmasından sorumluydu. Ölümden ve ölü-

lerden, ölüm sancılarından ve yalancı ölümlerden sözetmeyi severdi.

Morgun iki odası vardı; akrabaların sevdikleri kişilere veda edecekleri bir kilise ve cesetlerin otopsiden sonra temizlendikleri bir oda.

Kış sonunda güneşli bir öğleden sonra Algot beni içerdeki odaya çağırdı ve yeni gelen bir cesedin üzerindeki çarşafı kaldırdı. Ceset koyu renk uzun saçlı, dolgun ağızlı, yuvarlak çeneli genç bir kadına aitti. Algot başka bir şeyle meşgulken ben uzun süre kadına baktım. Ansızın bir gürültü duydum. Dış kapı kapanmıştı. Ben, ölüyle –genç ve güzel kadının ölüsü– ve duvardaki raflara sıralanmış ve sarı lekeli çarşaflarla örtülü beş ya da altı cesetle yalnız kaldım. Kapıyı yumrukladım ve Algot'a bağırdım ama yararı olmadı. Ölüler ya da ölü gibi görünenlerle yalnızdım. Her an içlerinden biri kalkıp beni tutmak için yanıma yaklaşabilirdi. Güneş buzlu camlarda parlıyordu, başımın üzerinde büyük bir sessizlik yığılmıştı, gökyüzüne yükselen bir kubbe gibi. Nabzım kulaklarımda atıyordu. Soluk almakta güçlük çekiyordum, mideme dek buz kesmiş, tüylerim diken diken olmuştu.

Morg kilisesinde bir tabureye oturup gözlerimi kapattım. Dehşet içindeydim. Arkamda ve göremediğim yerlerde neler olabileceğini denetlemek gereksinimindeydim. Sessizlik boyun eğen bir homurtuyla bozuldu, bunun ne olduğunu biliyordum. Algot bana ölülerin korkunç bir biçimde osurduklarını söylemişti. Bu ürkütücü olmayan bir sesti. Sonra kilisenin önünden birkaç karaltı geçti, karaltıları buzlu camların ardında görüyor, seslerini işitiyordum. Kimseye seslenmeyişime ve sessizlik içinde sakin sakin oturuşuma kendim de şaştım. Yavaş yavaş gözden yitip gittiler ve sesleri uzaklaştı.

Beni yakıp kavuran, tat aldığım karşı konulmaz şiddetli bir istekle ölülerin odasına doğru sürüklendim.

Yeni bakımgörmüş ölü genç kadın odanın ortasındaki tah-

ta masanın üzerine yatırılmıştı. Çarşafı çekerek üzerini açtım. Çırılçıplaktı. Yalnızca boğazından edep yerlerine dek uzanan bir plaster vardı. Bir elimi kaldırarak omzuna dokundum, ölümün soğukluğundan sözedildiğini işitmiştim ama kızın teni soğuk değil sıcaktı. Elimi kara, ucu sertleşmiş, küçük ama gevşek göğsüne götürdüm. Karnında koyu bir çukur vardı. Soluk alıyordu. Hayır, soluk almıyordu, ağzı açık mıydı? Dudak kıvrımlarının arasından ak dişlerini gördüm. Dokunmak istediğim ama dokunmaya cesaret edemediğim cinsel organını görebilmek için birkaç adım ilerledim.

Sonra yarı kapalı gözkapaklarının altından bana baktığını gördüm. Her şey birbirine karıştı, zaman varlığını sürdürmeyi durdurdu ve o garip ışık daha da güçlendi. Algot bana bir meslektaşının genç bir hemşireye yapmak istediği şakayı anlatmıştı. Genç kızın yatak örtülerinin altına kesik bir el koymuş. Hemşire sabah duasında görünmeyince odasına gitmişler, kızı çırılçıplak oturmuş eli çiğnerken bulmuşlar, başparmağı da kesip vajinasına sokmuş. Ben de şimdi o hemşire gibi delirecektim. Kapıya doğru koştum, kapı kendi kendine açıldı. Genç ölü kadın kaçmama izin verdi.

Bu öyküyü *Kurtların Saati*'nde görüntülemeye çalıştım ama başaramadığım için kestim çıkardım. *Persona*'nın başında gene ortaya çıktı ve son biçimini, ölünün bir tür ölemeyip yaşayanları huzursuz etmeye mahkum edildiği *Fısıltılar ve Çığlıklar*'da aldı.

Hayaletler, iblisler, şeytanlar, iyi ve kötü ruhlar yüzüme soludular, beni itekledi, bedenime iğneler batırdılar, kazağımı çekiştirdiler. Konuştular, "hişt" dediler ya da fısıldaştılar. Anlaşılmayan ama duymazdan gelinemeyen sesler, bariz sesler.

Yirmi yıl önce bir ameliyat geçirdim, önemsiz bir ameliyattı ama anestezi gerekti ve yanlışlıkla çok fazla narkoz verdiler. Yaşamımın altı saati yokoldu, uçup gitti. Zaman durdu, altı saat, altı mikro saniye ya da sonsuzluk.

Ameliyat başarılıydı. Tüm yaşamım boyunca Tanrıyla eza dolu, coşkusuz bir ilişkim oldu. İnanç ve inanç eksikliği, suç, ceza, bağışlanma ve reddedilme; bunların tümü benim için inkar edilemez gerçekliklerdi. Dualarım acı, yalvarma, inanç, nefret ve umutsuzluk kokuyordu. Tanrı konuştu. Tanrı hiçbir şey demedi. Tanrım benden yüz çevirme!

Bu ameliyatta yiten saatler bana sakinleştirici bir mesaj verdi: Sen amaçsız doğdun, anlamsız yaşıyorsun, yaşamın kendi anlamı vardır. Öldüğün zaman yokolacaksın, varlıktan hiçliğe geçeceksin. Bizim giderek artan kaprisli atomlarımızın arasında bir Tanrının varlığına gerek yok.

Bu içgörü, acıyı ve heyecanı yüreklilikle yokeden belli bir güvence getirdi, öte yandan manevi yaşamımı hiçbir zaman inkâr etmedim.

Örebro'dan döndüğüm zaman kırkbir derece ateşim vardı ve hemen hemen bilinçsizdim. Doktorum iki yanlı zatürre olduğumu söyledi. Antibiyotiklerle yüklenmiş olarak yatakta kalıp oyun okudum.

Yavaş yavaş ayaklandım ama tümüyle iyileşmemiştim, hâlâ ateşim vardı ve birkaç gün daha düşmedi. Sonunda birkaç test için Sophiahemmet Hastanesine yatırıldım. Odam parka, tepedeki sarı papaz evine ve kara figürlerin tabutlarla ya da tabutsuz girip çıktıkları hastane kilisesine bakıyordu.

Birinci kareye geri dönmüştüm.

Ölümün yaklaştığı söylentilerini dağıtmak için elimden geldiğince sık tiyatroya gidiyordum. Oysa daha da kötüleşmiştim ve baş dönmesi nöbetleri içindeydim. Sakince durup gözlerimi odanın bir noktasına dikmek zorunda kalıyordum. Hareket edersem duvarlar ve eşyalar üstüme yıkılıyor gibi oluyor ve kusuyordum. Yaşlı bir adam gibi görünüyordum, bir bacağımı öbürünün üzerine dikkatle atıyor, kapı tokmaklarına tutunuyor ve yavaş konuşuyordum.

Günün birinde hastalık belirtilerim hafifledi, hemen hemen normale döndüm. Sevgili dostum Ingrid von Rosen beni sarıp sarmalayıp arabasına alarak rüzgarlı, güneşli bir nisan günü kuzey yamaçlarında hâlâ kar bulunan, güney tarafının ise sıcak olduğu Smadalarö'ye götürdü. Yaz evinin merdiven basamaklarında meşe ağacının altında oturduk, sandviç yiyip bira içtik. Ingrid'le birbirimizi yedi yıldır tanıyorduk. Birbirimize söyleyecek fazla bir şeyimiz yoktu ama birlikte olmayı seviyorduk.

Hastane programı içinde yaşıyordum, erken kalkıyor, kahvaltımı ediyordum. Parkta kısa bir yürüyüş yapmaya çalışıyor, son felaketleri tartışmak üzere tiyatroya telefon ediyor, gazeteleri okuyor, yaratıcı bir şeyler çıkarabilir miyim diye masanın başına oturuyordum.

İmajların istekle olmasa bile durmaksızın bilinçaltından özgürce fırlayıp sözcükler ve kırık dökük cümlelerle biçimlenmeleri için bir ay ya da daha uzun beklemem gerekti.

Svensk Filmindustri ile çekim çalışmaları haziranda başlayacak bir film sözleşmem vardı. *Yamyamlar* adında katlanılabilir bir film. Martın sonunda tasarının gerçekçi olmadığını anladım ve yerine iki kadınla çevrilecek *küçük* bir film önerdim. Firmanın yöneticisi terbiyeli bir biçimde filmin ne olacağını sorduğu zaman deniz kıyısında kocaman şapkalarıyla oturup ellerini kıyaslamaya dalmış iki kadına ilişkin diye kaçamak bir yanıt verdim. Firma yöneticisi ciddi bir yüzle bunun heyecanlandırıcı ve parlak bir düşünce olduğunu söyledi.

Böylece nisanın sonunda hasta odamdaki masaya oturarak papaz evinin ve morgun çevresine ilkyazın gelişini algılamaya başladım.

İki kadın hâlâ ellerini kıyaslıyorlardı. Bir gün onlardan birinin benim gibi dilsiz olduğunu anladım, öteki gene benim gibi konuşkan, işgüzar ve ilgiliydi. Sıradan bir senaryo biçimi

oluşturup yazacak enerjim yoktu. Sahneler sonu gelmeyen bir çalışmayla doğdu. Sözcükleri ve cümleleri biçimlendirmek neredeyse olanaksızlaşmış gibi geliyordu. Düşlem gücü makinesiyle yaratıcılık dişli çarkı kırılmış ya da ciddi olarak hasara uğramıştı. Ne söylemek istediğimi biliyordum ama söyleyemiyordum.

İş salyangoz süratiyle ilerliyor, ateş nöbetleri, fiziksel denge bozuklukları ve umutsuzluğun doğurduğu yorgunlukla kesintiye uğruyordu. Zaman azalıyordu. Aktrislerle bağlantı yapmak gerekliydi. Bu konuda ne yapacağımı biliyordum. Aynı zamanda coşkulu bir amatör fotoğrafçı olan doktorum ve dostum Sture Helander'le haftada bir kez yemek yerdim. Bu arada Norveç'te Lofoten'de *Yaz Kısadır* adıyla Hamsun'un *Pan*'ı çevriliyordu. Bibi Andersson'un yakın dostları olan doktorla karısı çekimi izlemeye gitmişlerdi. Doktor pek çok fotoğraf çekmişti, benim fotoğraflara bakmayı sevdiğimi bildiği için bana gösterdi. Çoğunlukla karısının ve dağların fotoğraflarıydı ama beni özellikle etkileyen iki fotoğraf oldu. Bibi Andersson kırmızı tahta bir duvarın önünde oturmuştu, yanında hem ona benzeyen hem de hiç benzemeyen genç bir aktris vardı. Aktrisi tanıdım, kısa bir süre önce Dramaten'i ziyaret eden Norveç temsilcilerinin arasındaydı. Geleceği çok parlak görünüyordu ve daha şimdiden Shakespeare'in Juliet'ini ve Geothe'nin Margareta'sını oynamıştı. Adı Liv Ullman'dı.

Çekim tamamlandıktan sonra iki kadın kocalarıyla birlikte Yugoslavya'ya tatile gitmişlerdi, ama biz onları izleyip bulduk.

Dramaten'de sezon bittikten sonra en sonunda *Persona*'yı elimden çıkardım ve önlerindeki işten hem hoşlanan hem de korkan aktrislerimle buluştum.

Persona'nın basın toplantısında baş dönmesi nöbetlerim üsteledi. Hanımlarla birlikte huş ağaçları altında resimlerimizi çekmek isteyen fotoğrafçıyı reddetmek zorunda kaldım. Ha-

reket edemiyordum. Son çekilen fotoğraf soluk benizli, biraz kaygılı başları sola doğru eğilmiş üç kişiyi gösterir. Kjell Grede fotoğrafı gördüğünde gülmüştü: "Yaşlı diva, tazılarını gezdirmeye çıkarmış."

Filmin başlangıç tarihi saptandı. Dış çekimler Farö'de yapılacaktı. Seçim kolaydı, Farö yıllar boyunca benim gizli aşkım olmuştu. Dalarna'da büyümüştüm. Dalarna'nın manzarası–nehir, tepeler, orman ve çalılıklar– bilincimin derinliklerine kazılmıştı. Farö adası Dalarna'ya dönüştü.

1960'da *Aynadaki Gibi* adlı bir film yapacaktım. Film adadaki dört kişiye ilişkindi. Birinci karede bu dört kişi alacakaranlıkta dalgalı bir denizde görünürler. Orkney Adalarında hiç bulunmamıştım ama filmin orada çekilmesini istedim. Film şirketinin yönetim kurulu masraflar karşısında ellerini oğuşturdu ve İsveç sahillerini keşfetmem için emrime bir helikopter verdi. Filmi Orkneyler'de çekmeye daha da kararlı olarak geri döndüm. Bir yönetici umutsuzluk içinde Farö'yü önerdi. Farö, Orkney Adalarına benziyordu, daha ucuzdu, daha pratikti, ulaşımı kolaydı.

Tartışmayı bir karara bağlamak için rüzgarlı bir nisan günü Farö'yü araştırıp kesin olarak Orkneyler'de karar kılmak üzere Gotland'a doğru yola çıktık. Visby'de bizi eski püskü bir taksi karşıladı, yağmur ve kar içinde ilerleyerek vapura götürdü. Zorlu bir vapur yolculuğundan sonra Farö'ye vardık. Dönemeçli, kaygan ve rüzgarlı sahil yollarında gevezelik ederek yürüdük.

Filmde karaya oturmuş bir gemi enkazı vardır. Bir dönemeci döndük, karşımızda tıpkı benim senaryoda anlattığım gibi karaya oturmuş bir gemi enkazı, Rus yapısı bir balıkçı teknesi vardı. Eski ev, yıllanmış elma ağaçlarının bulunduğu küçük bir bahçe içinde olacaktı. Bahçeyi bulduk, evi yapabilirdik. Taşlı bir sahil gerekiyordu. Sonsuzluğa uzanan taşlı bir sahil de bulduk.

Taksi sonunda bizi adanın kuzeyinde dalgaların aşındırdığı kayalardan oluşan doğal dikili taşlara götürdü. Sırtımızı rüzgara verdik ve sulanan gözlerle dalgaların içinden yüklü başlarını çıkaran bu gizli putlara baktık.

Tam olarak ne oldu bilmiyorum. Eğer insan ciddi olmak isterse kendi yuvamı buldum diyebilir, gülünç olmak isterse yıldırım aşkı denilebilir.

Sven Nyvist'e hayatımın sonuna dek bu adada yaşamak istediğimi ve film sahnesindeki evin bulunduğu yere bir ev yaptıracağımı söyledim. Sven birkaç kilometre daha güneyi denememi önerdi. Şimdi evim onun önerdiği yerde. 1966–1967'de yapıldı.

Farö ile bağlarımın birkaç nedeni vardı: Birincisi sezgiseldi. Bu senin peyzajın Bergman. En derin düşlem biçimlerinle, boyutlarla, renklerle, ufuklarla, seslerle, sessizliklerle, ışıklarla ve yansımalarla iletişim kuruyorsun. Orada güven var. Nedenini sormayın. Açıklamalar, beceriksiz usa vurmalara dönüşür. Örneğin: Mesleğinde yalınlık, uyum, gerilim, gevşeme ve soluk almaya gereksinim duyuyorsun. Farö peyzajı tüm bu zenginlikleri sana veriyor.

Öteki nedenler: Tiyatroya karşı onu dengeleyecek bir başka ağırlık bulmalıyım. Sahilde istediğim kadar bağırıp çağırabilirim, olsa olsa bir martı uçar o kadar. Oysa tiyatro sahnesinde bu, bir felaket olurdu.

Duygusal nedenler: Dünyadan elimi eteğimi çekecek, okumadığım kitapları okuyacak, derin düşüncelere dalacak, ruhumu arıtacaktım. (Bir ay kadar sonra umarsız bir biçimde adalıların sorunlarına bulaştım, bu 1969'da *Farö Belgeseli*'yle sonuçlandı.)

Öteki duygusal nedenler: *Persona*'nın çekimi sırasında Liv'le beni karşı konulmaz bir tutku sardı. Büyük bir düşüncesizlikle evi adadaki ortak yaşamımızı düşünerek yaptırdım. Liv'e bu konuda ne düşündüğünü sormayı unuttum. Bunu

Değişim adlı kitabından öğrendim. Anlatılanlar sanıyorum genelde sevecen, içtenlikli ve doğrudur. Adada birkaç yıl kaldı. Şeytanlarımıza karşı elimizden geldiğince savaştık. Sonra *Göçmenler*'de Kristina rolünü aldı. Bu onu çok uzaklara götürdü. Gittiği zaman ikimiz de biliyorduk.

İnsanın kendisine benimsettiği yalnızlığa katlanmak güç değildir. Kendimi, titizlikle düzenlediğim rutinlerle güvenceye aldım. Erken kalktım, yürüyüşe çıktım, çalıştım ve okudum. Saatbeşte bir komşunun karısı geliyor, bana yemek yapıyor, bulaşıkları yıkıyor ve gidiyordu. Saat yedide gene yalnızdım.

Makinenin parçalarını söküp incelemek için nedenlerim vardı. Son filmlerimden ve rejilerimden hoşnut değildim ama bu hoşnutsuzluk yapıp bitirdikten sonra başlıyordu. Çalışmam süresince kendimi ve yaptığım şeyleri yıkıcı özeleştiriden koruyordum, başarısızlıklarımı ve zaaflarımı ancak yapım bittikten sonra değerlendiriyordum.

-17-

1939 ilkyazında Kraliyet Dram Tiyatrosunun başında olan Pauline Brunius'u görmeye gitmiştim. Tiyatro mesleğini öğrenmek için ne olursa olsun bir iş yapmama izin verilmesini rica ettim. Bayan Brunius ince uzun, soluk yüzlü, büyük patlakça mavi gözlü, ahenkli bir sesi olan, güzel bir kadındı. Üç dakika içinde okul sınavlarımı verdiğim zaman beni tiyatroya almaktan büyük bir sevinç duyacağını belirtti. Daha da ileriye giderek eğitimin tiyatro sanatını öğrenmek isteyen ve özellikle yönetmen olmayı isteyecek kadar yürekli birisine yararlı olacağını söyledi. Benim düş kırıklığına uğradığımı görünce kolumu okşayarak, "Gözümüz sizin üzerinizde, Bay Bergman," dedi. Dört dakika içinde düşlerim paramparça olmuş sokaktaydım. Bayan Brunuis'le görüşmeme sınırsız umutla başlamıştım. Babamın Bayan Brunuis'le resmi bir görüşme yaptığını epey sonra öğrendim. Eğitimimle ilgili düşüncelerini ona anlatmıştı. Belki böylesi daha da iyi olmuştu.

Umutsuzluk içinde bana ücretsiz herhangi bir iş verilmesi için operaya başvurmuştum. Harald André, yeni şef olmuştu, uzun boylu, kırmızı yüzlü, kar beyazı saçlı ve kar beyazı bıyıklı bir adamdı. Meraklı kısık gözlerle yüzümdeki acıyı inceledi ve yardımseverlikle anlayamadığım bir şey mırıldandı. Ansızın yönetmen yardımcısı olarak işe alındım. Ondokuzuncu yüzyıldan kalma bir kadroya atandım, yılda doksandört *riksdaler* kazanacaktım.

Harald André önde gelen bir yönetmen, becerikli bir genel sanat yönetmeniydi. Orkestrayı Leo Blech, Nils Grevillius ve Issay Dobrowen yönetiyordu. Operanın kadrolu ve nitelikli bir topluluğu, iyi bir korosu, korkunç bir *corps-de-ballet*'si, karınca gibi kaynayan sahne yardımcılarıyla Kafkavari bir yönetimi vardı. *Mignon*'dan Wagner'in *Üçleme*'sine dek uzanan repertuarı geniş, seyircisi az ama sadık ve tutucuydu. Seyircilerin çok sevdikleri belirli eserler vardı, dönüp dönüp bunları izliyorlardı.

Sahne ofisi güç merkeziydi ve Dr. Mabuse'ye benzeyen, hiçbir zaman yerinden ayrılmayan ufak tefek bir adam tarafından yönetiliyordu.

Sahne geniş ama hantaldı. Rampa doğru meyilliydi, sahne yanları daracıktı ve dört tane alt sahne vardı.

Bale prova odası da sahne gibi meyilliydi, havalandırması kötü, karışık ve kirli bir adaydı. Sahne düzlemindeki çalışma odaları genişti ve pencereler çok yüksek olduğundan sağlık koşullarıyla ilgili düzenlemeler sınırlıydı.

Thorolf Jansson pek çok dekor yapmıştı. Eski ekolden çok büyük sahne dekorları, Arnljot'un Jämtland peyzajının ortasında unutulmaz canlı bir huş ağacı, Strindberg'in *Gelin Tacı* için şelale ve çiftlik eviyle tehlikeli bir orman, *Usta Şarkıcılar*'daki yarışma için bir ilkyaz çimenliği. Esin ve bilgi. Sahne ardındaki perdeler ve yandaki düzlükler. Akustik açısından avantajlar ve iyi yapılmış, değiştirilmesi ve korunması kolay panolar.

Bu usul usul yaşlanan güzelliğin karşıtı olarak Jon-And'ın *Carmen*'de, *Hoffmann'ın Masalları* ve *Otello*'daki şakacılığı ve Almanlardan esinlenen dışa vurumculuğu.

1908'den kalan antika bir aydınlatma. Ateş ustası denen yaşlı ve soylu bir adam ve suskun, orta yaşlı oğlu. Sahnenin solunda koridor gibi bir aralıkta çalışıyorlardı ve sahnede neler olup bittiğini görme şansları hemen hemen hiç yoktu.

Zorlu bir çalışmayla dekorlar kuruluyor, sökülüyor, indiri-

liyor, taşınıyordu. Bu çalışmanın tümü bir gizdi. Günümüzün bilgisayara bağlı elektronik karmaşaları, bu işlevi 1930'ların beceriksiz mekanizmasından çok daha kötü yerine getiriyor.

Bu gizin bir tek açıklaması vardı. Sahne kadrolu personelden oluşan ve gece gündüz çalışan biraz yaşlı, biraz sarhoş, ne yaptığını bilen deneyimli bir ordunun ellerindeydi. Bu kişiler sorumluluk taşıyorlardı, ne yaptıklarının bilincindeydiler ve dekor değişimlerini ezbere biliyorlardı. Dönüşümlü olarak çalışıyorlardı belki, bilmiyorum. Ben yıllar boyu aynı adamların her gün, her gece aynı ipleri tuttuklarını düşünmüş olabilirim. Ağırbaşlılıklarını Wagner'in uzun notaları ve Isolde'nin uzun soluklu ölümü etkilemiş olabilir ama dekorlar hep zamanında getirilip götürüldü, arkadaki kara fon perdesi doğru tartımla kalktı ve zamanında en doğru hızla indirildi ve perde hiçbir mekanik ölçü düzenlenmesinin yerini tutamayacağı bir sanatsal incelikle kalkıp indi. Uçan Hollandalı'nın gemisi yelken açtı, Nil Nehri ay ışığında pırıldadı, Samson tapınağı yerle bir etti, Barcarole'ün gondolu, Venedik kanallarında kaydı gitti, Puccini'nin *Le Villi*'deki cadıları uçuştular, ilkyaz rüzgarı sondan tam onaltı ölçü önce Hunding'in evinin duvarlarını yıkarak erkekle kızkardeşin sevişmesini gözler önüne serdi.

Kimi zaman işler ters gidiyordu. Bir gece Einar Beyron ve Brita Hertzberg'in *Lohengrin* gösterisi vardı. Işıklandırmayı ben yapıyordum. Finale kadar her şey pürüzsüzdü. Lohengrin, Grail şarkısını söyledi. Bunu nehrin burnundaki koro yankıladı. Hoş bir midye kabuğuna koşulmuş kuğu, bizim sarışın kahramanımızı almak üzere yaklaşıyordu. Elsa'nın yüreği kırıktı ve beyazlar içindeydi. Ben Brita Hertzberg'i ateşli ve gizli bir biçimde seviyordum. Kuğu, Thorolt Jansson'un ve teknik şefin birlikte tasarladıkları olağanüstü güzellikte bir yaratıktı, kayıyor, yüzüyor, ince boynunu hareket ettiriyor ve kanatlarını kabartabiliyordu.

O gece kuğu, sahneye inmesine birkaç dakika kala sıkıştı. Titredi, çabaladı ama hareket edemedi. Midye kabuğu sıkışıp raylardan çıkmıştı. Kuğu, arabasının başına gelen korkunç felaketten hiç etkilenmemişçesine boynunu hareket ettirip kanatlarını kabarttı. Wagner, kuşun ne zaman dalması gerektiğini yazmıştır. Kuş dalar, kötü niyetli Ortrud tarafından büyü yapılmış Elsa'nın küçük erkek kardeşi yerini alır. Kendini ölmekte olan kızkardeşinin kollarına atar. Kuğu takıldığı için dalamadı ama Elsa'nın kardeşi gene de yukarı çekilmişti. Aşağıdaki sahne yardımcıları paniğe kapıldılar. Kuğu ne cehennemdeydi? Çocuğu yukarı göndermekte acele ettik. Onu gene aşağı alalım.

Elsa'nın erkek kardeşi sahne altından bile çıkmadan yeniden yokoldu. Partitürün gerisinde kalınmıştı, oğlan bir kez daha gönderildi, bu kez de tökezledi ve tamamen dağıtmış olan Elsa'nın üzerine düştü. Wagner'e göre gökten iple sarkıtılan bir kumru alçalarak midye kabuğunu altın bir kordonla bağlar. Koronun ağıt yakarak vedalaştığı Lohengrin gemiye binince midye kabuğu kumru tarafından çekilip sol yandan gözden yiter. Ama kuğu sıkıştığı ve midye kabuğu da takıldığı için Lohengrin altın kordona çaresizlikle yapıştı, koronun giderek soluğu tıkanan ağıtı eşliğinde yürüyerek dışarı çıktı. Kuğu güzel boynunu çevirdi ve kanatlarını kabarttı. Elsa çırpınarak kardeşinin kollarına yığıldı. Perde ağır ağır kapandı.

Birkaç hafta tiyatroda görünmez bir insanmışım gibi başıboş dolaştım. Hiç kimse benim farkıma bile varmadı. Çok çekinerek birkaç kişiyle iletişim kurmaya çalıştım ama soğuk bir biçimde geri çevrildim, terslendim. Geceleri alçak tavanlı ve zemine yakın kemerli bir penceresi olan sahne ofisinin bir köşesinde oturuyordum. Telefonlar çalıyor, insanlar girip çıkıyor, haberler bırakılıyor, haberler gönderiliyor ve arasıra bir ünlü kapıda boy gösteriyordu. Kim olursa olsun ben yerimden kal-

kıp selamlıyordum. Kimi zaman birisi dalgın dalgın bana bakardı, aranın sona erdiğini belirtmek için zil çalardı. Sigaralar bastırılıp söndürülür ve herkes yerini alırdı.

Bir akşam Dr. Mabuse, beni giysimin klapasından yakalayıp "Aralarda senin burada oturmandan hoşlanmıyorlar. Sahnenin ardındaki geçitte kalabilirsin," dedi. Bale odasının kapısının ardına gizlenip gözyaşlarımı yuttum. Adı bir İtalyan adı olan güzel bir dansçı beklenmedik bir zamanda ışığı açınca, "baleyle çok fazla ilgilisin," dedi. "Ama çalışırken bize gözünü dikmenden hoşlanmıyoruz."

Bu ne olduğu belli olmayan yerde birkaç ay dolanıp durduktan sonra Gounod'un *Faust*'unu sahneye koyan Ragnar Hyltén-Cavallius'a gönderildim. Leylek gibi uzun ve yüz çizgileri son derece soylu olan bu adamın takma adı Fiametta'ydı.

Benim önemsediğim bir insandı. Pek çok film yönetmiş, pek çok senaryo yazmış ve sayısız opera sahneye koymuştu. Onu şarkıcılar ve koroyla sahnede çalışırken görmüştüm. Sesi boğuktu ve konuşması biraz peltekti, başı öne eğikti, omuzları düşüktü, uzun elleri titriyordu. Bilgili, öfkeli ve eski moda bir insan olduğunu anlamıştım. Yıldızlara karşı nazik, konuşkan ve neşeliydi, ötekilere karşı ise alaycı, kötü niyetli ve kabaydı. Öfkeli de olsa neşeli de olsa ince dudaklarında her zaman bir gülümseme vardı.

Benim tepeden tırnağa bilgisiz olduğumu çok çabuk farkedip bana ayak işlerine koşulan bir çırakmışım gibi davranmaya başladı. Kimi zaman yanağımı çimdikledi ama çoğu kez ince alaycılığının değerli bir kurbanıydım. Hoşnutsuzluğuma ve korkuma karşın onun buyurduklarından uygulanabilir pek çok şey öğrendim. Dramaten'in yetenekli sahne desinatörü Sven Erik Skawonius'la birlikte zahmetli bir çalışmadan sonra Gounod'un eski ve popüler operasından atmosfer dolu bir gösteri yarattı.

Nota okuyamayan büyük bas Leon Björker, bir gün bana "Neden böyle kendini beğenmiş tavırlısın? Sen de mi beleşçilerdensin?" dedi. Anlamaksızın ona baktım. Kendini beğenmiş? Björker, konuşmayı sürdürdü. "Biz genellikle bu tiyatroda birbirimizi selamlarız. Her gün karşılaşıyoruz, sen bir merhaba bile demiyorsun. Sen de mi beleşçilerdesin?" Yanıtlayamadım. Anlamadım, Fiametta'nın yeni gözdesine ilişkin hiçbir şey duymamıştım.

Fiametta küstah, alaycı, kırıcıydı ama hiçbir zaman saygısız değildi. Gerçekten ondan hoşlanıyordum, onun işine bağlılığını, inatçılığını ve dikbaşlılığını beğeniyordum. Aslında gençliğinde kendisinden parlak bir gelecek beklenen, yapmacıklı, kötü niyetli, acılanmış ve vasat bir ihtiyardı.

Bir öğleden sonra prova bitince tahta bir iskemlede oturup kaldı. Partitüre sahne talimatlarını geçirdiğim masaya üzüntü içinde dayandı. Sakin ve yakarıcı bir sesle, "Ne yapacağım Bay Bergman? Hjördis direniyor. Uzun ve örgülü sarı saçta ısrarlı. Çok çirkin olacak. Zaten kafası kocaman." Sandalyesini sallayarak suskun oturdu. "Tuhaf bir meslek seçtiniz Bay Bergman. Yıllar geçtikçe insan aşırı bir çaresizliğe düşebiliyor."

Issay Dobrowen, Mussorgski'nin *Hovanşçina*'sını sahneye koyacak ve orkestrayı yönetecekti. Kendi yardımcılarını birlikte getirmişti. Çevresi sürekli adamlarıyla sarılıydı. Hep onu çalışırken izlemek için fırsatlar yaratıyordum. Bu önemli bir deneyimdi.

Dobrowen, Moskova'da doğmuş bir Rus Yahudisiydi. Geçmişi çok iyiydi ama çetin bir insan olduğuna ilişkin söylentiler vardı. Etkileyici, nazik ve şakakları kırlaşmaya başlamış, hoş yüzlü ufak tefek bir adamdı. Şef podyumuna adımını attığı anda değişiyordu. İnsanlara önem vermeyen, tiyatronun artistik düzeyini yükseltmeye kararlı, çarpıcı bir Avrupalıya dö-

tistik düzeyini yükseltmeye kararlı, çarpıcı bir Avrupalıya dönüşüyordu. Dobrowen'e tepkiler gelişti. Sırasıyla önce şaşkınlıktan (önüne gelene nasıl böyle şeyler söyleyebilir? Ben de onun kadar değerliyim, öyle değil mi?), baskı altına alınmış öfkeden (namussuzun çenesine bir tane yapıştıracağım), sonra boyun eğişten (iblis, hem de o biçim), ve son olarak hayranlıktan (tiyatronun ve bizim yaşadığımız en iyi olay).

Bu küçük adamın bizim iri yarı Björker'i bir değil, iki değil tam otuz kez sahnenin her yanında kovalayışını keyifle seyrettim. Bizim büyük alto sopranomuz sevimli, esmer Gertrud Palson–Wettergren, bu küçük adama tepeden tırnağa aşık oldu ve hiç söylemediği denli güzellikte şarkılar söyledi. Einar Beyron her gün haklı bir nedenden dolayı hakaretlere uğruyordu. Bu zorlu yaklaşım yavaşyavaş işe yaramaya başladı, taşralı berbat *primadonna*'dan belki bir şarkıcı değil (mucizelerin de bir sınırı vardı) ama iyi bir oyuncu doğdu. Dobrowen çok kısa zamanda koronun çok kötü eğitildiğini ancak potansiyelinin çok iyi olduğunu anladı, koroyu dikkat ve sevgiyle ele aldı. En iyi anları koroyla geçirdiği anlardı.

Ona duyduğum saygı ve dil sorunun önemli engeller oluşturmasına karşın kendisiyle birkaç kez konuşma fırsatım oldu ve söylediği bazı şeyleri anlayabildim. *Sihirli Flüt*'ten dekor ve müzik açısından korktuğunu anlattı. Sahne desinatörünün ağır ve yüklü dekorlarından yakındı. Dünya prömiyerindeki sahne kesinlikle bu denli büyük olmamıştır. Tamino ve Üç Kapıyı düşünmek gerekir. Müzik bir kapıdan öteki kapıya atılan adım sayısını belirtir, dekor değişimi hızlı ve basittir, kara fondaki ve yanlardaki dekor yer değiştirirken hiç duraksama olmamalı. *Sihirli Flüt* küçük ahşap bir tiyatroda, en basit sahne donatımı ve eşsiz bir akustikle doğmuştur. Koro sahnenin ardında *Pamina lebt noch*'u (Pamina hâlâ yaşıyor) *pianissimo* söyler. Dobrowen *genç* şarkıcılar, *genç* virtüözler istiyordu. Büyük aryalar, madalyon aryası, D Minor aryası, gece kraliçesinin koleraturları ise ileri yaştaki şarkıcılar tara-

gençlik neşesi gerekiyordu. Yoksa her şey yalnızca çok saçma olurdu.

Daha sonra *Kurtların Saati* adlı filmimde beni çok derinden etkileyen bu sahneyi yaratmaya çalıştım. Tamino, sarayın bahçesinde yalnızdır ve umutsuz bir acıyla yalvarır: "Ah karanlık gece ne zaman biteceksin? Karanlıkta ışığı ne zaman bulacağım?" Tapınağın içinden koro *pianissimo* yanıtlar: "Çok yakında, çok yakında ya da hiçbir zaman." Tamino: "Çok yakında mı? Çok yakında mı? Ya da hiçbir zaman? Gizli yaratıklar beni yanıtlayın. Pamina hâlâ yaşıyor mu?" Koro uzaktan yanıtlar: "Pamina hâlâ yaşıyor."

Bu oniki ölçü yaşamın en uç sınırlarına ilişkin iki soruyu içerir. Aynı zamanda iki yanıtı da. Mozart bu operayı yazdığı zaman artık hastaydı ve ölümün hayali ona dokunmuştu; sabırsız bir umutsuzluk anında "Ah, karanlık gece, ne zaman biteceksin? Karanlıkta ışığı ne zaman bulacağım?" çığlığını atar. Koro belli belirsiz yanıtlar: "Çok yakında, çok yakında ya da hiçbir zaman." Ölümcül hasta Mozart karanlığa bir soru sorar. Karanlığın içinde kendi sorusunu kendi yanıtlar *ya da bir yanıt alır mı?*

Ondan sonra öteki soru: "Pamina hâlâ yaşıyor mu?" Müzik metindeki basit soruyu, soruların en büyüğüne çevirir. "Aşk yaşıyor mu? Aşk gerçek mi?" Cevap, Pamina ismindeki hecelerin garip vurgulanışıyla titrek ama umut dolu yükselir: "Pa–*mi*–na– hâlâ yaşıyor." Artık sözü edilen, çekici bir kadının ismi değil, aşktır: Pa–*mi*–na– hâlâ yaşıyor." Aşk varlığını sürdürüyor ve insanların dünyasında aşk gerçektir.

Kurtların Saati'nde kamera, müziğin gücü sayesinde birkaç dakika yerlerinde durup dinlenebilen şeytanların üzerinde bir yandan öbür yana döner, sonra Liv Ullmann'ın yüzünde kalır. Çift anlamlı bir aşk ilanı: Sevecen, ama umutsuz.

Birkaç yıl sonra İsveç Radyosuna televizyon için *Sihirli*

Flüt'ü önerdim. Şaşkınlık ve bocalamayla karşılandım. Eğer o zamanlar Magnus Enhöning, müzik yayınlarının başında olmasa, enerji ve coşkuyla bu olayın içine girmeseydi proje hiçbir zaman gerçekleştirilemezdi.

Profesyonel yaşamım boyunca pek fazla müzikli drama yönetmedim. Bunun bana rahatsızlık veren bir nedeni şu: Müziğe duyduğum aşk tümüyle karşılıksızdır. Dinlediğim bir müzik parçasını anımsamakta ve tekrarlamakta mutlak bir yetersizliğim vardır. Notaları hemen tanırım ama yerlerine yerleştiremem. Herhangi bir melodiyi ne şarkı söyleyerek ne de ıslıkla tekrarlayabilirim. Benim için müzikal bir yapımı biraz olsun ezberleyebilmek büyük bir çalışma sürecidir. Her gün partitürü alır, teybin yanına otururum. Bu korkunç yetersizlik kimi zaman beni felce uğratır, kimi zaman sinirlendirir.

Bu acımasız mücadelemin bazı olumlu yanları da vardır elbet: İş başında çok uzun bir zaman geçiririm, çünkü her ölçüyü, vuruşu, her saniye dinlemek zorundayım.

Yapıtlarım müziğin içinden çıkar. Başka hiçbir yöne gidemem. Yetersizliğim beni engeller.

Käbi Laretei, tiyatroyu çok severdi, ben de müziği. Evliliğimiz boyunca bu çocuksu, yapmacıksız, has sevgiyi yokettik. Bir konserde müziği tatmış olmanın mutluluğuyla Käbi'ye döndüm. Bana kuşkuyla bakıp "*Gerçekten* bunu *beğendin mi?*" diye sordu. Aynı tatsızlık tiyatroda da sözkonusuydu. Onun sevdiğini ben sevmezdim ya da tersi.

Şimdilerde çok iyi dostuz ve gene birbirimizin sanatlarını amatörce yargılamaya başladık. Käbi'yle yaşadığım sürece müziğe ilişkin çok fazla şey öğrendiğimi de yadsıyamam.

Özellikle öğretmeni (tüm müzisyenlerin bir öğretmeni vardır) pedagojik dehası ve olağanüstü yazgısıyla benim üzerimde derin bir etki bırakmıştır.

-18-

Andrea Corelli, Torino'nun varlıklı, üst tabaka bir ailesinden geliyordu. Dönemin geleneklerine göre eğitilmiş, rahibeler okuluna gitmiş, sağlam bir klasik eğitim görmüş ve dil öğrenmişti. Müzik akademisinde kendine iyi bir yer edinmişti. Geleceği parlak bir piyanist olarak görülüyor ve ailesine yakın yaşıyordu. Çok dindardı. İtalyan yüksek tabakasının gelenekleri içinde korunuyordu.

Güzel, mutlu ve biraz romantik genç bir kadındı ve entelektüel ilgi alanı çok genişti. Çok fazla beğenilirdi, çevresi hayranlarıyla sarılmıştı. Bunun nedeni yalnızca güzelliği değil, aynı zamanda iyi bir eş adayı olmasıydı. Orta yaşlı bir keman virtüözü olan Jonathan Vogler ders vermek üzere akademiye gelip gidiyordu. Etleri biraz sarkmış, şakakları kırlaşmaya başlamıştı, kara gözleri iyice şaşıydı. Berlin'den gelmişti. Hem müziği hem de şeytansı ışınlarıyla kadınlarda vahşi tutkular uyandırıyordu.

Bir akademi konserinde ona eşlik etmek üzere Andrea seçildi. Vogler'e aşık oldu. Ailesini ve akademiyi bırakarak Vogler'le evlendi, uzun turnelerinde ona katıldı. Vogler sonraları bir yaylı sazlar *quartet*'i kurarak uluslararası bir üne ulaştı. Topluluğun piyano *quintet*'inde Andrea da çalıyordu. Bir kız doğurdu. Çocuk önce yakınlarının yanında kaldı, sonra yatılı okula gönderildi.

Andrea kısa bir sürede Vogler'in kendisine ihanet ettiğini anlamıştı. Kocasının kadınlara karşı pek istekli olduğu ortaya çıktı. Bu göbekli, şaşı ve her dakika soluk soluğa kalan adam büyük bir zevk oburu ve olağanüstü bir müzisyendi. Andrea kocasını terketti. Vogler kendini öldüreceğine ilişkin yeminler etti. Andrea gerigeldi ve her şey normale döndü.

Andrea onu kayıtsız şartsız sevdiğini anlamıştı, tüm gelenekleri bırakarak yalnızca *quartet*'i değil, kocasının aşk serüvenlerini de kararlılık ve keyifle yönetti. Metresleriyle arkadaşlık kurdu, erotik trafiği bir istasyon şefi gibi denetledi ve kocasının sırdaşı oldu. Vogler yalan söylemekten vazgeçmedi, çünkü doğru söyleme yeteneği yoktu ama artık tensel düşkünlüğünü gizlemeye de gerek görmüyordu. Andrea kararlılığı ve örgütleme yeteneğiyle müzisyenlere bitmez tükenmez turnelerinde –hem yurtiçi hem yurtdışında– yol gösterici oldu.

İki savaş arasındaki dönemde her yaz Stuttgart yakınında dağlara ve nehirlere bakan geniş manzaralı güzel bir şatoya davet ediliyorlardı. Bir sanayicinin dul eşi olan ev sahibesi, Mathilde von Merkens adında, alışılmışın dışında yaşlıca bir kadındı. Zamanla ev sahibesi de şato da harabolmuştu.

Buna karşın yaşlı kadın yıllar boyu Casals, Rubinstein, Fischer, Kreisler, Furtwängler, Menuhin ve Vogler gibi Avrupa'nın en seçkin müzisyenlerini biraraya getirmeyi sürdürdü. Müzisyenler her yıl onun çağrısını kabul ettiler, onun muhteşem sofrasında yemek yediler, iyi şaraplarından içtiler, kendi karılarıyla ve başka erkeklerin karılarıyla yattılar ve harika müzik yaptılar.

Andrea, kaba İtalyan öyküleri anlatma yeteneğini sürdürüyordu. İçten bir gülüşü vardı. Onun çılgın, garip, müstehcen ve gülünç öyküleri bir film için gerçek malzemeydi. Andrea'nın da yardımıyla bütün bu malzemeden bir komedi filmi yapmaya karar verdim.

Ne yazık ki, amaçtan saptım ve bu gerçeği ancak filmi ta-

mamladıktan sonra, artık geri dönemeyeceğim bir noktada anladım.

Andrea, Käbi'yle beni görmeye Djursholm'e geldi, yanında bir yaz Mathilde von Merkens'in şatosunda çekilmiş fotoğraflar getirdi. Bu fotoğraflardan biri beni çok kederlendirdi. Bu, muhteşem olduğu belirgin bir yemekten sonra topluluğun terasta çekilmiş bir resmiydi. Yeşillik, parmaklıkları ve taş merdiven basamaklarını sarmış, mozaikleri yarmış, heykellere ve süslere sarılmış, terasın kırık dökük zeminine yayılmış. Burada Avrupa'nın bir avuç müzik dehası eski hasır kanapelerde dinleniyorlar. Sigara içiyorlar, terliler, saçları sakalları biraz birbirine karışmış. Birisi gülüyor, öyle çok gülüyor ki, görüntüsü bulanık. Bu adam Alfred Cortot. Jacques Thibault bir şey söylemek için eğilmiş ve şapkasını burnuna dek indirmiş. Edwin Fischer göbeğini parmaklığa dayamış, Mathilde von Merkens, bir elinde bir fincan kahve, öteki elinde bir sigarello. Vogler gözlerini kapamış ve yeleğinin düğmeleri açık. Furtwängler, fotoğraf makinesini görmüş ve yüzüne şeytansı bir gülüş yerleştirmeyi başarabilmiş. Yüksek pencerelerin ardında, şişkin, yaşlanmaya yüz tutmuş, kaygıdan bitkin birkaç kadın yüzü. Saçları yapılı, bakımlı ve çok şık bir kadın, Doğulu güzelliğiyle topluluktan biraz uzakta ayakta duruyor. Bu Andrea Vogler–Corelli. Beş yaşındaki kızının elinden tutmuş.

Duvarın sıvası pul pul dökülmüş. Bir pencere camının yerine kare bir tahta konulmuş, Cupido heykellerinden biri başını yitirmiş. Bu fotoğraf iyi bir yemeği, insanı terleten bir sıcağı, tenselliği, yumuşak bir çöküşü yansıtıyor. Bu beyefendiler geğirdikten, osurduktan ve yemek üzerine hafif içkilerini aldıktan sonra kuşkusuz Mathilde von Merkens'in küf kokan büyük salonunda toplanıp müzik yapacaklar. O zaman hepsi melekler gibi olacak – kusursuz.

Ben yaptığımyüzeysel ve yapay komediden (*Bütün O Ka-*

dınlar) çok utandım. Bu öğretici ama sevimsiz bir utançtı. Kafamın içinde düşünmem gereken çok fazla şey vardı, çünkü Dramaten'e daha yeni genel sanat yönetmeni olarak atanmıştım, yeni bir sezona başlayacaktık. Benim projeden vazgeçmem sözkonusu değildi. Bu yüzden en basit çözümlere sarılmıştım. Aslında bu projeyi bırakmayı yeğlerdim ama söz vermiş, bağlanmıştım. Tüm sözleşmeler yapılmış ve her şey en son ayrıntısına dek hazırlanmıştı. Senaryo eğlenceliydi ve herkes hoşnuttu.

Kimi zaman roketi ateşlemektense frene basmanın önemli ölçüde yüreklilik gerektirdiği durumlar vardır. Ben bu yürekliliği gösteremedim ve nasıl bir film yapmam gerektiğini çok geç anladım.

Cezasız kalmadı. Hem seyirci açısından hem parasal açıdan üzücü bir fiyaskoydu.

Savaş başladı. Vogler Quarteti gezilerini sürdürdü. Topyekun savaş başladığında tiyatrolar ve konser salonları kapatıldı, pek çok müzik topluluğu dağıtıldı. Vogler dörtlüsü özel turne izni alabilen ender tiyatro ve müzik toplulukları arasındaydı.

Bir güz günü Andrea ve öteki müzisyenler kendilerini Königsberg yakınında Doğu Prusya'da buldular. Sahilde küçük bir otelde kalıyorlar ve çevrede konserler veriyorlardı.

Bir akşam Andrea kendi başına kıyıda yürüyordu, güneş buğulu bir kızıllık içinde batıyordu ve deniz alabildiğine sakindi. Uzaktan top sesleri işitilebiliyordu. Andrea birdenbire iki şeyden kesinlikle emin olarak durdu: Bir, gebeydi; iki, onu koruyan bir melek vardı.

Birkaç gün sonra Königsberg çevresindeki kasabalar Rus birlikleri tarafından ele geçirildi. Andrea, kızı, kocası ve öteki müzisyenler tutuklandılar. Turne izinlerinden şüphelenildi ve hepsi birden bir bodruma kapatıldılar. Duvarlardaki yük-

sek pencerelerden bir okulun zemini ve asfaltlanmış oyun avlusu görünüyordu. Müzisyenlerin enstrümanlarına el konuldu. Jonathan Vogler'e soyunması emredildi ve öteki müzisyenlerle birlikte kurşuna dizilmek üzere okul avlusuna götürüldü. Birtakım idari engellerden dolayı birkaç saat orada duvara dayalı bekletildiler ve sonra bodruma dönmeleri buyruldu. Aynı olay ertesi gün de tekrarlandı.

Nöbetçiler kadın tutukluların ırzına geçtiler. Kızının korkmaması için Andrea askerlerin istediklerini yapmalarına izin verdi. Yirmiüç ya da yirmidört kez ırzına geçildiğini sonradan anlatır.

Birkaç gün sonra seçkin Rus birlikleri kente girip idareye el koydu. Caydırıcı ceza olsun diye birkaç Rus askeri kurşuna dizildi. Kızıl Ordu yoksul halkı yağmalamaz ve savunmasız kadınların ırzına geçmez.

Bodrum bir yaşama alanına çevrildi ve Vogler'in giysileri geri verildi. Adam çöktü, bir köşeye çekilip tir tir titreyerek yattı, suskundu. Andrea ve öteki müzisyenler yiyecek bulma derdine düştüler.

Bu gidip gelmeleri sırasında Andrea, Kent Tiyatrosu sanat yönetmeniyle ve birkaç aktörle tanıştı. Tiyatro ve müzik etkinliklerinin sürdürülebilmesini sağlamak için kumandanı ziyaret etmeye karar verdiler. Andrea Rusça bilirdi ve bir albaya projelerinden sözetti, Rus subayı da bu projeyle ilgilendi. Kavranılamaz birtakım düzenleme kaprislerinden sonra müzisyenler enstrümanlarını geri aldılar, enstrümanların hiçbiri zarar görmemişti.

Birkaç gün sonra sanat yönetmeni ve Andrea, tiyatro salonunda bir gece düzenleneceğini bildirdiler. Binanın tepesi yanmıştı ama asıl şenlik salonu kullanılabilir durumdaydı. Saat sekizde kentliler, göçmenler ve Rus işgalcilerle kent alanı tıklım tıklım dolmuştu. Müzisyenler Bach, Schubert ve Brahms çaldı. Dağılan topluluktan kalan oyuncular, sanatyö-

netmeni *Faust*'tan sahneler oynadılar. Tepesi açık salonun üzerine şiddetli bir yağmur indirinceye dek gösteri birkaç saat sürdü.

Gösteri tekrarlandı ve büyük bir başarıya ulaştı. Giriş ücreti, bir parça kömür, bir yumurta, fındık kadar bir tereyağ parçası ve benzeri gereksinimlerdi. Andrea kocasının ve öteki müzisyenlerin düzenli olarak egzersiz yapmalarını da sağladı.

Savaştan sonra Jonathan Vogler karısını terketti ve Almanya'da bir müzik akademisinde profesör oldu. Saçları artık bembeyaz olmuştu, yüzü tebeşirle boyanmış gibiydi ve kara gözleri kor gibi yanıyordu, mide sancıları acayip artmış, kalp hastalığı kronikleşmişti. Sürekli üç metresle yaşıyordu.

Andrea Stuttgart'a yerleşip müzik öğretmenliği yapmaya başladı. Sevgili öğrencisi Käbi Laretei'ya duygusallıktan uzak bir şefkat ve kararlı bir sertlikle davranıyordu.

Käbi'nin sorunu ciddiydi. Çok büyük bir müzik yeteneğine sahip olması, sıcaklığıyla birleşen güzelliği ve çekiciliği sayesinde kariyer yapmıştı. Ama bu olağanüstü güzel yapı çok zayıf bir temel üzerinde duruyordu. Käbi'nin sağlam bir tekniği yoktu. Bu yüzden pırıl pırıl özgüvenin ardında tehlikeli bir bocalama vardı. Konserleri koşullara bağlı olarak ya çok parlak ya da başarısız olabiliyordu.

Käbi Laretei bu güzel yapının sağlam bir temele oturması için Andrea Vogler–Corelli'ye gitti. Bu yıllar alan güç bir iş oldu. Bu arada iki kadın arasında derin bir dostluk gelişti.

Kimi zaman derslerinde onların yanında bulunmama izin veriyorlardı. Torsten Hammarén'in uyguladığı aynı sert yöntem uygulanıyordu. Bir müzik cümlesi yapısal unsurlarına bölünüyor ve ayrıntılar üzerinde ısrarla durulup saatlerce parmak çalıştırılıyor, zamanı gelince unsurlar birleştiriliyordu.

Andrea, Käbi'nin büyük piyanist ellerine, ölçülülüğüne ve müzik yeteneğine bayılıyor, tembelliğinden ise yakınıyordu. Käbi huzursuzdu ama söz dinliyordu. Andrea'nın uyarıları daha çok analitik bir çalışmayla kıyaslanabilirdi, çözümlemeler daha çok teknikti, ama çalışma süresince manevi bir değerlendirmeye dönüşüyordu. Parmak eklemleri, el, üst kol, alt kol, omuz, sırt, omurga, duruş, parmak hareketleri. Kandırmaca yapma, acele etme, kararsız olduğun zaman dur ve düşün. Bu ölçüden tüm bir cümlenin yanıtını alabilirsin. Devam et, orada soluk almalısın. Neden hep soluğunu tutuyorsun sevgili çocuğum? Yalnızca yarım saatin kaldı, biraz sabırlı ol, sonra çayını içeceksin. Eğer parmağının ikinci eklemi seni rahatsız ediyorsa, sorun burada (öğrencinin omuz başları arasında kıvrık bir başparmağı). Şimdi fa diyezi, yirmi kez, hayır, otuz kez çalacaksın ama *düşünerek.* Önce işaret parmağınla, sonra orta parmağınla. Vuruşun gücünü nereden alıyorsun? *Tamam.* Bu güç mideden gelir, lütfen duruşunu bozma. Bethooven'in sağır dünyasında düşlemlediği dinamizmi aktarabilecek hiçbir enstrüman yoktur ve olmayacaktır. Görüyor musun, şimdi ne hoş. Senin içinde büyük bir güzellik var, bunu dışarı çıkarmayı öğrenmelisin. Öyleyse devam edelim. Burada yirmidokuz ölçü sonra ne olacağına ilişkin bir uyarı var; belli belirsiz farkediliyor ama çok önemli. Bethooven'de uzun geçişler yoktur. İnandırıcı, öfkeli, üzüntülü, neşeli, acılı konuşur ama hiçbir şeyi gevelemez. Açıktır. Hiçbir şeyi gevelememelisin, *hiçbir zaman beylik bir şey ortaya çıkarmamalısın.* Yanlış bile olsa ne yapmak istediğini bilmelisin. Anlam ve içerik. Şimdi devam et. Bu her şeyi vurgulamak anlamına gelmez; vurguyla önemlilik arasında fark vardır. Haydi devam. Sabırlı ol. Sabır alıştırması yap. Durmak istediğin zaman çabalarını iki kat artıracak bir aküye bağlanmalısın. Sanatta suçluluk duygusu kadar korkunç bir şey yoktur. Burada dur. Bir *do.* Horowitz, her sabah kahvaltıdan sonra piyanonun başına geçip birkaç tane *do* major akord çalarak kulaklarını yıkadığını söylerdi.

Andrea'yı dinler, tiyatroyu düşünürdüm, kendimi, aktörleri, salkım saçaklığımızı, bilgisizliğimizi ve para karşılığında çıkardığımız lanet olası beylik şeyleri.

Uzak kültürel panaromamızda birkaç tane önemli aktörümüz vardı kuşkusuz, ama hepsi de temel teknikten yoksundular: Karizmalarına yaslanarak sahneye çıkarlar ve seyirciyle bir tür seks ilişkisi kurarlardı. Bu ilişki kurulamadığı zaman altüst olurlar, repliklerini (hiçbir zaman doğru dürüst ezberlemedikleri) karıştırırlar, suflör ve oyundaki arkadaşları için bir karabasana dönüşürlerdi. Anlık, hatta bazen tüm bir gece boyunca göz kamaştırıcı bir esinle pırıl pırıl parlayan amatörlerdi onlar, ama aralarda inişli çıkışlı karamsarlıklar, uyarıcılar, uyuşturucular ve alkol vardır.

Büyük Gösta Ekman bunlara iyi bir örnektir. Deneyiminin, sihirli karizmasının, zekasının ona hiçbir yararı olmamıştır. Filmlerinde perişanlığı incelenebilir. Kamera onun hilekarlığını, boşluğunu, güvensizliğini, cinsel kimlik noksanlığını açığa çıkarır.

Prömiyerleri kuşkusuz görkemliydi. Ama ya beşinci gösteri ya da ellinci gösteri? Sıradan bir perşembe günü ben onun Hamlet'ini gördüm. Giderek kaygısı çoğalan suflörüyle gayretkeş bir diyalog içinde özel bir kendini beğenmişlik ve yönlendirilmemiş bir yapaylık gösterisiydi.

Birkaç yaz Käbi'yle ben, Kuzey Ornö takımadalarında bir ev kiraladık. Burunda, soylulardan kalma eski taş bir villaydı. Jungfrufjärden koyuna ve Dalarö'ye açılan küçük geçide bakıyordu. Bizim oturduğumuz burun, adanın geri kalan kısmından eve doğru ilerleyen, içine girilmesi güç sık ve yabanıl bir orman, her yeri saran patates ve çilek tarlalarıyla ayrılıyordu. Buralarda loş bir nem egemen olmuş, salep çiçekleri akşam alacasının güçsüz ışığında yabanıllaşmıştı, sivrisinekler öfkeli ve zehirliydi.

Yazı, bu oldukça egzotik ortamda kutladık. Käbi, annesi, Alman hizmetçimiz Rosie ve ben. Käbi gebeydi ve zararsız ama çok rahatsız edici *"restless legs"* denen bir hastalık çekiyordu. Sürekli dizleri ve ayak parmakları kaşınıyordu. Bundan dolayı her dakika hareket etmek zorundaydı ve hiç uyuyamadığı için geceler gündüzlerden çok daha kötü geçiyordu.

Käbi çoğu zaman küçük şeylerden yakınırdı ama bu hastalığa sabırla ve kalın Rus romanlarıyla katlandı. Karanlık gecelerde evin içinde sonu gelmeyen gezintiler yapıyordu, arasıra yürürken uyuyor ve uyandığı zaman yaptığı şeyleri hiç anımsamıyordu.

Bir gece gürültüyle ve bir korku çığlığıyla uyandım. Käbi merdivenlerin dibinde yatıyordu. Yürürken uyuyakalmış ve boylu boyunca yuvarlanmıştı. Kazayı korku ve birkaç çizikle geçiştirdi.

Olay benim için daha kötü bir sonuç verdi. Uykusuzluk ya da kötü uyuma sorunum kronikleşti.

Dört beş saatlik uykuyla hâlâ idare edebilirim. Çoğu kez derin bir uykudan bir sarmalın içine çekilircesine uyanırım, beni uyandıran bu karşı konulmaz gücün nerede saklandığını hep merak etmişimdir. Bu uyanış yaygın suçluluk duyguları mıdır, yoksa gerçeği denetim altına almak için duyulan bastırılamaz gereksinim midir? Bilmiyorum. Geceyi katlanabilir kılmanın tek anahtarı kitaplar, müzik, bisküvi ve maden suyudur. En çetin saatler sabah üçle dört arasındaki "kurtların saatleridir", iblislerimin geldiği saatler. Kendime işkence etme, nefret, korku, isteksizlik ve öfke. Bunları baskı altına almaya çalışmanın hiçbir yararı yoktur. Çünkü bu, her şeyi daha da kötüleştirir. Gözlerim okumaktan yorgun düşünce müzik başlar. Gözlerimi kapatır, yoğun bir dikkatle müzik dinlerim ve dizginleri iblislerimin eline veririm. "Haydi gelin bakalım, sizin nasıl çalıştığınızı biliyorum. Ne isterseniz yapın, karşı koymuyorum." İblisler iyice kudurur, sonra nefesleri tü-

kenir, budalalık etmeye başlar ve sonunda yokolurlar. Ve ben birkaç saat uyurum.

Daniel Sebastian 17 Eylül 1962'de sezaryenle doğdu. Käbi ve Andrea son ana dek durmaksızın klavye başında çalıştılar. Doğumdan sonraki akşam, Käbi yedi aylık bir işkenceden sonra uykuya dalınca Andrea, raftan *Sihirli Flüt*'ün partisyonunu indirdi. Ona düşlediğim bir sahnelemeden sözettim. Andrea, ateşten kasklı nöbetçiler tarafından söylenen koral bölümüne baktı ve Mozart'ın bir Katolik olarak kendi mesajını ve Schikaneder'in mesajını iletmek için Bach'tan esinlenen bir koral seçmesinin ne denli dikkate değer olduğuna işaret etti. Bana notaları gösterdi ve "Geminin omurgasını burası oluşturmalıdır. *Sihirli Flüt*'ün dümenine geçmek zordur. Omurgasız olmaz. Bu Bach korali omurgadır," dedi.

Sayfaları geri çevirdik, Papageno ile Pamina'nın neşeyle Monostatos'tan kaçışlarını izleyen düete geldik. *Bei Männern, welche Liebe fühlen.* Andrea parmağıyla notaları göstererek "Bak," dedi. "Burada parantez içinde bir mesaj daha var. *Sevgi yaşamdan daha büyüktür. Sevgi varoluşun en derin anlamıdır.*"

Zamanın ve düşlerin içinden bir yapıt derinlemesine ince ve yaygın köklerini atıyor. Köklerimin ruhun özel bir odasında kocaman bir peynir gibi mayalanarak rahatça yattıklarını düşlemekten hoşlanırım. Köklerim kimi isteksiz, kimi büyük bir coşkuyla sık sık gözümün önüne geliyor, kimileri de hiç filizlenmiyor. Gelişmekte olan yapıta katılma gereğini duymuyorlar.

Yavaş yavaş olgunlaşan düşünceler ve şimşek gibi çakan esin deposu artık usul usul tükenmeye başlıyor ama şimdilerde bu bana ne acı ne de pişmanlık veriyor.

– 19 –

1970'lerin başında sonuçları kuşku götürür birkaç film yaptım ama epeyce para kazandım. Farö'nün doğal dikili taşlarının dekoru içinde Liv Ullman'la benim başrolleri oynadığımız çok büyük düşünülmüş ama başarısız yapımdan sonra kişisel durumum kötüydü. Başrol oyuncularından birisi kaçıp gitmişti, bense sahnede bir başıma bırakılmıştım. *Bir Düş Oyunu*'nun iyi bir uygulamasını gerçekleştirdim. Genç bir aktrisin aşkına aşık oldum, yineleme mekanizması karşısında dehşete düştüm. Adama çekildim ve uzun süren bir melankoli krizi içinde *Fısıltılar ve Çığlıklar* adlı bir senaryo yazdım.

Biriktirdiğim paraları toparladım, dört başkarakter oyuncusunu para almak yerine filme ortak olmaya ikna ettim ve Film Enstitüsünden yarım milyon kron borç aldım. Bu pek çoksinemacının öfkelenmesine neden oldu. Bergman filmlerine yurtdışından finansman sağlayabilirdi, halbuki yoksul İsveçli meslektaşlarının ellerinden ekmeklerini alıyordu. Oysa durum bu değildi. Bir dizi yarı başarısızlıktan sonra ne ülkede ne ülke dışında, kimse bana parasal destek vermiyordu. Bunun böyle olması benim için normaldi. Her zaman uluslararası film dünyasının dürüst acımasızlığını kabul etmişimdir. Film piyasasında hiç kimse karşısındakinin değerinden kuşkuya düşmemelidir. Benim değerim ise sıfıra düşmüştü.

Yaşamımda ikinci kez eleştirmenler mesleğimin sonuna geldiğimden sözediyorlardı. Garip ama etkilenmedim.

Filmi neşeli bir güven atmosferi içinde çektik. Dekor, Mariefred dışında harap bir malikaneydi, malikanenin bahçesi gerektiği kadar genişti ve sevimli odalar öyle kötü durumdaydı ki, istediğimiz gibi düzenleyebilirdik. Sekiz hafta bu evde yaşadık ve çalıştık.

Kimi zaman artık film yapmadığım için hayıflanırım. Bu doğal bir duygudur ve gelip geçer. Her şeyden çok Sven Nykvist'le çalışmayı özlüyorum, bunun nedeni belki ikimizin de tepeden tırnağa ışık sorunlarına tutkun olmamız. Işık, yumuşak, tehlikeli, düşsel, canlı, ölü, aydınlık, buğulu, sıcak, sert, çıplak, ani, karanlık, ilkyaz ışını, çarpıcı, pencereden çıkan, dik, meyilli, duyarlı, boyun eğen, sınırlayıcı, zehirli, yatıştırıcı, soluk. Işık.

Fısıltılar ve Çığlıklar'ı tamamlamak zaman aldı. Seslendirme çalışmaları ve laboratuvar denemeleri uzun sürdü ve pahalı oldu. Sonuçları beklemeden, daha çok eğlence olsun diye *Bir Evlilikten Sahneler*'e başladık. Çekimin ortasında avukatım telefon ederek bir ay içinde paramızın tükeneceğini söyledi. İskandinav ülkeleri haklarını İsveç televizyonuna satarak ucu ucuna bu altı saatlik filmi kurtardım.

Fısıltılar ve Çığlıklar için bir Amerikalı dağıtımcı bulmak güç oldu. Yaşlı ve deneyimli temsilcim Paul Kohner'in zahmetli çabaları hiçbir sonuç vermedi. Ünlü bir Amerikalı dağıtımcı filmi gördükten sonra Kohner'e: "Bu filmi izlettiğin için sen bana üste para vermelisin," diye bağırdı. Sonunda korku ve hafif porno filmleri alanında uzmanlaşmış bir firma bize acıdı. Bir Visconti filmi zamanında tamamlanamadığı için New York'un nitelikli sinemalarından birinin programında bir boşluk vardı. Noel'den iki gün önce *Fısıltılar ve Çığlıklar*'ın dünya prömiyeri yapıldı.

Ingrid ve ben Kasım ayında evlendik ve Karlaplan'da bir

apartman dairesine taşındık. Bir zamanlar buradaki şeker kızı evde Strindberg, Harriet Bosse'yle birlikte yaşamıştı. İlk gece aşağıdan gelen hafif bir piyano sesiyle uyandım. Schumann'ın *Aufschwung*'uydu, Strindberg'in en sevdiği parçalardan biri. Dostça bir selam mıydı acaba?

Noele geleceğe ilişkin belli bir huzursuzlukla hazırlandık. Käbi, paraya ilgi duymadığını ama paranın sinirlere iyi geldiğini söylerdi. Ben Cinematograph'ın etkinliklerine son vermek zorunda kalabileceğimiz için biraz üzgündüm.

Noel arefesinden bir gün önce, Paul Kohner telefon etti. Sesi bir tuhaftı. *It is a rave Ingmar. It is a rave!* diye mırıldandı. *Rave*'in ne demek olduğunu bilmiyordum. Bu başarıyı sindirmek biraz zaman aldı. On gün sonra sinema salonu olan tüm ülkelere *Fısıltılar ve Çığlıklar* satılmıştı.

Cinematograph daha geniş bir yere taşındı. Kusursuz araç gereçleri olan bir projeksiyon odası hazırladık, büromuz hoş bir buluşmayeri ve sessiz sedasız gelişen bir etkinlik merkezi oldu. Ben film yapımcılığına ve başka yönetmenlerle projeler gerçekleştirmeye başladım.

İyi bir yapımcı olduğumu sanmıyorum çünkü otoriter olmamak için büyük çaba harcıyordum, onun için de dürüst değildim, çok yüreklendiriciydim ve isteklerimi yeterince ortaya koymuyordum. Lorens Marmstedt'in yapımcı dehasını sık sık düşünme fırsatım oldu. Kararlılığı, acımasızlığı, dürüstlüğü ve yürekliliği, aynı zamanda inceliği, anlayışı ve duyarlılığı. Eğer Marmstet kapasitesinde bir tek film yapımcımız olsaydı pek çok yetenekli film yönetmenimiz böylesine harcanmazdı. Jan Troell, Vilgot Sjöman, Kay Pollak, Roy Andersson, Maj Zetterling, Marianne Ahrne, Kjell Grede, Bo Widerberg. Kuşkunun ve güvensizliğin doğurduğu uzun verimsizlik dönemleri ve bunu dengelemek için abartılmış kendini beğenmişlik, geri çevrilen projeler. Birdenbire parasal destek, sonra suskunluk, kayıtsızlık ve ürkek bir ilerleme. Başarısız-

lık. En büyük korkularımız gerçek olunca, bıyık altından bir gülümseme: Biz sana demedik mi?

İyi bir evlilik, iyi dostlar, etkin ve iyi çalışan bir işletme. Benim hafifçe kepçe kulaklarımın çevresinde hoş rüzgarlar esiyordu. Yaşam her zamankinden daha tatlıydı. Bir yanda *Bir Evlilikten Sahneler*'in ulaştığı başarı, öte yanda *Sihirli Flüt*'ün başarısı.

Yaşamımızda bir kez olsun ünün tadını çıkarmak için Ingrid'le Hollywood'a gittik. Los Angeles'teki film okulunda bir seminer yönetme daveti almıştım. Bu resmi çağrı çok denk düştü. Görünüşte kusursuz bir bahane alttan alta ise hiç tanımadığım, neredeyse yasak bir keyif.

Her şey beklentilerimizin ötesindeydi. Los Angeles'in üzerindeki çiğ sarı gökyüzü. Yönetmen ve oyuncularla resmi bir öğle yemeği. Dino de Laurentiis'in kente ve Pasifik Okyanusu'na bakan sarayında anlatılamaz akşam yemeği. Şimdilerde iyi makyajlı bir ölü yüzü, huzursuz yaralı bakışlarıyla dolaşan iskelet gibi karısı, 1950'lerin kusursuz güzeli Silvana Mangano. Babasına çok benzeyen onbeş yaşlarındaki güzel kızları. Kötü yemekler, yalınkat, kayıtsız bir dostluk.

Bir başka gece, bir başka olay. Temsilcim Paul Kohner, dediğim gibi bir Hollywood emeklisi, birkaç yaşlı yönetmeni ve aktörü yemeğe çağırmıştı: William Wyler, Billy Wilder, William Wellman. Hafif ve keyifli bir atmosfer vardı. Yönetmenlikten ve Amerikan sinemasının ulaşmakta olduğu üstün dramatik etkiden sözettik. William Wellman 1920'lerin başında iki bölümlük filmler yöneterek mesleği nasıl öğrendiğini anlattı. Bu iki bölümlük filmler aksiyonun çok çabuk yerleştirilmesini gerektiriyordu. Dekor bir barın dışındaki tozlu bir yol. Merdiven basamaklarında oturan bir köpek. Kahraman kapıdan çıkıyor, köpeği okşayıp atına binip gidiyor. Kötü adam kapıdan çıkıyor, köpeğe bir tekme vurup ata binerek uzaklaşıyor. Dram başlayabilir. Bir dakika içinde seyirci kime sempati, kime antipati duyacağına karar vermiştir.

O yılın başında Arthur Janov'un, *Asıl Çığlık* adında çok tartışmalara yol açan kitabını okuyup beğenmiştim. Katılan hastaların aktif, terapistin görece pasif olduğu bir psikoterapi öneriyordu. Kuramları canlı ve yürekliydi, açık seçik, büyüleyici bir biçimde sergilenmişti. Kitap benim için büyük bir itici güç olmuş, Janov'un satırlarından dört bölümlük bir televizyon oyunu geliştirmeye başlamıştım. Janov'un kliniği Los Angeles'te olduğundan Paul Kohner'den bir randevu ayarlamasını istedim. Arthur Janov, sevimli kız arkadaşıyla birlikte Kohner'in ofisine geldi. Kıvırcık kır saçları, çekici Yahudi yüzüyle neredeyse kırılgan bir adamdı. Anında aynı dalga boyunda buluştuk, yaklaşımlarımız birbirine benziyordu ve gelenekleri bir yana bırakarak çok çabuk öze inmeye çalıştık.

Yıllar önce Film Kentinde Jerome Robbins ve olağanüstü güzel Doğulu eşi beni ziyaret etmişlerdi. Deneyim aynıydı: Anında kurulan bir iletişim, kolay paylaşılan, alevli bir anlam dokusu, ayrılırken duyulan özlem ve en kısa zamanda biraraya gelmek için verilen sözler.

Ama böyle olmadı ve asla olmayacak. Köylümsü Bergman çekingenliği ve beklenmedik duygular karşısında duyulan Bergman sıkılganlığı: En iyisi geri çekilmek, hiçbir şey söylememek, konudan uzak durmak. Yaşam zaten şu haliyle bile yeterince tehlikeli. Hayır, hayır. Teşekkür eder, dikkatle geriye çekilirim, ilgim merakım kaygıya dönüşür. Alışılmış, boz gündelik yaşama şükrederim. Gündelik yaşam denetlenebilir ve yönetilebilir.

Yüz Yüze, düşlerle gerçeğe ilişkin bir film olacaktı. Düşler kavranabilir gerçeklere, gerçeklerse eriyerek düşlere dönüşecekti. Zaman zaman filmlerimde gerçekle düş arasında hiç engellenmeden gidip gelmişimdir. *Persona*'da, *Gezgincilerin Gecesi*'nde, *Fısıltılar ve Çığlıklar*'da. Ama bu kez çok güç oldu. Gereksinim duyduğum esini bulamadım. Düş sekansları yapaydı, gerçekler bulanıktı. Yer yer sağlam sahneler vardı, Liv

Ullman aslanlar gibi döğüştü. Gücü ve yeteneği filmin dağılmasını engelledi ama o bile benim coşkuyla okuduğum, ancak iyi sindiremediğim asıl çığlığı, doruk noktasını kurtaramadı. Sanatsal yorgunluk ince dokunun içinden sırıttı.

Hava yavaş yavaş kararıyordu ama ben bunu farkedemiyordum.

İtalyan televizyonu benden İsa'nın yaşamına ilişkin bir film istedi. Bu işle görevlendirilmiş beş kişi İsveç'e geldi. Kurtarıcının yaşamının son kırksekiz saatine ilişkin ayrıntılı snopsisi onlara verdim. Her episod dramın ana karakterlerinden birisine ilişkindi: Pontius Pilatus ve karısı; Kurtarıcıyı yadsıyan Petrus; İsa'nın annesi Meryem; Maria Magdelana; dikenlerden taç ören asker; haçı taşıyan Kyreneli Simon; Hain Yahuda. Episodlarda bu kişilerin, İsa'nın çarmıha gerildiği zaman çektiği acının dramıyla karşılaştıklarında, kendi gerçeklerinin onarılmazmışcasına yıkılıp yaşamlarının değiştiği anlatılır. Televizyonculara filmi Farö'de çekmek istediğimi söyledim. Visby çevresindeki eski duvarlar Kudüs duvarı olacaktı. Doğal dikili taşların altındaki denizin Lazeret gölü olmasını, çarmıhın da Langhammer'daki taşlı tepeye dikilmesini istiyordum.

İtalyanlar snopsisi okudular, düşündüler, beğenmeyip geri döndüler. Cömert bir meblağ ödeyip filmi Franco Zefirelli'ye verdiler; film İsa'nın yaşamına ilişkin hoş, resimli bir kitap oldu, gerçek *biblia pauperum*.

Hava daha çok kararıyordu ama ben karanlığı hâlâ farkedemiyordum.

Yaşamım hoştu ve ben en sonunda insanı tüketen çatışmalardan kurtulmuştum. Şeytanlarımla başetmeyi öğrenmiştim. Artık çocukluk düşlerimden birini de gerçekleştirebilirdim. Farö'de, Dämba'da bizim restore ettiğimiz yere ait yarı metruk bir ahır vardı. Orayı yeniden yaptırmış, *Bir Evlilikten Sahneler*'i çevirirken ilkel bir stüdyo olarak kullanmıştık.

Çekim bitince samanlığı pratik bir kurgu odasıyla projeksiyon odasına dönüştürdük.

Sihirli Flüt'ün montajı tamamlanınca filme katkıda bulunan bazı kişileri, Farö sakinlerinden bazılarını ve çocuklarını dünya prömiyerimize davet ettik. Aylardan Ağustostu, dolunay vardı ve Dämba bataklığını pus kaplamıştı. Eski evler ve değirmen alçak, soğuk ışıkta parlıyordu. Evin hayaleti, Adil Yargıç bodur leylak ağaçlarının arasında içini çekiyordu.

Arada mavi maytaplar yakıp şampanya ve elma suyu içtik. Dragon'a, anlatıcının eski eldivenine, bir kızı olan Papagena'ya ve benim yaşam boyu bavulumda *Sihirli Flüt*'le yaptığım gezinin başarıyla sonlanmasına kadeh kaldırdık.

İnsan yılların içinde ilerledikçe, zihnini değişik konulara yöneltme gereksinimi azalıyor. Olaysız günlere ve çok fazla uykusuz olmayan gecelerime şükrediyorum. Farö'deki projeksiyon odam bana sözcüklere dökülemez bir tat veriyor. İsveç Film Enstitüsü sinematekinin gösterdiği dostça kolaylık sayesinde onların zengin arşivinden eski filmleri ödünç alabiliyorum. Koltuğum rahat, odam sıcak, ışığı söndürüyorum ve karanlıkta ilk titrek resim ak duvarda beliriyor. Sessizlik içinde iyi yalıtılmış projeksiyon odasında projeksiyon makinesi mırıldanıyor. Gölgeler yüzlerini bana çevirerek hareket ediyor ve beni kendi yazgılarıyla ilgilenmeye zorluyorlar.

Aradan altmış yıl geçti ve benim duyduğum heyecan aynı.

-20-

1970 yılında Laurence Olivier, Londra Ulusal Tiyatrosunda başrolü Maggie Smith'in oynayacağı *Hedda Gabler*'ı sahneye koymam için beni ikna etti. İçimde belirli bir karşı koyma ve kötü önsezilerle bavulumu toplayıp yola çıktım.

Otel odam karanlık ve kirliydi, dışarda binayı sarsan ve pencere camlarını titreten gürültülü bir trafik vardı. Oda nem ve küf kokuyordu. Odanın sağındaki kaloriferden bir gümbürtü geliyordu. Banyoda küçük, parlak ve güzel ama orada olmaması gereken böcekler yaşıyordu. Lord unvanını yeni almış Olivier ve oyuncularla yediğim "hoş geldin" yemeği çok kötü geçti. Java yemekleri yenilir gibi değildi. Oyunculardan biri sarhoştu ve Strindberg ve Ibsen'in oynanamayacak dinazorlar olduğunu ve bunun burjuva tiyatrosunun yıkılmaya yüz tuttuğunu kanıtladığını söyledi. Ben de ona ne halt etmeye *Hedda Gabler*'da oynamayı kabul ettiğini sordum, bana Londra'da beşbin kadar işsiz aktör ve aktris bulunduğu karşılığını verdi. Lord Olivier, hafifçe ekşi bir gülümsemeyle arkadaşımızın kusursuz bir aktör olduğunu ve sarhoşken devrimci kesilmesinin kaygılanmaya değmediğini söyledi. Yemeği erken bitirdik.

Londra'nın güney yakasında yeni bir ulusal tiyatro binası yapılmakta olduğu için Ulusal Tiyatro, gösterilerini geçici olarak kiralanan bir yerde sürdürüyordu. Prova odası pis koku-

lu çöp tenekelerinin bulunduğu beton bir avlunun içinde oluklu saçtan yapılmış bir barakaydı. Saç çatıya güneş vurduğu zaman sıcak katlanılmaz oluyordu. Hiç pencere yoktu. Her beş metrede, çatıya destek veren demir sütunlar vardı ve sahneler bu sütunların önüne ya da arkasına yerleştirilmek zorundaydı. Prova odasıyla geçici yönetim barakası arasında iki tuvalet vardı. Bu tuvaletler her zaman tıkalıydı, idrar ve bayat balık kokardı.

Oyuncular çok iyiydi, hatta bazıları mükemmeldi. Profesyonellikleri ve hızlılıkları beni biraz ürküttü ve anında onların çalışma yöntemleriyle bizim yöntemlerimizin farklı olduğunu anladım. İlk provada metni ezberlemiş oluyorlardı ve sahne provaları başlar başlamaz hızlı bir tempoyla oynuyorlardı. Onlardan tempoyu biraz yavaşlatmalarını istedim ve söz dinleyerek tempoyu düşürmeye çalıştılar ama bu onları çok şaşırttı.

Lord Olivier kanserdi ama her sabah saat dokuzda "yönetim" barakasından içeri giriyor, tüm bir gün çalışıyor ve haftada birkaç gece Shylock'u oynuyordu. Kimi zaman günde iki gösteri çıkarıyordu. Bir cumartesi ilk gösterisinden sonra daracık ve rahatsız odasında onu görmeye gittim. İç çamaşırlarıyla oturuyordu. Üzerinde kirli bir makyaj önlüğü vardı ve çok terliydi. Bir tabağın içine iştah kapayıcı sandviçler rasgele bırakılmıştı. Şampanya içiyordu, bir kadeh, iki kadeh, üç kadeh. Sonra makyajcı gelip makyajını düzeltti. Kostümcü Shylock'un eski redingotunu giymesine yardım etti. Rolünün, özel takma dişlerini ağzına soktu ve melon şapkasını aldı.

Gündüzleri prova yapıp geceleri oyun çıkarmak zorunda kalan bizim genç İsveçli oyuncularımızın yakınmalarını düşünmekten kendimi alamadım. Hem matine hem de suare oynamak zorunda kalmak ne zor iş! Sanatları için de kötü! Ertesi gün ne denli güç! Aile yaşamları için ne denli korkunç!

Paraya kıyıp Savoy Otele taşındım, kaç para olursa olsun, ödemeye karar verdim. Lord Olivier kentin en şık semtlerinden birindeki *pied-à-terre*'inde kalmamı önerdi. Rahatsız edilmeyeceğimden emin olabileceğimi söyledi. Kendisi ve karısı Joan Plowright, Brighton'da yaşıyorlardı. Ender olarak bazı durumlarda geceyi Londra'da geçirebilirdi ama birbirimizi hiç rahatsız etmeyecektik. Düşünceliliğine teşekkür ederek Lord'un apartmanına taşındım, evin bakıcısı olan ve Notre Dame'ın kamburunu andıran bir kadın tarafından karşılandım. İrlandalıydı ve bir metre yirmi santim boyundaydı, yengeç gibi yürüyordu. Gece dualarını öylesine yüksek sesle okuyordu ki, ilk önce bir ayinin naklen yayınını hoparlörden duyuyorum zannettim.

Apartman ilk bakışta şıktı ama pis olduğu anlaşıldı, pahalı kanapeler leke içindeydi, duvar kağıtları yırtıktı ve tavanda nemden ilginç biçimler oluşmuştu. Kahvaltı fincanları iyi yıkanmamıştı, bardaklarda dudak lekeleri vardı, duvara kaplanmış halılar eskimişti ve vitray pencere camları pislikten çizgi çizgi olmuştu.

Hemen hemen her sabah Lord Olivier ile kahvaltıda karşılaştık. Bu karşılaşmalar benim için çok öğretici oldu. Kahve fincanlarımız elimizde, Lord Olivier seminerler yaptı ve bana Shakespeare konusunda dersler verdi. Coşkum sınırsızdı. Sorular sordum, hiç acele etmeksizin yanıtladı, zaman zaman belirli toplantılara katılmayacağını bildirmek için telefonlar etti ve birer fincan kahve daha içmek için oturduk.

Eşine az rastlanan ahenkli bir sesle Shakespeare'le geçen bir yaşamdan bölümler anlattı. Yeni buluşlar, çapraşık durumlar, içgörüler ve deneyimler. İngiliz oyuncuların onları ezebilecek ya da tutsak edebilecek bir doğa gücüyle derin içli dışlılığını ve bu güçle başetmekte gösterdikleri içtenliği yavaş yavaş ama sevinçle anlamaya başladım. Bir gelenek içinde epeyce özgür yaşıyorlardı. Yumuşak yürekli, kibirli, saldır-

gan ama özgür. Tiyatroları, kısa prova zamanları, üzerlerindeki sert baskı, seyirciye ulaşma zorunluluğu doğrudan ve acımasızdı. Gelenekleriyle bağları çok boyutlu ve anarşikti. Laurence Olivier bu geleneği sürdürüyor ama aynı zamanda da ona baş kaldırıyordu. Aynı acımasız ama yaratıcı koşullar altında yaşayan daha genç ve daha yaşlı meslektaşlarıyla sürekli işbirliği yapması sayesinde kendi karşı konulmaz profesyonel yaşamıyla ilişkisi sürekli gelişiyordu. Sanatıyla ilişkisi kavranabilir, yönetilebilir ancak her zaman tehlikeli, yorucu ve şaşırtıcıydı.

Birkaç kez daha karşılaştık, sonra her şey bitti. Lord Olivier sahneye kendisinin koyduğu *Üç Kızkardeş* oyununu filme çekmişti. Ben filmin özensiz yapıldığı, montajın ve fotoğrafların kötü olduğu kanısındaydım. Yakın çekimler azdı. Tüm bunları olabildiğimce nazik, oyuncuların performanslarını ve niteliklerini överek, özellikle Masha rolünde Joan Plowright'ın eşsiz bir oyun çıkardığını belirterek söyledim. Yararsızdı. Laurence Olivier birdenbire çok resmileşti. Daha önceki içtenliğimiz ve ortak profesyonel ilgimiz, önemsiz ayrıntılar üzerinde çıkan çatışmalara dönüştü.

Laurence Olivier, *Hedda Gabler*'in kostümlü provasına yarım saat geç geldi ve özür dilemedi, rejinin güçsüzlüğüne ilişkin alaycı (ama doğru) birkaç görüş belirtti.

Prömiyer günü bedenimin her hücresiyle nefret ettiğim Londra'dan ayrıldım. Stockholm'de aydınlık bir mayıs akşamıydı. Kuzey köprüsünde durarak sandallardaki balıkçılara ve yeşil balık ağlarına baktım. Kungsträdgarden'de bir bando çalıyordu. Hiçbir zaman böylesi güzel kadınlar görmemiştim. Hava temizdi, solukalmak kolaydı. Kiraz çiçeklerinin kokusu ve hızla akan nehirden sert bir serinlik geliyordu.

1960'larda Charlie Chaplin yeni çıkan özyaşam kitabını tanıtmak üzere Stockholm'e geldi. Yayıncısı Lasse Bergström ba-

na bu büyük adamla Grand Hotel'de karşılaşmayı isteyip istemediğimi sordu. İstiyordum. Bir sabah saat onda kapısını vurduk. Kapıyı Chaplin kendisi açtı. Üzerinde çok iyi dikilmiş koyu renk bir takım giysi ve yakasında Légion d'Honneur rozeti vardı. Zengin tonaliteleri olan o boğuk ses bizi nezaketle karşıladı. Karısı Oona ve ceylanlar kadar sevimli genç iki kızı içerdeki odadan çıkıp yanımıza geldiler.

Anında kitabından sözetmeye başladık. Chaplin'e ilk kez ne zaman insanları güldürebildiğini, insanların ilk kez özellikle *ona* güldüğünü farkettiğini sordum. İlgiyle başını salladı, konuşmaya istekli idi, hemen anlattı.

Keystone tarafından işe alınmış ve Keystone Kops adı altında çalışan sanatçı topluluğuna katılmış. Topluluk, hareketsiz kamera karşısında sahne üzerinde varyete yaparmışçasına tehlikeli numaralar sunuyormuş. Bir gün kocaman sakallı ve beyaz makyajlı bir kötü adamı kovalamaları istenmiş. Günlük çalışmalarından birini yapacaklarmış yani. Epeyce koşuşup düşüp kalktıktan sonra kötü adamı yakalamayı başarmışlar. Adam yere oturmuş, çevresini coplarıyla kafasına vuran polisler sarmış. Chaplin, kendisine söylendiği gibi sürekli olarak adamın kafasına vurmak istememiş. Çevreyi saranların arasında kendisinin görünebileceğinden emin olduğu bir yerde durup copuyla dikkatle ve uzun uzun nişan almış, birkaç kez copunu kaldırmış ama hep son dakikada durmuş, vurmamış. Yavaş yavaş ve özenli bir ön hazırlıktan sonra copunu kaldırmış ama bu kez de isabet ettiremeyip yere yuvarlanmış. Film, Nickelodeon'da gösterildiğinde o da sonucu görmeye gitmiş.

Sinema seyircisi hedefini kaçıran bu hamleyi gördüğünde ilk kez Charlie Chaplin'e gülmüş.

Greta Garbo, İsveçli bir hekimle görüşmek üzere Stockholm'e kısa bir ziyaret yaptı. Bir arkadaşım telefon ederek yıl-

dızın öğleden sonra geç saatlerde Film Kentine gitmek istediğini söyledi. Garbo bir karşılama töreni istememişti. Benim kendisiyle buluşup eskiden sık sık çalıştığı yerleri gösterip göstermeyeceğimi soruyordu.

Soğuk bir ilkyaz günü öğleden sonra altı sularında parlak kara bir *limousine* stüdyonun avlusuna girdi. Asistanımla ben onu karşıladık, hafif bir karışıklıktan ve zoraki bir sohbetten sonra Greta Garbo'yla ikimiz benim alçakgönüllü odamda yalnız kaldık. Asistanım yıldızın arkadaşıyla ilgilenerek ona konyak ve son dedikoduları sunuyordu.

Oda dardı, bir masa, bir iskemle ve bel vermiş bir kanape. Ben masanın başında oturuyordum. Greta Garbo kanapede. Masanın üzerindeki lamba yanıyordu. Çevresine bakarak "Burası Stiller'in odasıydı," dedi aceleyle. Ne diyeceğimi bilemedim ve benden önce bu odanın Gustaf Molander'e ait olduğunu söyledim. "Evet, burası Stiller'in odası. Çok iyi biliyorum." Biraz Stiller ve Sjöström'den sözettik. Yıldız bana Stiller'in işine son verilmesine karşın Hollywood'da kendisinin bir filmini yönetmiş olduğunu söyledi. "İşinden atılmıştı ve hastaydı, oysa ben hiçbir şey bilmiyordum. Hiçbir zaman yakınmadı, benimse kendi sorunlarım vardı," dedi.

Sessizlik oldu.

Birdenbire yüzünü gizleyen kara gözlükleri çıkardı ve "İşte ben böyleyim Bay Bergman," dedi. Gülüşü canlı, baş döndürücü ve alaycıydı.

Büyük efsaneler, efsane olduklarından dolayı mı sürekli büyülüdürler, yoksa bu büyü, biz tüketiciler tarafından yaratılan bir yanılsama mıdır? Söylemek çok güç. Ama o özel anda bu büyünün varlığı hiç kuşku götürmezdi. Bu yarı karanlık odada sonsuza dek sürecek bir güzellik duruyordu. Eğer kutsal kitaplardaki meleklerden birisini tanımlıyor olsaydım çevresine güzellik yayıyor diyebilirdim. Her şeyi güzeldi. Kusursuz yüz çizgilerindeki canlılık, alnı, gözleri, soylu çenesi,

burun deliklerindeki duyarlılık. Benim tepkimi hemen algıladı ve neşelenerek Selma Lagerlöf'ün *Gösta Berling* filminin çekiminden ve filmdeki rolünden sözetmeye başladı.

Küçük stüdyoya çıktık. Batı köşesine yöneldi. Ekeby Şatosu yangınından kalan iz hâlâ yerde duruyordu. Işıkçılardan ve diğer çalışanlardan sözettik, onları adlarıyla anımsıyordu. Şimdi bunlardan yalnız biri yaşıyordu. Ne olduğu belli olmayan bir nedenden dolayı Mauritz Stiller bu işçiyi stüdyodan dışarı atmıştı. Adam azar işitirken durup dikkatle dinlemiş, paylanması bitince topuğu üzerinde yarım bir dönüş yapıp dışarı çıkmıştı. Ondan sonra da bir daha stüdyodan içeri adımını atmamış ve Film Kentinde bekçilik ve bahçıvanlık yapmıştı. Sevdiği bir yönetmenin karşısında hazırola geçip selam durur, kimi zaman da Kral Marşından birkaç dize söylerdi. Sevmediği bir yönetmen, zaman zaman arabasının önünde kuru yaprak ya da kar yığını bulurdu.

Greta Garbo, kuru ve arı gülüşüyle güldü. Bu adamın kendisini evde yapılmış tarçınlı kurabiyelerle beslediğini anımsadı. Kurabiyeleri geri çevirmek yürekliliğini hiçbir zaman kendinde bulamamıştı.

Çevrede kısa bir tur attık. Şık bir pantolon takım giymişti. Yürüyüşü ve hareketleri enerjik, bedeni çok canlı ve çekiciydi. Yol dik ve yer yer kaygan olduğu için koluma girmişti. Odama döndüğümüzde neşeli ve rahattı. Asistanımla konuğu bitişik odada gürültü yapıyorlardı.

"Alf Sjöberg, birlikte bir film yapmamızı istemişti. Bir yaz Djurgarden'de bir gece boyu arabanın içinde oturup konuştuk, inandırıcı ve karşı konulmaz bir insandı. Beni ikna etti. Kabul ettim ama ertesi sabah fikrimi değiştirip reddettim. Aptallık ettim. Siz de bu davranışımı aptalca bulmuyor musunuz Bay Bergman?"

Masaya doğru eğilmişti ve lamba yüzünün alt yarısını aydınlatıyordu.

O anda daha önce görmediğim bir şeyi gördüm. Ağzı çirkindi, çapraz buruşuklarla çevrili açık pembe bir yarık. Tuhaf ve rahatsız edici bir ağız. Tüm bu güzellik ve tüm bu güzelliğin ortasında batıcı bir uyumsuzluk. Hiçbir plastik cerrah ya da hiçbir makyajcı bu ağzı ve bu ağzın bana söylediğini yok edemezdi. Anında düşüncelerimi okudu, suskunlaştı ve canı sıkıldı. Birkaç dakika sonra birbirimize veda ettik.

Onun otuzaltı yaşındayken çevirdiği son filmini izledim. Yüzü güzel ama gergindi, ağzında yumuşak bir anlam yoktu. Bakışları huzursuz ve komik bir filmde oynamasına karşın hüzünlüydü. Seyirciler belki de makyaj aynasının ona söylediklerini önceden sezinlemişti.

1983 yazında Salzburg Festivali için Molière'in *Don Juan*'ını sahneye koydum. Bu proje üç yıldan beri hazırlanıyordu. Bütün olay, Sganarelle'yi oynayacak olan Residenz Tiyatrosunun şefi Avusturyalı Kurt Meisel'le yaşadığımız "balayı"nda başlamıştı. Daha sonra Kurt Meisel, beni tiyatrodan kovdu ama Salzburg'la sözleşmem geçerli kaldı. Ben de bir başka Sganarelle buldum, rolü Doğu Almanya'dan ayrılmak zorunda bırakılan Hilmar Thate'ye verdim. Ayrıca emrimde, aralarında yaşlanmakta olan Don Juan'ı oynayacak Michael Degen'in de bulunduğu parlak bir topluluk vardı.

Provalar Münih'te başladı. Oyunu biçimlendirmemiz ondört gün içinde Salzburg'daki çirkin ve daracık Hof Tiyatrosunda tamamlandı. Tiyatronun bir tek avantajı vardı. Soğuk hava tertibatı kusursuz çalışıyordu. O yaz çok sıcaktı. Gelmiş geçmiş en sıcak yaz.

Ben ulusal özelliklere inanmam ama Avusturyalılar, özellikle de Salzburg kenti festival atmosferinde serpilenler özel bir kabile gibiler. Nezaketleri sınırsızdı. Pek yeterli sayılmazlardı; aşırı örgütlenme, yalancılık, bürokrasi ve pürüzsüz bir tembellik, evet tüm bunlar göze çarpıyordu.

Yönetim, bana *Don Juan*'ı teslim etmekle, porselen mağazasına bir boğa saldığını anlamakta gecikmedi. Gülümsemeler soğuklaştı ancak dışardaki boğucu sıcağın azalmasına hiç yararı olmadı.

Herbert von Karajan, en çok onur duyduğu eseri olan *Rosenkavalier*'in Büyük Festival Salonunda yinelenecek bir gösterisinin hazırlıkları içindeydi. Kendisini görmeye davet edildim.

Arabasını göndererek beni aldırdı. Kocaman binanın derinliklerinin içinde özel bir büroya götürüldüm. Birkaç dakika sonra Herbert von Karajan geldi. Ufak tefek, ince bir adamdı, kafası büyüktü. Altı ay önce sırtından ciddi bir ameliyat geçirdiği için hâlâ bir ayağını sürüyor, yürürken yardımcılarından birisi ona destek oluyordu. Grinin nefis tonlarıyla döşenmiş, kişisellikten uzak, şık, serin, rahat bir odada oturduk. Asistanlar, sekreterler ve yardımcılar çekildi. *Rosenkavalier*'in orkestra ve solistlerle yapılacak provası yarım saat sonra başlayacaktı.

Maestro doğrudan konuya girdi. *Turandot* operasını televizyon için filme çekmek istiyordu. Filmin yönetmenliğini de bana öneriyordu. Açık renk soğuk gözlerle bana baktı. (Genelde *Turandot*'un sıkıcı, karışık ve döneminin bir çocuğu olduğunu düşünürüm.) Öte yandan bu ufak tefek adamın hipnotik soluk bakışları içime işlemişti. Bunun benim için büyük bir onur olduğunu ve *Turandot*'un beni her zaman büyülediğini, müziği şaşırtıcı ama son derece güçlü bulduğumu ve Herbert von Karajan'la işbirliği yapabilmek kadar bana heyecan verecek başka hiçbir şey düşünemediğimi söylediğimi işittim.

Yapımın 1989'un ilkyazında gerçekleştirilmesine karar verildi. Karajan opera dünyasından birkaç yıldızın isminden sözetti ve bir desinatör ve bir stüdyo önerdi. Filme 1987 güzünde yapmayı tasarladığı bir plak kaydı temel alınacaktı.

Birdenbire her şey gerçekdışı oluverdi, tek gerçek *Turandot*'un gerçekleşmesiydi. Karşımdaki adamın yetmişbeş yaşında olduğunu biliyordum. Ben ondan on yaş küçüktüm. 1989 yılında seksenbir yaşında bir orkestra şefiyle yetmişbir yaşında bir yönetmen bu mumyalaşmış garabete yaşam vereceklerdi. Tasarının acayipliğini hiç farkedemedim. Çaresiz bir biçimde büyülenmiştim.

Tasarının ön konuşmalarını bitirdikten sonra Maestro, Strauss ve *Rosenkavalier*'den sözetmeye başladı. *Rosenkavalier*'i ilk kez yirmi yaşındayken yönetmişti. Tüm bir yaşamı *Rosenkavalier* ile geçmiş, her zaman yeni ve heyecan verici bir yön daha keşfetmişti. Ansızın durarak "sizin *Bir Düş Oyunu*'nuzu izledim. Oyunu bir müzisyen gibi yönetmişsiniz. Ritm duyarlılığınız ve müzikaliteniz var, en doğru tonu bulmuşsunuz. Bu *Sihirli Flüt*'te de vardı. Yer yer hoştu ama *Sihirli Flüt*'ü beğenmedim. Sonda bazı sahnelerin düzenini değiştirmişsiniz. Oysa Mozart'ta bunu yapamazsınız, Mozart'ta her şey organiktir," dedi.

Bir asistan provazamanının geldiğini bildirmek için kapıda belirdi. Karajan eliyle ona uzaklaşmasını işaret etti. Bekleyebilirlerdi.

Bir süre sonra biraz güçlükle ayağa kalkıp bastonuna uzandı. Hemen asistan belirdi. Yol göstererek bizi uzun taş koridorlardan geçirip Festival Tiyatrosuna götürdü. Binlerce seyirci alabilen korkunç bir yapı. Yavaş yavaş ilerleyen asistanlardan, yardımcılardan, kadın ve erkek opera şarkıcılarından, dalkavuk eleştirmenlerden, iki büklüm selam veren gazetecilerden ve süklüm püklüm ezilen kızından oluşan alay bir imparatora yaraşır türdendi.

1950'lerden kalma korkunç bir dekorla çevrelenmiş solistler sahnede hazır bekliyorlardı. "Özgün dekorları ayrıntılarıyla kopya ettirdim. Günümüzün sahne desinatörleri ya çılgın ya budalaya da ikisi birden," dedi. Viyana Flarmoni Orkestra-

sı, orkestra yerinde bekliyordu. Salonda yüzlerce resmi kişi ve imparatorun tanımlanamaz tebaası vardı. Bacağını sürükleyen bu incecik figür ortaya çıkınca herkes ayağa kalktı ve Maestro orkestra podyumuna çıkarılıncaya dek ayakta kaldı.

Müzik başladı. Ezici ve itici bir güzellik dalgası içinde boğulduk.

-21-

Kendi seçimim olan sürgün hayatım 1976'da Paris'te başladı. Rasgele biraz dolaştıktan sonra Münih'e demir attım. Gene bir rastlantıyla Bavyera'da üç sahnesi, aynı sayıda personeli, aynı miktarda devlet yardımı, aynı sayıdaki yapımlarıyla, Stockholm'deki Kraliyet Dram Tiyatrosunun dengi olan Residenz Tiyatrosuna gittim. Onbir oyun sahneye koydum, çok sayıda deneyim kazandım, daha çok sayıda da budalalık yaptım.

Asıl tiyatro binası, opera binasıyla Residenz arasına sıkışmıştı ve Max-Joseph Platz'a bakıyordu. Binaların tümü Bavyera deyişiyle cin fikirli birinin ürünü gibidir. Bina savaştan hemen sonra adeta çırpıştırılmış ve gösterişli opera binasından farklı olarak içi de dışı da inanılmayacak kadar çirkindir.

Salonda binden fazla oturma yeri vardır ve Nazilerden kalma bir sinemayı andırır. Salon zemini dümdüz olduğundan sahneyi görmek çok zordur. Koltuklar dar, birbirine yakın ve çok rahatsızdır. Eğer ufak tefekseniz koltukta biraz rahat edebilirsiniz, o zaman da sahneyi iyi göremezsiniz. Eğer bir İsveçli boyundaysanız koltuğunuzda sahneyi iyi görebilirsiniz, ne var ki kendinizi cenderede sanırsınız. Sahneyle salon arasında hiç ilişki yoktur. Sahnenin nerede başladığı ya da salonun nerede bittiği belli değildir. Ya da tersi. Her şey fare grisi ve kirli kiremit kırmızısıdır. Bölümleri ayıran parmaklıklar al-

tın yaldızla süslenmiştir. Tavanda iğrenç bir neon avize yanıp söner, neon duvar lambaları vızıldarmış gibi bir gürültü çıkarır. Tiyatronun makine aksamı eskimiş, yetkililerce tehlikeli görülerek devredışı bırakılmıştır. Yönetim büroları, soyunma odaları çağdışıdır. Bit ilacı ya da kışla genelevlerindeki kokuyú çağrıştıran Alman ürünü temizleme ilaçlarının kokusu her yana sinmiştir.

Batı Almanya'da pek çok Belediye Tiyatrosu vardır. İçlerinden birkaçı en iyiyi kendi içinde kaynaştırır. Hem iyi para öderler hem de sessiz sedasız boynunuza ilmeğin geçirilmesi tehlikesiyle karşılaşmazsınız. Genel sanat yönetmenleri ve eleştirmenler hep hareket durumundadır, her köşeden yapılanları öğrenmeye gelirler. Öteki ülkelerle kıyaslandığında belli başlı gazetelerin sanat sayfaları, tiyatroya önemli bir ağırlık verirler, konunun pop video bölümlerine girmemesi için büyük özen gösterirler. Bir tiyatro etkinliğine tüm bir sayfanın ayrılmadığı ve tiyatro konusunda ateşli bir tartışmanın beslenip desteklenmediği tek bir gün yoktur denilebilir.

Tiyatroyla sürekli bağlantı yapmış olan yönetmen ve sahne desinatörü pek azdır. Çokyararlı bir uygulama. Sanatçılarla bir yıllık sözleşme yapılır ve istenildiği zaman işten çıkarılabilirler. Yalnızca onbeş yıldır aynı yerde çalışan biri kovulmama güvencesine sahiptir. Kısacası tam bir güvencesizlik vardır, bunun yararları da zararları da vardır. Yararları belirgindir, yorum gerektirmez. Zararları ise entrikalar, gücün kötüye kullanılması, saldırganlık, korku ve köksüzlük. Bir sanat yönetmeni, başka bir tiyatroya geçerken eski tiyatrosundan yirmi ya da otuz kişiyi kendisiyle birlikte götürür ve yeni tiyatrosundaki yirmi, otuz oyuncuyu sokağa atar. Bu sistem sendikalar tarafından bile kabul edilmiştir ve hiçbir zaman sorgulanmaz.

Çalışma temposu çok yüksektir. Büyük Sahnede en az sekiz oyun, Küçük Sahnede dört oyun, Deneme Sahnesinde de-

ğişik sayıda oyun sahnelenir. Her gün gösteri vardır, hafta sonu tatili yoktur, haftada altı gün prova yapılır ve prova akşama dek sürer. Bir repertuar vardır ve program her gün değişir. Otuz kadar gösteri birkaç yıl süreyle programda kalır. Çok övgü alan bir gösteri on yıldan fazla sahnede kalabilir.

Profesyonelliğe büyük değer verilir, bunun yanısıra bilgiye, yeteneğe ve çapraşık durumları, baskıyı ve güvensizliği yakınmadan hoşgörüyle karşılama becerisine de.

Daha önce de anlattığım gibi iş çetindir, prova süresi ender olarak sekiz ya da on haftadan fazladır. Tiyatro iklimi daha ılımlı ve amatörlüğe daha hoşgörüyle yaklaşılan öteki ülkelerde, yönetmen ve oyuncular için uygulanan özel terapiye gösterilen sabrın Almanya'da hiçbir parasal dayanağı yoktur. Bu yüzden tüm etkinlikler kesinlikle başarılı olmaya yöneliktir, bununla birlikte hiçbir ülkenin tiyatrosu Alman Tiyatrosu kadar anarşist ve sorgulayıcı değildir. Belki Polonya Tiyatrosu dışında.

Münih'e gittiğim zaman Almancamın iyi olduğunu sanıyordum. Yanıldığımı anlayacaktım.

Sorunla ilk kez Strindberg'in *Bir Düş Oyunu*'nun ilk toplu okumasında karşılaştım. Kırkdört seçkin aktör ve aktris oturmuş, dostça değilse bile beklentiyle bana bakıyorlardı. Tam bir fiyaskoydu. Kekeliyor, doğru sözcükleri bulamıyor, söz dizimlerini karıştırıyor, kızarıp bozarıyor ve terliyor, bir yandan da kendi kendime eğer bunun altından kalkarsam her şeyin altından kalkarım diye düşünüyordum. "İnsan olmak kolay değil" cümlesinin Almancası, *Es ist Schade um die Menschen* (İnsanlara yazık). Strindberg'in yumuşak uzlaşmalı çığlığının yakınına bile gelemezdi.

İlk yıllarım çok zorlu geçti. Kendimi kolu bacağı çalınmış bir sakat gibi hissettim. Sonra en uygun anda en doğru sözcüğü bulup söylemenin benim oyuncuları çalıştırırken yararla-

nacağını en iyi araç olduğunu kavradım. Çalışmanın ritmini ve aktörün konsantrasyonunu bozmayan ve benim kulağımı da rahatsız etmeyen sözcük. Sezgiyle doğan, en uygun, akıcı ve etkileyici sözcük. Öfke, üzüntü ve sabırsızlık içinde böyle bir sözcüğün benim yarım yamalak konuşma Almancamdan doğamayacağını anladım.

Birkaç yıl sonra benim ne demem gerektiğini sezgileriyle anlayan oyuncularla bağ kurmayı öğrendim. Yavaş yavaş ve yeterince doyurucu bir iletişim sistemi kurduk. Dil engeline karşın en iyi rejilerimden birkaçını Münih'te gerçekleştirmemin nedeni benim biraraya getirmeyi başarabildiğim karışık sözcüklerden çok Alman oyuncularının duyarlılığı, çabuk kavramaları ve sabırlarıydı. Benim yaşımda yabancı bir dili doğru dürüst öğrenmek sözkonusu değildi, anımsadıklarımla yetinip zaman zaman rastlantıyla başarıya ulaştım.

Münihli seyirci olağanüstü. Sadık, bilgili ve toplumun her kesiminden geliyor. Aşırı eleştirel olabiliyor, hoşnutsuzluğunu ıslık çalarak ve yuhalayarak belirtiyor. Seyircinin ilginç yanı, bir oyunun kınanmasına ya da övülerek göklere çıkarılmasına önem vermeksizin tiyatroya gelmesi. Günlük gazetelerdeki eleştirilere inanmadıklarını söylemek istemiyorum, elbette bunları okuyorlar. Ne var ki, bir gösteriyi beğenip beğenmeme konusunda seyirci kendi kararını verme hakkını koruyor.

Tiyatro ortalama katılma oranı % 90 dolu oluyor ve seyirciler iyi bir gece geçirdiklerine inanırlarsa çok fazla alkışlıyorlar. Tiyatrodan ağır ağır ve neredeyse isteksiz ayrılıyorlar. Gruplar oluşturarak durup geceye ilişkin izlenimlerini tartışıyorlar. Sonra yavaş yavaş Maximilian Strasse'deki bira salonları ve yan sokaklardaki cafeler doluyor. Gece nemli ve sıcak, tepelerin üzerinde bir yerden gök gürlemesinin tehdidi duyuluyor. Ben tedirginlik ve heyecan içinde durmuş yemek kokularını, araba dumanlarını, loş parklardan gelen ağır kokuları

içime çekiyor ve yabancı bir dil, binlerce ayak sesi dinliyor, düşünüyorum: Yurdumun dışındayım, bir yabancıyım.

Birdenbire kendi seyircimi özlüyorum, perdenin inip kalkması için dört kez sevecenlikle alkışlayan ve sonra yangın çıkmış gibi tiyatrodan fırlayıp giden seyircimi. Nybroplan'da aşağı indiğimde suskun ve isli mermer sarayın çevresinde kar uçuşuyor, denizin ötesindeki tunduralardan rüzgar esiyor ve birkaç pejmürde punk, beyaza bürünmüş bir acıyla yalnızlıklarını haykırıyor.

Münih'te ilk karşılanışım görkemliydi. Beni kucaklamaya hazırdılar. Bergman Kuzeyin sosyalist cehenneminden kaçıyor ve Bavyera'nın demokratik toplumunda bir sığınak arıyor, Franz Josef Strauss'un ayı gibi kocaman kucağında sevgiyle sarmalanıyordu.

Onuruma verilen özel bir partide Bir Numaralı Adamın yanında fotoğrafım çekildi. Bu fotoğraf bir sonraki seçim kampanyasında kullanıldı. "Hoş Geldin" partileri birbirini izledi. *Sihirli Flüt*, coşkulu seyircileri kentin en büyük sinema salonunda topladı. *Bir Evlilikten Sahneler* televizyonda gösterildi ve gösteriyi açık oturumlar ve tartışmalar izledi. Bu konukseverlik ve merak beni çok yoruyordu. Bu iyiniyete bir yere kadar karşılık vermeye çalışıyordum. Bavyera'nın tepeden tırnağa politize bir toplum olduğunu, partiler ve hizipler arasındaki aşılamaz engellerin varlığını çok geç anladım.

Çokkısa bir süre içinde kendimi bir budala durumuna düşürmeyi başardım.

Dünyanın uzak ve görece korunmuş bir köşesinden uzun bir profesyonel yaşam boyu geliştirilmiş ilkeler ve düşünceler getirerek gözü kapalı Residenz Tiyatroya daldım. Alman koşullarında İsveç modelleri denemek gibi aptalca bir yanılgıya düştüm. Tiyatroda karar verme sürecini daha demokratik kılabilmek için çok büyük bir zaman ve enerji harcadım.

Bu yaptığım budalalıktı.

Topluluğu görüşmelere zorlayarak danışmanlık işlevini üstlenen beş kişilik bir temsilci kurul oluşturmayı başardım. Bu plan tam anlamıyla bir felakete dönüştü. Bu bağlam içinde Bavyera Ulusal Tiyatrosunun bir yönetim kurulu olmadığını ve doğrudan Kültür Bakanlığına bağlı olduğunu belirtmek gerek. O günlerde bu görev, Çin İmparatorundan da daha ulaşılmaz olan azametli bir orgcu bakan tarafından üstlenilmişti.

Topluluğun manevi baskısı altında temsilci kurulum en sonunda kurulup işlevini yerine getirmeye hazırlandığı sırada, ne tür bir canavarın yaratılmasına yardımcı olduğumu anladım. Yıllardır biriken ve iltihaplanan nefret su yüzüne çıktı. Dalkavukluk ve korku o zamana dek düşlenilemeyen boyutlara ulaştı. Farklı hizipler arasındaki düşmanlıklar alevlendi. Entrikalar, kedi fare oyunları, İsveç'te hiç kimsenin –kilise çevrelerinin bile– olabilirliğine inanamayacağı bir düzeye ulaştı ve dünyanın en kirli kantininin günlük gıdası haline geldi.

Tiyatro şefimiz yetmiş yaşlarındaydı ve Viyana'dan gelmişti. Parlak bir aktördü, ne yazık ki, güzel ama epeyce daha az parlak bir aktrisle evliydi. Karısı iyi bir aktris olmamasının boşluğunu megalomanlığıyla, entrikalarıyla, çılgın gibi davranışlarıyla dolduruyordu. Şefimiz ve Klytemnestra'sı tiyatroyu egemenliği hiç kimseyle paylaşmadan yönetiyorlar ve Alman Tiyatrosunun aşağılanması ve büyüklüğü içinde kendi yöntemleriyle savaşıyorlardı.

Bu genel sanat yönetmeni, tiyatroyu baba gibi bir bilgelikle yönettiği düşü içinde yaşıyordu. Yeni kurulan oyuncu temsilcileri kurulu bu düşü birdenbire yıkıverdi. Anlaşılır nedenlerden dolayı beni bir babayla çocukları arasındaki sevgi dolu ilişkiyi yıkan birisi olarak gördü. Ben onun en acı düşmanıydım. Bu duygusu, benim *Üç Kızkardeş* rejimde Olga rolünü oynayan karısı tarafından da enerjik bir biçimde destekleni-

yordu. Onun genizden ve sanıyorum seksi bulduğu konuşma tarzı beni sinirlendiriyordu. Bir gün kendisine, konuşma dersleri almasını ciddi olarak önerdim ve sanıyorum bundan dolayı beni hiçbir zaman bağışlamadı.

Böylece üstümle benim aramda bir savaş başladı. Tanıklarımız, taraf tutan oyuncu topluluğu mensuplarıydı. Çatışma biçimimiz kaba, silahlarımız kördü. Daha önceleri birbirimizi sevmiş ve birbirimize saygı duymuş olmamız çatışmaya daha da trajik boyutlar getiriyordu.

Tüm bunların sonucu, tiyatronun anlamsız ve büyük bir gerilim içine girmesiydi. Her şeyi en iyi yapma tutkusuyla temel bir şeyi unutmuştum: Bu oyuncuların hiçbir güvencesi yoktu. Korkaklıkları anlaşılabilir, yüreklilikleri inanılmazdı.

1981 Haziranında tiyatronun kapısının önüne konuluverdim.

Oyunlarım repertuardan çıkarıldı ve tiyatro için sakıncalı kişi oldum. Tüm bunlar suçlamalar ve aşağılanmalar eşliğinde basına ve Kültür Bakanlığına iletildi. Bana haksızlık edildiğini düşündüğümü söyleyemem. Şef ben olsaydım, sanırım aynı şeyi yapardım, hatta elimi daha çabuk tutardım.

Altı ay sonra tiyatroya geri döndüm. Eski şef ayrılmıştı. Bavyera'dan daha açık herhangi bir toplumun kavrayamayacağı ölçüde iğrenç bir basın kampanyası ve siyasi kampanya ardından yeni sanatyönetmeninin kim olacağı belirlendi. Dışardan birisi için bu kampanya heyecanlandırıcı olmaktan çok öğreticiydi, kurbanlar içinse korkunç ve aşağılayıcıydı.

Öteki budalalıklar: Münih basınıyla herhangi bir ilişki kurmayı reddettim. Bunun hesabını soracaklardı.

En önemlisinden en önemsizine kadar eleştirmenlerle iletişim kurmayı reddettim. Bu biraz aptallık oldu çünkü kurbanla cellat arasında belli bir işbirliği, Bavyera'da katı bir ritüel biçiminde oynanan yüceltme ve aşağılama oyununda önemli bir unsurdur.

Dostum Erland Josephson bana bir kez yeni insanlar ta-

nırken dikkatli olmak gerektiğini çünkü bu insanlardan hoşlanılmaya başlanılabileceğini söylemişti. İşte benim de başıma bu geldi. Pek çok meslektaşımdan hoşlanmaya başlamıştım ve bu bağları koparmak acı geliyordu... Bu bağlar benim Münih'ten ayrılmamı en azından iki yıl geciktirdi.

Yaşamımda hiçbir zaman Münih'te geçirdiğim dokuz yılda karşılaştığım basın kadar kötü bir basınla karşılaşmadım. Yapımları, filmleri, görüşmeleri ve benimle ilgili başka olayları neredeyse büyüleyici bir biçimde, hep biraz tepeden bakarak ve sıkıntılı bir küçümsemeyle karşıladılar... Kuraldışı olanlar vardı elbette!

Birkaç açıklama: İlk rejilerim, gerçekten de çok iyi değildi, anlaşılması güç ve yorucu bir biçimde gelenekseldiler. Bu tabii ki önemli bir karışıklık yaratmıştı. İlke olarak sahneye koyduğum oyunların ardındaki düşünme sürecini açıklamayı reddetmem de daha çok rahatsızlığa yol açtı.

Giderek geliştim ve zaman zaman gerçekten iyiydim. Ama iş işten geçmişti. İnsanlar, kendini bir şey sanan bu katlanılmaz İskandinavdan bıkıp usanmışlardı. Sövüp saymaya başladılar. *Bayan Julie*'nin prömiyerinde yuhalandım. Harikulade uyarıcı bir deneyim!

Bir yönetmenin hiç değilse prömiyerinde oyuncularıyla birlikte seyirciyi selamlaması gerekir. Eğer yönetmen ortada değilse, grubun bölünmüş olduğu varsayılır. İlk önce oyuncular alkışlanıp bravolarını aldılar. Ben sahneye çıktım ve kulakları sağır edici bir biçimde yuhalandım. Ne yaparsınız? Hiçbir şey. Orada koyun gibi durup aptal aptal gülümsedim. Aynı zamanda şöyle düşündüm: İşte Bergman, bu senin için yeni bir şey. Sonuçta insanların bu denli öfkelenebileceklerini bilmek iyiydi. Yoktan yere. "Hekuba ona ne ifade ediyorsa, o da Hekuba'ya..."

Sahne zemini canavar sümüğüyle yapış yapış. Ibsen'in zavallı

hayaleti bu yapışkan pisliğin üzerinde ayaklarını sürüyor. Herkesin anında farkettiği gibi bu canavar sümüğü burjuvazinin çöküşünü simgelemektedir. Hamlet'in babası, hayalet, bir hastane yatağının altına girmiştir, çırılçıplak elbette. Planlanmış bir *Venedik Taciri*, Dachau toplama kampına yakın bir meydanda tamamlanır. Seyirciler tören yerine otobüslerle götürülür. Gösteriden sonra Shylock orada tek başına kalır, kamp üniforması giymiştir. Güçlü spot ışıkları onun üzerine çevrilmiştir. Wagner'in *Uçan Hollandalı*'sı geniş bir Bierdermeier salonunda başlar ve gemi duvarlara bindirip parçalanır. Enzensberger'in *Titaniğin Batışı* sahnenin ortasında duran kocaman bir akvaryumla oynanır. Akvaryumun içinde korkunç bir sazan balığı yüzmektedir. Felaket sürüp giderken oyuncular teker teker sazanın yanına dalarlar. Aynı tiyatroda *Bayan Julie* üç saat süren bir sessiz film farsı gibi oynandı. Aktörlerin makyajları beyaz, delirmiş gibi durmaksızın çığlıklar atıp el kol hareketleri yapıyorlar. Vesaire, vesaire... Bunların tümü başlangıçta beni biraz şaşırttı. Sonra bunun hoş bir Alman tiyatro geleneği olduğunu anladım. Kaba ve canlı. Profesyonel bir umutsuzlukla bilenmiş, katıksız sorgulama, katıksız özgürlük.

Annesinin sütü gibi metne sadık İsveçli bir barbar için tüm bunlar korkunç ama eğlenceliydi.

Seyirciler öfkelendi ve alkışladı, eleştirmenler öfkelendi ve alkışladı. İnsanın kafası kaynıyor, ayağının altında yer sallanıyor! Bu gördüğüm ne, bu duyduğum ne, bu ben miyim yoksa?

Giderek, gerçekten bir tavır almam gerektiğine karar verdim. Bunu herkes yapar ve bu insana iyi gelir, ertesi gün bu tavrınızı geri alıp tam tersini öne sürseniz bile. Bundan dolayı Alman sahnesinde benim üzerime devrilen şey katıksız özgürlük değil tam bir nevrozdu.

Bu zavallı şeytanların seyirciyi çekebilmek, özellikle eleştirmenlerin kaşlarını bir kez olsun kaldırmalarını sağlamak için daha neler icadetmesi gerekiyordu? Genç bir yönetmene

Kırık Testi'yi sahneye koymak gibi saygın bir görev verilir. Kendisi oyunun yedi ayrı çeşitlemesini görmüştür. Seyircinin ise çocukluğundan bu yana yirmibir versiyon gördüğünü ve eleştirmenlerin ellisekiz kez bu işi yaptıklarını bilir. Eğer seyirciyi etkilemek istiyorsa cüretkâr olmak zorundadır.

Bu özgürlük değildir.

Bu kaosun içinden büyük teatral deneyimler, parlak yorumlar, kararlı atılımlar çiçek açar.

İnsanlar tiyatroya gider ve yakınır ya da tat alır. Ya da hem yakınır hem de tat alır. Basın da bu hareketleri izler. Yerel tiyatrolarda sürekli krizler patlak verir, skandallar birbirini izler. Eleştirmenler oyunculara cehennem azabı çektirirler ya da kendileri cehennem azabı çekerler. Kısacası, bir gürültü bir patırtı. Ortada bol bol kriz vardır ama gerçek anlamda hiç kriz yoktur.

Afrika çöllerinden kopup gelen bir rüzgar İtalya'dan esiyor, Alplere tırmanarak nemini bırakıyor ve erimiş maden gibi yaylayı kaplayarak Münih'e vuruyor. Sabahları yağmurla karışık kar serpeliyor, hava sıfırın altında iki derece olabiliyor. Gün ortasında karanlık tiyatrodan çıktığınızda ise sıcaklık gölgede yirmi dereceyi bulabiliyor ve hava aşındırıcı saydam bir sıcakla sarsılıyor. Alpler öylesine yakın görünüyor ki, elimizi uzatarak tutabiliriz sanki. İnsanlar ve hayvanlar sıcaktan hafifçe deliriyorlar, ne yazık ki, pek de sevimli bir biçimde değil. Trafik kazaları artıyor, hastanelerde önemli ameliyatlar iptal ediliyor, intihar oranı artıyor, sevimli köpekler insanları ısırıyor, kedilerin gözleri şimşek çakarcasına parlıyor. Tiyatrodaki provalar her zamankinden daha çok duyguyla yükleniyor. Kent elektrikli, ben uykusuz ve öfkeliyim.

Bu rüzgara *Föhn* deniliyor ve insanları haklı olarak biraz ürkütüyor, akşam gazeteleri havaya ilişkin manşetler atıyor-

lar, Münihliler bardaklarının dibinde bir dilim sulu limonla buğdaydan yapılmış biralarını içiyorlar.

1944'de bir hava saldırısında kent merkezi tüm kiliseleri, eski yapıları, görkemli opera binasıyla yerle bir edilmişti. Savaştan hemen sonra her şeyin yeniden inşasına karar verildi. Her şey felaketten önceki şeklini almalıydı. Opera binası en ince ayrıntısına kadar sevgiyle yeniden yaratıldı. Bu binada bugün de hiçbir şey göremeyip yalnızca duyabildiğiniz ikiyüz koltuk vardır.

Titrek *Föhn* rüzgarının estiği sıcak bir günde, bu görkemli binada Karl Böhm, *Fidelio*'nun kostümlü provasını yönetiyordu... Ben sıranın önünde orkestra şefinin podyumunun arkasında oturuyordum. Yaşlı Maestro'nun her hareketini ve temperamanını izleyebiliyordum. Sahnelemenin korkunç olduğunu, dekorların iğrenç bir biçimde modayı izlediğini belli belirsiz anımsıyorum, aslında bu konumuzun dışında. Karl Böhm şımartılmış ama virtüöz Bavyeralılarını küçük el hareketleriyle yönetiyordu, koronun ve solistlerin bu el işaretlerini nasıl anlayabildikleri benim için bir gizdi. Hafifçe kambur oturmuştu, kollarını hiç kaldırmıyor, kendisi hiç ayağa kalkmıyor, partitürün bir sayfasını bile çevirmiyordu.

Zoraki yürüyen bu opera canavarı birdenbire ilkyaz gibi aydınlık bir yaşantıya dönüştü. Ansızın *Fidelio*'yu ilk kez dinliyormuş gibi oldum, daha doğrusu önceleri hiç anlamamış, kavrayamamıştım. Tayin edici bir temel deneyim, bir iç titremesi, coşku, gönül borcu, beklenmedik tepkilerden oluşan bir akarsu.

Her şey çok basit görünüyor, notalar yerli yerinde, uygulanan özel bir numara yok, şaşırtıcı, hiç duyulmamış tempo değişiklikleri yok. Bunun yorumu Almanların hafif bir alayla *werktreu* (işe sadakat) dedikleri türden. Bununla birlikte bir mucize yaratıldığı da gerçek.

Yıllar önce Walt Disney'in Güney Denizlerine özlem duyan

bir penguene ilişkin bir çizgi filmini izlemiştim. Penguen en sonunda düşünü gerçekleştirmiş ve mavi suların çevrelediği, palmiyelerin hışırdadığı bir adaya ulaşmıştı. Ne ki, oraya gidince Antarktika'nın resimlerini adadaki bir palmiye ağacına iğnelemişti. Yurt özlemi çekiyordu ve kendisini geri götürecek yeni bir tekne yapmakla meşguldü.

Ben o penguen gibiyim. Residenz Tiyatrosunda çalışırken sık sık Kraliyet Dram Tiyatrosunu düşündüm, kendi dilime, kendi dostlarıma ve arkadaşlarıma dönmeyi özledim. Şimdi kendi ülkemdeyim ve meydan okumaların, kavgaların, kanlı çatışmaların, ölüme karşı koyan oyuncuların özlemini çekiyorum.

Benim yaşımda, imkansız olan kışkırtıcıdır. İbsen'in, yükseklere çıkınca başı döndüğü halde kilise kulelerine tırmanmaya koyulan Yapı Ustası Solness'ini anlayabiliyorum. Psikanalistler (çok düşünceli davranarak) olanaksıza duyulan dürtünün, potansiyelin azalmasıyla bağlantılı olduğunu söylüyorlar. Bir analist başka ne söyleyebilir?

Sanıyorum beni başka güdüler yönlendiriyor. Başarısızlığın taze ve keskin bir tadı olabilir, yenilgi saldırganlığı harekete geçirip pinekleyip duran yaratıcılığı yeniden yaşama kavuşturabilir. Everest Dağının kuzeybatısına tutunmak zevklidir. Biyolojik nedenlerle susturulmadan önce bana karşı çıkılmasını ve sorgulanmayı çok istiyorum. Yalnızca kendi kendimle çatışıp kendimi sorgulamak değil. Bunu zaten her gün yapıyorum. Olay yaratan, baş belası bir insan, çetin bir ceviz olmak istiyorum.

İmkansız olan çok çekici çünkü yitirecek hiçbir şeyim yok. Kazanacağım hiçbir şey de yok. Birkaç gazetede çıkacak hoşnut alkışlardan başka. Bu alkışları da okuyucu on dakikada, ben on günde unuturum.

Yorumlarımızın doğruluğu zamana bağlıdır. Tiyatro gösterilerimiz gerçi merhametli bir belirsizlik içinde yitip giderler

ama tek tek bazı yücelik ve sefalet anları hâlâ yumuşak bir ışıkla aydınlatılmış olarak durur. Filmler se varlıklarını sürdürüp kararsız, dönek sanatsal gerçeğin tanıklığını yaparlar. Ezilmiş çakılların içinden birkaç tane dikili taş yükselir.

Öfkeli bir aydınlanma anında benim tiyatromun 1950'lere, öğretmenlerimin ise 1920'lere ait olduğunu farkettim. Bu içgörü beni tetikte ve sabırsız kılıyor. Kökleşmiş kavramları ve önemli deneyimleri ayırmalıyım, eski çözümleri, yerlerine yeni çözümler getirmeksizin söküp atmalıyım.

Oyun yazarı, büyük usta Euripides ileri yaşında sürgün edildiği Makedonya'da oturup *Bakkhalar*'ı yazar. Çatışmaların çatışmalarla, tapınmanın küfürle, günlük yaşamın ritüelle çarpıştığı bir öfke içinde taşlarını tek tek koyarak duvarını örer. Ahlak dersi vermekten usanmıştır ve tanrılarla oynanan oyunun kesinlikle aşılmış olduğunu görmüştür. Yorumcular yaşlı ozanın yorgunluğundan sözetmişlerdir. Oysa durum bunun tam tersidir. Euripides'in ağır yontusu insanların, tanrıların ve dünyanın bomboş bir gökyüzü altında acımasız devinimini simgeler.

Bakkhalar küflerin temizlenmesinin yürekli bir tanığıdır.

– 22 –

27 Aralık 1983 Salı günü alacakaranlık çökerken Stockholm'ün ışıkları söndü. Dramaten'in çatısı altında sevimli büyük bir odada *Kral Lear*'in provasını yapıyorduk. Altmış kişilik bir topluluk, aktörler, dansçılar ve asistanlar.

Çevresini ayaktakımının sardığı çılgın Kral sahnenin ortasında durmuş yaşamın bir deliler sahnesi olduğunu iddia ediyordu. Işıklar söndü, herkes güldü ve storlar açıldı. Yağan sulu karı rüzgar pencere camlarına vuruyordu. Kurşuni gün ışığı prova odasında tereddütlü süzülüyordu. Tiyatronun iç hattından, bir görevli telefon ederek tüm tiyatronun, tüm bölgenin, belki de tüm kentin karanlıkta kaldığını haber verdi.

Ben bir süre beklememizi önerdim. Bir kentte elektrik kesintisi en fazla birkaç dakika sürerdi. Yere ve iskemlelere otururak sakin sakin konuşmaya başladık. Birkaç sigara tiryakisi bekleme odasından geçip dışarı çıktı, ama anında cehennemdeki Styks nehriymiş gibi karanlıktan kaçıp içeri döndü.

Dakikalar geçti, gölgesiz gün batımı griye dönüştü, Kral hâlâ üzerinde kara pelerin, başında belki Ophelia, Anna ya da Sganarelle'ye ait çiçeklerden yapılmış darmadağınık olmuş bir taçla sahnenin bir köşesinde duruyor. Dudakları kıpırdıyor, eliyle tempo tutuyor ve gözleri kapalı. Oyulmuş gözünün üzerinde kanlı bandajıyla Gloucester hafifçe kekeleyerek ringa balığı kızartmakta usta olduğunu söylüyor. En gü-

zel dansçı kızların bir kısmı bir köşede oturmuş, üzerine bir jogging giysisi, ayaklarına çizmeler giymiş ve kılıç kuşanmış bir Albany'nin taşlamalarını dinliyorlar. Zaman zaman hoşnut ama çekingen gülüyorlar. Çünkü atmosfer tümden neşesiz olmamakla birlikte biraz ağır.

İş güvenliği görevlimiz Edgar, platformda mutlaka bir parmaklık olması gerektiğini söylüyor. Gözlüğünü çıkarmış notlar alan sahne amiriyle hararetli hararetli konuşuyor. Dürüst Kent, lumbago ya da lanet olası bir başka sorunun başlangıcından dolayı sırtüstü uzanmış yatıyor. Güzel Cordelia bir yerlerden bir mum kapmış, çişini yapmak ve bir sigara içmek için –iki ısrarlı gereksinim– bekleme odasının karanlığından dışarı süzülüyor.

Yarım saat geçmiş. Tipi artıyor, artık en uç köşeler bile kararmış. Orkestra şefi ve şarkıcılarımız –güzel sesli genç kız ve erkekler– yanan beş mumun çevresinde yere oturmuş bir madrigal söylüyorlar.

Susup dinliyoruz. Sesler hafifçe bizi sarmalıyor, fırtına azıyor, ölen ve hızla yokolan gün ışığını silecek sokak aydınlatması da yok. Şarkı duyularımızın içinde dolaşıyor, yüzlerimiz silikleşiyor. Zaman durmuş, biz sürekli varlığını sürdüren ve çok yakınımızda olan bir dünyanın derinliklerindeyiz. Bir madrigal, bir tipi ve kent ışıklarının bir kesilmesi bizim çok iyi bilinen bir dünyayla sarmalanmamıza yeter, oysa biz onu hep ulaşılmaz bir yer olarak tanımlarız. Mesleğimizde her gün zamanla oynar, zamanı uzatır, kısaltır ya da askıya alırız. Oysa o anda kendimizi bu fenomeni düşünmeye adamaksızın her şey doğal bir biçimde ortaya çıkıveriyor. Zaman kırılgan, yüzeysel bir yapıdır ve o anda tümden yokoluvermişti.

Kral Lear bir kıtadır. Biz bu kıtayı tanımak için keşif gezileri hazırlarız. Çeşitli beceriler ve başarılarla çalılıkları, bir nehri, birkaç kumsalı, bir dağı ve ormanları keşfederiz. Tüm dünya ülkeleri bu tür keşif gezileri düzenler; kimi zaman bu

gezintilerde karşılaşır, dün içerlek bir göl olan yerin bugün bir dağa dönüştüğünü üzüntüyle saptarız. Haritalarımızı çizer, yorumlar yapar, tanımlar getiririz ama hiçbir şey uymaz. Deneyimli bir yorumcu dördüncü sahneyi bize açıklar: Kral neşelidir, çılgınlığı hoştur. Aynıyorumcu, ikinci perdenin volkanik patlaması karşısında kızarıp bozarır, güçsüzleşir. Oyunun başlangıcı saçmadır. En iyisi her şeyi bir eğlenceye dönüştürelim, kahkaha ve eğlenceyle dolsun. Birden Kral'ın aklına baştan çıkarıcı ama tehlikeli bir düşünce gelir. Kendisi de güler. Ya gelişen dram? Dönüşüm? En uç sınırdaki yürek yarasını yaratacak fiziksel dayanıklılık ve güç kimde var? Başlangıçta her şey düzenlidir, bir dakika içinde dünya altüst olur, kaosa, evrensel bir felakete dönüşür.

Ben ortada dönenin ne olduğunu biliyordum, ruhumun derinliklerinde yaşamıştım, izleri daha silinmemişti. Bu yaşantımı nasıl aktarmalıydım ki kralım düzensizliğe ve aşağılanmaya karşı büyük bir uğraşla oluşturup sağlamlaştırdığı sınırı aşabilsin?

Oyunumuzun tartısı derinlik olmamalı. Akıcı, dışa dönük ve anlaşılır olmalı. Biz İsveçlilerin kötü bir okul eğitimi dışında hiç Shakespeare deneyimimiz, Shakespeare geleneğimiz yok. İstek, tekniğin yerini alabilir mi? Yoksa bir dolu sözcüğün bataklığında boğulacak mıyız? Strindberg'in kendi kendine işlevini yerine getiren, dolaysız diyalogundan ustalaşmış bizler? Sıradan aktörler ve aktrisler acaba Gloucester'in çifte acısını, Kent'in sevinçli öfkesini, Edgar'ın özenti çılgınlığını, Regan'ın iblis şeytanlığını ifade edebilirler mi?

Keşif topluluğumuz sıcakta ilerliyor, sıcak yakıp kavuruyor, terliyoruz. Ansızın parlak bir taş gibi güneş yayılıyor, karanlık aşılamaz oluyor ve biz dibi olmayan bir bataklığın derinliklerinde olduğumuzu anlıyoruz. Günlerden sonra: İşte gerçeğin yakalandığı bir andı *bu; en sonunda* saptanmış bir nokta, artık sakin ve sistemli çalışabileceğiz. Buradan oraya

iki metre ve onyedi santimetre. Not alıyoruz. En iyisi bir kez daha ölçelim. Şimdi bu uzunluk ondörtbin metre!

Seyirci, yönetmen, oyuncu, eleştirmen, herkes kendi Kral Lear'ini kendi açısından görür. Kimi zaman belirsiz, kimi zaman bir yanılsama. Herkes kendi kişisel sezgisi ve duygusuyla. Her tanımlama çabası yararsız ama büyüleyici.

Gelin bu kavram oyununu birlikte oynayalım.

Kimileri burunlarını kuzeybatıya çevirip güneşe doğru peygamberlik etsin. Kimileri gözlerini kapayıp çeneleri göğüslerinde güneye doğru mırıldansın. Beethoven'in B Minor Yaylı Çalgılar Dörtlüsü Opus 130'nun üçüncü muvmanını en iyi kim tanımlayabilir? *Andante con moto, ma non troppo.* Okuyalım, dinleyelim. Bence bu iyi. Biraz fazla çenesi düşük de olsa. *Macrocosmos,* tersçevirme ve karşı ses, yapılanmış, diyalektik ve mimetik. Daha mı hızlı? Daha mı yavaş? Hem daha hızlı hem daha yavaş mı? Gerçekte biraz fazlaca mı yapılanmış? Öylesine sarsılıyorum ki, gözlerim doluyor. Beethoven'in, bu zavallı şeytanın sağır olduğunu anımsıyorum. Müziği sözcüklere dökmek masal gibi bir şeydir, çünkü seslerin titreşimi duyguları harekete geçirir. Tiyatroyu sözcüklere dökmek mümkün sayılıyor, çünkü sözcüklerin akılla kavranılabildiği kabul ediliyor. Lanet olsun!

Ibsen ve yalancıları, Strindberg'in depremleri, Molière'in aldatıcı onikilik dizeler içinde süzülen öfkesi, Shakespeare'in kıtaları. Dehşetli zor! Uyumsuz tiyatrocuları yeğlerim doğrusu. Moda olanları, yeni buluşları olanları. Ne yapacakları önceden kestirilebilir, kolayca yinelenebilir, eğlenceli, kışkırtıcı, kolay heyecanlandıran. Sabırsızlar için hazır yemek değil mi?

Sevgili arkadaşım şimdi seni kolundan tutup dikkatle sarsıyorum. Beni dinliyor musun? Bu sözleri her gün birkaç kez söyledin. Bu sözlerin senin yaşam dağarcığından geldiğini bilmelisin. Bu sözler büyük bir zahmetle veya aşkla, başdöndürücü bir hızla veya salyangoz kadar yavaş biçimlendirilmişler-

dir. Şimdi kolunu sarsıyorum: Anlıyorsun, anlıyorum. Bu anın bir zafer anı olduğunu kavrıyorum. Gün boşa geçmemiş, ikircikli yaşamımıza nihayet bir anlam, bir renk geldi. Sarkık gevşek fahişelik aşka dönüştü. Şaşırtıcı! Harikulade!

-23-

Dostlarımdan sözetmem gerektiğini söylüyorlar. Eğer insan çok yaşlanmamışsa ve dostları bu dünyadan ayrılıp gitmemişlerse bu konuda gerçekçi olunamaz. İnsan boşboğazlık ile sır saklama arasında rasgele bir denge kurmak zorunda kalır. Rahatla, yazdıklarımı okuyabileceksin.

Birisi ayrıntılı itiraflarda bulunmuştu. Elbette eski metresine metni okuması için izin verdi. Kadın yazılanları okur okumaz tuvalete gidip kustu ve kendi adının çıkarılmasını istedi. Yazar onun ricasını kabul etti ancak ona ilişkin tüm olumlu yanları silip olumsuzları vurguladı.

Dostluk tıpkı aşk gibi son derece keskin görüşlüdür ve özü açık yürekliliği ve gerçeğe duyulan tutkuyu kapsar. Dostumuzun yüzünü görmek ya da telefonda sesini duymak, onunla en incitici, en önemli şeylerden sözetmek, dostumuzun düşünme yürekliliğini kendinde güçlükle bulabildiği şeyi bize itiraf ettiğini işitmek, gönül ferahlatıcıdır. Dostlukta çoğu kez bir duyarlılık dokusu vardır. Dostumuzun görünüşü, yüzü, gözleri, dudakları, sesi, hareketleri, ses tonu belleğimize kazınmıştır ve bize gerçek dostluk içinde kendimizi dile getirme güveni veren gizli bir şifredir.

Bir aşk ilişkisi içinde çatışmalar patlak verir, bu kaçınılmaz bir şeydir. Dostluğun ise aşktaki gürültü, patırtı ve kendini temize çıkarma gereksiniminden uzak başka bir tadı var-

dır. Kimi zaman dostluk bağının kırılgan yüzeyine kumlar yapışır. İşte o zaman üzüntü ve zorluklar ortaya çıkar. O dönemde şöyle düşünürüm: Bu budala olmaksızın ben pekâlâ başımın çaresine bakarım! Aradan biraz zaman geçer, sevimsiz bir özlem duygusu değişik biçimlerde kendini hissettirir. Zaman zaman açıktan açığa, zaman zaman daha dikkatli.

Şimdi bağımızı yeniliyoruz, önemli olan özü korumak. Bunu vurgular, bazı şeylerin üzerine sünger çeker ve her şeyi yeniden düzene koyarız.

Sonuç belli olamaz. Daha iyi, daha kötü ya da eskisi gibi. Dostluk hiçbir zaman söz vermelere, taahhütlere bağlı değildir. Ne zamana ne de mekana bağlıdır. Bir noktanın dışında dostluk kesinlikle bir şey talep etmez. O nokta da şudur: Dostluk dürüstlük gerektirir. Tek ama çetin bir talep.

Çok yakın bir arkadaşım dışa dönük, dinamik bir yaşamı bırakıp ülkeden ayrıldı. Riviera'ya yerleşip üç odalı bir apartman dairesi kiraladı. Şimdi balkonda oturup halı dokuyor. Kendisinden oldukça genç olan kadın arkadaşı yurdunda çalışmayı sürdürüp yılda birkaç ay bu rahat balkonu ziyaret ediyor. Arkadaşım suskunlaştı. Konuşmalarımız temkinliliğin şert duvarına takılıp sendeliyor. İletişimi açık tutmak zor ve zahmetli oldu. Mesajları giderek daha şifrelendi. Ne halt etmeye gidip Akdenize bakan bir balkona oturdun! Cesedinde lekeler belirmeden yavaş yavaş ve nezaketle ölüyorsun. Konuşmalarımız ritüellere uygun. Kafasının içinde bana açamadığı bir kaygı taşıdığını biliyorum. Evet, her şey çok hoş, palmiye ağaçlarının üzerine kar yağıyor ama manolya çiçek açmış.

Ona ne gibi kaygılar yaşadığını bildiğimi söyleyemem. Yeterince açık yürekli olmadığı için onu kınayıp incitmek istemem.

Aslında ikimiz aynı yaştayız, belki de gerçek yaşlılığın başlangıcı böyledir. Giderek loş salonlarda, süprülmemiş uzun

koridorlarda yolumuzu yitiriyoruz. Birbirimizle biraz parazitli ev telefonlarıyla konuşuyor ve açıklaması güç bir ihtiyatlılığa takılıp kalıyoruz.

Bir aktör arkadaşım benim yönetmenliğine talip olduğum büyüleyici bir radyo oyunu yazdı. Birkaç ay sonra *Hamlet*'i sahneye koyarken kendisinden Hayaleti ve Birinci Oyuncuyu oynamasını istedim. Üzücü bir çekişmeden sonra beni reddetti. Çok öfkelendim ve bu durumda benim de onun radyo oyununu yönetmeyeceğimi söyledim. Haklı olarak çok şaşırdı ve ikisi arasında bir bağlantı kuramadığını söyledi. Oysa benim için bu bağlantı açıktı. Epeyce "şöyle olurdu" "böyle olmazdı"dan sonra tavrımızı değiştirmeksizin aramızdaki anlaşmazlığı giderdik. Gene de olay dostluğumuzu etkiledi.

Toplumsal ve siyasal açıdan başarılı bir dostum, her türlü doğrudan saldırganlık karşısında nevrotik bir korku yaşar. Şakacı bir tavırla kendini bir *besserwisser* (her şeyi bilen) olarak tanımlar, zaten öyledir de. Ben ondan öğrenmeyi severim, çünkü bana öğreteceği çok şey vardır. Yıllar önce bana uluslararası film piyasasında sallantıda olan durumuma ilişkin –bu durumu ben herkesten daha iyi biliyordum– söylevler verdi. Yedi kez. Sekizinci söylevinde ben de ona çenesini kapatıp cehennemin dibine gitmesini söyledim. Dostluğumuzun düzelmesi için aradan birkaç yıl geçmesi gerekti.

Genelde dostluk kurma yeteneğim konusunda kendimi hiç hayale kaptırmıyorum. Ben gerçi sadık, ama son derece kuşkucu biriyim. Eğer bana ihanet edildiğini farkedersem, ben de hemen ihanet ederim. Dışlandığımı hissedersem, ben de hemen dışlarım. Kuşku götürür ve tipik Bergman'vari bir yetenek.

Kadınlarla dostluk daha kolaydır. İçtenlik belirgindir (böyle düşünmek istiyorum), hiçbir şey talep edilmez (umuyorum), sadakat kırılgan değildir (sanıyorum). Önyargısız sezgiler, açık duygular vardır, sözkonusu edilen prestij değildir.

Ortaya çıkan çatışmalar doğal kabul edilir, bulaşıcı değildir. Birlikte akla gelebilecek her türlü dansı, her figürü yaptık: İhtiras, şefkat, tutku, budalalık, ihanet, öfke, komedi, can sıkıntısı, sevgi, yalanlar, sevinç, doğumlar, yıldırım çarpmaları, ay ışığı, mobilya, ev aletleri, kıskançlık, büyük yataklar, dar yataklar, evlilikdışı ilişkiler, sınırları zorlama, iyiniyet. Daha bitmedi: Göz yaşları, erotizm, yalnızca erotizm, felaketler, zaferler, dertler, utanmazlıklar, kavga dövüşler, kaygı, gene kaygı, çaresizlik, yumurta, sperm, aylık kanamalar, ayrılıklar, donlar. Gene bitmedi –çığrından çıkmadan bitirmek en iyisi: İktidarsızlık, iğrençlik, dehşet, ölümün yakınlığı, ölüm, kara geceler, uykusuz geceler, beyaz geceler, müzik, sabah kahvaltıları, göğüsler, dudaklar, resimler, kameraya doğru dönüp ellerime bak, ten, köpek, ritüeller, ördek kızartması, balina bifteği, bozulmuş istiridyeler, kandırmalar, sinirlenmeler, ırza geçmeler, şık giysiler, mücevherler, temaslar, öpücükler, omuzlar, kalçalar, garip ışıklar, sokaklar, kentler, rakipler, baştan çıkaranlar, tarakta saçlar, uzun mektuplar, tüm o kahkahalar, yaşlılık, ağrılar, gözlükler, eller, eller, eller. Aryanın sonu geliyor: Gölgeler, yumuşaklık, sana yardım edeyim, kumsal, deniz. Artık sessizlik. Babamın camı çatlak altın saati masanın üzerinde tıkırdayıp duruyor. Onikiye yedi var.

Hayır arkadaşlarıma ilişkin hiçbir şey yazmayacağım. Bu mümkün değil. Karım Ingrid'e ilişkin de hiçbir şey söylemeyeceğim.

Yıllar önce pek başarılı olmayan *Aşksız Aşıklar* adlı bir film senaryosu yazdım. Batı Alman yaşamının bir panaroması oldu ve bir tutuklunun kudretsiz öfkesiyle renklenip derinleşti sanırım.

Ölü doğmuş bu devden, bir bonfile çıkarıp *Kuklaların Yaşamından* adlı bir televizyon filmi yaptım. Beğenilmedi ama benim en iyi filmlerimden biridir. Bu görüşü paylaşan birkaç kişi daha var.

Altı saat süren o berbat senaryoda, temel yapıda dayanılmaz karışıklıklara karşı ağırlık olarak Ovidius'un Philemon ile Baukis masalından bir açıklama vardır. Tanrı insan kılığına girip yarattıkları arasında dünyada dolaşır. Serin bir ilkyaz akşamı, deniz kıyısında bir koyun ucunda yaşlı bir çiftçiyle karısının yaşadığı, yıkılmaya yüz tutmuş bir çiftliğe varır. Yaşlı karı koca onu akşam yemeğine çağırırlar ve geceyi geçirmesi için bir oda verirler. Tanrı gezisini sürdürmek üzere ayrılırken yaşlı çiftten bir dilek dilemelerini ister. Onlar da ölümün kendilerini ayırmamasını dilerler. Tanrı dileklerini kabul eder ve onları çiftliği gölgeleyecek büyük bir ağaca dönüştürür.

Karımla ben birbirimize çok yakınız. Birimiz düşünür, öbürümüz yanıtlar ya da tersi. Yakınlığımızı anlatacak sözcükleri bulamıyorum.

Bir sorun çözümsüz. Bir gün giyotin hızla savrulup ikimizi ayıracak. Bizi, çiftliği gölgeleyecek bir ağaca dönüştürecek dost bir Tanrı da yok. Ben yaşamın pek çok durumunu düşlemleme yeteneğine sahibim. Sezgilerimi ve düşlemlerimi harekete geçiririm; durumları derinleştiren ve renklendiren duygular oluşmaya başlar.

Gene de ayrılık anını gözümün önünde canlandırmaya yarayacak bir araçtan yoksunum. Öteki yaşamı, sınırın ötesindeki bir yaşamı gözümün önüne getiremediğim, getirmek istemediğim için böyle bir perspektif bana korkunç geliyor. Şimdi birisiyken o zaman hiç kimseye dönüşeceğim. Bu hiç kimse, bir yakınlığın anısına bile sahip olmayacak.

-24-

Temmuz ortalarında tatil için Varoms'a gelen babam tedirgin ve huzursuzdu. Ormanda bir başına uzun yürüyüşlere çıkıyor, açık havada, kulübelerde ve ahırlarda uyuyordu.

Bir pazar Amsberg'in küçük kilisesinde vaaz verecekti. O sabah gök gürlüyordu, hava boğucuydu, güneş ve at sinekleri ısırgandı, tepelerin üzerinde koyu mavi bulut kümeleri vardı.

Babama eşlik etmeme çok önceden karar verilmişti. Babam beni bisikletin önüne oturttu, yiyecek çantasıyla cüppesinin bulunduğu kutuyu arkaya koydu. Ayaklarım çıplaktı, mavi çizgili bir şortla, aynı kumaştan devrik yakalı bir gömlek giyiyordum. Bileğimde bir yara bandı vardı, çünkü bir sivrisinek ısırığını kaşımıştım ve iltihaplanmıştı. Babam kara pantolon, bağcıklı kara çizmeler, beyaz gömlek, beyaz şapka ve yazlık ince bir ceket giymişti.

Bunların hepsini doğrulayabilirim çünkü yakın bir zaman önce bir fotoğraf buldum. Arka planda ailenin genç bir dostu, Gertrud görülüyor. Babama sevgi dolu gözlerle bakıyor ve hınzırca gülümsüyor. Gertrud'a bayılıyordum -o da bizimle gelse ne iyi olurdu- çünkü sık sık güler ve babamı da neşelendirirdi. Birlikte şarkı söylerlerdi. En arkada tuvalete giden yolda anneannemi seçmek mümkün. Ağabeyim nefretle bir ev ödevinin üzerine eğilmiş olmalı, kız kardeşimse uyuyor. Ben sekiz yaşıma yakınım. Fotoğrafı çekense annem. Fotoğraf çekmeyi severdi.

Reçine ve taze yosun kokan dik orman yoluna çıktık. Yolun iki yanında çamlar, karıncaların yaptığı tepecikler, ham meyvelerle yüklü böğürtlen çalılıkları vardı. Bahçıvanın çamaşır astığı ipin yanından geçtik. Birkaç gün önce ağabeyim ve arkadaşları Misyoner Evinden çilek çalmışlar, sonra da çilekleri ezip Bayan Törnqvist'in çarşaflarına açık saçık resimler çizmişlerdi. Hepimizden enikonu şüphelenilmiş, ama delil yetersizliğinden salıverilmiştik. Sopayı suçsuz olmalarına karşın bahçıvanın oğulları yemişti.

Ben her şeyi anlatsam mı diye düşünüyordum, çünkü ağabeyimden alınacak bir öcüm vardı. Bir gün tombul bir solucanı burnumun ucunda sallandırıp "Eğer bu solucanı yersen sana beş öre veririm," demişti. Solucanı mideme indirmeyi başardım, son parçayı yuttuğum zaman, "Sen bir solucan yiyecek kadar aptal olduğuna göre ben de sana beş öre vermeyeceğim," demişti!

Esasen ben fazla saftım, her şeye kolay kanardım. Burnumda et olduğu için çoğu zaman ağzımdan soluk alırdım, bundan ötürü de salak bir görünüşüm vardı.

Bir gün ağabeyim, "Anneannenin şemsiyesini al," dedi. "Aç. Sana yardımedeceğim. Şimdi yukardaki balkondan atlarsan, uçacaksın." Son dakikada durduruldum ve öfkeyle ağladım. Aldatıldığımdan değil, insanın anneannesinin şemsiyesi ile uçamayacağı için.

Yaşlı Lalla bir gün bana, "Ingmar, sen pazar günü doğdun. Pazar günü doğan çocuklar perileri görebilirler, ama göğsünün üzerinde iki tane ağaç dalını haç biçiminde tutmayı unutmamalısın," demişti.

Lalla söylediklerinin ne kadarına inanıyordu bilmiyorum, ben körcesine inanıp usulca yanından kaçtım. Peri değil ama parlak, hain yüzlü, küçük, gri bir adam gördüm. Orta parmağımdan büyük olmayan bir kızın elinden tutuyordu. Onu yakalamak istedim ama cüceyle kızı kaçtılar.

Villagatan'da yaşarken eve gezginci müzisyenler gelip bir şeyler çalarlardı. Bir gün bir müzisyen ailesi geldi. Babam yemek odasına girip, "Ingmar'ı çingenelere sattık. İyi de para aldık," dedi. Dehşete kapılıp feryat ettim. Ansızın herkes gülmeye başladı. Annem beni kucağına oturtup başımı ellerinin arasına alarak hafifçe salladı. Bu denli saf olmam hepsini şaşırtmıştı. "Bu çocuk her şeye kolayca inanır, ayrıca hiç şakadan anlamıyor."

Artık postanenin yanındaki tepeye ulaşmıştık, benim bisikletten inip yürümem gerekiyordu. Yalınayak olduğum için yumuşak ve ezik çimenlerin üzerinden yürüdüm. Kırylbo sabah trenine posta yüklemek üzere yola çıkan posta şefine "Günaydın" dedik. Posta çantasını küçük bir arabaya koymuştu. Lasse merdiven basamağında oturuyordu. Çok uzun boyluydu, kolları sarkmıştı. Biz yanından geçerken başını iki yana salladı ve bağırarak beni selamladı. Ben de ürkek ve dikkatli, ona merhaba dedim. Lasse daha birkaç gün önce bana bir şarkı öğretmişti. "Çükle kuku, kim birinci olacak demişler, çük öyle sert girmiş ki, kuku yırtılıp parçalanmış." Ben şarkının ne içeriğini ne de esprisini anlamıştım ama ilahi dizesi olmadığını da farketmiştim.

Tepeyi aştıktan sonra gene bisiklete bindim, babam ayaklarımı dışarı uzatmamı söyledi. Bir yıl önce ayağımı Ernst Amca'nın bisikletinin çubuklarına kaptırıp birkaç ufak kemiğimi kırmıştım. Hızlandık, az sonra süt aldığımız, zaman zaman elma aşırdığımız Berglund'un büyük çiftliğini arkamızda bırakmıştık. Dolly boğuk boğuk havladı ve iki çam arasındaki tele bağlanmış ipi boyunca koştu. Çiftlikten sonra hayaletli evi, sonra da anneleri babaları Afrika'da Tanrı için çalışan misyoner çocuklarının oturduğu evi geçtik. Frykholm çocuklarının yaşadığı bu evde hiçbir kuralı ve baskısı olmayan neşeli, sevecen bir Hristiyanlık egemenliğini sürdürüyordu. Çocuklar bütün gün yalınayak dolaşırlardı, yıkanmak zorun-

da değildiler. Acıktıkları zaman masanın başında ayakta yemek yerlerdi. Ayrıca Bengt Frykholm'ün *Allers Famil Jejournal*'de öğretilenleri uygulayarak yaptığı bir sihirli tiyatrosu vardı. Ama çocukların imzasını taşıyan şu şarkı hiçbir zaman Misyoner Evinde söylenmezdi.

Ben Afrika'da doğdum.
Babam orada kraldı
Zürafa, maymun ve timsah
Küçükken benim oyuncaklarımdı.
Choohaddi–eyaloo!
Şişko misyoner ateşte iyi kaynar.

Artık iyice hızlanmıştık. Solbacka yokuşundan aşağıya bir bulut gibi süzülerek iniyorduk. Yol nehre yakındı, güneş yakıcıydı, tekerlekler ıslık çalıp gıcırdıyor ve suyun üzeri parıldıyordu. Babam hafif bir şarkı mırıldanıyordu, uzaktan sabah treninin düdüğü işitiliyordu. Özlemle kendi oyuncak trenimi düşündüm. O anda Varoms'ta, evde olmayı özledim, kilere giden çimenli patikanın üzerine raylarımı döşeyebilirdim. Babamla geziye çıkmak her zaman hassas bir olaydı. Nasıl son bulacağı hiçbir zaman önceden kestirilemezdi. Kimi zaman gün boyu keyfi yerinde olur, kimi zaman da şeytanları başına toplanır, suskun, herkesi başından savan ve tedirgin eden bir insan olurdu.

İnsanları kiliseye götürecek olan arabalar, feribot iskelesinde bekliyorlardı. Ayrıca pis bir inekle çok yaşlı bir adam, Djuptärn'a yüzmeye ve tatlı su levreği tutmaya giden birkaç erkek çocuk vardı.

Nehrin iki yakası arasına çelik teller gerilmiş, feribot demir halkalar ve paslı tekerleklerle kablolara bağlanmıştı. Her şey elle yönetiliyordu. Adamlar kabloları, ziftli tahtalardan yapılmış ağır kavrama aletleriyle tutuyorlardı. Böylece altı düz olan tekne sağa sola çekiliyor, koyu renk nehrin üzerinde yüzen başıboş ağaç gövdeleri teknenin altına çarpıyordu.

Babam hemen, arabadaki kadınlarla konuşmaya daldı. Ben de rıhtımın üzerinde oturup ayaklarımı suya salladım. Şu yaz ortasında bile buz gibiydi, bacaklarımın, ayaklarımın çevresinde kahverengi ve kuvvetli bir akıntı vardı.

Çocukluğumdan bu yana her zaman düşlerimde bu nehri görürüm. Tren yolunun yakınındaki Grada nehri gibi hep karanlık girdaplarla dolu, reçine ve kabuk kokan kütüklerin akıntıya kapılarak yüzdüğü, sivri kayaların gözdağı verircesine bu girdaplarla dolu suyun içinden yükseldiği bir nehir. Nehir kanalı, akağaçlarla, huş ağaçlarının kök saldığı kıyıların arasından derin bir yarık açar. Güneş suyu birkaç dakikalığına aydınlatır sonra aydınlık ölür ve nehir her zamankinden daha da çok kararır. Nehrin dönemece dek bitmeyen devinimi ve susmayan bir mırıltı.

Kimi zaman Varoms'un yanındaki dik patikadan inip demiryolunu ve Berglund'un otlağını geçerek nehrin bizim tarafa yakın, görece alçak olan yakasında yüzmeye giderdik. Nehir kıyısında, üzerinden suya atladığımız tahta bir sal bağlı dururdu. Bir kez tahta salın altına girdim ve bir süre su yüzüne çıkamadım. Hiç korku duymadım. Gözlerimi açıp sallanan su bitkilerini, kendi çıkardığım hava köpüklerini, kahverengi suyu aydınlatan güneş ışığını, çamura gömülmüş taşların arasında bir balığın dolaştığını gördüm. Hiç kıpırdamadan duruyor, yavaş yavaş kendimi yitiriyordum. Sonra salın üzerinde yattığımı, su ve balgam kustuğumu, herkesin aynı anda konuştuğunu anımsıyorum.

Artık feribotun ucunda oturuyor, ayaklarımdaki yaraları ve bileklerimdeki sivrisinek ısırıklarını serinletiyordum. Birdenbire birisi beni omuzlarımdan yakalayıp geri çekti ve suratıma şiddetli bir tokat yedim. Babam öfke içindeydi. "Bu yaptığının yasak olduğunu biliyorsun. Aşağı düşebileceğini anlamıyor musun?" Bir tokat daha attı. Ağlamadım, bu yabancı insanların arasında olmazdı. Ağlamadım ama nefret doluy-

dum. Pis serseri. Her zaman döver. Onu öldüreceğim. Onu affetmeyeceğim. Eve gider gitmez onun için uygun bir ölüm şekli bulacağım. Merhamet dilenecek; ben onun korkuyla çığlık attığını duyacağım.

Ağaç gövdeleri feribota çarptı. Su mırıldandı, ben bir köşeye çekilip durdum ama görüş alanı içindeydim. Babam ağır odun parçalarıyla boğuşarak feribotun çekilmesine yardım ediyordu. Onun da çok öfkeli olduğu belliydi.

Karaya ulaştık. Su tahta döşemeleri yalıyor, arabalar karaya çıkıyor, iskele sallanıyordu. Babam feribottakilerle vedalaştı. İnsanlarla her zaman çok çabuk iletişim kurar. Balığa giden erkek çocuklar muzipçe gülüp oltalarını topladılar. Pis ineğiyle yaşlı adam yokuşu çıkmaya başladı.

Babam dost bir sesle, "Yürü bakalım, kazkafalı," dedi. Hiç kıpırdamadım, başımı öte yana çevirdim, babam dostça konuştuğu için ağlamak üzereydim. Bana yaklaşıp sırtıma dostça vurdu. "Ne denli korktuğumu anlamış olmalısın. Düşüp boğulabilirdin ve kimse farkına varmazdı." Bir kez daha dostça sırtıma vurdu. Sonra bisikletini alıp ıslak tahtaların üzerinde sürdü. Feribot görevlisi yeni yolcular alıyordu.

Babam kocaman elini uzatıp elimi tuttu. Öfkem saniyede uçup gitmişti. Korkmuştu. Bu anlaşılabilirdi. Korktuğumuz zaman öfkeleniriz. Bunu anlıyordum. Şimdi bana nazik davranıyordu. Çok kötü vurmuştu, şimdi üzgündü.

İskeleden yukarı çıkan yokuş dikti. Babamın bisikleti itmesine yardım ettim. Sıcak, tepede bir duvar gibi yükseldi. İnce kumlar hiç serinletmeksizin rüzgarla savrulup sarmallar oluşturuyordu. Babamın kara pantolonu ve çizmeleri şimdiden tozlanmıştı.

Saat onu vururken kiliseye vardık. Kilise avlusu gölgeydi. Karalar giymiş birkaç kadın mezarların üzerindeki çiçekleri suluyorlardı, hava taze biçilmiş çimen ve katran kokuyordu, sundurmanın altında hoş bir serinlik vardı. Çan çalan kilise

Cennette ve dünyada uzun bir sessizlik oldu. Babam rahatsız bir biçimde kıpırdanıp homurdanmaya başladı. Birkaç dakika sonra dışardaki kaygan zeminde hızla yaklaşan bir araba sesi duyduk. Papaz geçitten geçip oflaya poflaya geldi.

Altarın önündeki parmaklıklara vardığında dönüp kızarmış gözleriyle cemaatine baktı. Zayıftı, uzun saçlıydı, bakımlı sakalı düz çenesini zorlukla gizliyordu. Kollarını bir kayakçı gibi sallayıp öksürdü, saçları tepesine kümelenmişti, alnı kırmızıydı. Papaz "Hastayım, ateşim var. Üşüyorum." dedi. Gözlerimizde anlayışarıyordu. "Kısa bir ayin yapmama izin verildi. Komünyon vermeyeceğim. Elimden geldiğince iyi bir vaaz vereceğim. Bir ilahi söyleyeceğiz. Hepsi bu. Şimdi bir koşu odaya gidip cüppemi giyeceğim." Selam verdi ve birkaç dakika kararsız durdu, hiç kimse tepki vermeyince ağır, kalın bir kapının ardında kayboldu.

Babam oturduğu sıradan kalkmaya hazırlandı. Üzülmüştü. "Şu yaratıkla konuşmalıyım. Geçeyim." Sıradan kalktı. Bastonuna dayanarak kilise odasına gitti. Bunu kısa ve kışkırtıcı bir konuşma izledi.

Birkaç dakika sonra kilise mütevellisi göründü. Mahcup bir biçimde gülümseyerek komünyon verileceğini söyledi. Yaşlı bir meslektaşı papaza yardım edecekti.

Giriş ayini, orgcu ve kiliseye düzenli olarak gitmeyi sürdüren birkaç kişi tarafından söylendi. İkinci dizenin sonunda cüppesi ve bastonuyla babam geldi. İlahi bittiği zaman bize döndü. "Okunmuş Ekmeğin Kutsal Efendisi. Cennet ve Dünya Senin Haşmetinle Doludur. Ey Ulu Tanrım, Zafer Senin Olsun."

Böylece *İbadet Edenler*'in finali biçimlenmişti ve her zaman izlediğim ve bundan sonra da izleyeceğim bir kural bir kez daha doğrulanmıştı: *Ne olursa olsun komünyona katılacaksın.* Ziyaretçiler için bu çok önemlidir ama senin için daha da önemlidir. Bunun Tanrı için önemli olup olmadığını göre-

görevlisi kilise eşyalarının durduğu odaya giden babamı izledi. Odada içinde bir leğen ve bir teneke su olan bir dolap vardı. Babam gömleğini çıkarıp yıkandı. Sonra temiz bir gömlek ve cüppesini giydi, dik yakasını taktı. Masaya oturup kağıda ilahilerin numaralarını koyarken bir yanlışlık yapmaması için ona yardım ettim. Bu önemli görevi yaparken hiç konuşmadık, yanlış bir numara felaket olurdu.

Artık babamın yalnız bırakılması gerektiğini biliyordum. Avluya çıkıp mezar taşlarının üzerindeki yazıları okudum, özellikle çocuk mezarları bölümündekileri. Dişbudak ağaçlarının koyu renk yapraklarının üzerindeki gökkubbe bembeyazdı ve sıcak devinimsizdi. Birkaç balarısı. Bir sivrisinek. Böğüren bir inek. Ağırlık çöktü. Bir süre daldım. Uyku.

Bir kış sonu *İbadet Edenler* için hazırlık yaparken Uppland'daki kiliseleri gezdim. Çoğu zaman orgcudan anahtarı alıp ışığın dolaşmasını seyrederek kilisede birkaç saat oturdum ve filmin sonu için nasıl bir çalışma yapacağımı düşündüm. Her şey yazılıp planlanmıştı. Finalden başka her şey.

Bir pazar sabahı erkenden babama telefon edip benimle dışarı çıkmak isteyip istemediğini sordum. Annem ilk kalp krizini geçirmiş, hastanede yatıyordu, babam da kendini insanlardan soyutlamıştı. Elleri, ayakları kötü durumdaydı ve ortopedik çizmeler giyiyordu. Öz disiplini, irade gücüyle görevini sürdürüyordu. Yetmişbeş yaşındaydı.

İlkyaz başlarında puslu bir gündü. Karın üzerinde güçlü bir ışık parlıyordu. Uppsala'nın kuzeyinde küçük bir kiliseye tam zamanında gittik, düzenli olarak kiliseye giden dört kişi önümüzdeki dar sıralarda oturmuş bekliyordu. Kilise mütevellisi ve zangoç sundurmada fısıl fısıl konuşuyorlar, kadın orgcu, balkondaki org odasında ortalığı inletiyordu. Çağrı çanının yansıması sona erdiğinde daha papaz görünmemişti.

ceğiz. Eğer senin umudundan başka Tanrı yoksa, bu, o Tanrı için de önemlidir.

Gölgede bir bank üzerinde epeyce uyumuştum, çağrı çanı çalmaya başladı. Yalınayak, küçük ve çabuk adımlarla yürüyerek kiliseye girdim. Papazın karısı elimden tutarak beni yanına, vaaz kürsüsünün önündeki sıraya oturttu. Aslında org yerinde oturmayı yeğlerdim ama kadın gebeliğinin son aylarında olduğu için onu sıkıştırıp önünden geçemezdim. Birdenbire çiş yapma gereksinimi duydum ve bu rahatsızlığımın uzunca süreceğini anladım. (Aslında bu dünyada kilise ayinleri ve kötü tiyatrodan daha uzun süren başka hiçbir şey yoktur. Eğer yaşamın çok hızlı geçtiğini duyumsarsanız kiliseye ya da tiyatroya gidin. Zaman durur ve siz saatiniz bozuldu sanırsınız. Strindberg'in *Fırtına* adlı oyununda söylediği gibi "Yaşam kısadır ama sürüp giderken uzun olabilir".)

Düzenli olarak kiliseye giden herkes gibi ben de mozayiklere, triptikonlara (üç kanatlı resimler), vitray pencerelere, çarmıha gerilmiş İsa tasvirlerine, İsa'yı ve soyguncuları kanlar ve işkenceler içinde gösteren duvar resimlerine daldım. Meryem St. John'a yaslanıyordu, kadın bak işte senin annen. Günahkar Maria Magdelena. Acaba onu en son kim düzmüştü? Ölümle satranç oynayan Şövalye. Yaşam Ağacını kesen ölüm ve tepesinde ellerini oğuşturan korku içinde bir yaratık. Dansı karanlık ülkelere götüren ölüm, tırpanını bayrak gibi sallıyor, uzun bir sıra oluşturan cemaat hoplayıp zıplıyor ve soytarı arkadakilerin yaklaşmalarına yardımcı oluyor. Şeytanlar kazan kaynatmayı sürdürüyor. Günahkarlar boylu boyunca derinliklerin içine yuvarlanıyorlar. Ademle Havva çıplaklıklarını keşfediyorlar. Tanrı'nın gözüyasak ağacın arkasından bakıyor. Bazı kiliseler akvaryum gibidir. Boyasız ve resimsiz bir yer göremezsiniz. Her yerde insanlar, ermişler, peygamberler, şeytanlar, iblisler; hepsi canlıdır, gelişip büyümektedir.

Bu dünya ile öteki dünya duvarların ve kemerlerin üzerinde dalgalanır. Gerçek ve düşlem birbirine karışarak erir ve sağlam bir efsane yapısı oluşturur. Günahkar, işte yaptığın işi gör, şu köşede seni bekleyen şeyi gör, arkandaki gölgeyi gör!

Birkaç yıl Malmö'deki tiyatro okulunda öğretmenlik yapmıştım. Bir gösteri çıkaracaktık ancak hangi oyunu oynayacağımızı bilemiyorduk. Ben çocukluğumun kilise duvarlarını, tüm o resimleri düşündüm. Bir hafta boyunca öğleden sonraları oturup *Tahta Üzerinde Resim* adlı küçük bir oyun yazdım. Okulun en yakışıklı ama ne yazık ki en yeteneksiz delikanlısı (daha sonra operet bölümüne geçecekti) Şövalye'yi oynadı. Araplar dilini kestiği için dilsizdi.

Tahta Üzerinde Resim sonra *Yedinci Mühür*'e dönüştü. *Yedinci Mühür* ne iyi ne kötü bir film, ne var ki benim yüreğimde özel yeri vardır. Çünkü zor koşullarda büyük bir canlılık ve keyifle çekilmiştir. Ormanda cadının ölüm yargısının gerçekleştirildiği gecede, ağaçların arasında Rasunda'nın yüksek pencereleri bir anlık görünüp kaybolur. Kırbaçlılar alayı yeni stüdyo laboratuvarlarının yapılmakta olduğu terkedilmiş alandan geçmektedir.

Kara bir bulutun altında ölüm dansı sahnesi telaşlı bir hızla gerçekleştirildi. Çünkü aktörlerin çoğu günlük çalışmalarını tamamlayıp gitmişlerdi. Asistanlar, elektrikçiler, makyajcı ve iki yaz konuğu, ne olup bittiğini anlamadan ölüme yazgılıların giysilerine bürünmek zorunda kalmışlardı. Ses almayan bir kamera kurulmuş ve bulut yitip gitmeden önce çekim tamamlanmıştı.

Babam vaaz verirken hiçbir zaman uyuklama yürekliliğini gösteremedim. Bir Noel sabahı Sophiahemmet Hastanesinin küçük kilisesindeki ayinde bir aile dostumuz uyuyakalmıştı. Babam vaazı kesip sükunetle, "Uyan Einar, şimdi söyleyeceklerim seni ilgilendirecek," demiş, sonra sonuncunun birinci

olacağı konusunda konuşmaya başlamıştı. Einar Amca Dışişlerinde yardımcı arşivciydi ve baş arşivci olmayı düşlüyordu. Bekardı ve keman çalardı.

Amsberg Kilisesindeki törenden sonra papaz evinde kahve sunuldu. Benim yaşımda, şişman, sarı saçlı bir erkek çocuk vardı. Oscar. İğrenç bir çocuktu. Kafasının derisinde egzama vardı. Pembe benekli, şeritli, kirli bir şapka giymiş, kaşınıp duruyordu. Kafası dezenfektan kokuyordu. İkimiz çocuk odasına gönderildik. Oscar; altar, mumlar, çarmıha gerilmiş İsa, pencerelerde renkli pelur kağıtları, küçük bir org bulunan odayı bir kiliseye dönüştürmüştü. Oda keskin bir dezenfektan ve sinek ölüsü kokuyordu. Bana, "Vaaz mı dinlemek, yoksa cenaze oyunu mu oynamak istersin?" diye sordu. Odadaki dolabın içinde küçük bir çocuk tabutu vardı. Ona Tanrıya inanmadığımı söyledim. Kafasını kaşıdı, bana Tanrının varlığının bilimsel olarak kanıtlandığına ilişkin güvence verdi ve dünyanın en büyük bilim adamı olan Einstein adlı bir Rusun matematik formüllerinin derinliklerinde bir yerde Tanrının görüntüsünü algıladığını söyledi. Ben de bu tür palavraları yutmaya niyetim olmadığı karşılığını verdim. Kapıştık. Benden daha güçlüydü. Kolumu geriye bükerek beni Tanrının varlığını kabul etmeye zorladı. Canım yandı ve korktum ama yardım istemekten de çekindim. Oscar deliydi galiba. Bu tür delilerin suyuna gitmek gerekir, yoksa neler olabileceğini hiç kimse bilemez. Telaş içinde Tanrının varlığına inandığımı kabul ettim.

Benim bu itirafımdan sonra birer köşeye çekilip somurttuk. Daha sonra vedalaştık ve ayrıldık. Babam cüppesini ve yakasını paketlemişti. Şapkasını başının arkasına itti, beni kaldırıp bisikletin ön kısmına oturttu. Papazla karısı fırtına geçinceye dek beklememizi istediler, güneş koyu bir bulut içinde ama pırıl pırıldı, yağmur indirecekmiş gibi boğucu bir sıcak vardı. Babam onlara teşekkür edip gülümsedi. Yağmur-

dan kurtulabilirdik kuşkusuz. Aslında serinletici bir yağmur hoş da olabilirdi. Papazın karısı beni kocaman göğsüne bastırdı. Ter kokuyordu, şişkin karnı patlayacakmış gibiydi. Bana sarıldığında neredeyse bisikletten düşecektim. Papaz elimi sıktı. Dudakları kalındı, konuşurken tükürük saçıyordu. Oscar ortalıkta görünmüyordu.

En sonunda oradan uzaklaştık. Hiçbir şey söylenmedi, ne var ki ben babamın rahatladığını anladım. Bir yaz ilahisi mırıldanıyor, pedal çeviriyordu. Hızla yol aldık.

Djuptjärn sapağını geçince babam bir kez suya dalıp çıkmamızı önerdi. Ben de iyi fikir diye düşündüm. Eğrelti otları ve kuru sazların keskin kokusuyla dolu çayırdan geçip küçük patikaya döndük.

Göl yuvarlaktı ve dipsiz kabul ediliyordu. Patika suyun kıyısında ince bir kum şeridi sınırıyla karanlığa gömülüyordu. Soyunduk. Babam kendini suya sırtüstü attı, donmuştu. Ben daha dikkatliydim. Birkaç kulaç atıp bitkisiz, dipsiz suya daldım.

Sonra bankta oturup boğucu sıcakta kurulandık. Çevremizde böcekler uçuyordu. Babamın omuzları dik, göğsü genişti. Uzun bacakları güçlüydü, çok az kıllı büyük bir penisi vardı. Beyaz derinin üzerinde pek çok kahverengi leke bulunan kolları adaleliydi. Triptikondaki İsa gibi bacaklarının arasına oturdum. Babam kıyıda mor bir çiçek bulmuş, adının ne olduğunu merak ediyordu. Çiçeği kopardı parçaladı, anlamaya çalışıyordu. Babam kuşlara ve çiçeklere ilişkin hemen hemen her şeyi bilirdi.

Papaz evindeki bol yemeklerden sonra tok olmamıza karşın sandviçlerimizi bitirdik ve limonatayı paylaştık.

Hava kararırdı. Birkaç arı hızla sandviçlerimize saldırdı. Birden parlak suyun yüzünde sayısız halka belirdi ama hemen ardından yokoldular.

Yola koyulmaya karar verdik.

Babam dul kaldıktan sonra sık sık onu görmeye gittim, dost-

ça sohbetler ederdik. Bir gün kahyasıyla oturmuş evle ilgili bir şey konuşuyordum. Babamın koridordan ayağını sürüyerek yavaşça yaklaştığını işittik. Kapıyı vurup içeri girdi ve parlak ışık karşısında gözlerini kıstı, belli ki uykudan yeni kalkmıştı. Bize baktı, "Karin daha eve dönmedi mi?" diye sordu. Aynı anda acı hatasını anladı, mahcup mahcup gülümsedi. Annem öleli dört yıl olmuştu, bu soruyu sormakla kendini budala durumuna düşürmüştü. Bizim ağzımızı açıp bir şey söylememize zaman kalmadan yanılgısının farkına vardığını belirten bir jestle bastonunu sallayıp odasına döndü.

22 Nisan 1970'de çalışma defterimde şu not var: Babam ölüyor. Pazar günü Sophiahemmet Hastanesine onu görmeye gittim. Uyuyor ve horluyordu. Gece gündüz yanında kalan Edith, onu uyandırıp odadan çıktı. Yüzü ölmekte olan bir adamın yüzüydü ama gözleri aydınlık ve garip bir biçimde anlamlıydı. Bir şey fısıldadı ancak ne söylemek istediğini anlamak olanaksızdı. Kafası biraz karışıktı anlaşılan. Gözlerindeki anlamın birkaç kez değiştiğini görmek büyüleyiciydi: Talepkâr, soran, sabırsız, ürkek, ilişki arayan bakışlar. Gitmek için ayağa kalktığım zaman birdenbire elimi tuttu. Bir şeyler mırıldanıyordu. Bir şeyler okuyordu. Bunun hayır duası olduğunu anladım. Ölmekte olan bir baba Tanrıdan oğluna merhamet diliyordu. Bu olay çok çabuk ve çok beklenmedik bir biçimde oluverdi.

25 Nisan 1970: Babam hâlâ yaşıyor, daha doğrusu bilincini tamamen yitirmiş, yalnızca sağlam kalbi işlevini yerine getiriyor. Edith, babamın elini tutarak onunla konuşabildiği kanısında. Edith konuşuyor, babam da eliyle onu yanıtlıyormuş. Kavranılamaz ama etkileyici. Edith'le babam çocukluk arkadaşı.

29 Nisan 1970: Babam öldü. Pazar günü öğleden sonra saat dörtte yaşamı sona erdi. Acı çekmedi. Onu gördüğüm zaman neler hissettiğimi anlatmak çok güç. Tanınmayacak bir

durumdaydı, yüzü bana toplama kampındaki ölülerin resimlerini anımsatıyordu. Ölümün yüzüydü. Onu kederli bir uzaklık, ama şefkatle hatırlarım. Denizin üzerindeki dost ışığa karşın bugün Bergınan için kötü bir gün. En sonunda bana özlemini duyduğum bir lütufta bulunulmuştu. Bugün Bergınan için kötü bir gün. Hayır hasta değilim, tam tersi –ama ruhum...

Huş ağaçlarının arasından çıkıp ovaya indiğimizde sıcak tepelerin üzerinde çakan şimşekleri gördük. Ağır damlalar yoldaki tozların üzerine düşüp çizgiler ve desenler oluşturdular. Ben, "Baba biz seninle böyle dünyayı dolaşmalıyız. İkimiz," dedim. Babam güldü ve tutmam için şapkasını uzattı. Keyfimiz yerindeydi. Terkedilmiş bir köye doğru tepeyi tırmanırken dolu yağmaya başladı ve fırtına koptu, karanlık gökyüzünde şimşekler çaktı, gökgürültüleri bitmeyen bir kükremeye dönüştü. Babamla birlikte birkaç karavan ve bir arabanın bırakılmış olduğu boş bir çiftlik evine koştuk. Evin çatısı uçmuştu, bir zamanlar samanlık olan yerin altına sığındık.

Kocaman bir kalasın üzerine oturup açık kapıdan dışarıya bakmaya başladık. Bayırdaki huş ağacına iki kez yıldırım düştü. Gövdesinden dumanlar çıkıyor, yapraklar işkence içindeymiş gibi sallanıyor, kükreme yeryüzünü sarsıyordu. Babamın dizinin dibine sokuldum. Pantolonu nem kokuyordu, ıslak yüzünü koluyla sildi. Babam, "Korkuyor musun?" diye sordu. Korkmadığımı söyledim ama şöyle düşündüm: Bu belki kıyamet yıldızının denize düştüğü, meleklerin borazanlarını çaldığı Kıyamet günüydü. Tanrının varlığını inkar ederken cezalandırılacağımı düşünmemiştim, çünkü yeri kesinlikle Tanrının yanı olan babam benim gizlenmemi sağlayacaktı.

Rüzgar ansızın daha da şiddetlendi. Hava soğudu ve dişlerim çarpmaya başladı. Babam ceketini çıkarıp bana giydirdi. Ceket ıslak ama babamın ısısıyla sıcaktı. Kimi zaman dışarda-

ki manzara bir yağmur perdesinin ardında siliniyordu. Fırtına dinmişti ancak taş gibi dolu taneleri yerlerde duruyordu. Evin dışında bir göl oluşmuştu ve taşların altından dere gibi su akıyordu. Işık gri ve oynaktı, sanki gün batmadan bir akşam alacası çökmüştü. Gökgürültüsü uzaklaşıp boğuklaştı. Hava sakinleşti. Yağmur fırtınalı bir selden, düzgün akan bir dereye dönüştü.

Yola koyulduk. Evden ayrılalı epeyce zaman olmuştu, akşam yemeği saatini geçirmiştik. Yolun bir kısmı dereye dönüştüğünden bisikletle ilerlemek güçleşmişti, bisiklet ansızın kaydı. Ben bacaklarımı yukarı toplayıp çimenlik bir bayıra yuvarlandım. Babamsa yolun üzerine düştü. Ayağa kalktım, o bir bacağı bisikletin altında kalmış, başı yerde, kıpırtısız yatıyordu. *İşte babam öldü.*

Bir saniye sonra başını çevirip bir yerimi incitip incitmediğimi sordu, sonra her zamanki neşeli gülüşüyle güldü, kalktı ve bisikletini kaldırdı. Yanağında bir sıyrık vardı. Pislenmiş, ıslanmış ve çamur içinde kalmıştık, yağmur hâlâ yığıyordu. Yanyana yürüyorduk, babam rahatlamışçasına arasıra gülüyordu.

Feribot iskelesine gitmeden önce büyük bir çiftlik vardı. Babam çiftlik evinin penceresine vurdu ve telefonu kullanıp kullanamayacağını sordu. Yaşlı adam fırtınadan hattın kesildiğini söyledi. Yaşlı kadın ise bize kahve sundu, benim soyunmam gerektiğine kesin karar verip bedenimin her yanını sert bir havluyla ovdu. Sonra bana keten bir don, gecelik gömleği, hırka, bir çift yün çorap verdi. İlkin kadın giysileri giymeyi reddettim, babam ters ters bakınca söz dinlemek zorunda kaldım. Yaşlı adam da babama bir pantolon verdi. Babam cüppesini giyip üzerine deri bir ceket geçirdi. Onların üstü kapalı arabalarıyla akşam alacasında Varoms'a vardık.

Giysilerimizi görünce herkes güldü.

Aynı akşam, ağabeyim ve yaşıtı iki arkadaşı sihirli bir halıyla Misyoner Evinin penceresinden uçup ormanın derinliklerine daldılar. Bu komployu kuranlar, çocuk odasının bitişiğindeki daracık odada iki yatağı birleştirmişler uyuyorlardı. Bana sert bir biçimde yatağımdan kalkmamam ve kıpırdamamam söylendi.

Benim bu geziye katılmam olanaksızdı çünkü çok küçüktüm. Ayrıca sihirli halının üçten fazla kişi alıp almayacağı belli değildi. Yarı açık kapıdan fısıl fısıl konuşmalar, bastırılmış kahkahalar duyuyordum. Uzaklarda gök gürlüyor, çatıda yağmur hışırdıyordu. Kimi zaman sessizce çakan şimşekler odayı aydınlatıyordu.

Daha sonra pencerenin açıldığını duyduğumu net olarak anımsıyorum. Sihirli halı pencereden sundurmanın çatısına atıldı. Uçuşa çıkanlar halının ardından çatıya tırmandılar. Şiddetli bir rüzgar evin duvarlarını çatırdattı, yağmur çoğaldı. Dayanamayıp bitişik odaya koştum. Oda boştu, pencereler açıktı, perdeler hava akımında sallanıyordu. Çakan bir şimşek kareli bir halının üzerinde ormanda süzülen ağabeyimle arkadaşları Bengt ve Sten Frykholm'u aydınlattı.

Ertesi sabah yorgun ve sessizdiler. Aileyle birlikte sabah kahvaltısı ederken bu uçuş konusunu açmayı denediğimde ağabeyimin gözdağı veren bakışlarıyla susturuldum.

–25–

Aralık ayında bir pazar günü Hedvig Eleonora Kilisesinde Bach'ın *Noel Oratoryosunu* dinliyordum. Öğle sonrasıydı. Bütün gün kar yağmıştı, usul usul ve rüzgarsız. Sonra güneş açtı.

Kemerli çatının altında solda bir yerde oturuyordum. Altın titreşimleriyle güneş ışığı, kilisenin karşısındaki papaz evinin dizi dizi pencerelerinde yansıyan kemerin iç yüzünde figürler ve desenler oluşturuyordu. Dik giren ışık parlak oklar gibi kubbenin içine saplanıyordu. Altarın yanındaki vitray pencere birkaç saniye yandı, tutuştu. Sonra söndü. Soluk kırmızının, mavinin ve yaldızlı kahverenginin sessiz bir patlaması. Koral, kararan kilisenin içinde gizli gizli dolaştı. Bach'ın dindarlığı bizim inançsızlığımızın işkencesine şifa oluyor. Duvarda titreşen tedirgin ışık desenleri, aşağı yukarı hareket edip hafifledi ve yokoldu. D Minör trompetler Kurtarıcıya coşkulu çığlıklar attılar. Yumuşak gri mavi bir ışık kiliseyi ani bir sükunetle doldurdu. Sonsuz bir sükunet.

Hava soğumuştu, sokak lambaları henüz yanmamıştı. Ayaklar altında kar kütürdüyordu. Soluğum buharlaşıyordu. Noelden bir ay önce için sert bir soğuk. Nasıl bir kış geçirecektik? Katlanılması zor olacaktı. Bach'ın korali içimde hâlâ renkli bir tül gibi uçuşuyor, eşiklerden ve açık kapılardan içeri girip çıkıyordu: Coşku.

Bir anlık bir taşkınlık içinde pazar gününün sessizliğine gömülmüş Storgatan'dan geçip papaz evine giriyorum. Papaz evi tıpkı elli yıl öncesindeki gibi, temizleme tozu ve kutsallık kokuyor.

Büyük ev suskun ve terkedilmiş. Kar üzerindeki ışıklar salonun tavanında deviniyor, annemin odasında masa lambası yanıyor. Yemek odası karanlık. Birisi başını öne doğru eğip kiler geçidinden aceleyle yürüyor. Biraz uzaktan hafif sesler duyuluyor, kadın sesleri –sakin bir konuşma uğultusu– kaşıklar hafifçe porselene değip tıkırdıyor. Bir pazar öğleden sonra, mutfak masasının başında kahve içilen saat.

Paltomu ve ayakkabılarımı çıkarıp yemek odasının yeni cilalanmış, gıcırdayan parkelerinin üzerinde yürüyorum. Annem masasının başına oturmuş, gözlüğü burnunun üzerinde, güncesinin üzerine eğildiği için henüz ağarmamış saçları biraz dağınık, ince bir dolmakalemle yazıyor. El yazısı düzgün, sağa yatık, ama mikroskobik. Masada duran sol elinin üzerinde birbirleriyle çaprazlama kesişen mavi damarlar var. Parmakları kısa ve güçlü. Ağır evlilik yüzüklerinin arasında bir pırlanta parlıyor. Tırnakları kısa kesilmiş, kenarlarındaki etler bakımsız.

Hızla başını çeviriyor ve benimle göz göze geliyor. (Bu anı ne çok özlüyorum. Annem öldüğünden beri hep bu anı özlüyorum.) Biraz resmice gülümsüyor, anında defterini kapatıp gözlüğünü çıkarıyor. Uslu bir oğul gibi alnını, sol gözünün yanındaki kahverengi beni öpüyorum.

"Biliyorum, seni rahatsız ediyorum. Bu, annenin kendine ayırdığı özel vakit. Babam akşam yemeğinden önce odasında dinleniyor, ve sen, anne, okuyor ya da günceni yazıyorsun. Az önce kilisede Bach'ın *Noel Oratoryosunu* dinliyordum. Nefisti, ışık da çok güzeldi. Hep şunu düşündüm: Şimdi denemenin tam sırası. Bu kez başarılı olacak."

Annem gülümsüyor. Sanıyorum biraz alaycı. Ne düşündü-

günü biliyorum! Tiyatroya giderken sık sık Storgatan'ın önünden geçtin. O zaman gelip bizi görmeyi çok ender düşündün ya da hiç düşünmedin. Doğru, sizi görmeyi düşünmedim sanıyorum. Ben bir Bergman'ım. Rahatsız etmeyeyim, kimseyi sıkıntıya sokmayayım, ayrıca her seferinde çocuklar konusu açılır. Bense çocuklarımdan sözedemem, çünkü onları hiç görmüyorum. Sonra o duygusal şantajlar: Benim için yap! Hatırım için. Öfkelenme anne: Bütünkartlarımızı masaya koyup açmayacağız. Hiç gereği yok. Yalnız birkaç dakika şu eski koltukta oturayım. Birbirimizle konuşmamız bile gerekmez. Keşke günceni yazmayı sürdürsen –çamaşır makinesi. Bir çamaşır makinesi alacaktım. Öyle değil mi? Tanrı aşkına! Zaman zaman anneme bir çamaşır makinesi gerekli diye düşündüm, tabii hep düşüncede kaldı.

Annem ayağa kalkıyor, hızlı hızlı (hep küçük adımlarla) yemek odasına doğru yürüyüp karanlıkta kayboluyor, bir şeyler karıştırdığını işitiyorum sonra dönüp yuvarlak masadaki lambayı yakıyor, kırmızı yatak örtüsünün üzerine uzanıyor ve gri şalıyla örtünüyor.

Özür dilermişçesine, "Hâlâ yorgunum," diyor.

"Anne, sana önemli bir soru sormak istiyorum. Sanıyorum 1980 yazında, Farö'deki çalışma odamda oturuyordum. Yağmur yağıyordu. Yumuşak, sakin bir yaz yağmuru, bütün gün dinmeyecekmiş gibi. Artık böyle yağmurlar yağmıyor. Okuyor ve yağmuru dinliyordum. Sonra seni, annemi çok yakınımda hissettim. Tam yanımda. Elimi uzatsam, elini tutabilirdim. Uyuyup kalmış değildim, bundan kesin olarak eminim, bu doğaüstü bir olay da değildi. Senin odada benimle birlikte olduğunu biliyordum yoksa yalnızca düşlemledim mi? Anlayamıyorum. Şimdi bunu sana soruyorum."

Beni dikkatle süzen annem, başını çeviriyor, uzanıp aldığı yeşil kareli küçük bir yastığı karnına dayıyor.

Sükunetle, "Sanırım ben değildim," diyor. "Hâlâ çok yorgunum. Benden başka birisi olmadığına emin misin?"

Başımı sallıyorum. Kederliyim, fazla ileri gitmişim gibi bir duygu içindeyim.

"Dost olmuştuk, değil mi? Ana oğul arasındaki o eski rol dağıtımı bitmiş, dost olmuştuk, değil mi? Açık açık konuşmuştuk. Yoksa bunu yapmadık mı? Yaşamın anlaşılabilir oldu mu? Birazcık olsun yaşamını anlayabildim mi? Yoksa dostluğumuz bir hayal miydi? Hayal? Burada içim karmakarışık ve kendimi kınayarak oturduğumu sanmıyorum. Hayır. Ama ya dostluk? Roller değişmemiş miydi? Yalnızca replikler mi yeniden yazılmıştı? Oyun benim koşullarımda oynandı. Ya sevgi? Biliyorum biz aile içinde sevgiden sözetmeyiz. Babam kilisede Tanrı sevgisinden sözeder. Ya evde biz bizeyken? Biz bu parçalanmış yürek ve baskı altına alınmış nefretle nasıl başettik?"

"Bunları başkasıyla konuşman gerek. Ben çok yorgunum."

"Kiminle? Kendimle bile konuşamıyorum. Sen artık yorgunsun, bu anlaşılabilir. Ben de bedenimde ve sinirlerimde kuru bir yorgunluk hissediyorum."

"Artık git, kendini oyala, yeni oyuncaklarınla oyna. Hayır, ben her dakika okşanmaktan hoşlanmıyorum. Çok sokulgansın. Bir kız gibi davranıyorsun."

"Bir keresinde, anne, anneannemin seni hiçbir zaman kabul etmediğini söylemiştin. Anneannem tüm sevgisini ölen en küçük çocuğuna vermiş. Peki sen kimi sevmiştin?"

Annem başını masanın üzerindeki lambadan gelen ışığa çeviriyor. Tanıdığım karanlık bakışını görüyorum. İnsanın gözünü kaçıramadığı ve katlanamadığı bir bakış.

Hızla ve zor denetleyebildiğim korku dolu bir ürpermeyle "Biliyorum," diyorum. "Çiçekler büyüdü. Sarmaşıklar boy attı, yeni filizler yeşilleniyor. Çiçekler büyüdü. Ya *biz*? Neden her şey bu denli acı oldu, bu bir Bergman felci miydi? Ya da başka bir şey mi?

Ağabeyimin neden olduğu bir üzüntüyü anımsıyorum. Sen, anne, bu odadan çıkıp salondan geçtin. Biz salondaydık, sola doğru sendeledin. Rol yaptığını düşündüm, fazla abartılmış buldum, inandırıcı değildin. Bize yüz yerine mask mı verilmişti? Duygu yerine panik mi? Sevgi ve bağışlama yerine utanç ve suç mu verilmişti?"

Annem elini saçlarına götürüyor, bakışı karanlık ve sakin. Göz kapaklarının bile hareket ettiğini sanmıyorum.

"Ağabeyim neden sanki felç oldu? Kızkardeşim neden bastırılmış bir çığlığa dönüştü? Ya ben neden bedenim içinde hiçbir zaman iyileşmeyen iltihaplı bir yarayla yaşadım? Başkalarını suçlamak istemiyorum. Borç hesabı çıkarmıyorum. Yalnızca bu kırılgan toplumsal saygınlığın ardında acımızın neden bu denli korkunçlaştığını bilmek istiyorum. Ağabeyim ve kızkardeşim bu denli ilgi, destek ve güvene karşın ne denli böylesine korkunç etkilendiler? Ben neden bu denli uzun bir süre normal insan ilişkileri kuramadım?"

Annem doğrulup oturuyor, uzaklara bakıp derin bir soluk alıyor. Sol işaret parmağında bir yara bandı olduğunu görüyorum. Yatağının yanındaki sehpanın üzerinde altın bir kol saati işgüzar bir biçimde tıkırdayıp duruyor. Annem birkaç kez yutkunuyor.

"Her duygu, her hareket, her bedensel rahatsızlık, kullandığım her sözcük için büyük bir depo dolusu açıklamam var. İnsan anlayışla başını eğiyor. Böyle olması gerekliydi: Gene de bu yaşam uçurumuna boylu boyunca düşüyorum. Kulağa belki çok görkemli geliyor, yaşam uçurumuna boylu boyunca düşmek. Bu uçurum bir gerçek, ayrıca da dipsiz. İnsan bu taşlı derede ya da suyun yüzünde kendini öldüremiyor bile. Anne, sana sesleniyorum, her zaman yaptığım gibi. Ateşim olduğu geceler. Okuldan döndüğüm zaman. Geceleri, arkamdan beni kovalayan bir hayaletle hastanenin parkında koştuğum zaman. Farö'deki o yağmurlu öğleden sonra seni tutmak için

elimi uzattığım zaman. Bilmiyorum. Hiçbir şey bilmiyorum. Bu başımıza gelenler nedir? Bununla başedemeyeceğiz. Doğru, yüksek tansiyonum var. Aşağılanıp yerden yere vurulduğum zamandan bu yana. Yanaklarım yanıyor ve birisinin uluduğunu duyuyorum, sanıyorum ben kendim uluyorum.

Şimdi kendime hakim olup sakinleşmeliyim. Bu buluşma hiç de düşündüğüm gibi geçmedi. Biraz hüzünlenecektik ve sakin sakin bu gizlerden sözedecektik. Sen, beni dinleyip açıklamalar yapacaktın, anne. Her şey Bach'ın koralindeki gibi açık ve kusursuz bir biçim alacaktı. Neden biz, annemiz babamızla içli dışlı olmadık, neden o samimi *sen*'i hiç kullanmadık? Neden biz annemiz ve babamızla o uzaklaştıran gramer saçmalıkları içinde konuştuk.

Senin günceni banka kasasında bulduk, anne. Sen öldükten sonra babam her gün güçlü bir büyüteçle oturup mikroskobik ve yer yer kısaltılmış yazıları okumaya çalıştı. Babam yavaş yavaş, elli yıl evli olduğu kadını hiç tanımadığını anladı. Neden günceni yakmadın? Planlanmış bir öç alma. Belki? Bak şimdi ben konuşuyorum ve sen bana ulaşamıyorsun. Sana içimin en derinindeki şeyleri söylüyorum, bana suskunlukla ve hiçbir şey söylemeyerek karşılık veremezsin. Her zaman yaptığın gibi hiçbir şey söylemeden duramazsın. Sana yalvardığım, öfkelendiğim, ağladığım zamanlardaki gibi."

Artık annemin yokolmaya başladığını farkettim. Şalın altındaki bacakları yokolmuştu, soluk yüzü boynundan ayrılmış, başı perdelerin önünde dalgalanıyordu, gözleri yarı kapalıydı. Karanlık bakışı içe dönmüştü. Yara bandlı işaret parmağı, altın saatin ucunda kıpırtısız duruyordu. İncecik bedeni yatak örtüsünün desenleri içinde eriyordu. Kendimi zorladım, ama pek büyük bir zorlanma sayılmazdı.

"Kavga etmiştik. Sen yüzüme tokat atmıştın. Ben de sana vurmuştum Neden kavga etmiştik? Korkunç hesaplaşmalar, çarpılan kapılar, öfkeli gözyaşları. Neden kavga ederdik? Ba-

bam hastanedeyken ettiğimiz kavgadan başka hiçbirinin nedenini anımsamıyorum. Kıskançlıktan mıydı, iletişim mi arıyordukya da yalnızca yetiştirilmemizden dolayı mı? Barışmalarımızı anımsıyorum, hoş bir rahatlama. Ya o yalanlar?"

Mutfaktan hafif bir ringa balığı kızartması kokusu geliyordu. Babam çalışma odasında öksürüyordu. Öğlen uykusundan kalkmış, elinde bir sigarello ve İbrani gramer kitabıyla çalışma masasının başına oturmuştu.

Birkaç yıl önce annemin yüzünün kısa bir filmini yaptım. 8 milimetrelik bir kamera ve özel mercekler kullandım. Babam öldüğü zaman aile fotoğraflarının albümlerini çalmıştım. Elimde epeyce malzeme vardı. Film annemin yüzüne ilişkindi. "Karin'in yüzü." Üç yaşından başlayarak son kalp krizinden birkaç ay önce pasaportu için çekilen fotoğrafa değin.

Günler boyu genişleten ve daraltan özel bir mercekle yüzlerce fotoğraf inceledim. Yaşlanmakta olan babasının gurur duyduğu en sevgili çocuğu, sevimli ve kendini beğenmiş. Rosa Teyze'nin kız okulunda arkadaşlarıyla. Yıl 1890. Tedirginlikle kıvranan bir kız. İşlemeli geniş bir önlük giymiş. Arkadaşlarının önlükleri yok. Kilise üyeliğine kabul edilme töreninde ise üzerinde pahalı ve işlemeli Rus modası bir bluz var, bir Çehov kızı, özlem dolu ve gizemli. Üniformalı genç bir hemşire; kararlı ve kendine güvenen bir meslek kadını. 1912'de Orsa'da çekilmiş nişan fotoğrafı: Nişanlısı ilk papaz üniformasıyla masada oturmuş kitap okuyor. Annem de masanın başında oturuyor, el işini önüne koymuş. Bir örtü işliyor. Yavaşça eğilmiş kameraya bakıyor, tepeden gelen ışık koyu renk ve kocaman açık gözlerini gölgeliyor. Aynı cephede olmayan iki yalnız insan. İkinci fotoğraf dokunaklı, annem yüksek bir koltukta ve önünde kocaman bir köpek. Neşeyle gülüyor (annemin güldüğü çok az fotoğraftan biri). Özgür, yeni evli.

Hälsinge ormanları içinde küçük bir papaz evi, annemle kendi sözleriyle "sevgili papazı" arasındaki nefretten henüz eser yok. İlk gebelik. Annem babamın omzuna yaslanmış, biraz yorgun, babam gururla gülüyor, koruyucu bir ifade taşıyor, aslında pek koruyucu da değil, ama yeterince koruyucu. Annemin çok öpüşmekten dudakları şişmiş gibi, gözleri buğulu, yüzü yumuşak ve açık.

Sonra Stockholm fotoğrafları geliyor. Östermalm'in sakin bir sokağında, güneşli bir apartmanda bakımlı çocuklarıyla hoş bir çift. Saçlar bakımlı, iyi giyinilmiş, gözler maskeli, gülümseme resmi, mücevherler güzel; hayat dolu, sevimli. Rollerini benimsemişler ve coşkuyla oynuyorlar.

Annemin gülen bir başka fotoğrafı. Varoms'da verandanın basamaklarında beni kucağına almış oturuyor, en fazla dört yaşındayım, ağabeyim parmaklıklara dayanmış, sekiz yaşında. Annem, açık renk sade bir keten elbise giymiş, sıcağa karşın ayaklarında sağlam çizmeler var. Beni iki eliyle karnımın üzerinden sımsıkı kavramış. Annemin elleri kısa, güçlü, tırnakları kısa kesilmiş ve çevresindeki etleri dişlenmiş. En iyi hatırladığım şey avcundaki derin yaşam çizgisiyle ince ve yumuşak elleri. Damarlarla örülmüş elleri. Çiçekler, çocuklar, hayvanlar. Sorumluluk, ilgi, güçlülük. Kimi zaman şefkat. Sonu gelmeyen görevler.

Fotoğrafları gözden geçirmeyi sürdürüyorum. Annem giderek kalabalık aile fotoğraflarında daha az görülmeye başlıyor. Bir ameliyat geçirmiş, rahim ve yumurtalıklar alınmış. Şık bir elbise içinde, ışık çok fazla geldiği için biraz gözlerini kısmış, gülümsemesi artık gözlerine ulaşmıyor. Gene fotoğraflar. Annem saksıya bir bitki diktikten sonra doğruluyor. Elleri toprak içinde ve kararsızca aşağıya sarkmış. Yorgun ve sanırım kaygılı. Artık babamla yalnız kalmışlar. Çocuklar ve torunlar uzaklaşmış. Çocuklar birer Bergman. Rahatsız etmemeli. Karışmamalı.

İşte en son fotoğraf. Pasaport için çekilmiş. Annem seyahat, tiyatro, kitap, sinema ve insan severdi. Babam seyahatten, beklenmedik ziyaretlerden ve yabancılardan nefret ederdi. Hastalığı ilerledikçe daha da içine kapandı, sarsaklaştığı, başı sallandığı ve güçlükle yürüdüğü için utanır olmuştu. Annem giderek daha çok tutsaklaşmıştı. Zaman zaman evden uzaklaşıp İtalya'ya gidiyordu. Pasaportunun süresi bitmişti veyenilenmesi gerekiyordu. Kızı evlenmiş, İngiltere'ye yerleşmişti. Pasaport fotoğrafı. Annem iki kalp krizi geçirmişti. Sanki yüzünde soğuk bir rüzgar esmiş ve yüz çizgilerini parçalamış. Gözlerine perde inmiş. Her zaman okumayı çok sevmesine karşın artık okuyamıyor. Kalbi zayıf, kanı iyi pompalamıyor. Alnının üzerindeki saçlar arkaya fırçalanmış ve çelik grisine dönüşmüş, dudaklarında tereddütlü bir gülümseme var. Fotoğrafçılara gülümsememiz gerekir. Yumuşak yanakları sarkmış, kırışmış, buruşmuş, dudakları kurumuş.

Noelden bir ay önce bir pazar öğleden sonra Hedvig Eleonora Kilisesindeydim. Kemerli yapıda ışığın yansımalarını gördüm ve bu yansımalar beni üçüncü kattaki apartman dairesine götürdü. Orada annemi güncesinin üzerine eğilmiş buldum, kendisiyle konuşmama izin verdi.

Anında tutarsızlaşıp gömdüğümü sandığım şeyleri sordum.

Onu hesaplaşmaya çağırdım, suçladım. Annem yorgunluktan yakındı. Son zamanlarda hep yorgunluktan yakınıyordu. Şimdi zayıflamış ve güçlükle görülebilir olmuş. Yitirdiğim ya da hiçbir zaman benim olmayan şeyleri değil, sahip olduğum şeyleri düşünmeliyim. Hazinemi toplayacağım, bazıları özel bir ışık saçıyor.

Kısacık bir an için annemin yaşamının fiyaskosuyla karşılaştığı zamanki acısını kavrıyorum. O babam gibi kendini aldatamazdı. İnançsızdı. Sorumluluğunu üstlenecek ölçüde

güçlüydü, sorumluluk payının kuşkulu olduğu zamanlarda bile. Onun hiç istemeden yaptığı tiyatro gösterileri, hiçbir zaman içgörüsünü karartmadı. Bu içgörü onun yaşamının felaketini açığa çıkardı.

Yani ben, burada oturmuş onu işlemediği suçlarla suçluyordum. Yanıtı olmayan sorular soruyordum. Projektörümü ayrıntıların ayrıntıları üzerine çevirmiştim.

İnatla nasıl ve neden diye soruyordum. Kibirli zekamla annemle babamın dramının ardında bir an için anneannemin soğuk gücünü gördüm. Genç bir kadın yaşlanmakta olan bir erkekle evlenmişti ve adamın hemen hemen anneannemyaşlarında üç oğlu vardı. Evlendikten kısa bir süre sonra kocası ölmüş, anneannemi beş çocukla bırakmıştı. *Anneannem* neleri baskı altına almak ve yoketmek zorunda kalmıştı?

Çözüm belki basitti ama giz olduğu gibi kalmıştı. Kesin olarak gördüğüm şey şu: Ailem iyiniyetli ama kalıtımsal olarak aşırı talepler ve korkunç bir suçluluk duygusu mirası devralmış insanlardan oluşuyordu ve onlara çok yüklenilmişti.

Annemin güncesinde Temmuz 1918 tarihini aradım. Şunları yazmıştı:

> "Birkaç haftadır yazamayacak kadar hastaydım. Erik de ikinci kez İspanyol gribi geçirdi. 14 Temmuz Pazar sabahı oğlumuz doğdu. Doğar doğmaz ateşi çok yükseldi ve ciddi bir ishal oldu. Büyük kırmızı burnuyla küçük bir iskelete benziyor. İnatla gözlerini açmayı reddediyor. Hastalığımdan dolayı birkaç gün sütüm olmadı. Bu yüzden acele olarak hastanede vaftiz edildi. Adı Ernst Ingmar. Annem onu Varoms'a götürdü, bir sütanne buldu. Pratik sorunlarımızı çözmekte gösterdiği yetersizlikten dolayı annem, Erik'e çok acımasız. Erik ise annemin özel yaşamımıza karışmasından rahatsız oluyor. Ben burada çaresiz ve mutsuz yatıyo-

rum. Yalnızken kimi zaman ağlıyorum. Ya çocuk ölürse. Annem Dag'a bakacağını ve benim mesleğime dönmem gerektiğini söylüyor. Erik'le benim, en kısa zamanda, Erik o korkunç nefreti içinde yeni bir çılgınlık düşünmeden ayrılmamızı istiyor. Erik'i terketmeye hakkım olduğunu sanmıyorum. Erik aşırı heyecanlı ve tüm yaz boyu sinirleri çok bozuktu. Annem onun rol yaptığını söylüyor, ben buna inanmıyorum. Hiç inanç duymaksızın Tanrıya dua ediyorum. Kişinin tek başına elinden geldiğince yaşamını düzenlemesi gerekiyor."

Farö 25.9.1986

Kronoloji

Hazırlayan:
Peter Cowie

1918 Ernst Ingmar Bergman 14 Temmuz'da Uppsala'da (İsveç) doğdu. Babası Erik (Stockholm'de Hedvig Eleonora Kilisesinde papaz), annesi Karin (evlenmeden önceki soyadı Akerblom).

1920 Aile Villagatan 22, Östermalm'e (Stockholm) taşınır.

1922 Margareta (Ingmar'ın kızkardeşi) doğar.

1924 Baba Sophiahemmet Kraliyet Hastanesi Kilisesine vaiz papaz olarak atanır.

1934 Baba Hedvig Eleonora Kilisesine cemaat papazı olarak atanır ve aile Storgatan 7, Stockholm'e yerleşir.

IB (Ingmar Bergman) Östermalm'de Palmgren Okuluna başlar. *Cinnet/ İşkence* (Hets) filminin senaryosunu bu okuldan esinlenerek yazmıştır.

Yazın Thüring'de (Almanya) bir ay geçirir ve İsveç'e dönerken Berlin'e uğrar.

1937 Mezuniyet sınavını verir.

1938 Strangnäs'ta kısa bir süre zorunlu askerlik görevi yapar.

Stockholm Üniversitesine başlar.

(Mayıs) Mäster–Olofsgarden'de ilk kez oyun sahnelemeye başlar: YABANCI BİR LİMANA DOĞRU (Vane), MUTLU PETER'İN YOLCULUĞU (Strindberg), MAVİ KUŞ/L'Oiseau blen (Maeterlinck), OLOF HOCA (Strindberg).

1939 İsveç Kraliyet Tiyatrosuna kabul edilmeyen bir başvuruda bulunur. Stockholm Operasında yapım yardımcılığı görevine başlar.

1940 Stockholm Üniversitesinden ayrılır.

MACBETH (Shakespeare), Mäster–Olofsgarden, Stockholm.

PELİKAN (Strindberg) Öğrenci Tiyatrosu, Stockholm.

1941 BİR YAZ GECESİ DÜŞÜ (Shakespeare), Belediye Tiyatrosu.

HAYALETLER SONATI (Strindberg), Stockholm Belediye Tiyatrosu.

1942 Carl Anders Dymling, Svenks Filmindustri'nin başına atanır.

(Mayıs) PALYAÇO BEPPO (Else Fisher), Halk Parkı, Stockholm.

(Eylül) PUNCH'UN ÖLÜMÜ (kendi oyunu), Öğrenci Tiyatrosu, Stockholm.

Stina Bergman tarafından Svensk Filmindustri'ye çağrılır.

1943 (Ocak) Svensk Filmindustri'nin senaryo bölümünde çalışmaya başlar.

(Mart) Else Fisher ile evlenir.

TIVOLI (Hjalmar Bergman, akrabalıkları yok), Öğrenci Tiyatrosu, Stockholm.

UYANMADAN HEMEN ÖNCE (Bengt Olof Vos), Öğrenci Tiyatrosu, Stockholm.

BEN KİMİM? (Carl Erik Soya), Öğrenci Tiyatrosu,

Stockholm.

U-BOAT 39 (Rudolf Värnlund), Oyun Yazarları Stüdyosu, Stockholm.

NIELS EBBESEN (Kaj Munk), Oyun Yazarları Stüdyosu, Stockholm.

(Aralık) Kızı Lena doğar.

1944 (Şubat-Mayıs) IB'nin ilk senaryosu kabul edilir: *Cinnet/İşkence*. Filmi Alf Sjöberg yapar.

OYUNEVİ (Hjalmar Bergman), Oyun Yazarları Stüdyosu, Stockholm.

BAY SLEEMAN'IN VARIŞI (Hjalmar Bergman), Oyun Yazarları Stüdyosu, Stockholm.

(Nisan) Helsingborg Kent Tiyatrosunun başına getirilir.

(Eylül) LADY ASCHEBERG (Brita von Horn/ Elsa Collin), Helsingborg Kent Tiyatrosu.

(Ekim) BEN KİMİM? (Carl Erik Soya), Helsingborg Kent Tiyatrosu.

(Ekim) *Cinnet/ İşkence* gösterime girer.

(Kasım) MACBETH (Shakespeare), Helsingborg Kent Tiyatrosu.

1945 (Şubat) SCAPIN, PIMPEL VE KASPER (kendi oyunu), Helsingborg Kent Tiyatrosu.

(Şubat) BİR SAGA (Hjalmar Bergman), Helsingborg Kent Tiyatrosu.

(Nisan) AHLAKI YUMUŞATALIM (Sune Bergström), Helsingborg Kent Tiyatrosu.

(Temmuz) *Kriz*'in (Cris) çekimi başlar.

(Eylül) JACOBOWSKY VE ALBAY (Franz Werfel), Helsingborg Kent Tiyatrosu.

(Kasım) KUDUZ (Olle Hedberg), Helsingborg Kent Tiyatrosu.

(Kasım) PELİKAN (Strindberg), Malmö Kent Tiyatrosu.

Else Fisher'den boşanır.

Ellen Lundström ile evlenir.

Kızı Eva doğar.

1946 (Şubat) *Kriz* gösterime girer.

(Mart) REQUIEM (Björn-Erik Höijer), Helsingborg Kent Tiyatrosu.

Terrafilm'e katılır, Lorens Marmstedt ile çalışmaya başlar.

(Yaz Mevsimi) *Aşkımıza Yağmur Yağıyordu* (Det regnar pa var Kärlek) filmini yapar.

(Eylül) RAKEL VE YERGÖSTERİCİ (kendi oyunu), Malmö Kent Tiyatrosu.

(Sonbahar) Göteborg Kent Tiyatrosunda sanat yönetmeni olarak çalışmaya başlar.

(Kasım) CALIGULA (Albert Camus), Göteborg Kent Tiyatrosu.

(Kasım) *Aşkımıza Yağmur Yağıyordu* gösterime girer.

Oğlu Jan doğar.

1947 *Yüzü Olmayan Kadın*'ın (Kvinna Utan Ansikte) senaryosunu yazar (Yön. Gustaf Molander).

JACK OYUNCULAR ARASINDA'yı yazar.

(Ocak) GÜN ÇABUK BİTER (kendi oyunu), Göteborg Kent Tiyatrosu.

(Mart) SİHİR/ Magic (G.K. Chesterton), Göteborg Kent Tiyatrosu.

Strindberg'in radyoya uyarlanan iki oyununu yönetir: ATEŞLE OYNAMAK ve HOLLANDALI.

(İlkbahar) *Hindistan'a Giden Gemi* (Skepp till Indialand) filmini yapar.

(Eylül) *Hindistan'a Giden Gemi* gösterime girer.

(Ekim) BENİ KORKUTMAK İÇİN (kendi oyunu), Göteborg Kent Tiyatrosu.

(Sonbahar) *Cehennemi Karanlıkta Müzik*'i (Musik I mörker) yönetir.

1948 İkizler, Anna ve Mats doğar.

(Ocak) *Cehennemi Karanlıkta Müzik* gösterime girer.

(Şubat) DUBALI KÖPRÜ ÜZERİNDE DANS (Björn – Erik Höijer), Göteborg Kent Tiyatrosu.

(Mart) MACBETH (Shakespeare), Göteborg Kent Tiyatrosu.

(İlkbahar) *Liman Kenti* (Hamnstad) filmini yapar.

(Eylül) HIRSIZLAR BALOSU/ Le Bal des voleurs (Jean Anouilh), Göteborg Kent Tiyatrosu.

Eva'nın (Yön. Gustaf Molander) senaryo yazımına katılır.

(Ekim) *Liman Kenti* gösterime girer.

(Kasım) *Zindan* (Fängelse) filmini yapar.

(Kasım) Radyo oyunu BİR ANNENİN AŞKI (Strindberg).

(Aralık) SONUÇ SIFIR (kendi oyunu), Helsingborg Kent Tiyatrosu.

1949 (Ocak – Şubat) *Susuzluk*'u (Törst) yönetir.

(Şubat) YABANIL BİR KUŞ (Jean Anouilh) Göteborg Kent Tiyatrosu.

(Mart) ARZU TRAMVAYI (Tennessee Williams), Göteborg Kent Tiyatrosu.

(Mart) *Zindan* gösterime girer.

SONUÇ SIFIR'ın radyo uyarlaması.

(Temmuz – Ağustos) *Neşeye Doğru* (Till glädje) filmini yapar.

Gun Hagberg ile üç aylığına Paris'e gider.

(Ekim) *Susuzluk* gösterime girer.

Göteborg Kent Tiyatrosuyla sözleşmesi iptal edilir.

1950 *Kent Uyurken*'in (Medan Staden Sover) snopsisini hazırlar (Yön. Lars-Erik Kjellgren).

(Şubat) *Neşeye Doğru* gösterime girer.

(Şubat) İLAHİ SÖZLER (Don Ramon de Valle-Inclán), Göteborg Kent Tiyatrosu.

(Nisan-Haziran) *Yaz Oyunları*'nı (Sommarlek) çeker.

(Temmuz-Ağustos) *Burda Böyle Şey Olmaz*'ı (Sant händer inte här) çeker.

(Ekim) ÜÇ KURUŞLUK OPERA (Brecht), Intima Theatre, Stockholm.

(Ekim) *Burda Böyle Şey Olmaz* gösterime girer.

(Aralık) BİR GÖLGE (Hjalmar Bergman) ve MEDEA (Jean Anouilh), Intima Theatre, Stockholm.

Ellen Lundström'den boşanır.

1951 *Boşanma*'nın (Fraanskild) senaryosunu yazar (Yön. Gustaf Molander).

Gun Hagberg ile evlenir.

(Nisan) AYDINLATILMIŞ KULÜBE (Björn-Erik Höijer), Kraliyet Dram Tiyatrosu, Stockholm.

(Mayıs) Oğlu Ingmar doğar.

(Mayıs) KENT (kendi oyunu), Olof Molander yönetir (radyo oyunu).

(Ekim) *Yaz Oyunları* gösterime girer.

(Kasım) DÖVME GÜL/ The Rose Tattoo (Tennessee Williams), Norrköping Kent Tiyatrosu.

İsveç'te Stüdyoların kapalı olduğu dönemde "Bris" için sinema reklamları yönetir.

1952 (Şubat) BARJARNA'DA CİNAYET (kendi oyunu),

Kent Tiyatrosu.

(Mart) TAHTA ÜZERİNDE RESİM (kendi oyunu), Malmö Kent Tiyatrosu.

(Haziran – Ağustos) *Bir Yaz Gecesi Gülümsemeleri* (Sommernattens leende) filmini yapar.

Bibi Andersson ile ilişkisi başlar.

(Ağustos) *Kadın Düşleri* gösterime girer.

(Ekim) LEA VE RAKEL (Vilhelm Moberg), Malmö Kent Tiyatrosu.

(Sonbahar) TAHTA ÜZERİNDE RESİM (kendi oyunu), Kraliyet Dram Tiyatrosu, Stockholm (Yöneten: Bengt Ekerot).

(Aralık) *Bir Yaz Gecesi Gülümsemeleri* gösterime girer.

1956 (Ocak) ÇEYİZSİZ GELİN (Aleksandr Ostrovski), Malmö Kent Tiyatrosu.

Koşan Son Çift (Sista Paret) filminin senaryosunu yazar (Yön. Alf Sjöberg).

(Mayıs) *Bir Yaz Gecesi Gülümsemeleri* Cannes Film Festivali Jüri Özel Ödülünü alır.

HERKESİN ESKİ OYUNU (Hugo von Hoffmansthal), radyo oyunu.

(Temmuz – Ağustos) *Yedinci Mühür* (Det sjunde inseglet) filmini yapar.

(Ekim) KIZGIN DAMDAKİ KEDİ (Tennessee Williams), Malmö Kent Tiyatrosu.

(Aralık) XIV. ERIK (Strindberg), Malmö Kent Tiyatrosu.

1957 (Şubat) *Yedinci Mühür* gösterime girer.

(Mart) PEER GYNT (Ibsen), Malmö Kent Tiyatrosu.

(Nisan) BAY SLEEMAN'IN VARIŞI, IB'nin ilk TV yapımı.

(Mayıs) *Yedinci Mühür*, Cannes Film Festivali Jüri Özel Ödülünü alır.

(Temmuz–Ağustos) *Yaban Çilekleri* (Smultronstället) filmini yapar.

(Kasım–Aralık) *Yaşamın Eşiğinde* (Nära livet) filmini yapar.

(Aralık) İNSANDAN KAÇAN/ Le Misanthrope (Molière), Malmö Kent Tiyatrosu.

(Aralık) *Yaban Çilekleri* gösterime girer.

1958 (Şubat) VENEDİKLİ KADIN (Anonim), TV yapımı.

(Şubat–Ağustos) *Yüz* (Ansiktet) filmini yapar.

(Mart) *Yaşamın Eşiğinde* gösterime girer. Cannes Film Festivalinde üç ödül kazanır.

(Nisan) BİR SAGA (Hjalmar Bergman), Malmö Kent Tiyatrosu.

(Haziran) *Yaban Çilekleri* Berlin Film Festivalinde Altın Ayı Ödülünü kazanır.

(Ekim) URFAUST (Goethe), Malmö Kent Tiyatrosu.

(Aralık) VÄRMLAND'IN İNSANLARI (F.A. Dahlgren), Malmö Kent Tiyatrosu.

(Aralık) *Yüz* gösterime girer.

1959 Kraliyet Dram Tiyatrosuna sanat yönetmeni olur.

(Mayıs–Haziran) *Genç Kız Pınarı* (Jungfrukällan) filmini yapar.

(Eylül) Käbi Laretei ile evlenir.

(Ekim–Ocak 1960) *Şeytanın Gözü* (Djävulens öga) filmini yapar.

1960 (Ocak) FIRTINA (Strindberg), TV yapımı.

(Şubat) *Genç Kız Pınarı* gösterime girer.

(Temmuz–Eylül) *Aynadaki Gibi* (Sasom i en spegel) filmini yapar.

Malmö Kent Tiyatrosu.

Malmö Kent Tiyatrosu sanat yönetmeni olur.

(Haziran–Temmuz) *Bekleyen Kadınlar*'ın (Kvinners väntan) çekimini yapar.

(Ağustos) *Monika'yla Geçen Yaz*'ın (Sommaren med Monika) çekimini yapar.

Harriet Andersson ile ilişkisi başlar.

(Kasım) GELİNİN TACI (Strindberg), Malmö Kent Tiyatrosu.

(Kasım) *Bekleyen Kadınlar* gösterime girer.

Üç radyo oyunu yapar: SUÇ VE SUÇ (Strindberg), PASKALYA (Stinberg), KANLI DÜĞÜN (Lorca).

1953 (Şubat) *Monika'yla Geçen Yaz* gösterime girer.

(Şubat–Haziran) *Gezgincilerin Gecesi* (Gycklarnas afton) filmini yapar.

(Temmuz–Eylül) *Bir Aşk Dersi* (En lektion I kärlek) filmini yapar.

(Eylül) *Gezgincilerin Gecesi* gösterime girer.

(Ekim) HOLLANDALI (Strindberg), radyo oyunu.

(Kasım) ALTI KİŞİ YAZARINI ARIYOR (Pirandello), MalmöKent Tiyatrosu.

(Aralık) ŞATO (Franz Kafka/ Max Brod), Malmö Kent Tiyatrosu.

1954 (Mart) HAYALETLER SONATI, (Strindberg), Malmö Kent Tiyatrosu.

(Haziran–Ağustos) *Kadın Düşleri* (Kvinnodröm) filmini yapar.

(Ekim) *Bir Aşk Dersi* gösterime girer.

(Ekim) ŞEN DUL (Lehár), Malmö Kent Tiyatrosu.

1955 (Ocak) DON JUAN (Moliére), MalmöKent Tiyatrosu.

(Şubat) KÜÇÜK ÇAYHANE (John Patrick), Malmö

(Ağustos) İLK UYARI (Strindberg), TV yapımı.

(Ekim) *Şeytanın Gözü* gösterime girer.

1961 (Ocak) MARTI (Çehov), Kraliyet Dram Tiyatrosu, Stockholm.

(Ocak) ATEŞLE OYNAMAK (Strindberg) radyo uyarlaması.

Carl Anders Dymling ölür; IB Svensk Filmindustri sanat yöneticiliğine atanır.

Zevkler Bahçesi'nin (Tunstgarden) senaryosunu Erland Josephson ile birlikte yazar, "Buntel Eriksson" takma adını kullanırlar (Yön. Alf Kjellin).

(Nisan) *Genç Kız Pınarı*, En İyi Yabancı Film Oskarını kazanır.

(Nisan) RAKE'İN GELİŞİMİ/ The Rake's Progress (Auden ve Stravinsky), Stockholm Operası.

(Ekim) *Aynadaki Gibi* gösterime girer.

(Ekim–Ocak 1962) *İbadet Edenler* (Nattvardgästerna) filmini yapar.

1962 (Nisan) *Aynadaki Gibi* En İyi Yabancı Film Oskarını kazanır.

(Temmuz–Eylül) *Sessizlik* (Tystnaden) filmini yapar.

(Eylül) Oğlu Daniel Sebastian doğar.

1963 (Ocak) Stockholm Kraliyet Dram Tiyatrosunun başına atanır.

(Şubat) *İbadet Edenler* gösterime girer.

BİR DÜŞ OYUNU (Strindberg) TV yapımı.

(Temmuz) Kraliyet Dram Tiyatrosunda göreve başlar.

(Mayıs–Temmuz) *Bütün Kadınlar* ya da *Bütün O Kadınlardan Söz Etmeksizin* (För att inte tala om alla dessa kvinnor) filmini yapar.

(Eylül) *Sessizlik* gösterime girer.

(Ekim) KİM KORKAR HAİN KURTTAN (Edward Albee), Kraliyet Dram Tiyatrosu, Stockholm.

(Ekim) BİR SAGA (Hjalmar Bergınan), Kraliyet Dram Tiyatrosu, Stockholm.

1964 (Haziran) WEI'NİN ÜÇ BIÇAĞI (Harry Martinson), Kraliyet Dram Tiyatrosu, Stockholm.

(Haziran) *Bütün Kadınlar* gösterime girer.

(Ekim) HEDDA GABLER (Ibsen), Kraliyet Dram Tiyatrosu, Stockholm.

1965 Yılın başlarında IB virütik bir enfeksiyon geçirir. Hamburg'da SHİRLİ FLÜT'ü sahneleme projesini iptal eder.

(Temmuz - Eylül) *Persona* filmini yapar.

Liv Ullmann'la ilişkisi başlar.

Erasmus Ödülünü Charlie Chaplin'le paylaşır.

(Aralık) MİNİK ALİCE/ Tiny Alice (Edward Albee), Kraliyet Dram Tiyatrosu, Stockholm.

1966 (Şubat) SORUŞTURMA/ The Investigation (Peter Weiss), Kraliyet Dram Tiyatrosu, Stockholm.

(Mart) IB'nın annesi ölür.

United Artists *Persona* ve IB'nin bundan sonra yapacağı filmin hakları için bir milyon dolar öder.

Liv Ulmann'dan kızı Linn doğar.

(Mayıs–Eylül) *Kurtların Saati* (Vargtimmen) filmini yapar.

(Ekim) *Persona* gösterime girer.

(Kasım) KADINLAR OKULU/ L'Ecole des femmes (Moliére), Kraliyet Dram Tiyatrosu, Stockholm.

Kraliyet Dram Tiyatrosunun başından ayrılır.

Farö'deki evini yaptırmaya başlar (Ev 1967'de biter).

1967 (Mart) *Daniel* bir dizi kısa metrajlı filmle birlikte gös-

terime girer.

(Nisan) ALTI KİŞİ YAZARINI ARIYOR (Pirandello), Ulusal Tiyatro, Oslo.

(Eylül–Kasım) *Utanç* (Skammen) filmini yapar.

Persona AG (İsviçre Firması) kurulur.

1968 (Şubat) *Kurtların Saati* gösterime girer.

Cinematograph AB (İsveç yapım firması) kurulur.

(Mayıs–Haziran) *Bir Ayin* (Riten) filmini yapar.

(Eylül) *Utanç* gösterime girer.

(Eylül–Ekim) *Anna'nın Tutkusu* (En passion) filmini yapar.

1969 (Şubat) *Utanç* En İyi Yabancı Film Oskarına aday gösterilir.

(Mart) *Bir Ayin* televizyonda gösterilir.

(Mart) WOYZECK (George Büchner), Kraliyet Dram Tiyatrosu, Stockholm.

(Mart–Mayıs) *Farö Belgeseli*'ni (Farö Dokument) yapar.

YALAN (Tögnen) adlı televizyon oyununu yazar. (Oyun değişik ülkelerde, değişik yönetmenlerin rejileriyle gösterilir).

(Kasım) *Anna'nın Tutkusu* gösterime girer.

1970 (Ocak) *Farö Belgeseli* TV'de gösterilir.

(Mart) BİR DÜŞ OYUNU (Strindberg), Kraliyet Dram Tiyatrosu, Stockholm.

(Nisan) IB'nin babası ölür.

(Haziran) HEDDA GABLER (Ibsen), Ulusal Tiyatro, Londra.

(Eylül–Kasım) İngilizce sözlü ilk filmi *Temas*'ı (The Touch) çeker.

1971 Gun Hagberg (daha sonra Gun Grut olarak tanınan)

Yugoslavya'da bir araba kazasında ölür.

(Mart) GÖSTERİ (Lars Forsell), Kraliyet Dram Tiyatrosu, Stockholm.

(Nisan) Hollywood'da Oscar töreninde Liv Ullmann, IB adına Irving Thalberg Ödülünü kabul eder.

(Ağustos) *Temas* gösterime girer.

(Sonbahar) *Çığlıklar ve Fısıltılar* (Viskingar och rop) filmini yapar.

(Kasım) Ingrid von Rosen'le evlenir.

Stockholm Karlaplan'daki apartmana taşınır.

1972 YABAN ÖRDEĞİ (Ibsen) Kraliyet Dram Tiyatrosu, Stockholm.

(Yaz ve Sonbahar) *Bir Evlilikten Sahneler*'i (Scener ur ett äktenskop) yapar.

(Aralık) Svensk Filmindustri IB'nin *Şen Dul*'u beyaz perdeye uyarlayacağını bildirir, başrölü Barbra Streisand oynayacaktır.

Proje gerçekleşmez.

(Aralık) *Fısıltılar ve Çığlıklar* Birleşik Amerika'da gösterime girer.

1973 (Ocak) HAYALETLER SONATI (Strindberg), Kraliyet Dram Tiyatrosu, Stockholm.

(Mart) *Fısıltılar ve Çığlıklar* İsveç'te gösterime girer.

(Nisan – Mayıs) *Bir Evlilikten Sahneler* altı haftalık bir dizi olarak İsveç Televizyonunda gösterilir.

(Nisan) İNSANDAN KAÇANLE/ Misanthrope, (Molière), Danimarka Kraliyet Tiyatrosu, Kopenhag.

(Mayıs) IB *Fısıltılar ve Çığlıklar*'la Cannes Film Festivaline katılır.

Bir Yaz Gecesi Gülümsemeleri'nden esinlenen KÜÇÜK BİR GECE MÜZİĞİ Broadway'de gösterime girer.

1974 (Şubat) ŞAM YOLLARI (Strindberg), Kraliyet Dram Tiyatrosu, Stockholm.

(Nisan) Görüntü Yönetmeni Sven Nykvist *Fısıltılar ve Çığlıklar* filmiyle Oskar Ödülünü alır.

(İlkbahar) *Sihirli Flüt* (Trollflojten) filmini yapar.

1975 (Ocak) *Sihirli Flüt* televizyonda gösterilir.

(Mart) ONİKİNCİ GECE (Shakespeare), Kraliyet Dram Tiyatrosu, Stockholm.

IB, *Yüz Yüze* (Ansikte mot ansikte) filmini finanse etmeyi kabul eden Dino de Laurentiis'le buluşmak üzere Amerika'ya gider.

(Nisan – Temmuz) *Yüz Yüze*'yi yapar.

Bugüne kadar filmi yapılmamış olan *Donmuş Prens* adlı senaryoyu yazar.

IB, Stockholm Üniversitesinin fahri doktorluk unvanını alır.

1976 (Ocak) ÖLÜM DANSI'nın (Strindberg) provaları sırasında tutuklanır.

(Nisan) Bir sürgünyaşamı sürdürmek üzere kendi isteğiyle İsveç'den ayrılır.

(Nisan – Mayıs) *Yüz Yüze* dört haftalık bir dizi şeklinde İsveç Televizyonunda gösterilir.

IB, Münih Residenz Tiyatrosuyla sözleşme imzalar.

(Ağustos) IB Goethe Ödülünü kazanır.

(Eylül) Münih'te bir apartman dairesine yerleşir.

(Sonbahar) Münih'teki Bavyera Stüdyolarında *Yılan Yumurtası* (Das Schlangenei) filmini yapar.

1977 (Şubat) *Cennet Yeri* (Yapımcı IB, yönetmen Gunnel Lindblom) gösterime girer.

(Mayıs) BİR DÜŞ OYUNU (Strindberg), Residenz Tiyatrosu, Münih.

(Ekim) *Yılan Yumurtası* gösterime girer.

(Eylül–Ekim) Oslo'da *Sonbahar Sonatı*'nı (Herbstsonate) çeker.

1978 (Haziran) ÜÇ KIZ KARDEŞ (Çehov), Residenz Tiyatrosu, Münih.

(Temmuz) IB Farö'de bütün çocuklarıyla birlikte 60'ıncı doğumgününü kutlar.

(Ağustos) ÖLÜM DANSI'nın (Strindberg) provalarına yeniden başlar, ama provalar Anders Ek'in ölümcül bir hastalığa yakalanmasıyla durdurulur.

(Ekim) *Sonbahar Sonatı* gösterime girer.

1979 (Ocak) TARTUFFE (Molière), Residenz Tiyatrosu, Münih.

(Nisan) HEDDA GABLER (Ibsen) Residenz Tiyatrosu, Münih.

(Yaz) *Fanny ve Alexander*'ın (Fanny och Alexander) senaryosunu yazar.

(Ağustos) ON İKİNCİ GECE (Shakespeare), Kraliyet Dram Tiyatrosu, Stockholm.

(Ekim) *Kuklaların Yaşamından* (Aus dem Leben der Marionetten) filmini çeker.

(Kasım) IB vergi davasından resmi olarak aklanır.

(Aralık) *Farö Belgeseli 1979* televizyonda gösterilir.

1980 Alf Sjöberg ölür.

(Mayıs) BURGONDY PRENSESİ YVONNE (Witold Gombrowicz), Residenz Tiyatrosu, Münih.

(Temmuz) *Kuklaların Yaşamından* Oxford'da gösterime girer.

(Kasım) *Fanny ve Alexander* bir basın toplantısıyla tanıtılır.

1981 (Nisan) BİR BEBEK EVİ (Ibsen) ve BAYAN JULİE (Strindberg) Münih Residenz Tiyatrosunda tekrar oynanır.

(Eylül) "Laterna Magica" adını verdiği yaşam öyküsünü tamamlar.

(Aralık) BAYAN JULIE (Strindberg), Kraliyet Dram Tiyatrosu, Stockholm.

(Aralık) HAMLET (Shakespeare), Kraliyet Dram Tiyatrosu, Stockholm.

1987 Yaşam öyküsü İsveç'te yayınlanır.

Hekimler IB'nin tiyatro çalışmalarına ara vermesini isterler.

1988 (Nisan) GÜNDEN GECEYE/ Long Day's Journey into Night (O'Neil), Kraliyet Dram Tiyatrosu, Stockholm.

BİR EVLİLİKTEN SAHNELER (kendi oyunu) aynı gece karşı sokaktaki tiyatroda oynanır.

(Haziran) IB Münih Residenz Tiyatrosundan kovulur.

(Kasım – 1982 Yaz başı) *Fanny ve Alexander*'i çeker.

(Aralık) Yönetim değişince yine Residenz Tiyatrosunda çalışmaya başlar.

1982 IB artık film yapmayacağını bildirir.

(Aralık) *Fanny ve Alexander* gösterime girer.

(Eylül) IB Londra Ulusal Film Tiyatrosunda görülür.

1983 *Provadan Sonra*'yı (Efter Repetitionen) yapar (TV için).

DON JUAN (Molière), Holf Tiyatrosu, Salzburg.

Annesinin anısına *Karin'in Yüzü* adlı bir kısa film yapar.

(Eylül) IB *Fanny ve Alexandre*'la Venedik Festivaline katılır.

1984 *KRAL LEAR* (Shakespeare), Kraliyet Dram Tiyatrosu, Stockholm.

(Nisan) *Fanny ve Alexander* dört Oskar Ödülü kazanır.

(Mayıs) *Provadan Sonra* Cannes Festivalinde gösterilir.

1985 (Haziran) JOHN GABRIEL BORKMAN (Ibsen) Bavyera Devlet Tiyatrosu, Münih.

TV için çekilen *Kutsananlar* filminin yönetmenliğini yapar.

Dag Bergman ölür.

1986 (Şubat) Olof Palme Stockholm'de öldürülür.

(Nisan) BİR DÜŞ OYUNU (Strindberg), Kraliyet Dram Tiyatrosu, Stockholm.

IB, ağabeyi Dag'ın kucağında.

IB'nin babaannesi ve babası Erik.

IB'nin annesi Karin annesi ve anneannesiyle.

IB'yi genç yaşlarında derinden etkileyen anneannesi Anna Akerblom; ve IB'nin çocukluk dönemi üzerinde silinmez izler bırakan Varoms'u inşa eden, demiryolu mühendisi büyükbabası Johan Akerblom.

Varoms. Demiryolu evin hemen aşağısından geçiyor.

IB'nin annesi, yirmi yaşında.

IB'nin annesiyle babasının nişanlıyken Varoms'da çekilen fotoğrafları.

IB'nin annesinin gülümseyen bir fotoğrafı, 1913'te yeni evliyken çekilmiş; IB kızkardeşi Margareta ve ağabeyi Dag ile (1922'lerde).

Yanda: Öğrenci. Üstte: Öğrenci Tiyatrosunun genç yönetmeni (1941'lerde.)

Genç film yönetmeni.

IB'nin annesi ve babası köpekleri Teddy ile.

IB, 1940'ların sonlarında.

Gun Hagberg küçük Ingmar ile.

Harriet Andersson'ın (sağda) başrolünü oynadığı *Monika'yla Geçen Yaz*'ı yönetirken.

IB, kızı Lena ile.

IB *Yedinci Mühür*'ün setinde Ölüm ile konuşurken; *Yaban Çilekleri*'nde başrolü oynayan, sessiz film döneminin yapımcısı ve büyük aktör Victor Sjöström (sağda).

Masa başında (1960'lar).

Käbi Laretei ile.

Oyuncak tren. *Sessizlik*'in setinde.

IB'nin Liv Ullmann ile Bibi Andersson'ın yüzlerini birleştirerek oluşturduğu fotoğraf; IB, Liv Ullmann ve Bibi Andersson ile *Persona*'nın çekiminde.

Liv Ullmann *Kurtların Saati*'nde.

Ingrid Thulin *Fısıltılar ve Çığlıklar*'da.

23 *Sihirli Flüt*'ten bir sahne.

24 Sven Nykvist (solda), IB ile sayısız filmde birlikte çalışan ünlü görüntü yönetmeni. *Fısıltılar ve Çığlıklar*'daki çalışmasıyla Oscar kazandı.

Sonbahar Sonatı'nda Liv Ullmann ve Ingrid Bergman'ı yönetirken.

1980'lerin başında bir film yönetirken.

Laterna magica: IB, *Fanny ve Alexander*'da genç oyuncu Bertil Guve'u yönetirken. IB'nin kendi çocukluk anılarına dayanarak çektiği bu film 1984'te dört Oscar kazandı.

28 IB'nin babası Stockholm'deki Hedvig Eleonora Kilisesinde vaaz verirken (solda); annesinin 1963'te pasaport için çektirdiği fotoğraf (muhtemelen son çekilen fotoğrafı).

IB, en sevdiği evini inşa ettiği Farö Adasında (Koyun Adası).

"Genelde dostluk kurma yeteneğim konusunda kendimi hiç hayale kaptırmıyorum. Ben gerçi sadık, ama son derece kuşkucu biriyim. Eğer bana ihanet edildiğini farkedersem, ben de hemen ihanet ederim. Dışlandığımı hissedersem, ben de hemen dışlarım. Kuşku götürür ve tipik Bergman'vari bir yetenek.

Kadınlarla dostluk daha kolaydır. İçtenlik belirgindir (böyle düşünmek istiyorum), hiçbir şey talep edilmez (umuyorum), sadakat kırılgan değildir (sanıyorum). Önyargısız sezgiler, açık duygular vardır, sözkonusu edilen prestij değildir. Ortaya çıkan çatışmalar doğal kabul edilir, bulaşıcı değildir. Birlikte akla gelebilecek her türlü dansı, her figürü yaptık: İhtiras, şefkat, tutku, budalalık, ihanet, öfke, komedi, can sıkıntısı, sevgi, yalanlar, sevinç, doğumlar, yıldırım çarpmaları, ay ışığı, mobilya, ev aletleri, kıskançlık, büyük yataklar, dar yataklar, evlilikdışı ilişkiler, sınırları zorlama, iyiniyet. Daha bitmedi: Göz yaşları, erotizm, yalnızca erotizm, felaketler, zaferler, dertler, utanmazlıklar, kavga dövüşler, kaygı, gene kaygı, çaresizlik, yumurta, sperm, aylık kanamalar, ayrılıklar, donlar. Gene bitmedi –çığrından çıkmadan bitirmek en iyisi: İktidarsızlık, iğrençlik, dehşet, ölümün yakınlığı, ölüm, kara geceler, uykusuz geceler, beyaz geceler, müzik, sabah kahvaltıları, göğüsler, dudaklar, resimler, kameraya doğru dönüp ellerime bak, ten, köpek, ritüeller, ördek kızartması, balina bifteği, bozulmuş istiridyeler, kandırmalar, sinirlenmeler, ırza geçmeler, şık giysiler, mücevherler, temaslar, öpücükler, omuzlar, kalçalar, garip ışıklar, sokaklar, kentler, rakipler, baştan çıkaranlar, tarakta saçlar, uzun mektuplar, tüm o kahkahalar, yaşlılık, ağrılar, gözlükler, eller, eller, eller. Aryanın sonu geliyor: Gölgeler, yumuşaklık, sana yardım edeyim, kumsal, deniz. Artık sessizlik. Babamın camı çatlak altın saati masanın üzerinde tıkırdayıp duruyor. Onikiye yedi var."

Ingmar Bergman

Çağımızın en büyük sanatçılarından İsveçli yönetmen Ingmar Bergman'ın anıları...

ISBN 975-414-040-5